

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL:

CSORBA GYÖZÖ,
PÁL JÓZSEF,
TAKÁCS IMRE,
TAKÁTS GYULA VERSEI

*

AJTONY ÁRPÁD,
BERTHA BULCSU,
FABIÁN ZOLTÁN,
LAZÁR ERVIN
ELBESZÉLÉSE

*

BESZÉLGETÉS
NÉMETH LÁSZLÓVAL
CZINE MIHÁLY:
NÉPI IRODALOM

*

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ LAZÁR ERVINNEL
POMOGÁTS BÉLA:
JUHÁSZ FERENCÉRŐL
TUSKÉS TIBOR:
A JÖVŐ VÁROSA
WEÖRES SÁNDOR:
A FIATAL
PÉCSI KÖLTŐKNEK

*

BALATONI JEGYZETEK
BORSOS MIKLÓS,
MARTYN FERENC RAJZAI

7-8

SZÁMUNK SZERZŐI:

AJTONY ÁRPÁD
 BARDOSI NÉMETH JÁNOS
 BERTHA BULCSU
 BERTOK LÁSZLÓ
 BORSOS MARGIT
 CZINE MIHÁLY
 CSORBA GYÖZÖ
 DOMOKOS MÁTYÁS
 FABIÁN ZOLTÁN
 GALAMBOSI LÁSZLÓ
 GÁL ISTVÁN
 GYURKOVICS TIBOR
 HEITLER LÁSZLÓ
 KISS FERENC
 KOCZOGH ÁKOS
 LAZÁR ERVIN
 LIPTÁK GÁBOR
 MENDŐL ZSUZSANNA
 NÉMETH LÁSZLÓ
 ORBÁN OTTÓ
 ORSOVAI EMIL
 PÁL JÓZSEF
 POMOGÁTS BÉLA
 SZIGETI JENŐ
 SZIJ REZSŐ
 TAKÁCS IMRE
 TAKÁCS GYULA
 TAXNER ERNŐ
 THIERY ÁRPÁD
 TUSKÉS TIBOR
 VIHAR BÉLA
 WEORES SÁNDOR
 ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

BOCZ GYULA
 BORSOS MIKLÓS
 HONTY MÁRTA
 LANTOS FERENC
 MARTYN FERENC
 MIKUS GYULA
 SOLTRA ELEMÉR
 SZEKERES EMIL

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM, 7-8. SZÁM

1969. JÚLIUS-AUGUSZTUS

TARTALOM

CSORBA GYŐZŐ versei: - - - - -	611
BERTHA BULCSU: A lelenc és a tűzgömbök (elbeszélés) - -	615
TAKÁTS GYULA: Boszporusz és Gibraltár között (vers) - -	621

*

„AZ ÍRÓ – VÁLLALKOZÁS” (Németh Lászlóval beszélget Domokos Mátyás) - - - - -	623
CZINE MIHÁLY: Népi irodalom. Illyés Gyula. Németh László -	628
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Móricz Zsigmond útja - - -	644
TAKÁCS IMRE: Himnusz a cigány Máriához (vers) - - -	653
ZENTAI MÁRIA: Takács Imre - - - - -	656
VIHAR BÉLA versei: Szózat ellenfelemhez, Kötőlap - - -	662
ORSOVAI EMIL: Hamlet (vers) - - - - -	663
FÁBIÁN ZOLTÁN: A cikk (elbeszélés) - - - - -	664
AJTONY ÁRPÁD: Kétszáz forint (elbeszélés) - - - - -	674
ORBÁN OTTÓ: Óda a válságos reményhez (vers) - - - -	680
BERTHA BULCSU: Interjú Lázár Ervinnel - - - - -	682
LÁZÁR ERVIN: Részegség (elbeszélés) - - - - -	689

*

BORSOS MARGIT versei: Álom, Metamorfózis - - - - -	692
THIERY ÁRPÁD: Az ember és a táj (Zákonyi Ferenc és a Balaton)	693
LIPTÁK GÁBOR: John Paget Balatonfüreden - - - - -	698
GÁL ISTVÁN: A Balaton angol jövőmondója - - - - -	704
SZIGETI JENŐ: Egy „Balaton-úszó” 1787-ből - - - - -	707
HEITLER LÁSZLÓ: Két balatoni festő - - - - -	710

WEÖRES SÁNDOR: A pécsi fiatal költőknek	- - - - -	713
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Savászana, A szó, Miközben	- - - - -	714
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Pengék közt, Korona	- - - - -	716
TÜSKÉS TIBOR: A jövő városa - a város jövője	- - - - -	718
KOCZOGH ÁKOS: Pécs és Baranya művészei a Nemzeti Galériában	- - - - -	723
MENDÖL ZSUZSANNA: A II. Kaposvári Tavaszi Tárlat	- - - - -	727
GYURKOVICS TIBOR: Zamárdi (vers)	- - - - -	730
POMOGÁTS BÉLA: Ének a pusztulás ellen (<i>Juhász Ferenec: A szent tűzözön regéi</i>)	- - - - -	733
KISS FERENC: Az Édes Anna	- - - - -	745
PÁL JÓZSEF versei: Sójajok tapogatódnak, Kaszárnyák	- - - - -	753
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről	- - - - -	755
SZIJ REZSŐ: Könyvművészeti jegyzetek	- - - - -	760
TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre II.	- - - - -	763

KÉPEK

BORSOS MIKLÓS rajzai	- - - - -	614, 622, 679, 681, 693, 712, 732
MARTYN FERENC rajzai	- - - - -	744, 754

Mű mellékleten

MIKUS GYULA: Meghalt egy halász
Téli Balaton

BOCZ GYULA: Tünde

LANTOS FERENC: Jelek

SOLTRA ELEMÉR: Faragó bak

HONTY MÁRTA: Küzdelem

SZEKERES EMIL: Tárgyak idézése

A borítón MARTYN FERENC rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13 05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekkszámra száma 60 068. Készületi előfizetési csekkszámra: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

69-2933 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Ronsard utolsó otthonában

*Csend, béke . . . De nem úgy mint ő akarta:
örökzöld lomb-árnyék helyett porát
négyszögletes, beírt márvány takarja,
és nyomja szívét, nyomja homlokát.*

*A megviselt falépcső, a szurág-
ta roppant asztal s körben erre, arra
gazdátlan tárgyai, a tág szobát
bezúgó árvaság torkom kaparja.*

*Kasszandra, Mária, Heléna és ki
vagy kik még! Nem volt nála hübb lovag:
a név másult, a lángolás maradt!*

*A fő-fő hűség – bölcsen tudta – élni
s a fő-fő hűtlenség az lesz, ha már
a halál dől rá, e sötét Loire.*

Tours, 1968.

Biberach szemével

*Nősző dűhében ez már talra mászna:
vérgőzös bak, se lát, se hall.
Herceg? – Heréjét szolgáló pojáca!
Vinyog, zihál, fújtat, kapar.*

*Amaz meg lábareszkető, riadt
kis nőtény: óvna lelkesen magát,
maradna tiszta, de húsába kap,
s már botladóvá perzseli a láng.*

*És a királyné és a jó urak
a morgolódok s mind a csürhe egyben:
zajgó ripacs-had citra színpadon.*

*Komédia! Mű-vágy-kedv-bú-harag!
Erény? Illem? Játsszom, míg tartja kedvem,
aztán odább lézengek s folytatom.*

Az öreg Milton

*Ó látomásom! A bukás után,
akkor se hittem volna, álmaimban
se hittem volna ezt a gyatrulást.*

*Nem arról van szó hogy a nagyszerű
Sátánt reméltem megtalálni a
siralmas bűnösök bandáiban,
s hogy a naplelkű angyalt, Rafaelt
kerestem a vallásos egyletekben
vagy a papok között, s még azt se vártam,
hogy Adám-rangú lényeket lelek
a szürke nyüzsgésben.*

*De ennyi korcsot,
ilyen szutykos-kicsiny kókler-hadat,
mely a hatalom morzsalékain
cívódva a hatalmasok mosoly-
ringy-rongyait vadássza, hogy belőlük
zsandár-öltönyt varrasson, és amely
nem kétszinű, de hetvenhét színű,
s mellet-döngetve váltogat hitet;
s ilyen türelmes birkákat, akik
nemcsak megnyirni engedik maguk,
hanem a nekik lökött keserű
füvet is lelkes hálával zabálják –
haj, ennyi korcsot!*

*Túl az Édenen
összébb ment a világ, kiűzetés
lett az én sorsom is. Menny és Pokol
térsegein ki biztosan mozogtam,
s Turkesztántól Rómaig Mexikóig:
ma ágy és asztal közt is csak botorgok.*

*Vak vagyok: túlontul sok volt a fény.
De jobb így, új mocskot nem láthatok,
és ami bennem van, talán kimossa
a belső tündöklés, hogy csak nevessem
a teremtés e gyönyörű hibáit,
lányaim, kik naponta meggyaláznak,
nevessem, hogy fázós ebként kucorgok,
s a szomszéd fűszeres lett kényuram.*

Mégis könnyebb

Rajongások fölborzolódo
idegek eltökélt kigázolás
a kuszaságból a nagy cél felé
Régi régi szerelmeim

Másképp lett: másképp csinálom ma már
Nem látják az asszonyszemek
nem hallják az asszonytülek
nem gondolják az asszonyok

Bennem izzanak lobogóra
találkozások bennem
bágyadnak el és hunynak el
az én örömeim javára
az én növekvő bánatomra

Fanyar bölcsesség? Úgy bizony
s nem is könnyű a csatatér-sors
De ha a vereség belül ver
mégis könnyebb kibírni

S harcolni kell nemcsak szokásból
a szív halálig didereg
halálig keres fészket takarót
s folyton gyávábban folyton hevesebben.

Hogy példa is lehessünk

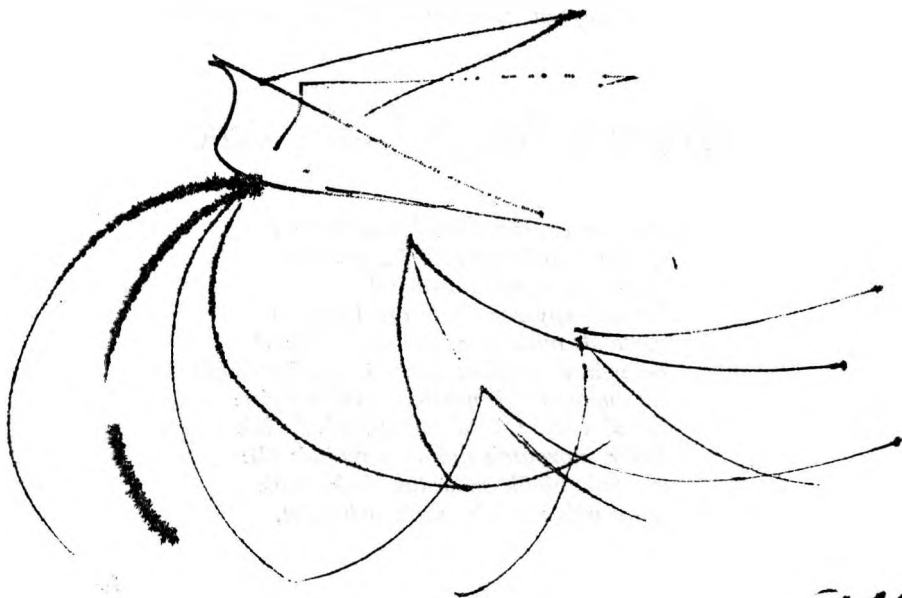
Ha már egyszer kiváltál milliárdok
félelmes nyüzsgéséből ha kemény
léptekkel utamba kerültél
ha már egyszer én is oly biztosan
vártalak mint ki régtől tudja jöttöd
ha már a rendhez tartozik találkozásunk
(és mennyi sok minden történt ezért:
fűszál csillag hold nap békék hadak
lettek mozogtak dúltak s múltak el):
legyünk hívők szilárdak, béketűrők
hogy példa is lehessünk másokért.

A csönd

*Nő a zaj – A kifele néző
szem lassan semmit se lát
vagy fölszint kérget pedig mennyivel
több a világ!*

*Szemet a csönd nyitogat
lület a csönd nyitogat
száját a csönd nyitogat
úgy hogy megérje*

*A szikla zúgva omlik a virágra
hangtalan a virág növése.*

A lelenc és a tűzgömbök

Gergely felriadt álmából. A szobában valaki zokogott. Az elsötétített ablaktáblák résein szürkesség szivárgott a szobába. Az éjszaka éppen hamuszín hajnalba váltott. Gergely moccanatlanul feküdt a beszakadt rugózatú diványon és figyelt. A zokogás a nagyanyjától eredt. Hangja megcsuklott majd kisimult és sóhajokkal vegyülve szállt a fekete mennyezetre. A falak is nyögtek... A padló ropogott. Kocsmaszag terjengett. Áporodott sör és kiömlött fröccsök illata, mintha a szobában nemrég még italokat mértek volna. Petróleum, doh és ázott patkányszőr illat párállott elő a falból, padlóból... Savanyú hányások messzi illata... A rosszullétek szaga... Titok ásitott mindenből. Gergely reggelente mindig érezte ezt az illatot, csak nem tudta miféle illat? Az izzadságtól van, úgy gondolta... De a hajnali szürkességben tisztán megérezte a kiömlött fröccsök szagát, a bolhaölő gázolaj bűzét, mely a vánkorfákba is beleivódott mindörökre. A szobát délelőttönként sokáig szellőztették. A falak festése alól nedves foltok tűnedeztek elő, penészes körvonalakkal, vakolatot mállasztva, levegőt bűzösítve. A falat biborszín virágminták borították... Néhány zöld levél, és csokornyí biborhere. Ahová nem került a biborvirágokból, mindenütt látszott a nedvesség. És a kampók. Nagy vaskampók ágaskodtak elő a falból. Gergelynek viszonygott a háta a kampóktól... Félt az akasztástól...

Nagyanyja zokogott, jajongott. Timót Ágoston is felébredt. Nehézkesen forgott az ágyon, zizegve lapult a szalmazsákja.

– Ne nyivákolj már annyit Anna! Felébresztetted azt a gyereket... – mondta és jobb fekvést keresve recsegettette az ágyát.

– Szegény árva... Szegény árva... Mi lesz vele?... Uram Jézus, hát elfedted szemeidet?!

– Nem segíthetsz ezen... Csak felvered.

– Mi lesz a sorsa? Mi lesz a sorsa? Uram Jézus...

– Ne bögj... Ügyelj az életére... Mizse Jánost is lelőtték... Akit elérnek odakint, lelövik... Ha így nekieregeted a folyónak, egy napon majd nem tér vissza... Kiterítik, mint Mizse Jánost...

Gergely hangtalanul szívta-fújta a levegőt. Háta dermedten feszült a rugók köze. Néha már nem bánta volna, ha Timót Ágoston tényleg a nagyapja. Keserűen rendezgette gondolatait. – „Árva vagyok... Timót József nem apám, anyám nem anyám, és Márta nem testvérem... Ha Márta testvérem lenne, nem lennék árva... Gondolhattam volna, hogy árva vagyok, hiszen ide sem jöttek velem... Máshová mentek, biztos, jó helyekre... Engem meg kiadtak ide... A lelencből váltottak ki... Befogadtak...

Gergelyt a képzelődés, a monoton sírás csaknem álomba ringatta. Timót Ágoston tatáros krákogása aztán újra megriasztotta. Mintha kéményből érkeznének a szavak, olyan volt. Kormosan puhák, mégis rekedtesek, reszelősek is. A kormosan puha szavak behullottak a félhomályba:

– Anna... Anna...

– Szóltál?

– Szóltam... El kéne ásni a zsírt.

– Elásni?

– El, hogy legyen mit ennünk jövő ilyenkor is... Véget ér a háború, és éhezés lesz... Nagy éhezés...

– Uram Jézus... Uram Jézus... – hallatszottak Timót Ágostonné szipogó sóhajai.

– Szántáskor elássuk, aztán rávetek... Az őszi vetés majd eltakarja a megbolygatott földet... Ami a föld felett marad, annak vége... Az utolsó hónapokban mindent letarolnak... Amit meghagy az egyik, viszi a másik...

Ruhák libegésére ébredt. A nyitott ablakon át napfény zúdult a szobába. Az állott kocsmagőzőknek nyoma sem maradt. A huzat fehér lepedőt lobogtatott az előszoba ajtaján. Túl a keskeny belépőn hosszú, kövezett tornác húzódott. Gergely kiugrott az ágyból, és lerántotta magáról az avett férfiinget. Felhúzta a klott gatyáját és a keskeny előszobán át kiballagott a nyári konyhába.

Leült az asztal mellé, és a kenyerét lassan tördelte. Nagyon szégyellte, hogy lelenc létére akkora darab kenyeret aprít a tejeslábosba. Szégyellte, de azért csak aprította, szomorú megadással, füle tövéig elpirulva. Nagyanyja a kemence előtt állt és nézte. Gergely zavartan felpillantott, és mentegetőzve megszólalt:

– Majd hozok halat, jó?

– Öregapád nem szereti, ha a folyóra mész... Hegyibéd kerülhetnek a repülő, aztán véged... Azok nem nézik, hogy gyerek, vagy felnőtt. Csak lőnek... Szegény Mizse János sem gondolta volna... Aztán ott halt meg a földjén... Paraszt-nak való halál... De te már városi gyerek vagy. Sok küzdésbe telik ám, míg valaki városi iskolába kerül... Ha lehet, maradj életben...

– Vigyázok én magamra. És halat is hoznék... Vacsorára... Kisebb lenne a gond... Jó nagy halakat hoznék... – bizonykodott Gergely, s közben szürcsölte a tejet.

– Nem bánom fiam, ha erre van kedved... Csak nagyon vigyázz... És ha mégis rádtámadnának a gépek, csak ennyit mondj: Édes Jézus, oltalmaz! Meglásd, segít rajtad az Isten...

Így aztán Gergely a délelőtti ragyogásban a folyó felé poroszkált. Horgászbótját a vállán egyensúlyozta, jobb karját lóbálta, mint a katonák. Szokása szerint hal-kan motyogott: „Hétalvó, nyolcalavó, kilencalvó, tízalvó, tizenegyalvó...” A huszonháromalvó és a huszonnegyalvó között arra lett figyelmes, hogy valahonnan rápisszegték. Felpillantott, és döbbenetén látta, hogy Pott Vilma háza előtt áll. Az ablakok csukott táblái ragyogtak, a mozdulatlan függönyök beszívták a fényt. Gergely senkit sem látott. – „Huszonötalvó” – mondta és tovább lépett. Ekkor azonban resnyire nyílt a kapu, s a mohos deszkák közül ismét rápisszegett valaki. Gergely megfordult. A deszkák és mohos dorongok között a menekült lány arca derengett.

– Akarsz ómát? – kérdezte az arcocská vastagra fogott falusi hangon.

– Mit?

– Nem akarsz bőrómát?

– Hőgyisne, hogy Pott Vilma óbégasson – mondta Gergely, és félig-meddig elfordult a lánytól, mint akinek nagyon sietős a dolga. Valójában nem sietett. Zavartan várta, hogy a lány szóljon még, nevéssen, és azt a furcsa nevetős, sírós grimaszát megvillogtassa.

– Nincsenek itthon. Bent vannak Jánosházán.

– Bent?

– Bent. Jó kis bőrómái vannak a nagyapámnak...

– Neked nincs is nagyapád.

– Van bizony. A Pott nagypapa. Vilma néni testvére. És nagymamám is van, csak mind bementek Jánosházára... Ha akarsz, most bejöhetsz...

Gergely elpirult. Érezte, hogy nagy hiba lenne bemenni. Gyorsan határozott: „Akárhogyan csalogat, nem megyek be”.

– Biztos, hogy nincsenek itthon? – kérdezte.

– Nincsenek – mondta a menekült lány, és az arcán ugrált a nevetés. Az arca megint olyan volt, mint valami bűnös titok, amit szoknya alá szoktak rejtetni. Gergely emlékezett a lány vinnyogására, és forróság öntötte el a szívét. – „Nem megyek be... Nem megyek be...” – ismételte némán. A lány közben becsukta mögötte az ajtót és kézenfogva vezette a tornác vége felé.

– Pott nagypapa a kamrában tartja az ómáit. Ettől már bőrómát? – csivitelt a menekült lány.

– Még nem – mondta Gergely hangja. Az udvar közepén ponyvára terített hüvelyes bab száradt. Odapillantott, de alig látott belőle valamit, mivel a menekült lány kék szoknyája mellette libegett.

– Gergely a neved?

– Timót Gergely most...

– Nekem Amál... De jobb, ha csak Aminak hívsz. Ami... Érted? Csak Ami, Ami, Ami...

A kamra, ahová benyitottak, valójában magtár volt. Nagy hombárokban állt a gabona. Egyik ládában rozs volt, másikban búza, harmadikban árpa. A menekült lány könyékig a rozsba mélyesztette a karját, s addig kotorászott bent, míg a kezébe nem akadt egy bőralma.

– Ezt nézd meg! – mondta diadalmasan Amál. – Csodálatos, mi? Meghiszem azt... Rűcskös a bőre... Pott nagypapa a vetőmagba dugja az ómáit, mert azt gondolja, itt nem találjuk meg...

Gergely meglepetten nézelődött. A lány hirtelen a láda fölé hajolt, és az almát visszadugta a rozsba.

– Na, most keresgélj te is egy kicsit. Én addig kimegyek napozni. Orvosi előírásra állandóan napoznom kell... De ha nincs elég időm, akkor tíz percenként... Ha akarsz, te is napozhatsz. Keresd meg azt a bőromát, amit visszadugtam... Micsoda ómák ezek...

A menekült lány megsimogatta Gergely arcát, aztán kék szoknyácskájával kiblibbent az ajtón, mint egy pille. Gergely lángvörösén állt a gabonás ládák előtt. A lány izzadt testszaga elvegyült a kórpa és a vetőmag illatával. Képzeteiben ismét lecsúszott nadrággal látta a lányt, fent a homokbányában, és odalépett hozzá ő is, mint az alvégi gyerekek és... Megrázkódott. – „Miket gondolok, én istenem... A bűn, a bűn... Kiprédikálnak, lemosnak, füstölnek... Nem szabad ilyeneket gondolnom... A menekült lány most kedves, almát ad nekem... Megeszem az almát és kész... Megyek a folyóra... Halakat fogok és kész... Ha már ilyen kedves volt, hogy felajánlotta a bőromát, akkor el kellett fogadnom... Jóvá akarja tenni a múltkori nevetgélését. Igen, amikor odalökött Pott Vilmának... Most már Amál is megbánta... Ami... Almát ad és kész... Illedelmesen kell viselkednem... Nem szabad arra gondolnom, hogy már a lecsúszott bugyiját is láttam... Neki is kellemetlen lehet. Azért adja most az almát, hogy felejtsem el azt az egészet a bányában... Ha tudná, hogy lelencből vettek ki, még almát sem adna... Illedelmesen megeszem az almát és meghajtom magamat” – gondolta. Meghajolt, majd zavartan a ládába bámult. A rozsnak volt egy kevés egérillata. Az egérillat visszaidézte a lány testszagát. Zavartan belenyúlt a rozsba. Könyékig belemélyesztette a karját, de az almát nem találta. Odább próbálkozott, aztán ismét odább... Egyre zavartabban vájkált a rozsban, s félelme is visszatért. – „Lehet, hogy csapdát rejtettek a rozsba, vagy kést, ami nyissz, levágja a kezemet... Nem, ilyen gonoszság hihetetlen... Csak hol vannak ezek a rohadt bőromák?...” – Amikor az egyik alma pikkelyes bőrén megakadt a keze, felsóhajtott. A rozs mélyéről előráncigálta az almát, aztán kilépett vele a fényre. Az udvaron elejtette a horgászbótját. Lába a tornác döngölt földjébe gyökerezett, szeme becsukódott. Aztán mégiscsak kinyílt. Résnyire, oldalazva, félve. Odanézett. Nézett, és érezte, hogy a bűn miként emészti el a maradék jószágot is a szívében. Azt is érezte, amikor az ördög a húsából átvándorolt a természetébe, hogy még kifüstolni se lehessen. Mégis odanézett.

A menekült lány a csörgősre száradt babhüvelyek tetején feküdt meztelen. Hanynyatt feküdt. Nem volt rajt semmi, se ing, se bugyi, se kabát. Anyaszült meztelenen feküdt a száradó babok tetején. Karját a feje alá hajtotta, így még a hónalja is feltárult a legbűnösebb kínálkozással.

Gergely várta, hogy megnyílik alatta a föld, de nem nyílt meg. Az ég kék volt, szép nyári kék... Az udvar a nap aranytüzeiben égett. – „Valami végzetes félreértés történtek” – gondolta Gergely. – „A menekült lány véletlenségből a szoknyáját is levetette, és megfelejtezett róla...” – Bámulta a lány meztelenségét, és

csodálkozott saját büntetlenségén. Furcsállotta a helyzetet. Úgy látszott, mintha a bűn és a bűnhődés nem járna együtt.

A menekült lány csukott szemmel feküdt a száradó babon. Élvezte a fényt, a cirógató mennyei forróságot. A nyári hónapokban leburnult, csak az ágyéka és a melle maradt tejfehér. Ambrus a tejfehér szigetekre meredt és várta, hogy megvakul. De a látása inkább élesedett. Szemügyre vette a leányka combját, hasát, mellét, csupaszágát, térdét, majd újra a hasát, s a hasa alatt a pelyhes dombot. Bámulta a titkot, melyet oly gondosan rejtettek a ruhák és a színes nadrágocskák, a titkot, melyről suttogva beszéltek az emberek... Gergelyt szomorú csalódottság kínozott. Hitetlenkedve bámult a dombocskán húzódo vágásra, s a dombocskára, mely a nap tűzétől rózsaszínűre pirult. – „Ennyi lenne az egész?... Ez a titok... A darabka nyers hús... A vak hús... Nincs sem szeme, sem orra, csak hús... Vak hús...” – tűnődött szomorkodva Gergely. A látvány mégis zavarba hozta. Elfordult, mintha a horgával matatna, majd lopva odapillantott, és most már mindig a piruló, pelyhes dombocskára... Izgatottan kapkodta a levegőt, és nem értette magát... Mitől ilyen izgatott, ha egyszer az a valami az arcra sem hasonlít, nem sir és nem nevet, csak van, mint a falevelek, vagy a kövek. Nem értette a világot.

A menekült lány türelmetlenül moccan egyet, s a csörgére száradt babszemek szerte ugráltak. Nyújtózott, majd ásitva felkönyökölt:

– Ó... Elaludtam...

Gergely féloldalt a döngölt földpadlóra bámult, és a bőralmát szorongatta.

A menekült lány visszadőlt csörgő babágyára, és az égre bámult.

– Láttad...? – kérdezte aztán.

– Mit?

– Eztet e – mondta és mutató ujjával az ágyéka felé bökött.

– Nem – hazudta Gergely és lángvörösre gyúlt az arca. Nem tudta, mit kell mondani, mit kell tenni? Szeretett volna odaszaladni a lányhoz, de izmai nem engedelmeskedtek. Pott nagypapa titkos bőromáját forgatta izzadt markában, és valami csodára várt. De a földön nincsenek csodák. A menekült lány feltápáskodott és szép lassan magára öltötte kék szoknyácskáját. Gergely megkönnyebbült és elszomorodott.

– Most aztán, ha akarok, tíz percig nem is kell napoznom – mondta Amál, és szemtelenül a fiúra nézett.

– Itt az alma – mondta Gergely.

– Megesszük... Add csak ide... – Amál beleharapott az almába, aztán Gergelynek nyújtotta, és újra megszólalt:

– Szép volt?

– Mi?

– Hát az.

– Szép, csak olyan, mint a kő – mondta Gergely és lehajtotta a fejét.

– Mint a kő? – a menekült lánynak kerekre nyílt a szeme, aztán megragadta Gergely kezét, és az égké szoknya alatt elindította.

Gergely lihegve nyargalt az országúton. Nyomában por felhőzött, az eperfák elaléltek. A napfény merőlegesen zuhogott a mezőre. Aranyló tűzgömbök támadtak mindenütt, s amerre gurultak, sárgára perzselődött a határ. Gergely átugrálta a tűzgömböket és makacsul nyargalt tovább. A folyó partján balra kanyarodott, s a letarolt sariútföldek szélén folytatta útját. Az öblösödnél ledobta horgászbotját a fűzbokor alá, aztán szökdécselt tovább, egészen a homokdombokig. A falusi fürdőnél körütekintett, aztán térdre esett, és jobb kezét könyékig a vízbe dugta. Az áramlás tárt ujjai között meggyorsult, és hűs hívogatásokat küldözgetett a kéz gazdájának. Gergely a partra hasalt, majd reményvesztetten behömbölni kezdett a folyóba. Alámerült, bukdácsolt, aztán kutyaúszással átevickélt a túlsó partra. Nem mászott ki a vízből. A szélében feküdt, teste és karja a vízben ázott, csak a feje pihent a homokon. Jobb kezét megdörögölte, áztatta, aztán újra megdörzsölte. Fél óra múltán a tisztaság és becsületesség visszanyert érzése finoman megérintette. A tisztaság szitakötő képeben szállt a hajára, és percekig billegett nedves hajtóvein. Gergely szívébe visz-

szatért a remény. Érezte, hogy a folyó lemossa róla a bűnt és messzire sodorta. Összemosta más emberi és állati bűnökkel, aztán eltemette. A bűnök a medernek verődve közszűrűlődnék száz és száz kilométereken át, és elkopnak. Moszattá válnak, örvénnyé, sóhajjá, halak gyomrába kerülnek, pézsmák foga alá és reccs. Nem marad bűn... Mire a folyó kétszáz kilométert megtesz, elkopnak a bűnök. A folyó hatalmas, mindent megold. Bele kell hengeredni és a folyó lemossa a bűnöket. Gergely óvatosan kiemelte a vízből a jobb kezét és megszagolta. Képzeletébe lassan beúszott egy parasztudvar. Az udvaron ponyvára terített bab száradt. A csörgére száradt termény felszínén barna test feküdt, tejszín dombokkal és tejszín völgyekkel. A test szép volt, erőnyes, tiszta. Gergely képzeletben kinyújtotta a kezét és megérintette a tejfehér halmokat. Az érintéstől azonnal megszépült, bűnei megbocsáttattak. A meszeseségből leányhang érkezett, csupa finom magánhangzóból összerakva, mégis érthetően: „Fogd meg a halmokat, és megbocsáttatnak bűneid... Érintsd meg a bolyhos titkot és minden jóra fordul...” – A magánhangzók finom rendben szállongtak Gergely körül. Kezének szép leányillata volt.

Élvezte tisztaságát, saját megszépülését. Büszkeség töltötte el és öröm. Megsimogatta a folyót és hálásan belegurult. Visszaúszott a saját partjára, s közben érezte, hogy a víz miként sodorja le a testéről a maradék bűnöket is. Bűntelenül, a szépségek testvéreként mászott partra. A Marcal pedig sebesen sodorta a bűnöket a lapályosok felé. A bűnök a homokmederhez verődtek és erősen koptak. Csakhamar azt sem lehetett tudni, hogy a bűnöket ki követte el, és azt sem, hogy a bűnök a test, vagy a szellem bűnei voltak. Gergely a leányfinom magánhangzók reptétől kísérvé visszalépdelt az öblösödéshez. Hirtelen eszébe jutott, hogy ő valójában csak egy lelenc, és reggel túlzottan nagy szelet kenyeret szelt a tejleszabosába.

Gondterhelten bontogatta szét horgászfelszerelését és pillantása halak után kutatott. Keszegeket látott, és két aprócska naphalat a lótoszlevelek között. Elégedetlen volt a látvánnyal. Tudta, hogy egy lelenc nem mehet haza ilyen aprócska halakkal. Ha ilyen sovány halakat tesz az asztalra, könnyen előfordulhat, hogy még a háború végéig sem tartják. Kevés az étel, a kenyerekbe egyre több krumplit és kukoricát kevernek. Timót Ágoston azt mondta, hogy decemberben már a korpára is sor kerül. A korpát pedig aligha etetik fel szívesen egy lelencel, amikor a korpa a disznóknak kell.

Sietve elkapott egy szöcskét és a horoggal felnyársalta. Készségét a folyó közepére lódította és izgatottan várakozott. – „Ha a korpára is sor kerül, mi marad a disznóknak?... Ha a korpa elfogy... Ha a korpa majd... És akkor már halakat sem lehet fogni, mivel tél lesz. A folyó befagy. A jég alatt talán a halak is megfagynak, és akkor tavasszal sem kerül az asztalra csuka, de még jász sem... Se korpa, se csuka...” – tűnődött Gergely és izgatottan bámulta a lótoszvirágok közé sodródott pótáját. A póta megrezdült, majd lassan, szinte észrevétlenül alámerült. – „Na!” – mondta Gergely, de hiába várt, a póta végleg elmerült, s a zsinór is lassan utánahúzódott. Remegő kézzel megrántotta a botot. Vad ugrás volt a válasz. A csobbanás jelezte, hogy nagy hal nyelte el a horgát. Meghúzta a zsinórt, de az nem engedett. A hal bevette magát a hinarasba a túlsó part mentén. Gergely újra és újra meghúzta a zsinórt, de mindhiába. – „Most mi lesz?” – tanácstalankodott. – „Ránéssz még? Vagy menjek utána? És, ha ott örvény van?... Vagy pézsmák járata a víz alatt, és leharapják a lábamat?... Éppen ez hiányzana... Most, amikor megtisztultam... Mekkora hal ez...” – A fűzbokor ágogai közé akasztotta a botját, aztán a zsinór mentén kapaszkodva, a folyóba ereszkedett. Térdig süllyedt, aztán derékig, mellig. A sodorvonalban állva elbizonytalanodott, s már-már visszafordult. De aztán eszébe jutott a korpa, amit decembertől Timót Ágoston a kenyérbe akar keverni, és a disznók melyeket a kisbíró tavasz óta négyszer is felírt, és két alkalommal katonai bizottság tekintett meg. Gergely érezte, hogy az összehasonlítás képtelenség. Ha megkérdeznék Timót Ágostont biztosan nem ellenkezne. Kitennék az országútra és mehetne, amerre lát...

A folyó közepéről óvatosan tovább mozdult, és azon tűnődött, hogy Timót Ágostonnak mennyi korpája lehet?... Úgy érezte, ha Timót Ágostonnak lenne valahol

dugott korpája, akkor őt azért nem tennék ki... Tovább lépdelt és örömmel tapasztalta, hogy a folyó a túlsó part közelében egyre sekélyebb lesz. Öröme nem tartott sokáig, mert lábszárai egyre inkább belegabalyodtak a hinárkötelekbe, és a tavirózsza ezerágú bokraiba, virágaiba, leveleibe. Bal kezét a zsinóron húzta, jobbal lerángigálta a zsinór felett tanyázó növényeket. A hal mélyen a növények alatt úszott, így a zsinórt bevonszolta a hinaras közepére. Ahogy közelebb jutott a halhoz, az egyre nagyobbakat rántott a zsinóron, és Gergely attól tartott, hogy az utolsó pillanatban még elszabadul... Gyorsította a mozgását, és bal kézzel erősen szorította a zsinórt. Talán méternyire lehetett a haltól, amikor távoli fémes bűgást hallott. A züm-mögő fémes zaj éppen csak megérintette a fülét, aztán csend lett. Zavart, álmodozó pillantással az égre nézett, de semmit sem látott. Rutinos égre meredése üres mozdulat volt csupán, hiszen nem látott semmit, és nem is törekedett arra, hogy lásson. Képzeletét a disznók korpája és a hal foglalkoztatta. Ahogy közelebb jutott a halhoz, egyre inkább úgy érezte, hogy a nagy hallal sokat javíthatna a helyzetén. Könnyen előfordulhatna, hogy Timót Ágoston a háború végéig a házában tartaná. A lelenche megírná, hogy „az eseményekre való tekintettel még tartjuk”. Vagy még azt is hozzáírná, hogy: „Az itt tartott személy jó magaviseletű...”

Arca csaknem a vizet érte. Leheletétől megremegtek a hinár és a lótusz virágai. Keze izgatottan előrenyomult. Ujjait megérintette a nagy hal uszonya, és a zsinór ismét megfeszült. A hal bemenekült az árvizkosár alá. Gergely zavartan állt a talány előtt. Mit tegyen? Alulról közeledjen a halhoz, vagy felülről? Bontsa meg a kosár közepét és ott próbálkozzon? A nagy hal eközben fáradtan szundikált a part és a partvédő vesszőfonat között.

Gergely az árvizkosár alatt közeledett zsákmányához. Karját óvatosan csúsztatta a nagy hal búvóhelyéhez, de nem érte el. Hogy közelebb kerüljön hozzá, fél arcát vízbe nyomta, de a karja még így is rövidnek bizonyult. Várt, töprengett, majd gyors elhatározással teleszívta a tüdejét és alámerült. A zsinór mentén követte a halat. Keze körüljárta, majd óvatosan megragadta a kopolyájánál. A hal védekezett, erőteljes csapásaival végigdörzsölte Gergely karját. Nehéz, fullasztó pillanatokba telt, míg kiszabadította magát az árvizkosár alól. Felállt és a partot védő fonatnak támaszkodott. Köhögve kapkodott a levegő után... A halat két kézzel a melléhez szorította. A hal nehéz volt, vad és erős... Füléből, szeméből kirázta a vizet és zsákmányára pillantott... Tőponty volt... Az aranyló pikkelyekről ijedten tekintett az égre... Örvénylett a levegő... Gépek ezüst teste villódzott a magasban, a mezőség felett üvöltöttek a szakadásig feszített motorok. Emelkedtek és süllyedtek a nagy fémtestek... Egymást kerülgették, majd egymás testének rontottak... Kelepeltek a géppuskák, dohogtak a nehézfegyverek... A bombázók hirtelen zuhanórepülésbe lendültek, majd túl a karakai erdön ismét felhúztak a magasba. A vadászok még mindig a folyó felett keringtek és lötték egymást...

Gergely dermedten bámulta a légiharcot... Jól látta, amikor a német vadászgépek elsuhantak az ellenséges repülők hasa alatt. A lövedékek vad zuhogását is hallani vélte. Az ezüsfényű amerikai vadászgép farkából fekete füst gomolygott elő, majd hirtelen lángbaborult. A lángtengerből kivált egy kis szürke golyó és zuhant a föld felé. A szürke golyó pillanatokig zuhant, majd öt-hatszáz méterre a földtől hirtelen ejtőernyővé változott. Hatalmasat lobbant a hófehér selyemernyő, s a fénylő szálakon egy ember lógott. Lengett, himbálózott, a folyó felé sodorta a szél. Az égő repülőgép megbillent, majd pörögve zuhanni kezdett. Az erdő közelében vágódott a földbe. Nagyot robbant, és mélysárga fénnyel égett, fényesebben és aranylóbban mint a nyár tűzgömbjei.

Gergely mellén vergődött a tőponty. Bognártüskéit gonoszul meregette, és apró sebeket karcolt a bőrébe. A pilóta közeledett a folyóhoz. Felette kitisztult az égbolt. A bombázórajok és a német vadászok egymást emésztve keletre szálltak. A pilóta felett békés, mélykék ég színesedett. Az erdő alatt már kialudtak a roncsá lőtt repülőgép lángjai, csak a nyár tüzei égtek, gyümölcsöt érlelő gazaagon.

Boszporusz és Gibraltár között

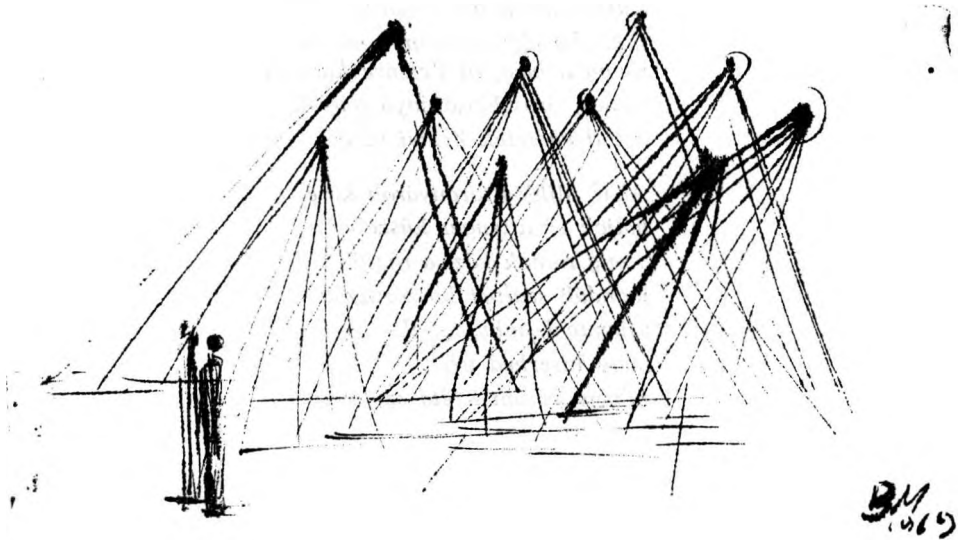
Keresztúry Dezsőnek

*Egysikű, rácsos feketére
csikorogta rá a kréta éle! . . .
A kréta fehér volt: dermesztő tiszta.
Padomon kék volt a tinta
és előttem, mintha fekete tóba
hattyú tolla járna,
vakitón fénylett a mester írása!
Latin betűkkel fénylett,
de ő és Lázár is hová lett? . . .
– S miért, hogy ez jut eszembe,
kikötve legszebb szigetedre? –
Kikötve, de most se a partra!
Mindig a szörny szarva előtt állva,
bezárva itt is a szigeti-várba . . .
Acél-keresztek, szablya-holdak éle
csattog felém és lobog ezer vitorla,
mintha cápák torka volna . . .
Sátrak, tevék körös-körbe
s Afrika előtt szívembe marva
ropog a bástyán Velence karma . . .
– Sós, oroszlánsörényű gályák,
hát ti védtétek Zrínyi várát? –*

*Akár Miklós toronyárok köre
haljok én a tenger küszöbére
s míg romok közt a rózsák
mondák szarvát koszorúzzák,
ujjammal, mint tollal,
hogy kiserked vére,
húzom betűm Kréta szigetére.*

Vésem, hal-testére írva,
 Szulejmán-látta föld fia,
 – aki jött –, írom, hogy vigyed
 Boszporusz és Gibraltár között
 testedre tetovált jeleimet.
 – Egy kör! . . . Két csont! . . . Keresztbe vágva:
 mint sziklán régi nép rovása
 Zrínyi feje, Balassi lába,
 de átlátszik-e innen Európába? – . . .

Mert volt, kinek voltál delfinek fogatja.
 Tengered, mintha Szahara volna.
 Knosszosz és az idő trónja így dőlve,
 só a vérrel még csak jobban éget,
 mintha vízből csapna lángra:
 szigettestől zárva kettős Szigetvárba!

„Az író — vállalkozás“

Németh Lászlóval beszélget Domokos Mátyás*

Könyvkiadásunk mai gyakorlatában eléggé szokatlan, de a magyar kultúra igazi értékei iránt aggodalmas felelősséget érző emberek számára mindenképpen örvendetes tény szolgáltat ürügyet erre a beszélgetésre. Két kiadónk, a Magvető és a Szépirodalmi Könyvkiadó ugyanis összefogott, hogy (előreláthatólag tizennyolc kötetben) közösen jelentesse meg Németh László teljes életművét. Ez az összefogás, s itt csak-ugyan helyén való a kifejezés, irodalomtörténeti jelentőségű, hiszen a sokszázszékes példányszámban közkezen forgó Németh László-művek – regények, drámák, tanulmányok – végleges formába öntött, újra-kiadása mellett, a némethlászlói életmű eddig homályban rekedt részének, összmunkássága közel felének a „kiszabadítását” is jelenti, ma már szinte hozzáférhetetlen könyvek, régi, kallódó folyóiratok lapjairól, vagy éppenséggel az asztaltiókból.

A jövő, a mi utókorunk felől szemlélve ezt az összefogást, úgy is fogalmazhatnánk, hogy a 20. századi magyar irodalom egyik alapvető jelentőségű életművének a megmentéséről is szó van e közös kiadói vállalkozás során. Életműve külső sorsának a vizsgálója ugyanis joggal eltűnődhet majd az emberi szituáció és a szellemi-társadalmi hatás különös ellentmondásán. Mert azt láthatja, hogy Németh László a saját kora organizáló központjain, folyóiratain, irányzatain és csoportos törekvésein – indulásától mind a mai napig – lájdalmasan és gögösen kívülrekedve, a magányban valósította meg boldog termékenységű szellemi vállalkozását. Ahogyan ő maga mondta egyszer: „nekem a homály az elemem, legnagyobb lépéseimet, mint író, az ismeretlenségben tettem.”

De ugyanakkor azt is tapasztalhatja az életmű tanulmányozója, hogy Németh László a magányból, a homályból, több mint négy évtizeden át, makacs következetességgel a magyar szellemi és társadalmi élet alapkérdéseire nyúlt hozzá, s választai körül nemzedékek szellemi arculatát meghatározó, hatalmas társadalmi visszhang gyűrűzött.

A sorssá lett ellentmondás megfejtését egy parabola kínálja számomra. A mai fizika világképét értelmezve, Heisenberg egy helyütt arról ír, hogy az európai kultúra kezdeténél ott áll az elvi kérdésteltevés és a gyakorlati cselekvés közti szoros összefüggés, amit a görögök indítottak el. S ennek a kapcsolatnak a hitén nyugszik ma is kultúránk egész ereje, Európa küldetése. Amikor pl. Kolumbusz első útjára indult nyugat felé, hitt abban, hogy a föld gömbölyű és elég kicsiny ahhoz, hogy megkerülje. Ezt nemcsak elméletileg vallotta, hanem egész egzisztenciáját erre a hitre alapította. S most meg kell vallanom, hogy az én nemzedékem jórésze is Németh László útjában ugyanennek a kolumbuszi hitnek a megvalósulását látta a szellemi cselekvés síkján. Éreztük és tapasztaltuk, hogy emberi és írói sorsát egzisztenciálisan is a maga írói vállalkozásának a hitére alapozta. Talán ebből a – divatos szóval – egzisztenciális elkötelezettségből eredt emberi magánya is, de a vállalkozás igényének, módszerének, szemhatárának, intellektuális ihletének letagadhatatlanul európai minősége bizonyosan.

Mindennek a kifejtése és értelmezése, persze, megérne legalább egy monográfiát. De úgy gondolom, hogy most, az alkalom ürügyén ennek a vállalkozásnak a tartalmáról kellene beszélnünk, amit az életmű kifejez. Mert:

* Elhangzott 1969. május 26-án a Szépirodalmi Könyvkiadó előadói estjén.

– Az író – Németh László szép meghatározása szerint –, elsősorban vállalkozás. Így hát első kérdésem is, természetesen erre vonatkoznék; hogyan bontakozott ki, és mire irányult annakidején ez a vállalkozás?

– Első kritikai írásomban, a Móriczról szólóban, valóban ott van már a mondat: az író vállalkozás. Vállalkozáson azonban én valami organikusan nőttöt értettem; nem egy célt, s a hozzászerkesztett üzemet, ahogy az iparban szokás. Hajlam, képesség, lehetőség hajlékony szövődését (még a beleszervített véletleneket is), de úgy, hogy az egészben mégis csak érvényesül valamiféle növésterv, törekvés, ami vállalkozással teszi.

– Tudnád-e a Te indulásod példáján érzékeltetni ennek az organikus növéstervnek a kicsirázását?

– Azt hiszem, igen. Engem az irodalomba egy pályadíjnyertes novella emelt be. Ez azonban nem tett novellistává; novella nem is volt több az ízákomban. Húszéves korom körül én verseket, verses drámákat írtam; felfedezőmnek, Osvát Ernőnek is elsősorban verseket, próbáltam vinni, nem is dicsérettelen. Joggal várhattam hát, hogy mint szépíró foglalom el helyem az írókörben, amely felé kora fiatalságomtól sóvárgó tisztelettel néztem. S mindebből semmi sem lett. Akik a fényre emeltek, magam sem tudom, pontosan mért, visszadobtak. De élt Pesten egy múzeumi tisztviselő, turkológus, aki ott gyerekeskedett Szilason, a nagyapám fundusából kihalított telken, novellám alakjait is ismerte, s ő, minthogy mellesleg szerkesztő is volt, azt gondolta, tán tudnék a Móricz Zsigmond huszonötéves írói jubileumára valami megemlékezésfelét írni. Én kritikát odáig nem írtam, tanulmányt is csak egy verstanít. S mi történt? A Móricz-esszé után elhalmoztak megbízással, úgyhogy amikor egy-két év múlva Kazinczyról, a *Tekintélyes ifjú* címmel írtam, sokan úgy hitték, magamra gondolok. Hogy milyen érzésekkel fogadtam ezt a lehetőséget, megmutatja egy akkor írt versem két strófája: „Talpalatnyi hely, de mégis csak sarok. Hol hátamat megfeszítve, Értetek vihatok, Magyar ének lencsés Ézsau. Van már egy szív s egy szablya is akad, Mely nem maga útját irtja, De nektek tör szabad S szent utat szívekbe, csillagokba.” Azaz áldozatként fogtam fel a kritikusságot, hogy a felmerülő tehetségeket, ha egyszer bemutattuk őket, ne lehessen, mint engem, a sötétbe visszadobni. Mellőzött, kevésbé ismert írókról kezdtem cikksorozatot, aztán a mi, akkoriban feltűnő nemzedékünk íróiról; a használható örökség számbavételére az előző nemzedék, a Nyugat nagyjairól, s hogy az irodalomtörténet folyamába állíthassam őket, akkor írtam azoknak a tanulmányoknak a zömét, amelyek *Az én katedrám* címmel karácsonyra fognak megjelenni; hogy pedig a világtól se szakadjunk el, mint „európai utas”, a nyugati irodalom körképét rajzoltam föl.

– Ez úgy fest, mintha a vállalkozást a véletlen, s a mögötte megnyílt lehetőség hozta volna létre?

– De nem így volt! Abban a levélben, melyet a pályázatnyerés után Osvát Ernőhöz intéztem, ott volt a sokat idézett, fiatalosan nagyot mondó kijelentés: „Mi akarok lenni? Tán a magyar szellemi erők organizátora”. Olyasmi tehát, ami ha kicsinyben is, mint kritikus, mégis csak lettem. S e mögött a mondat mögött már akkor is ott lappangott a Harmadik Magyarország eszméje, hogy nekünk íróknak, nem az ellenforradalmi, s nem az ellenzékbe szorult, liberális Magyarország szekerébe kell befogatnunk magunkat, hanem a nép tömegeiből, legjobb hagyományaink szellemében, egy új, harmadik Magyarországot előhívni. Mondjam-e, hogy mint kritikus, olyan írónemzedéket próbáltam fényre bábáskodni, amely ennek a harmadik Magyarországnak lett volna lovagrendje, úgyhogy az utat, melyet a véletlen nyitott, mégiscsak a kamaszkoromig visszanyúló eszme használta ki, aminthogy alkalmasint az használta volna ki szépírói pályámat is.

– Ez a kamaszkorig visszanyúló eszme, gondolom, a „minőség forradalma”. S a „minőség forradalmának” a bejelentésével a kritikai igény – a 30-as években – tanulmányírói igény-bejelentéssé szélesedett. De a minőség forradalma, mint igény, mint gondolat és „életrecept”, a vízjele a némethlászlói életmű minden egyes oldalának, melyet a világ oly szívósan és oly leleményesen tudott téltreérteni, hogy nem

érzem haszontalannak, ha megkérdem: mit jelentett tulajdonképpen ez a gondolat, s mit jelenthet – akár ma is?

– 1931-re vállalkozásom első, kritikai szakasza elakadt – túl nagy erőket hívott ki maga ellen –, s amikor a következő évben Gulyás Pál tanulmányának a szolítására mégis csak folytattam, azt csak egy magam írta folyóiratban, a *Tanú*-ban tehettem. Ebben lettem kritikusból tanulmányíróvá, ebben hirdetem meg a minőség forradalmát. Hogy mit értettem én *minőség*en, az utóbbi időben többször is meg kellett határoznom, a legutóbb egy erdélyi íróhoz intézett levélben. Ebből idézek néhány csomópont-mondatot. A kritikák, íróképek fölött ottmaradt, mint egy belőlük felszállt párákör: a Kívánatos. A *Tanú*, mikor tanulmányíróvá tett, ezt a Kívánatoszt szabadította rá az irodalom után az életre is, szellemire és valóságosra, ugyanazzal az elemzőkedvvel készítve tényfelvételeit, s őrizve jegyzőkönyvei fölött a Kívánatos csábítását. Azt hiszem, ez a tények ismeretéből feltörő, az életet átfogó, s a jobb fele módosító törekvés az, amit eszmének szokás nevezni; amennyiben pedig az elérendő állapot képe túlságosan eluralkodik rajta: utópiának. Ezt a szót gyakran fordítják ellenem, s én vállalom is. Utópia és eszme elválaszthatatlanok, a szocializmus például sosem lehet olyan „tudományos”, hogy arról az akaratomozgósító erőről, amely a kialakítandó képében, a Kívánatos vonzásában rejlik, lemondhasson. Eszme és utópia azonban túlságosan észfogalmak. A minőség, ahogy én értettem, nemcsak az értelemben, az egész biológikumban akart visszhangot kiváltani. Ha gondolkozol, milyen az az ember, akit a *Tanú* átjárt, átnevelt, előtte sem bizonyos gondolatrendszerek vallója jelenik meg, hanem egy magatartás, életvitel, ember atmoszférája. A *minőség* nemcsak eszme, utópia: anthropologikum. Ezt persze nem úgy értem, hogy egy alkati, vagy éppen faji típust emel ideállá. Apolló vagy Artemisz kultuszában is részt vehettek a legkülönbébb származású, fizikumú emberek, akik az istentől vagy istennőtől megszállottan, életüket apollói vagy artemiszi irányban próbálták áthangolni.

– Apolló és Artemisz neve csak példa, hasonlat, vagy a minőség-gondolat ki-formálódásában a görögséggel való szellemi találkozásodnak is része volt?

– Nagy része volt. Az iménti meghatározás már majdnem kibökötte, mi is hát az a *minőség*? Egy absztrakt nevű, görög istenféle, amelynek a fényét, könnyed merészségét, a dilettáns, s egyben zseniális biztonságot, amellyel az elemektől a dolgok csúcsáig hágott, én a görög kultúrában ismertem meg; az ő éterláng szerű lobogását kerestem, követtem a nyugati civilizáció ormain, a kortárs irodalomban s a *Tanú* éveiben vele próbáltam akkori szocializmusunkat is ruganyosabbá, minőség-szocializmussá tenni. Később, a történeti vihar alatt, amikor – ha valamit –, ezt a Minőséget óvni, takarni kellett, csillogó színe helyett inkább a mélybe vezető gyökerei fejlődtek tovább; a megkapaszkodás lényyszerétől hajtva, mint népzenénk kutatói, történelemben, irodalomban egy mélyebb magyarság fele ágaztattam; ez nyílt egy-egy alakjával, Adyban például, az Európa alatti világba, s vezetett Kelet-Európa alaposabb megértésén át a világcivilizációban összesodrott népek lelke felé. Ha a *Tanú* olvasóinak azt, hogy mi a „Minőség forradalma”, Keats *Hyperionján* át magyaráztam meg, amely a jupiteri, apollói istennemzedék győzelmét mondta el a régiebb, szaturnuszi istenek felett, a *minőség* most a szaturnuszínál is régiebb istenekig követte s itta magába a maga genezisést, előtörténetét. Korunk nagy ténye, értettem meg, már az új idők kezdetén, a nyugati civilizáció világcivilizációvá tágulása, s a szellem feladata: ebből a heterogén eredetű embertömegeből közös, jobb lelkük előhívni. Ez a lélek azonban még mindig a teljesebbé vált Minőség volt. Az *Égető Eszterben* ezt próbáltam egy női alakba szintetizálni, az új, szocialista iskolaért folyó kísérletekben az új ember nevelésére befogni, s újabb felszólalásaimban mint élet-receptet felmutatni. A Minőség-gondolat így valóban vízjele lehet, ahogy mondd, életművem minden egyes oldalának.

– A vallásos nevelésről című tanulmányodban – melyet nemcsak én, de meggyőződéseim, hogy az idő is korunk filozófiai és erkölcsi gondolkodásának legjelentősebb eredményei közé sorol majd –, arról írsz, hogy „az ember maga is egy „Lehet”, s mint „feladat” kerül bele a világba. E szerint minden írói vállalkozásnak,

s így a *Tiédnek is, a választ kiprélő történelmi-társadalmi körülményeken túl, megvan a maga erkölcsi vonatkozása is. Milyen válaszokat kínál erkölcsi értelembe életműved az „emberi üdvösség-harc” drámájához?*

– Az ember már biológiai természeténél fogva is mint feladat nyomul be a világba, a szüleiben összedobott géneket, tulajdonságokat kell egy harmónikus egyéniségben fölmutatnia. A társadalmi szerep kiküzdése, betöltése során a feladat kibővül. Erkölcsnek én azt a serkentő, szabályozó, vészjelző berendezést nevezem, amely e bonyolult feladat megoldásában irányít bennünket. Az erkölcs célja: az életgyőzelem, ami persze nem sikert jelent, sokszor épp az ellenkezőjét, azt, amit valóságos korok üdvösségnek neveztek. Az üdvösség-harc ott folyik ma is mindünkben: életünknek ez a központi ügye. Az irodalomnak is ez lehetne a legnagyobb témája. Tolsztoj *Anna Kareninája*, amelyen oroszul tanultam, s később magyarba ültettem, azért lett már kora ifjúságomnak is irányzó műve, mert az üdvösség-harcról szól, annak a két útját, az életgyőzelemhez vivőt s a kudarcba fúlót mutatja meg. Az én szépirodalmi munkáimat is az üdvösség-harc ábrázolása fűzi egybe. Első igazi regényem, az *Emberi Színjáték*, a bennem megnyílt két útról szól, s bár a társadalomból való kivonulás árán, életgyőzelemhez vezet; az életgyőzelem, a földi üdvözülés regénye az *Égető Eszter*, az *Irgalom* is; sőt, ha jól megnézzük, egy szörnyű pokoljárás árán az *Iszony* is. Drámáiróvá is az üdvösség-harc tett, annak az elakadása, kudarcra. Ha az életgyőzelem története a legenda, az üdvösség-harc elakadásának, s az ebből eredő vívódásnak a dráma lett műfaja. *Dráma és legenda* című írásom, melyet még 41-ben egy tervbe vett drámakötet elé szántam bevezetésül, épp olyan kulcsa szépirói munkásságomnak, mint a *Minőség torradalma* a tanulmányíróinak.

– *Az emberi üdvösség-harc, mint a Németh László-drámák idea-embereit, mindnyájunkat állandó erkölcsi választás elé állít, mert – mint Te is írod –, „nem a túlvilágon, hanem itt a földi életünkben kárhozunk el”. S éppen ez az, ami a cselekvő ember erkölcsi felelősségét a 20. században szinte hatványra emeli, mert ma már nem reménykedhetünk a kegyelem ajándékában. Ezért vetődik fel, egyre szorongatóbban a kérdés, amit drámáid nyelvén így fogalmazhatnék meg: kinek a példáját kell választanunk „az igazság szeretetében”? Husz példáját-e, vagy Galileiét? A máglyát, vagy életet továbbmentő, okos megegyezést?*

– A földi elkárhozásból én akkor kaptam ízelítőt, amikor a Minőség-elvnek s a magam életének az összekapcsolása egy Példa-életben erkölcsi unszólássá vált, amelynek nem felelhettem meg. Hogy ez milyen fájdalom volt, akkori drámáim, a *Villámfény*-nél hangja, torokszorulása tán érezteti. Az, hogy életem később is inkább a dráma mint a legenda témáitálaja maradt, íróilag termékeny lehetett: én egy igazi életgyőzelem-jelentésért az egészet odaadtam volna. Hogy Husz-e vagy Galilei? Az üdvösség-harcnak nincs szabályzata. Minden válságunknak megvan benne a súlya és a helye, s csak a szokrateszi Hang súgja meg, mit kell, mit kellene tennünk. Husz esete egyszerű volt: az igazság kezét kellett volna elengednie, s erre nem volt képes. De Galilei sem érezte magát a visszavonás után elkárhozottnak, legföljebb megsegényítettnek. Egy természeti tényt letagadtatni: ostobaság. De le nem tagadni s megégetetni magát, az ő esetében hőstettnék kétértékű lett volna. Az ő aggkori hőstette az volt, hogy főművét – még ezután – megírta, s az inkvizíció felügyelete alól Hollandiába kicsempészte.

– *Azt mondtad, hogy az ember – feladat, s hogy ez a feladat nem más, mint a harmonikus erkölcsi személyiség kiküzdése. Azé a személyisége, amelyet korunk nagy ténye, a technikai világcivilizáció mintha elnyeléssel fenyegetne. Mi lehet a személyiség életjogát védelmező ember dolga ebben a kétségkívül valódi konfliktusban?*

– Kétféle válasz képzelhető el. Az egyik szerint az üdvösség-harcnak megvan a helye és értelme a gépkerékké lett emberben is; a hívőnek ezt kell vallania. A másik, amit a nyugati ifjúság egy része érez, hogy az ember erkölcsi kifejlődése lehetetlenné vált, s kivonulással vagy a civilizáció felrobbantásával kell helyet teremteni neki. Én műveimben azzal, hogy hőseimre egyre több kölöncöt, kórt, betegséget, pokoli viszonyokat akasztottam, a mai üdvösség-harc nehézségét próbáltam érez-

tetni; makacs vívódásukkal, hogy az erkölcsi harcnak ezek közt a feltételek közt is megvan az értelme, méltósága. Az, hogy munkáim időszerűek vagy időszerűtlenek-e, nem is azon fordul meg, hogy van-e bennük narrátor s a végükön kezdődnek-e, hanem hogy vannak-e emberek, akik ahhoz várnak bátorítást, amit ők érezteknek.

– *Szellemi vállalkozásod lényeges jellemvonása, hogy íróként is orvosa próbált lenni egy kis nép sorsának, hogy elvégezd ezt a számvetést, a magyarság sorskérdéseivel kapcsolatban. Mik voltak ezek a sorskérdések a két háború közt? És miben látod ma a magyarság sorskérdéseit?*

– Az egyik nagy sorskérdés, amely irodalmunknak a reformáció óta ihletője: a mi fiatalságunkban is a veszély, a nemzethalál gondolata lett. A szociográfus irodalom ezt a veszélytudatot frissítette fel s fogalmazta újjá. A másik: olyan élet- és társadalom-modellt állítani a magyarság elé, amelyben újjászülethet, erejét kifejtetheti, s amelyhez ellenséges időkben is ragaszkodhat. Én inkább ebben a munkában vállaltam részt. Hogy ma mi a veszély neve? Én azt mondanám: kohézió bomlás, a népet összetartó kötőanyag lazulása. Ennek egyik szomorú tünete a közösségi magyar irodalom háttérbe nyomása, szorulása. Pedig erre várna a szocializmus adottságainak és lehetőségeinek s a szívekbe és művekbe írt magyar modellnek az összhangba hozása.

– *Manapság divat a magyar irodalmat mindenestül a provincializmus gettójába utasítani. A magyar irodalom, úgy mondják, provinciális, mert az ország is az, s mert a magyar irodalomban jelentkező nemzeti gond nem, vagy csak ritkán esik egybe az emberiség tejlődésének döntő társadalmi problémáival. Valóban provincializmus-e a nemzeti gond jelentkezése az irodalomban?*

– Attól függ, hogy szólal meg, s milyen választ adunk reá. Az őszösvetségi irodalomra senki sem mondhatja, hogy provinciális, pedig egy kis nép sorsával foglalkozott. Én úgy hiszem, a magyar irodalomban is megvan, a legnagyobbakban legalább, az az egyetemes érvény, amely a helyi, népi számvetést az algebra rangjára emeli. Ezt persze könnyebb és sokak számára célszerűbb tagadni, mint bizonyítani.

NÉPI IRODALOM

A nyugat-európai irodalmakban már a 19. század második felében perifériára szorult a paraszti téma; a századfordulón többen úgy vélték, hogy a 20. század végezní fog a paraszti életformával is. A húszas években azonban, a végleges kapucsukás előtt még egyszer megszólal Európa-szerte a parasztság, legalábbis dalban, hattyúdalban. Az orosz Jeszenyin csaknem akkor engedi ki a vért „modern népdaltermő szívéből”, mikor a spanyol Garcia Lorca az andalúziai cigánydalokra kezd figyelni, s a szürrealizmus párizsi iskolájából megtérő magyar Illyés Gyula a „nehéz föld” énekeit kezdi mondani. Az énekesek eleinte nem is tudtak egymásról; rokonságuk foka máig földériteetlen. S valószínű, hogy a legaprólékosabb kutatás sem tud majd véletlen és részleges analógiáknál szorosabb rokonságra rámutatni.

Legalábbis a magyar parasztságot megszólaltató irodalom, amelynek Illyés a legnagyobb lírikusa, egészen sajátos képződménynek tetszik. Lorca és Jeszenyin törekvése a művészetben belül marad, áramlattá a lírán belül se nagyon vált, a magyar irodalomban azonban a parasztság, a nép kérdéseivel a különféle művészetek legkitűnőbb alkotói foglalkoztak a két világháború között. Az egyesek tájékozódásából falukutató mozgalom lett, az irodalom átcsapott a politika mezejére is – a Nemzeti Parasztpárt, az 1945 utáni esztendőök egyik politikai pártja a falukutató mozgalomból, a népi irodalomból nőtt ki –, s a művészetekben túl új szempontokat vitt az irodalomtörténetbe, a kritikába, a társadalomtudományba és a néprajzba. A népi irodalom a korabeli magyar társadalom valamennyi problémájának a megoldására programot akart adni.

A népi irodalom világnézete, elképzelése társadalomról, történelemről és irodalomról, mindmáig heves vitákra adott módot. Rokonyították a múlt századi orosz narodnyíkok mozgalmával és a kispolgári szocialista irányokkal, mondták a két világháború közti idő legjelentősebb szellemi mozgalmának, s kispolgári, harmadikutas, nacionalista áramlatnak is. Megnyugtató értékelése máig sincs a mozgalomnak.

A népi irodalom születését a korabeli magyar helyzet érteti meg, az elbukott forradalom utáni idő. A népi mozgalomban, a falukutató irodalomban egy irodalmi és egy politikai vonal találkozott.

Mint minden megkésett történelmi fejlődésű nép irodalmában, a magyarban is különös helye volt a paraszti problematikának. A nyugati népeknél, ahol a polgári fejlődés következtében a parasztság száma és társadalmi súlya gyorsan fogyott, a rousseau-i parasztkép – a Természet romlatlan, egyszerű életet élő gyermekéről – gyorsan fakult. A parasztot egyre inkább naturalisztikus nyerseséggel ábrázolták, aki van, aki kenyeret ad, s a művészetek számára érdekességet, de nem a nemzet géniusza, inkább csak elmaradott osztálya. A túlnyomórészt paraszti lakosságú és megkésett történelmi fejlődésű népeknél más irányban alakult a parasztszemlélet. Nagyobb volt a parasztság társadalmi súlya: belőle lehetett és kellett a nemzetet csinálni. Gyarmati és félgyarmati sorsban a parasztság volt a nemzeti hagyományok őrzője, a megtartó erő és a jövőndő reménysége; a minden szépre hivatott, nemes, nagy és szent nép; róla mintázták a nemzeti karaktert, s a haladó irodalomban és politikában áhitattal ejtették a nevét. A magyarban éppúgy áhitattal, ahogy az oroszban, a lengyelben vagy a délszlávban. Petőfi és Arany a 19. század derekán azért is akarták a népköltészetet uralkodóvá tenni, hogy a nép a politikában is uralkodó lehessen, a 20. század elején Ady és Móricz, Bartók és Kodály – az irodalom és a zene legnagyobbjai – álma a parasztságból újjászületett demokratikus Magyarország volt, s művészetükbe beépítették, más-más mértékben a folklór kincseit is.

S mikor a forradalmak elbuknak, még erősebb lesz, s általánosabb a paraszti erő felé való tájékozódás. A helyzet majdnem reménytelen volt az 1920-as évekbeli Magyarországon. Ellenforradalom tobzódott. Magyarországon volt a legnagyobb a csecsemőhalandóság, s az öngyilkosok száma. Úgy tetszett, hogy a proletariátus a 19-es forradalmi bukást nem tudja kiheverni, forradalomra nincs kilátás; a polgárság erőtlén és gerinctelen. Nagyon sokan úgy vélték, építeni elsősorban a parasztságra lehet.

Szabó Dezső (1879–1945) útja is ezt a tájékozódást – és tévedést – jelzi. A polgári radikalizmus benne vált át legszembetűnőbben a paraszti demokratizmusra, s keveredik, szomorú módon, faji gondolatokkal. Szabó Dezső a Nyugat-ban és a polgári radikális Húszadik Században indult; irodalmi kultúráját az olasz, spanyol, s főként a francia műveltséggel kapcsolta össze. A korszerű esztétikákon túl az elsőek között hatott rá a marxizmus elmélete is, az elsőek között figyelt fel a futurizmus, az expresszionizmus és aktivizmus friss hullámaira. A forradalmat kezdetben örömmel üdvözlö, de 1919-ben már megjelenteti regényét, az *Elsodort falut*, amelyben a kor antikapitalista bírálatán túl, a romlásból, az elsodortságból való kivezető útként a parasztsághoz, mint „őserő”-höz való visszafordulást hirdeti; romantikus-expresszionista kavargásban. Regényhőse, a mithologikusan felnövelt, falujából előbb kinőni akaró Bőjtke János, visszatér a faluba, a „parasztba” akarja beépíteni magát, mint „bevehetetlen” várba. Parasztlányt vesz feleségül, s életét a parasztság megmentésének szenteli.

Szabó Dezső regényének, bár a társadalmi problematikát faji síkra tolta – a ki-semmizett magyarok és az idegenek, zsidók, svábok ellentétében gondolkodott – rendkívüli hatása volt. Két irányban is: a hősi és tragikus végzettudatból eredő fajkultusza a nacionalizmust erősítette, paraszti demokratizmusa a szociális szemlélet kialakulását segítette. A húszas évek elégedetlen, újat kereső ifjúsága Ady, Móricz, Bartók és Kodály neve mellé őt írja a zászlájára. A csehszlovákiai Sarló, a romániai Erdélyi Fiatalok hűszévesei csakúgy, mint a magyarországi Bartha Miklós Társaság tagjai. (Köztük volt egy időben a fiatal József Attila is.) Ideológiájukban demokratizmus és nacionalizmus keveredik eleinte. Többfelé nyílnak innen utak, jobbra és balra is, a kommunista mozgalomba.

A polarizálódást az 1929–33-as gazdasági válság gyorsítja meg. A helyzet most lett igazán kétségbeesítő; a tőke és nagybirtok szövétségének népellenessége most mutatkozott meg teljes meztelenségében. A válság terheit áthárították a dolgozókra. Százazrek kényszerültek inségkonyhára, munkások százazzei váltak munkanélkülivé és a parasztek udvarán sorra perdült meg a dob. Az értelmiségiek is nagy számmal kényszerültek hólapátolásra, országos híré művészek nem tudták házberüket sem kifizetni. A publicisztika is a három millió koldus országaként emlegette az akkor nyolcmilliónyi lakosságú Magyarországot. Ezek a tények riasztották az életösztönt, és sürgették az új eszmék keresését. Új eszméket voltaképpen a demokratikus politikai pártoknak kellett volna fogalmazniuk. Ilyenek azonban nem voltak. Következétesen demokratikus politikai mozgalom hiányában, mint a magyar történelemben többször is, az irodalom vállalkozott a gondolati-ideológiai megfogalmazásra. A veszélyt az írók érzékelték legélesebben. Úgy érezték, Ady víziója a szétszóródásról hamarosan bekövetkezik, a magyarság: hulló nép. „Az önkéntes és kénytelen disszimilálódás, a történelmi kudarcosorozat, népbetegségek és gyarmati munkaviszonyok által létében fenyegetett magyarságot” úgy érezték, csak egy mélyreható társadalmi átalakulás erősítheti nemzetté. (Illyés Gyula.) A feladatot a nép gyors nemzetté erősítésében látták. Olyan nemzet élt elképzeléseikben, amelyben a végzett munka az osztozódási alap, s amely a munkás-paraszt és értelmiség hármaz egységére épül.

Ez a felismerés – és elképzelés fogta egységbe az addig más-más után járó írókat, s teremtett folyóiratot is a mozgalommá szerveződő szándékoknak. (Válasz, 1934–1938; Kelet Népe, 1935–1942). A folyóiratokat is a rendkívüli akarat hívta életre. A Kelet Népet például egy juhászbojtár, egy kőműveskedő paraszt és egy tanjai tanító alapította, a Körös partján, fél liter édes pálinka mellett. Szerkesztették Biharugrán, egy néhány száz lelkes faluban, nyomtatták Berettyóújfaluban, egy or-

szágszéli mezővároskában, ahogy lehetett... Ezt a folyóiratot vette majd át Móricz Zsigmond, 1939-ben. A hazateremtés felismert kötelessége hívta a mozgalomba Illyést a Nyugat befogadott írói közül, Tamásit a székely meséből, Németh Lászlót az esztétikából, Sárközit az újkatolicizmusból, Kodolányit a munkásmozgalomból. Jöttek írók a paraszti szegénységből is, iskolák nélkül. Kőműveskedő parasztember (Szabó Pál) jelentkezett regénnyel, harminckilenc éves korában, juhászbojttár (Sinka István) és kubikus (Nagy Imre) verssel, napszámos ember (Veres Péter) szociográfiával és novellával. Még a szomszédos országok magyar szegénységéből is asztaloslegény, (Nagy István) szövőgyári munkás, (Asztalos István) szolgalegény (Horváth István) és törpebirtokos (Sellyei József) emelkedett az irodalomba.

A szegénységből, autodidaktaként, máskor is, máshol is nőttek a művészetbe – Nexő, Gorkij a nagy példák – de időben és térben távol egymástól. A magyar irodalomban az együttes jelentkezés nagy számát a történelmi helyzet is magyarázza. A szegénység, amelynek forradalmát 1919-ben letörték, az irodalomban emelhetette fel először újra a fejét. Az 1919-ben elbukott társadalmi forradalom kereste itt a lehetőséget és a formát, hogy felszínre törjön.

A szegénység fia volt a mozgalomban Illyés, Tamási, Darvas és Erdei Ferenc is, de ők már iskolákon keresztül érkeztek, s a paraszt nagyszülei falujából hozta gyermekemlékei jórészt Németh László is, a népi irodalom ideológusa, a kor legműveltebb esszéistája és kritikusa. A népi irodalom eszméi persze nemcsak a paraszti származásúakat vonzották, a dzsentri és polgári értelmiségből indulókat is. (Féja, Kodolányi, Sárközi, Pap Károly.) S nem is csak írókat. Más művészetben és tudományban is szerzett a népi mozgalom barátokat. A harmincas években többek között Mikus Sándor, Mészáros László, Borsos Miklós, Kerényi Jenő, Szabó Iván, Andrassy Kurta János és Szervátius Jenő plasztikája, és Barcsay Jenő, Bencze László, Gy. Szabó Béla, Benedek Jenő, Czene Béla, Duray Tibor, Kurucz D. István, Redő Ferenc és Szabados Jenő festészete mutat rokonságot a népi irodalom szociográfikus realizmusával. Tudós barátokat is szereztek. Többek között a néprajzos Győrfy István, a régész László Gyula, a történész Szabó István volt a mozgalom barátja és a zeneszerző Kodály Zoltán. Szorosan a mozgalomhoz tartozott a közgazdász Erdei Ferenc és Jócsik Lajos.

Ennyi sokfelől seregülő ember csak szabadcsapat módján tarthatott együtt: olyan mozgalomban, amely az alapvető célban egyetért, de a megközelítésnek egyéni útjait is elfogadja. A nagy cél: a nép teljes felszabadítása útján demokratikus nemzetet teremteni. A valóság felmutatásával, a feltétlen igazmondással történelmi realitásra és nemzeti felelősségre ébreszteni. Ebben tökéletes volt az egység, s abban is, hogy valamennyien a parasztságot tartották a magyarság legtöbbszörre hivatott rétegének. Valahányan antikapitalisták voltak, és senki sem volt közöttük antiszocialista. Ezen a tág egységen belül voltak a lényeges különbségek; a cél megközelítését illetően szocialista, paraszti demokratikus és harmadikutas elképzelések. A nagy cél megközelítésében más-más feladatot vállaltak. Voltak, akik csak a valóság felmérését, mások a valóság megváltoztatásáért való közvetlen harcot is; egyesek a szociográfiában mutatták fel a nyers tényeket, mások a nép érzületét fogták lirába és epikába (Szabó Pál, Sinka István) vagy tudományos, közgazdasági érvekkel vettek részt a küzdelemben (Erdei Ferenc, Jócsik Lajos). Egészen különálló harcosok is voltak, akik a mozgalomtól függetlenül képviselték műveik egy részében a mozgalom szellemiségét. (Nagy Lajos, Remenyik Zsigmond.)

Még a mozgalom legjelentősebb művészeinek és gondolkodóinak a programadása is különböző a közös cél elérésére: Németh László, legalábbis az első időben, a minőség forradalmát, a minőség szocializmusát hirdette, politikai tartalma szerint egy „középső” utat a kapitalizmus és szocializmus között. Harmadikutas elgondolásával a mozgalom belül a munkásmozgalomban nevelkedett Veres Péter, Darvas József és Erdei Ferenc is polemizált, az emelkedés első lépését a társadalmi változásban tudták. Illyés Gyula is hadat üzent minden romantikának, a nemzeti hagyományok demokratikus értelmezését, s a történelem reális lehetőségeivel való számvetést tartotta induláskor alapvető feladatnak.

Legszebb magaslatra 1937-ben, a Márciusi Frontban ért a mozgalom. A Márciusi Front antifasiszta népfront-jellegű volt; a népi írók hozták létre. A politikai cselekvés igényével hirdette meg 12 pontban Magyarország demokratikus átalakításának s az antifasiszta ellenállásnak a programját. Többek között az agrárforradalomhoz közel álló földreformot – földosztást – hirdetett és demokráciát sürgetett. A munkásság és parasztság közös érdekeit vallotta, s a német terjeszkedéssel szemben a dunai népek szövetségének a gondolatát állította. Visszhangja volt még a szomszédos államokban is.

Eszméit, túl a programon, művek sugározták. A harmincas évek egész sor kitűnő műve született a mozgalom sodrában: Illyés lirája, Tamási novellisztikája, Németh László tanulmányai és regényei, számos szociográfia; a népi irodalom lírai, epikai és drámai művei a magyar irodalom új fejezetét nyitották meg.

Szavukra már az ország java értelmisége kezdett figyelni, fiatal tanárok, papok, diákok; jobb iskolákban az érettségiző diákok már tételként húzták ki a műveiket. A parasztság is mozdult: sorra alakultak az országban, népfőiskolák néven, a dániai rokon kezdeményezésekre is figyelve, a paraszti fiatalság önképzőkörei; a valóságot felmutató szociográfiai műveket már a béreslegények közül is olvasták az istálló pircsein. A művek s az olvasók gyarapodása együtt jelezte: nemcsak irodalmi és szellemi mozgalomról van szó, hanem politikai indulatról is. *Az 1919-ben elbukott társadalmi forradalom kereste itt a lehetőséget és a formát, hogy felszínre törjön. A mozgalom egyszerre jelezte a nemzet betegségét, s a gyógyuláshoz elégséges erők gyülekezését.*

Sajnos a Márciusi Front magasán a mozgalom nem tudott sokáig megmaradni. A fasizálódás évei jöttek a politikában, a hatalom cenzúrával, pörökkel, – lapbetiltásokkal (a mozgalom legjelentősebb folyóiratát, a Választ is betiltották) – és csendőrfonokkal – Veres Péternek is volt benne része – törekedett a mozgalom szétzilálására. A nehéz helyzetben a mozgalom tisztázatlan ideológiai kérdései is züllesztően hatottak. Többen a demokratikus átalakulás programjától a „magyar jelleg” őrzésére tették át a hangsúlyt, néhányan maguk is a faji ideológiába hullottak.

Az ellenforradalmi légkör, az előretörő fasizmus, a demokratikus erők bénasága, a munkásmozgalom föld alá szorítottsága mind-mind nehezítette munkájukat. A magyar történelem gyengeségéért is adózniuk kellett; jószándékaik is sokszor eltorzulnak. A megvalósulás gyakran más lett, mint a szándék, s el-eltolódtak a hangsúlyok is. A demokratikus és nemzeti célok tisztaságáért küzdöttek, de olykor művén foltot ejtett a nacionalizmus, történelmi realitásra neveltek, s olykor maguk is illúziókat szöttek a társadalom lelki megújulásáról, s a „harmadik út” lehetőségéről. De mégiscsak korukhoz hangolva értelmezték az írástudók szerepét, a náluk nyert új értelmet az elkötelezettség. A társadalmi és nemzeti felelősség új tudatát szóltatták meg, egy új nép- és nemzetfelfogás alapjait ők kezdték lerakni.

*

A népi mozgalom sodrában gazdag és sokszínű líra született. A nemzet és a nép sorsával kapcsolatos érzések és gondolatok olyan költőket is a mozgalomhoz vontak, akiknek a műveltsége és formavilága jellegzetesen polgári volt, (Szabó Lőrinc, Sárközi György) a népi mozgalom költészete így szélesebb körű, mint maga a népi líra. Szorosabban népi lírának azt tekinti az irodalomtörténet, amely a két világháború közötti időben szembetűnően a nemzeti hagyományokat és a folklórt továbbfejlesztve fejezi ki a költőt és a kort, tárgyiasan vagy mythologikusan, konzervatív formában vagy szürrealisztikus képekben, elsősorban a paraszti gyermekkorából hozott emlékek alapján. A magyar művészetben a folklórral való kapcsolat különben a modern polgári, sőt avantgarde törekvésekben is jelen volt. Balázs Béla a balladák ősi színeivel törekedett a modern érzések festésére, Kodály és Bartók a zene korszerű megújítását a népi melódika és a magas zene, a népiség és modernség szintézisében keresték, s éppen a harmincas években jutottak a világsikerig, igazolva, hogy a népzene a magyar műzene megújulásának csakugyan a legfontosabb bázisa. Még a szo-

cialista ihletésű avantgarde képviselői közül is többen közeljutottak a hagyományos versformák szabadverssé bontása során a népköltészethez (Komját Aladár, György Mátyás, Lengyel József). A forradalmak bukása után, a polgári költészet megrekedése idején Babits is úgy vélte, hogy a „formauntság” kódén, s az izmusok útvesztőin túl a magyar és népi formák feltámasztása és korszerűsítése igéri a líra felfrissülését. „A nép versével – vélte – a nép lelkéből jön be valami az irodalomba: nagyobb egyszerűség, nagyobb tisztaság, a százados szegény szelidség szelleme.”

Babits ilyen elképzelését a felfrissülésről a magyar líra 1920–25 körüli állapota magyarázza. A Nyugat polgári lírája a háború utáni helyzetben szélsőségesen szubjektívvá vált, az egyéniség mindenek fölött kifejezésének igénye már-már lélektani dokumentummá fokozta le. Egyelőre az izmusok is inkább csak az egyénieskedések zűrzavarát látszottak hozni, olyan kétségbeejtő hangoskodással, hogy Babits már a magyar líra halálától félt.

Ebből a válságból látszott kivezető utat nyitni az új népiesség, Erdélyi József lírája. A népi-nemzeti formákhoz és hagyományokhoz való visszatéréssel, s főként tárgyiaságával.

Mert a jelentősége inkább a tárgyiaságban volt, abban, hogy a túlságos szubjektivitást tárgyszerűséggel, az ezoterikus szépségkultuszt realizmussal, az izmusok forma-rombolását zárt formákkal váltotta fel. A költészet zűrzavarában az egyszerűségben rejtett az ereje. Visszanyúlt emlékeihez, világos képeket rajzolt, hasonlatait nem az elvont, hanem a megfigyelt természeti világból véve. A szimbolizmus „mindent legyűrő, beolvasztó imperializmusa” után takarékosan bánt érzelmeivel és eszközeivel. Nem tárt fel minden versében egy-egy új világot, amit a nagy költésztől várni szoktak, de amit feltárt és megmivelt – azt a korabeli magyar valóság földje volt, amiben megkapaszkodhatott. S azon céltudatosan dolgozott, Illyés szavával – „nem kísérletezett lótusszal ott, ahol gyönyörű napraforgó terem.” Az objektivitást, a tárgyszerűséget modernné tette.

A népi lírának ezzel nyitott utat.

A kritika az ő első kísérleteit még vegyes érzülettel fogadta, sokan a népdalok „könnyű zöngicselését”, vagy éppen klapanciákat éreztek ki verseiből. De a költészet szent csarnokába vezető ajtót, amit kinyitott, nem lehetett már mögötte bezárni. Annál inkább nem, mert a következő pillanatban Illyés Gyula már sarkig kitárta, s a hitetlenek előtt is igazolta a tárgyiasban és a népiben lévő modern lehetőségeket. Erdélyi még ösztönösen kezdte el irányát, a népdalok és népballadák formáját véve példaképül, Illyés már nagyobbra törekszik, tudatosan megpróbálja a polgári költészet minden hagyományát, s az európai líra új irányát, a szürrealizmust, a magyar népi költészettel szintézisbe hozni.

Fényes sikerrel és hitelesen; hisz ő egyenesen az avantgarde párisi iskolájából, Eluard, Aragon és Breton szürrealista társaságából érkezett, új lírai korszakot ígérő versekkel. A *Nehéz földnek* (1928), amely a szürrealista költészetből a népi költészetbe való átmenetet tükrözi, óriási hatása volt. Megírja Vas István: még a nagypolgári szalonokban nevelkedettek is elismerő irigységgel néztek a latinos lélegzetvételi, teljes hosszában a földön fekvő versekre; a versek lírai hőisére, a parasztfiúra, akit görnyedt szolgálk tanítottak járni, aki a megsütött paraszt forradalmár, Dózsa György sercegő bőrére emlékezett. Kötetében egyszer sem írta le a „magyar” szót, mégis az volt minden verse, a hazai földhöz kötött, képeiben, ritmusában, lélegzetében, népi és modern egyszerre, messze kanyarodva Kassák, s általában az izmusok modernisége elé – s egyben sikereivel megpecsételve a magyar lírának az avantgarde útjáról való letérését. A „lovakat megfordító” nagy rohamozásnak, a líra konzervatív látszatú megújulásának ő lett a vezére.

Erdélyi és Illyés költészete a népi lírán belül két fő tendenciát hívott életre. Erdélyi nyomán főként a szegénységből iskolák nélkül érkező költők jártak, a népköltészet meglévő állagát felmutatva (Sértő Kálmán), vagy azt modern irányba továbbfolytatva (Sinka István, Nagy Imre); Illyés példáján, a népiség-modernség tudatos ötvözését, s a líra gondolattal telítését főképp a polgári költészetből érkezők igyekeztek hasznosítani (Sárközi György, Gulyás Pál). Az eredmény mindkét ágon fele-

más volt. Az új irányon hamarosan kiütköztek az elfajulás jelei is. A költők rendre felfedezték kedves családjukat, s a nagyapák, a bütykös ujjú parasztok, a szakállas zsidók – mint Németh László már 1932-ben megfigyelte – soha nem látott karavánban özönlöttek az irodalom felé, s a vándorösztönök a költőkön is annyira elhatalmasodtak, hogy már csak a dombok élén tudtak szállni, mégha gyári tisztviselőségre kárhoztatta is őket a sors. Az „elvont jelek lázálmai” után a „révült locsogás” fenyegetett, a 19. századi lírai kellékek újraéledése. Az igazi tehetségek persze kikerültek a buktatókat. A népi líra életképesnek bizonyult, a mai magyar költészet legjobb fiataljainak is tudott még ösztönzéseket adni. (Juhász Ferenc, Nagy László, Csanádi Imre, Simon István, Váci Mihály.)

*

A népi lírában a folklór kincsesbányájának az irodalomba szabadítása, s a nemzeti hagyományok erősebb jelenléte fontos kritérium, a népi irodalom prózájában azonban a folklór, Tamási Áron epikáját kivéve, legfeljebb csak színezőként van jelen. Csak Tamási teremtett a folklórból magának hangot, Németh László intellektuális íróként indult, Proust és Tolsztoj vonzásában, Kodolányi a naturalizmus felől érkezett, Szabó Pál prózája a realizmus csillagzata alatt bontakozott. A próza népiségének a kritériuma tartalmi jellegű volt: az igazmondás, egy új, korszerű népi és nemzeti tudat megteremtésének igénye. Ezen belül különösen fontosnak tartották a jelen, a népi és nemzeti élet kérdéseivel való foglalkozást, s a parasztság belülről való ábrázolását. A nagyjából rokon célt ki-ki az alkatának s művészi elképzelésének megfelelő formában szolgálta: a népi mozgalom sodrában realista és szürrealista novellák, parasztkrónikák, életírások, hagyományosan elbeszélő és intellektuális fogantatású tudatregények születtek egymás szomszédságában. Legjellemzőbb műfajként pedig irodalmi szociográfiák.

A szociográfiák voltak a falukutató irodalom harckezdő művei. Nem sajátosan magyar műfaj és nemcsak a harmincas évek műfaja az irodalmi szociográfia. Más népek irodalmában is ismerős. Őseit, többek között, a múlt századi falusi életéről szóló híradásokban tisztelheti, s a tudományos igényű szociográfiákban. A harmincas években azért lett központi szerepe a magyar irodalomban, mert ez a forma adott leginkább lehetőséget a felismert szociális igazságok hirdetésére, s az objektív tudományos leírást és a szubjektív írói alakítást, ill. hangot egyszerre engedte érvényesülni. Volt polgári szociológia is, amelyben a polgárság írói az európai kultúra és társadalom válságjeleit rögzítették, szocialista jellegű törekvések is voltak a proletariátus életéről szóló szociográfiák megteremtésére, a súlyosabb azonban az a szociográfia lett, amely a számvetés kényszeréből s az idő sürgetéséből született a népi írók tollán. Szándékuk a nép, az ország helyzetének a tudatosítása volt; a szociográfiai tényeket szépírói eszközökkel közvetítették. Az adatokat, a statisztikát lírai hevülettel.

Átmeneti műfaj volt; az objektív leírás és az írói ihletettség elegyítéséből született, minden szociográfiai műben más-más volt a társadalomrajz és a szuverén szépírói alakítás aránya. Volt, aki börtönben, emlékeit idézve fogalmazta szociológiai jellegű művét. – Veres Péter így írta *Az Alföld parasztságát* –, mások szigorú levéltári kutatások alapján, a történelmi materializmus elveit is érvényesítve formálták anyagukat (Darvas József), vagy szigorúan megmaradtak a tudományos leírásnál (Erdei Ferenc). A szociográfiai legtöbbje dokumentum-értékű maradt; az epika szintjére igazán csak Illyés Gyula tudta emelni a *Puszták népében* (1936), s Móricz Zsigmond az *Életem regényében* (1938). Illyés a tudományt és a lírát, Móricz a statisztikát, családtörténetet és vallomást forrasztotta egységes, nagylélegzetű epikai stílusba. De ezeknek a szociográfiaiknak mégis rendkívüli volt a jelentőségük: egy alvó népet ébresztettek. A magyar nép, a parasztság és a népi-nemzeti szellem és gondolkodás ébredésének a dokumentumai voltak. Az addig tagadott valóság – a nyomorúság, a szektába menekülés, az egyke, az embertelenség – tudatosítása maga is forradalmi jelentőségű volt, s társadalmi tudatra felszabadítón hatott. Az intellektuális ifjúság-

nak a tárgyi megismerésen keresztül a végső konzekvenciák levonását, a társadalom átalakításának szükségességét sugallta, s a romantikus parasztszemléletet reálissá váltotta. A szociográfiák olyan roppant élményanyagot tártak fel, amely kényszerítő fordulatot adhatott volna az egész irodalomnak.

A hatalom ezért csapott le azonnal és ismételten. A *Puszták népének* megjelenését sajtótámadás kísérte, Kovács Imrét, a *Néma forradalom* huszonnégy éves szerzőjét bíróság elé állították, s Fėja Géza ellen hétszer emeltek közvédat „nemzetgyalázásért”.

A tervek egyrésze, ilyen körülmények között, nem valósulhatott meg, a *Magyarország felfedezése* címmel indított szociográfiai sorozat is elakadt. A szociográfikus szemlélet azonban más irodalmi formákba öltözve tovább élt, a szociográfikus novellákban, a krónikában és a regényekben is.

A szociográfikus irodalomnál művészigleg maradandóbb sok vonatkozásban a népi próza másik ága, amely a valóság ismeretében ugyan, de nem a valóság dokumentumaihoz tapadva, nem a szociográfikus krónikában és családtörténetekben beszélt, hanem a képzeletnek szabad teret engedve mesékben, vagy mítoszt teremtve, a szépségen keresztül ábrázolta a szegénység világát. Szabó Pál reális alapon, mesés hangulattal építkezik, csillogó szálakkal átszőve a szürke életanyagot, az anyagi nehézségek helyett inkább a parasztság érzelmi világát és belső kultúráját ábrázolja, impresszionisztikusan; Tamási a folklórból egy népi szürrealisztikus jellegű epikát teremtett. Emberei szabadon közlekednek az ég és föld között, átváltoznak, ha kedvük tartja és madárként repülnek ki az ablakon.

S ami Szabó Pál és Tamási prózájából hiányzik: a modern lélektani látás és elemző módszer, az megvan Németh László és Illyés prózájában. A társadalmi realitás és költőiség náluk összhangba kerül, s a regény nagy mértékben intellektualizálódik. Németh László a tudatregénynek lesz Európában is elismert művelője, s a magyar esszéregény megteremtője. Illyés a magyar próza nyelvét teremti újjá. Kodolányi kísérletei, a naturalizmustól a mítosz feltámasztásáig, szintén jelentős fejezete a népi irodalomnak.

ILLYÉS GYULA

A kritikák a legtalányosabb költők között emlegették. Látták mosolygó forradalmárnak és polgárnak, konzervatívnak és az avantgarde iskolájában nőtt modernnek, vélték parasztnak és világfinak. Otthonát hol Párizsban, a világvárosban, hol Ozorán, a dunántúli pusztán keresték. Különös, sokszínű költészete adott erre némi alapot: lázas öklörázás és megbékélt legyintés vegyült, váltakozott benne.

A „száz arc” mögött persze, egyetlen költői személyiség van. Egész pályáján forradalmár volt és európai magyar. Forradalmár, aki a múlt minden kötelező örökségét megőrizte, európai magyar, aki megtalálta a nemzeti és általános európai összhangját. Szülőföldjét Ozorát, a pannóniai falut egybeépítette Párizssal.

Nevének külföldön is jó csengése van. Alain Bosquet, a neves francia költő és kritikus ama 3–4 élő költő közé sorolja, „aki a szó legteljesebb értelmében a század lelkét magáévá tudta tenni.” Jean Rousselot a szíve-szerinti költőt méltatja benne, aki „nem bonyolódik elméletekbe, hogy megértse a világot, hogy ünnepelje, az okát kérdezze: nyersen áll hozzá, szemtől-szembe, Withmanhoz méltó lírai mennydörgéssel, Jeszenyinhoz vagy Lorcához méltó paraszti keresetlenséggel, Lautreamont-hoz méltó nyelvi találékonysággal, de néha olyan kifinomult keserű-édes gyengédséggel, amelyet egy Villon és Corbière sem tagadhatna meg.”

Pusztai cselédházban született; ősei uradalmi juhászok és mesteremberek, bogárok, gépészek voltak. A szülőföld, s a családi környezet egész munkásságában ala-

kitó erővel van jelen: gyermekkori emlékei még öregkori költészetében is visszavisszatérnek. Küldetéstudata is idegyökerezik: osztályának akart előreküldött követe lenni. Tizenhatévesen, 1919-ben önként jelentkezett a magyar Vöröshadseregbe. A forradalom leverése után emigrálni kényszerült. Párizsban a szocialista emigráció politikai és irodalmi szervezeteiben dolgozik, s a Sorbonne hallgatója. S míg a bölcsész a Sorbonne-on a legrégibb francia irodalmat tanulmányozza, az induló költő a legmodernebb művészeket fordítja, eljár a dadaisták, szürrealisták kávéházaiba, többek között, Aragon, Tzara, Eluard és Breton társaságában. Aktivista korszaka után Tzara és Cocteau dadaista darabjait fordítja, majd maga is kísérletezik szürrealista versek írásával. Francia nyelven is. S mikor már a világhír lehetőségére is gondolhatna, Párizsból, a világvárosból hazajön egy magyarországi pusztára, Ozorára, hogy „néma tájról” írjon „eleven szívekbe”.

A fordulat nemcsak földrajzilag éles. Az élet más vonatkozásaiban is. A munkásmozgalmi múlt, a sokféle tapasztalás, a nagy műveltség és az aktivista-dadaista-szürrealista iskolázottság módot adhatott volna itthon is az avantgardista folytatásra, vagy akár egy geothei jellegű lírára. Illyés mást vállalt: a nemzeti költő szerepét, s egy hagyományokra épülő tárgyas, realista jellegű költészet megteremtését.

Első kötete, a *Nehéz föld* (1928) tartalmában is, formájában is átmenetet jelent a szürrealizmusból a népi, realista költészetbe. Cselédek, zsellérek nevében szól, elkötelezetten, versei tele vannak a szülőföld valóságos képeivel és a táj színeivel. Népfogalma a szocializmus eszmekörével rokon, az avantgarde világnézeti tudatosságát és költői lebegését is őrzi, de meghatározó erejét a friss élmény adja. (Béládi Miklós). Egyszerre vaskosan reális, életszerűen igaz és idillien könnyű, groteszk elemeket hordozó és ódai ihletettségű, a népdalok bukolikáját és a szürrealizmus édes mámorát idéző. A verselés is újszerű: a szabadvers új változata; szabadon olvaszt egybe időmértéket és ütemes verselést.

Már ez a kötet elszakadást jelentett a modernség avantgardista, kassági értelmezésétől. A következők még inkább. A második kötet (*Sarjürendek*, 1930) epikus színezetű, tárgyas leírást és lírai személyességet egybehangoló modern életképei már rimes és rímtelen alexandrinokban, rímtelen jambusokban beszélnek, (*Elégia, A ház végén ülők*) s e modern életképek után feltámasztja a korszerűsíti a XIX. század Petőfi és Arany által művelt műfaját, a költői epikát. Modern eposzokat teremt (*Három öreg*, 1931, *Ifjúság*, 1932, *Hősökről beszéllek*, 1933) a gyermekkori emlékekből, egybeolvaszt forradalmi mondanivalót és idillt – az *Ifjúság* idillje például csendőrszuronyok árnyékában lebeg –, elbeszélést és személyes lírai vallomást.

Az epikus elemekkel átszőtt lírai költemény és költői epika a világban való ott-honosság egyik kifejezője volt, az idillek szerzőjük derűs alkatáról és élet iránti bizalmáról beszéltek. Az ifjúság fogyásával azonban az idill is eltűnőben: felerősödik költészetében a tünődés és a vívódás. A *Nehéz föld* verseinek laza gomolygását, édes szavú bukolikáját fölváltja a kesernyés és érdes hang, megjelenik lírájában a töprengő, érvelő, vitázó, gondolati tartalmakat hordozó verstípus. (*Szálló egek alatt*, 1935, *Rend a romokban*, 1937.) Az ifjúság múlásánál jobban magyarázza az új verstípust a történelmi helyzet súlyosodása: úgy érezte, a magyarságot halálos veszedelem fenyegetik. Azok a versei lettek legemlékezetesebbé, amelyek a nép és nemzet százados megpróbáltatásaiból merítették ihletüket.

Olyan poeta doctus arca bontakozott ki lírájában, akinek művein Catullus, Horatius, a régi és modern franciák nyoma csak úgy felismerhető, mint a nemzeti hagyományból Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi s a kortársak közül Babits, Füst Milán, Erdélyi, Kassák és József Attila hatása, s a népköltészet tanulmányozása. De a sokféle kulturális örökséget teljesen magáévá élte, s művészetének ösztönös, nyers erő, indulat és morális szenvedély a forrása. Ez az indulat és szenvedély adja lírájának a belső feszültséget. Innen, hogy politikai lírája olykor érzelmileg gazdagabb, mint szerelmi költészete, gondolati, morális kérdéseket felvető verseiben olykor nagyobb hőfokú a szenvedély, mint elsődleges lírai vallomásaiban. (*Nem feledhetem én, Nem menekülhetsz*, 1934; *Ozorai példa* 1936; *Kacsalábon forgó vár*, 1937).

Költészetének ilyen irányú alakulása jelezte, hogy az avantgarde útvjáról letérve a nemzeti költő feladatának betöltésére törekszik, a nemzeti és szociális kérdések költői megfogalmazására, hogy a két óriási előd, Ady és József Attila után a megőrzés, az összefoglalás, a beteljesítés, a nemzeti klasszikus feladatát vállalja.

A kortársak egy része értetlenül nézte Illyés lírai átváltását, „a zászló elhagyását”, s többen úgy vélik ma is, hogy az avantgarde útvjáról való letérése téves útra vezette a magyar lírát. A változásra magyarázatul több okot is említhetünk. Vonzalma kezdettől erős volt a leíró-tárgyias megjelenítés iránt, képzeletét – megírja regényes életrajzában – még a szürrealista versek írásakor is fogva tartotta a valóság; visszatartotta a vers szabad szárnyalását. A szakítás fő oka azonban más volt. Magyarországon más helyen feküdt, mint Párizs, más volt benne a költő lehetősége és feladata is. Illyés pontosan különböztetett szükség és divat között. Úgy érezte, Magyarországon nem sétálhat a szabad képzettársítások négy fala között. Párizsban iskolázva rádöbben a hazai elmaradottságra. Olyasmit érzett, mintha távollétében Magyarországot visszalöködtet volna néhány délkörrel a barbárság irányába. Hazugságnak érezte volna minden szavát, ha nem arról beszél, ami előtte van. Így fedezte fel szülőföldjét, s a magyarság dermesztő helyzetét. S lett nemzetfölkötő elvekkkel és avantgardizmusban csiszolt író eszközökkel a magyar szegénység harcosa.

Az irodalom modernizálásának a szándékát nem adta fel, de voltaképp az egész magyar társadalmat akarta megújítani. Nemzedékéből talán ő fogta legérzékenyebben idegzett a magyarság romlásának a jeleit. Úgy vélte, hogy a történelem a lenni vagy nem lenni kérdését állította népe elé. A bukott forradalmak után új forradalomban nemigen tudott reménykedni, úgy vélte, az óvatos és körültekintő munka ideje jött el, a magyarságot a jövő számára megtartani csakis demokratizálással, a nép nemzetné emelésével lehet. Az írónak is ezt a célt kell mindenekelőtt szolgálni. Harcosan, elfogadva az Igazság, a Kultúra és Humanitás kínálta kardot. Azt is felismerte, hogy amíg az emberiség nemzetekben és nyelvekben él, nincs teljes emberiségi költészet nemzeti közösség nélkül. „Ami a húros zeneeszközöknek a hangláda, az a lírikus által pengetett hangok alatt a népe” – írja egyhelyt. E közösség nélkül a költő lényét kifejező hang nem elevenedik meg, nem kap hordozó közeget, vagy csak szélfúvásnyit kap; költőnek, akinek nincs népe, nincs jövője. Vállalni kell a nagyobb közösség gondját, aggodalmát, útkeresését és ritka örömét; s az egyetemes kultúra, a legmodernebb törekvések ismeretében közérthetően kell szólni. Összehangolni Európa és a magyarság egy irányú, de más-más ütemű haladását.

Ezek az elgondolások vitték Illyés Gyulát a nemzeti tartalmú forradalmi demokratizmus és az új realizmus útjára. A munkásmozgalmi múltú és avantgardista iskolázottságú költőt a népi mozgalomba.

Felfedező kedvét a népi mozgalomban is megőrizte. Forradalmi élményei és marxista műveltsége megóvták a paraszti elzárkózástól, s változatlanul a szocializmust érezte a kor egyik legidősebb kérdésének. Költői tájékozódása is sokirányú maradt. Az urbánus és népi líra fölé emelkedett. Szintézis-teremtés volt a célja; az elődök közül a harcos Adyt csakúgy vallotta, mint a formaművész Babitsot. Költészetére a legmélyebb hatást nem is a népi hangú elődök és kortársak tették, hanem a klasszikusok (Berzsenyi) s a modern urbánusok (Füst Milán, Szabó Lőrinc). Népivé nem a tájnyelvű és folklorisztikus jegyek teszik, hanem a néphez tartozás öntudata, a népéért égő politikai indulat. Nem reprodukálja a nép stílusát és gondolkodásmódját; úgy ír, mintha népe alkotna, ha vele együtt ismerhette volna meg az emberi kultúra egész gazdagságát.

Verseit tudatosan építette az egész magyar hagyományra, s megfontoltan vette át a régi magyar költészetből mindazt, amit föl tudott használni. A líra és a személyiség, a líra és a gondolat egygyéforrt nála, a tárgyiasság, a romantikálanság dialmisan érvényesült. Példája a kortársak jórészét meggyőzte, hogy nem kell mindent előlről kezdeni, nem kell feltétlenül tabula rasat csinálni; nyelvi örökség is van, történelem is van, s minden előzmény ismerete és gyümölcösztetése kívánatos. Illyés útjában a példát látták: miként lehet kijutni az avantgarde öbléből a nagy köl-

tészet tengerére. S a tanulságot: nincs értelme a külföldi másolásának; magyar költő modern csak magyarul lehet.

Illyés két világháború közti művei a kulturális forradalom előőrsei voltak. Forradalmi hangjának olykori elhalkulását, tragikus hangjait a reménytelenség magyarázza: forradalmat várt, s olykor úgy érezte, csak némán élő nép él körülé. Vívódó, hőseási hangjait ez magyarázza. Ezért vonul a második világháború éveiben külön világba, „örizni kincses temetőket”, szállást csinálni a békének – „ha még jöni fog”.

A felszabadulás kiemelte ebből a reménytelenségből, a „külön világból”. Igent mondott a régen várt társadalmi változásra. Úgy érezte, hogy a bukások, csatavesztések, árulások, vesztett forradalmak után az idő lehetőséget adott a magyar történelem századok óta lefelé menő irányának a megfordítására. De csak néhány évig. Az 50-es évek elejétől kezdve versei, drámái és nyilatkozatai különállást és fenntartásokat is kifejeztek. Úgy érezte, különösen a személyi kultusz éveiben, hogy a kezdeti lendület megtört, a nagy lehetőségek kezdenek elsikkadni.

Az őszéhez érkezett Illyés – a felszabadulás után – szinte istenként alkot verset mindenből: a történelem nagy kérdéseiből, s a köznapok legkisebb apróságából. Énekelhet bármiről, emlékekről, szitáló hóról, kőasztalkáról, régen szétszakadt kapucáról, minden költészetté nemesedik tollán. Mindenből, amit elé hoz a világ, kifejti a lét szépségeit. (*Kézfogások*, 1956.) A *Nehéz föld* (1928), s a *Rend a romokban* (1936) nagy versei után a *Kézfogásokban* (1956) emelkedik újabb magasságokba. Az ősz fog itt kezdet a tavasszal, az öregség kapujában álló költő az ifjúsággal. A saját ifjúságával. A resignált ősi hangulaton átsugárzik a belső izzás, „az érett hév”. Ez magyarázza, túl az ötvenen, a nagy költői megújulást, az elmúlással vívott győzelmes csatákat.

Legnagyobb versei (*Bartók, A reformáció genti emlékműve előtt, Doleo, ergo sum, Árpád, Óceánok, Menedék, Levél a vízgyűjtőről és a fenyőről*) változatlanul a nép és nemzet sorsának az átéléséből, a jelen s a jövő alakításának igényéből születtek. Lázból, izgalomból, a legmélyebb, a leggyötrőbb hazafiságból: innen a minden külső burkot leolvasztó hőfok. Hirdetni is egyet hirdetnek: nép nélkül nincs hazafiság, nincs forradalom, nincs nemzeti történelem; a forradalom és a nép iránti hűség nem járhat külön utakon. Ezek a gondolatok legújabb köteteiben is (*Új versek*, 1961, *Dőlt vitorla*, 1964) munkálnak, ezért is vélte az irodalomkritika olykor elszakadni a máttól. Pedig Illyés nagyon is új kifejezni valókkal birkózik őszikéiben: az elmúlással, az öregedés, a jó halál üdvével, a munka értelmével, a vigaszával, a közösségi lelkelet tüneteivel s a népbe tartozás valóságával.

Illyés változatlanul a valóságot érzi az ember édenének és gyehennájának. De ebben a valóságban, értelmezése szerint, benne van a belső és külső végtelen is. A „földtávú lét” minden körét meg akarja szólaltatni. Még a halált is szemközt fogadó, mindennel leszámolt ember könnyörtelenségével, aki már mindent kiderített, aki számára már nincsen se győzelem, se kegyelem. Az ifjúság már csak messziről ráz főt, hófüggönyön át, a szívet magány és hideg szorítja. A fiatal Illyésnél a lélek megrázkództatásait a kelleténél olykor erősebben fegyelmezték és mérsékeltek az értelmi belátások – költészetének olykor ez volt a határa – az öregedő Illyés kínok árán is megéli az ellentéteket, lírája ezért is lett élesebb, gondolatibb, keményebb fogalmazású s forróbb. De fanyar derűjét megőrizte; az életet elviselhetőnek tartja; verseiben is, miként tanulmányaiban vitát folytat az egzisztencializmus pesszimista világértelmezésével. Tudja, hogy nincs a „mennyből mentőöv”, se „kötélhágcsó a hajnalcsillagról”, de humanista racionalizmusával vallja, hogy igenis, van reményteljes emberi összetartozás. S azt szolgálni: életcél.

Illyés a lírát tartja legigazibb műfajának, prózát – mondja – csak szükségből ír. A társadalmi tennivaló, a tájékozódás kényszere, a megoldást sürgető feladatok hívták életre tollán a hagyományos regénytől és elbeszéléstől eltérő műfajokat, a szociográfiát, az útirajzot, a naplójegyzeteket, az esszébe hajló, a tudományos publicisztika területére is átlépő szépprózát. Persze, nemcsak a szükség; tehetsége is sok tekintetben epikai. Epikába hajló művei szabadították fel lírizmusát is (*Három öreg,*

Ifjúság, Hősökről beszéltek) s életrajzi elemekre épített regényei (*Koratavasz*, 1941, *Hunok Párizsban*, 1946) belső fejlődéséről némely vonatkozásban lírájánál is többet mondanak.

A lírikusok prózája többnyire versben fogant, Illyés prózája autonóm, szinte függetlennek tetszik verseitől. Sőt, miként Halász Gábor megfigyelte, olykor a prózaíró „kölcsonozta” a jótékony fölényt a költőnek is, hogy élményei fölé kerekedhessen, s a prózaírótól vannak a „markáns, összefoglaló” mondatok is, néha valóságos kis definíciók, élesen formulázott, logikus vélemények, alig-alig feloldva a vers lazább, sejtelmesebb anyagában.”

A mai magyar prózának a legnagyobb stílusművésze. Jules Renard volt a nagy példája a külföldiek közül: az arány, a világosság, az értelem francia mestere; a magyarok közül az elbeszélő nyelvet többszólamúvá hangoló Kosztolányi és Babits, vagyis az európai és magyar próza legjobb hagyományaira épített. Stilisztikája páratlanul gazdag. Úgy alkalmazza a magyar nyelv minden szabályát, és él minden szabadságával, mint Arany János óta talán senki. Mondataiban izommozgás van, mint a beszélő ember arcán, a mondatok alól kivillan alkotójuknak homlokráncolása és lépésrakása is. Folytonos töprengés és ironizálás között formázza gondolatait; a formát szabja a mondandóhoz. Stílusa egyszerre gondolati, raffináltan modern és élőbeszéd természetességű. A különös ízt még fokozza, hogy a raffinált stílus gyakran gyermekkora világát, juhászok, pusztai cselédek arcát idézi.

Legmegrendítőbb prózai írása a *Puszták népe* (1936). Gide afrikai útinaplója sem fedezhetett fel megrendítőbb tényeket a művelt franciák számára, mint a *Puszták népe* a kortárs magyar olvasóknak. Ebből eszméltek rá, hogy a korabeli magyarság egyharmada szolga; urainak kiszolgáltató. A lovak pontosan megkapják a szükséges kalóriát, a cselédek jól csak kommencióosztáskor lakhatnak, a beteg ökröt állatorvos gyógyítja, a béres fiát a jajasasszony. Szociográfiaként jelölték a könyv műfaját, de a megjelölés nem pontos. Több a szociográfiánál, líra és statisztika. A tudományos fejtegetések között homéroszi figurák sétálnak. A szerkezet tudós igényű, de ezen belül az objektív leírás észrevétlen vált szubjektív emlékezésbe, a szenvedtlen tényközlés indulatba.

Az *Ebéd a kastélyban* (1962) a *Puszták népe* folytatásaként is felfogható. A puszták volt urait ábrázolja bennük, már a történelmi per lezajlása, a földosztás után. A világjárt és pusztafi beszél itt az egykori gróffal, félelmes logikával és nyílhegyeket rejtő iróniával. A magyar arisztokráciának ez a kisregény az egyik legjobb ábrázolása.

A *Puszták népét* Illyés lelkiismeretébresztés és gondolattisztázás szándékával írta. Szellemi, erkölcsi, világnézeti kérdéseket tisztázó naplójegyzeteit (*Magyarok*, 1938), irodalmi tanulmányait (*Ingyen lakoma*, 1964) s Petőfi könyvét is. (*Petőfi*, 1936) Petőfi könyve életrajzi esszé költő-eszményéről; a könyvtárnyi Petőfi-irodalom legszebb darabja.

A líra és epika mellett a drámatörténetbe is beírta Illyés a nevét. Drámaíróvá a felszabadulás után lett, részben a személyi kultusszal való szembefordulása tette azzá. A líra mellett a történelmi dráma volt a legalkalmasabb műfaj a közösségi, nemzeti tudat ébrentartására és formálására; a pozitív történelmi téma alkalmas adott az átalakulás torzulásainak a bírálatára is. Az 1848-as szabadságharchoz kapcsolódó drámái arról beszélnek, hogy a nemzeti ügyet csak a néppel lehet megnyerni (*Ozorai példa*, 1952), a veszttel csata nem feltétlenül veszttel úgy, van alkotó halál is (*Fáklyaláng*, 1953); a parasztforradalmat megidéző drámájában (*Dózsa*, 1956) a forradalmiság és hazafiság egységét hirdeti. A *Kegyencben* (1962) a személyi kultusz emberi személyiséget csonkító és elpusztító önkényességével számol le. Szót emel a forradalom tisztaságáért, s figyelmeztet a történelemmel: a nép és elidegenedett hatalom tartósan nem számíthat egymásra. Drámai nagy jeleneteiben morális és politika csap össze, a történelmi összecsapások alatt pedig a politikai mozgásban lévő tömegek ábrázolásának Puskin, Büchner és Hauptmann óta egyik legérdekesebb kísérletét adja.

NÉMETH LÁSZLÓ

Idegen nyelvekre fordított regényei alapján a 20. század későn felfedezett klaszszikusai között emlegetik. Drámái és esszéi a külföldi közönségnek további kellemes meglepetéssel szolgálhatnak. A század magyar irodalmának egyik legnagyobb hatású alkotója, jelentősége túlnőtt kezdettől az irodalom határain. A szépirodalmi Németh László a gondolkodó eszméit írja tovább, s a gondolkodó olyan célokat keresett, amelyek a személyes életnek értelmet, a nemzeti közösségnek méltóságot adhatnak. A „hogyan kell hát élni” – tolsztoji kérdésére a maga életének és művészetének a példájával felel. A szívből őrzött Éden életbeli másának a megtervezésére fordította szellemi energiáinak nagy részét; az életet kísérletnek tekintette, hogy az ideálból valóság legyen. Ebből a nagy kísérletből született a mintegy száz kötetnyi életmű, tanulmányok, regények és drámák. Olvasói akárhányszor e nagy kísérlet drámái részvevőinek érezhetik magukat.

Németh László 1901-ben született. Édesapja történelem tanár volt, akinek a haza földje, s az azt benövő történelmi emlékezet volt az igazi területe. Az ő példájára tekintve indult a kisdíák, az apa paraszti rokonsága adta – huszonnégyen voltak unokatestvérek – a majdani írónak a házi antropológiát. Környezetet, színtereket is műveihez; olykor még filozofáló hőseit is megszékerezetti gyermekkori faluja utcáin. Szellemi nyugalansága már a diákok különböző mezőkre vitte, a bölcsészetről az orvoskarra. Volt esztendő, mikor hat új nyelvbe hatolt be.

Az irodalomban a Nyugat egyik novellapályázatának győzteseként tűnt fel, 24 éves korában. 272 pályázó közül lett az első, írását „életteljesség, igazság s a megírás művészete” emelte az összes pályaművek fölé. A szerkesztők elcsodálkoztak, mikor a pályadíj átvételére egy gyermekarcú fiatalember jelent meg. Azt hitték, hogy a szerző bizonyára – talán betegsége miatt – fiát küldte el. Még nagyobb volt a csodálkozásuk, mikor a fiatalember – egyébként kezdő fogorvos – közölte, hogy nem novellista akar lenni, hanem a „szellem organizátora”. Hivatásának a magyar szellemi élet „átszabását” vélte.

Jó közérzetű, arányosan fejlett irodalmakban érthetetlen lett volna ez az elgondolás. Ott az író beáll egy kultúrvidék parcellájára, amelyik természetéhez legközelebb esik, s ülteti s gondozza a maga növényeit. Németh Lászlót azonban a saját szépirodalmi terveinél erősebben nyugtalanította a magyar irodalom állapota: az egész tájat akarta rendezni, pótolni a társadalmi s történelmi erőket. A magyar irodalom világirodalomba való belépését akarta segíteni. Azt hitte ugyanis, hogy az egyes tehetségek – Ady, Babits, Móricz, Kosztolányi – nagyok, de az irodalom egésze mégsem nagy, a nagy mű kellei rendezetlenül szétdobálva vannak, s a tehetségek véka alatt. Szerette volna látni, hogy a magyar irodalom is belép a világirodalom küszöb-tűzárjába. Első tanulmányainak ez az álom az egyik indítéka. Brandes példájára tekintve – aki Tolsztojt, Dosztojevszkijt méltatva a skandinávokat, Ibsent és Jacobsent is bemutatta a világnak – írt tanulmányokat Pirandellóról, Gideről, Freudról, hogy velük együtt Adyt, Móriczot és Babitsot is hősei közé emelje. Tanulmányaival nemzedékké akarta szervezni a jelentkező egyeseket, s a hazai mozdulatokra világirodalmi szintet kényszeríteni.

Ezért indított, fogorvosi jövedelmére támaszkodva a 30 éves ifjú ember folyóiratot. Egy keleti Pegyú szívósságával, és sokoldalúságával dolgozott. Folyóiratát egyedül írta, szerkesztette és adta ki négy esztendőn keresztül. (*Tanú*, 1932–1936)

Folyóiratának a „szorongó tájékozatlanság” volt az ihletője. Olvasóit együttgondolkodásra hívta; egy tanácskozássra, melyet önmagával folytatott. Az esszét is úgy tekintette, mint a nyilvános tanulás és égtájkéréses műfaját. Esszéiben az európai történelemről, az újabb filozófiákról, a filozófiai világkép változásáról, antik és modern irodalomról, az emberi tudás minden területéről szólt; megkísérelte antropológizálni az emberi tudás anyagát, emberi érdekűvé avatni a szaktudományt. Az ismeret, a tudás értelme, vallotta, az erkölcs. Az a tudás igazolódik, amely módsze-

rév é s tartalmává válik az egyéni életnek. A tudomány és művészet összefogásával, az „egyéni üdvösség, nemzeti küldetés és embertörténet nagy egységét” szerette volna megteremteni. Ebben az időben már a népi írók mozgalmának a részese. A népi irodalomban a nemzeti hagyományok és a kor társadalmi igényeinek az összefonódását látta.

Elgondolásai túlnőttek az irodalmon: esszéiben egy általánosabb ideológiai program is kialakult. Az eltömegesedés problémájával küzdve azt kereste, hogy miképpen lehet kihozni az emberből a legjobb lehetőségeit. A 20. századi társadalmat egészében torz képződménynek látta, amely megöli az egyéni változatot, s lehetetlenné teszi, hogy az ember szabadon éljen képességeivel. Elgondolása szerint a szellemi és a gazdasági élet a 19. századtól kezdve eltömegesedett, a kapitalizmus és a szocializmus ellenkező előjellel ugyan, de egyformán tömegtermelést és tömegtársadalmat eredményezett. Pedig az „élet mély baját” nem lehet az „elosztás forradalmával” meggyógyítani; az igazi forradalomnak az egyénben kell végbemenni. A kor-nak az a feladata, hogy az embert megalázó mamut társadalomból visszataláljon az egyénekre szabott világhoz. Meg kell találni az egyéniségre méretezett társadalmi formát, amelyben az ember belső szabadságérzete törvényei szerint élhet. Elgondolása szerint a minőség-szocializmus biztosítaná az ember ilyen értelmű kibontakozását, a kisárutermelésre épülő, az ember és a munka egészséges kapcsolatát helyreállító új humanizmus. A tömegtermelés, a munkamegosztás robotjából magát kiszabadító és kiteljesítő egyéniség visszahódítja magának a hagyományt, a hazait és az európaiakat is.

A minőség-szocializmus Németh László fogalmazásában, mint Béládi Miklós fejtegeti, nem is annyira társadalmi, inkább szellemi erő; az elit értelmiség nemzeti hagyományokból és európai műveltségéből összeötvöződött esztétikus és nevelő igényű erkölce. Ki is mondja: az embernek először erkölcsi értelemben kell újjászületnie. A társadalom átalakítását is az egyesek, a „lappangó jobbak” felől indulva gondolta el. A jobbakk kivonulnak az adott rendből, az ellenséges társadalom tengerében megalkotják az egyéniség szabad virágzását biztosító szigetköztársaságokat. Vezetőnek az értelmiséget vélte, ez a réteg formálná a maga képére az egész társadalmat. Az új értelmiség és az érintetlen népi erő egymásra találásából megszületne az új társadalom. Az „értelmiségi társadalom”-ban, amelyben minden foglalkozás értelmiségi szintre jutna, megszűnne az osztályok különbsége, s megvalósulna az osztály nélküli új rend. A magyarság hivatásának látta, hogy Kelet-Európa kis népeivel egységben, a minőség-szocializmus példáját mutassa fel a világnak.

A „szocializmus marxizmus nélkül” egyik változata ez; a „középső út” illúziója a kapitalizmus és a marxi szocializmus között. Ferdinánd Fried, Henrik de Man, Dilthey, Spengler és Ortega gondolatai is nyomot hagytak Németh László elgondolásán; tévedései már annyira nyilvánvalóak, hogy bírálatuk mellőzhető. A tervek (telep, kert-Magyarország, új nemesség) igazságainál és tévedéseinél fontosabb a mögöttük feszülő igény: az osztály nélküli társadalom utáni vágy, az ember és munkája közti szakadék megszüntetésére irányuló szándék. A törekvés, amely a nagy világban a kis nép helyét és méltóságát keresi, s nem az egyformaságban, hanem a változatok összhangjában keresi a jövő útját. S a tájékozódás új iránya, mely a magyarság helyét a kelet-európai népek szövetségében látja.

Németh László tájékozódása szélesebb volt, mint a kortárs polgári esszéistaké; nemcsak a Nyugatot, hanem a Keletet is bejárta. Kelet-európaisága nem elszakadás volt a nyugattól, éppen fordítva: a nyugati műveltség keleti felfrissítése. Vallotta, amit már Ady felismert: a magyarság kelet-európai nép; bajai nagyjából azonosak a többi kelet-európai népével. „Itt élünk egy sorsközösségben – írja egyik Tanúbeli cikkében –, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük „tejtestvéreinket”, akikkel egy sors száraz emlőjét szoptuk”. A Dunáját a jövő nagy retortájának szerette volna látni, amelyben a szívének kedves két törekvés lép kapcsolatba: a minőség lázongása a színtelen civilizáció ellen, s az igazság lázadása a kapitalista gátsá-g ellen.

S a munkából részt vállalva, mintegy példamutatón, a klasszikus és nyugati nyel-

vek ismeretében a szomszédok nyelvét tanulja. Egyszerre hármat: a szerb-horvát, a cseh és a román nyelvet. Ez még 1932-ben volt. A következő esztendőkből, a németek Kelet-Európa felé irányuló nyomásának erősödése idején még határozottabban hangsúlyozza a magyarság kelet-európai kapcsolatok szükségességét. 1939-ből való a *Most, punte, silta* c. tanulmánya, amely már címével – egy szláv, egy latin, egy finnugor nyelven ismétli a híd szót – érezteti, hogy „a kapcsolatok, a hidak, melyek a kelet-európai népet összekötik, nemcsak a szem előtt lévő kis ellentéteknél erősebbek, de a nyelvi különbségeknél is.” A rokon gondolkodás nyelvi nyomaira, történelmi párhuzamokra figyelmeztet, egy történész Muszorgszkijt sürgetve. Az ősi kapcsolatok idézésétől írói felismeréseket vár, s testmeleget a nemzetnek. „A művész – írta – a magáéként markolhat a másik kelet-európai nép kincseiben”. „A magyarság pedig nem testvértelen ága nemének: a Kelet népei közül való”, „legszorosabb sorsrokonai élnek mellette – s melegíthetik.” A délszláv, a cseh, a román népek foglalkoztatják leginkább. A német agresszióval szemben tiltakozásul a vállalt haza – Kelet-Európa – nyelveit tanulja, a „tejtestvérek” irodalmáról sorra írja tanulmányait. Így a délszláv irodalmakból többek között Ivo Andrics és Krležsa műveit olvassa, s a Zrínyi előd Gundulics Oszmán-ját. Krležsa Ady-tanulmányáról Móricz Zsigmond folyóiratába ír tanulmányt. A két nép viszonyáról Ivo Andrics regénycímére emlékezve: *Most na Dravu. – Híd a Dráván.*

A felszabadulás után a tanulmányíró hosszú időre perifériára szorult, majd csak az 50-es évek derekán szólalhatott meg újra. A történelmi tapasztalatok eredményeként régebbi elképzelését több pontban korrigálta. Már tudja, hogy az élet egyedül erkölcsi példával, morális öntisztulással nem széppíthető meg, a szívben hordott jó ügghöz a társadalom együttműködése is kell. Nagy céljait, s kelet-európai gondolatát azonban nem adta fel, csak felismerései alapján újrafogalmazta. Új világcivilizáció képe derengett fel előtte az elmaradt és gyarmati népek felszabadulása, s világcivilizációba való helyfoglalása láttán. Úgy véli, ez a felszabadulási folyamat szerencsés esetekben a nemzet lelkének megfelelő szocialista rendszerekben, szerencsétlen esetekben a lelket elfojtó államunifomisban történhet. Azon dől el az emberiség sorsa hosszú időre, hogy a nyugati vívmányok milyen viszonyba kerülnek a népek lelkével, amelyeket egybefogtak. A kor nagy feladata, szerinte, a nyugati módszer bírálata, kitágítása és ráhangolása a nem nyugati népek életére; az a probléma, amellyel már Gandhi birkózott. A magyar irodalom feladatát és lehetőségeit is ilyen vonatkozásban látja: a magyar lélek nyugati módszerekkel való ábrázolásában. Ahogy Bartók tette a zenében: a nyugati fejlődés ismeretében és módszereivel népe keleti artézi mélységeit is megnyitotta. Saját regényei közül ezt a modellt az *Égető Eszterben* vélte leginkább megközelíteni.

A szépirodalmi Németh László regényeiben és drámáiban, egyik felfogás szerint, az esszéíró világképe felett tart ítéletet. A terveit csakugyan szembeállítja szépirodalmi alkotásaiban a valósággal, de az alapeszme szépirodalmi műveiben is az, ami tanulmányjaiban; regényeiben és drámáiban az esszéíró világképét viszi tovább. Azzal a különbséggel, hogy tanulmányait többnyire elvei győzelmében bizakodva írta, drámái és regényei pedig a csalódottság hangulatában fogantak. A drámákat a tehetetlenség, a kelepccébe-kerültség érzése szülte, a regényeket a személyes élet sebeinek az enyhítési-mosogatási szándéka. Tanulmányjaiban bármiről szólnak, – Proustról vagy a hipertóniáról, – pedagógusi hév lüktet, s a világ megválthatóságának a hite; drámái majd mindig azt példázzák, hogyan akarja megfojtani a méltatlan környezet a nagy álmokat realizálni akaró hőst. Regényei hőseiben is nagy eszmék élnek, azok viszik őket valami „modern keresztfára”. Regényei sokszor burkolt tragédiák: a hős élete zsákutcába fut, társadalmon kívüli magányba, vagy teljes különtségbe torzul. A sikeres életről alig néhány műve beszél.

Németh László sokszor olyan regényforma megteremtésére törekedett, amelyben teljes társadalmi körképet adhat, a hősenek teljes szellemi – érzelmi és társadalmi világképét megjelenítheti. Eposz-regényei, családregényei ebből a szándékból nőtték (*Emberi színjáték*, 1928, *Utolsó kíséreltet*, 1937–1941, *Irgalom*, 1965).

A század magyar fejlődéstörténetét, az élet intellektuális vetületeit ábrázolják ezek a regények; az esszé, a tanulmány olykor rá is nő az ábrázolásra. Az egy-egy kérdésre, egy-egy lélekre irányuló regényei arányosabbak. Szociológusnak is akkor a legjobb, mikor szinte „belebódul” egy lélek, egy sors követésébe. Művészi kvalitásai tudatregényeiben mutatkoznak meg legteljesebben. (*Gyász*, 1930, *Iszony*, 1947, *Égető Eszter*, 1956). Ezeknek a regényeknek központjában egy emberi tudat és érzelemvilág részletesen elemző leírása áll, körülötte fokozatosan bomlik ki a világ képe. A világról mindent a főhős tudatán keresztül közöl, a környezet, a társadalom, a mellékszereplők mind a főhős szemléletében jelennek meg. A tudatból kinéző tekintet nemcsak a közvetlen környezetet, hanem a távlati dolgokat is átfogja. Az élményrétegek egybeszővődnek, az élet különböző, társadalmi, lélektani és biológiai síkjai egybejárásznak. Németh László az alakok biológiája és szociológiája felől indul, mint Tolsztoj, de a prousti művészet, s a modern lélektan ismeretében az irreális vonzásokra is erősen ügyel. Társadalmi elemzései tudományosan objektívek, lélekrajza olykor már orvosi, pszichológiai pontosságú. Rengeteg részlettel dolgozik, szinte „önti” az adalékokat. A tárgyias részleteken, az enciklopédikus szándékon azonban átdereng mindig a drámai válságokban élő ember szubjektivitása. A hatalmas tárgyi anyagot olykor mintha csak azért mozgatná, hogy a maga dolgaihoz megszerezze a valósághitelt. Regény és dráma alakjaiba a saját személyiségének egy-egy részét is belevetítette, annyit, amennyit a regényhős elbír, s amiből a regény feszítettebb lehet.

Nő alakjainak még mitológiai sugárzásuk is van, szinte arkhetípusok; bennük az ősi „emberi lényeg”, az emberiség ősképe is megmutatkozik, az epika nyelvén. Alakjai, magyar, sőt paraszti magyar mivoltukban is tágabb emberi sors hordozói. A *Gyász* özvegységbe dermedt parasztasszonya mintha Elektrának volna a távoli rokona, az *Iszonyban* a Diana mítoszt ágyazta be a paraszti élet valóságába. *Égető Eszter* alakjában meg a Demeter eszmény huszadik századi változatát is megrajzolja. Valóság és mítosz, lélekrajz és társadalomábrázolás, belső és külső világ, ábrázoló jelenet és gondolati anyag úgy szővődik egybe regényeiben, – egyik modellje is észrevette –, mint nyári napon a föld és a délibáb: a figyelő nem tudja, hol végződik a föld és hol kezdődik a délibáb. Kemény, hibátlan szerkezetbe öntött regényeinek a nyelve metszően pontos, intellektuális. Tömör mondatainak, villanó hasonlatainak akár költeményben is helyük lehetne.

Emlékezetünkben, nagy regényeiből többnyire egy szobor merül fel. Mintha a *Gyász* s az *Égető Eszter* írása közben Olympia istenszobraival versenyzett volna. A *Gyász*-ból a Büszkeség, az *Iszony*-ból a Szüzesség szobra mered föl. A tudatábrázolás eszközeivel érte el azt az illúziót. Első oldaltól az utolsóig az emberi tudatot ábrázolja, a regény minden részlete e tudat „csúcsállapota” fölé tör, nyúl fel a mítoszba, leahagyva, reliefszerűen eltörpülve, az embereket s eseményeket, amelyek közül felemelkedett.

Tolsztojból, az újkor legnagyobb epikusából drámaíróit az a drámai kelepce formált, amelybe sorsa ejtette, s az a vívódás, amellyel a szabadulás útját kereste. Németh Lászlót a tehetetlenség érzése vitte legtöbbször a drámához, drámáit személyes vívódása táplálta. Drámaiban a maga lelkének tusakodó elemei is testbe öltöznek, ő viaskodik az ember tökéletességéért, az „anyag” megneveléséért. Szenved, birkózik, s állja meg mindig a maga kemény emberi próbáit. Mindbe belevérzik a maga és az egész magyar társadalom élete.

Drámái főhősei azt az ügyet képviselik, amit az író sajátjának tart. Társadalmi drámáinak hősei szembekerülnek környezetükkel, társadalmi, erkölcsi felelősségtudatuk megütközik a polgári környezettel, saját családjukkal. Kivonulnak a társadalomból a maguk tervezte szigetre, hogy ingyen kórházat létesítsenek (*Villámtnénél*, 1937), farmot (*Cseresnyés*, 1939), panziót (*Mathiász-panzió*, 1940) szervezzenek, hogy a körjük gyülekezőkkel a társadalmi megújulás sejtjévé válhassanak – de az eszmékbe fogamzott tervek megvalósítása rendre akadályba ütközik. A hősök re-

menyéttelenül magányossá válnak, a középosztálytól elszakadnak, de a néppel nem tudnak összeforogni; maguk különcökké válnak.

Az igazságot kereső nagy egyéniségnek és a kornak, a környezetnek az összecsapása történelmi drámáiban országos, sőt egyetemes méretűvé válik. (*Széchenyi*, 1946; *Eklészia megkövetés*, 1946; *Petőfi Mezőberényben*, 1954; *II. József*, 1954; *Az áruló*, 1954; *Apáczai*, 1955; *Két Bolyai*, 1961; *VII. Gergely*, 1937; *Husz János*, 1948; *Galilei*, 1953; *Gandhi halála*, 1963.) A tét nagyobb, így bukásuk is hatalmasabb. De a képzet nem változott: ezekben is a nagy és erős jellemek hívják ki eszméik megszállotságában a világot. Világtörténelmi drámái ennek az embertípusnak és drámái helyzetnek a mitikus jellegét is megmutatják. A társadalmi és történelmi dráma hősei között van egy jelentős különbség: a társadalmi drámák szenvedő, vergődő embereinek történelmi elégtételük nincs, csak erkölcsi elégtételük: a külső és belső éden-teremtés poklán átvirgódva „kiérnek” az életből, hatalmuk lesz az életben – a történelmi drámák hőseit bukásukban a történelem igazolja: olyan ügyért vesztek el, amelyet későbbi korok számontartanak.

Drámáiban a legtöbbször feldolgozott téma: az igazságszeretet által felidézett tragikum. Németh László az ember leghatalmasabb, legmélyebben gyökerező közösségi ösztönének az igazságszeretetet érzi. Drámahőseit mindig az igazságszeretet hajtja bajba. Nem a sokak által vallott „katolikus” igazságé, hanem azé, ami az ő makacs fejükben kialakult, s amelytől – ha érzi is az igazságkeresés egyéni útjának a veszélyét – nehezebb megválni, mint az életüktől. Husz János is, Galilei is ilyen igazságkereső. Minden drámahőse a kígyóval körülfont Laokoonok gyötrődő fajtájából való. Megbéklyózott emberek, de még haldoklásukban, egészen reménytelen körülmények között sem adják fel a szívükben megfogant ügyet. Kudarcukban sem mondanak le rögeszmeszerű terveikről.

A Németh László-dráma, a kortársi nyugati drámához képest konzervatívnak hathat. Hősei más jellegűek, a teljesség meghódítására törnek, a környezet nem asszimilálja őket magához – formája hagyományosabb, a sophoklészi, arisztophanészi sűrítéssel dolgozik. Úgy hathat a mai formai kísérletek mellett, mintha valaki a romantika sokszínűpadú szerkezeti tobzódásában a hármas egységet betartó klasszikus darabot írt volna. Hangjából hiányzik az ironia, amely a nyugati írónak még a tragikus darabjaiban is szinte kötelezően jelen van. Drámáit inkább Ibsen profétikus hevével rokon szenvedély fűti. Pedig ő is a színpad megújítására törekedett. Indulása idején olyan színpadot képzelt el, amely a valót délibábként lebegteteti, s amivel a magyar irodalomban Tamási próbálkozott, s amit Európa másik sarkában Lorca valószínűleg meg. A formával való kísérletezést azonban benne is, mint nemzedéke legtöbbszörében, a mondanivaló szenvedélye váltotta fel. S a mondanivaló a hagyományoshoz közelebb eső formát alakított ki. A színpad megszokott kereteit nem törte szét Németh László, a valóság jelképévé lett polgári ebédlőt és parasztszobát megtartja, de a cselekmény-drámával szembefordul. Minden cselekvést mellőz, a színházat a vívódás helyévé avatja. Az események a színpadon kívül történnek, a hősök csak akkor lépnek a színpadra, mint a görög tragédiákban, amikor már „kihívták” maguk ellen a világot, s lejátsszódottak a kihívásból következő események is. A néző a párbeszédekkel vesz arról tudomást, hogy a lejátsszódott események mit váltottak ki a szereplők tudatában és érzéseiben. A drámát nem a cselekmény gyorsítja, hanem a vívódás drámái hevületét tükröző nyelv: minden szóhoz gondolat tapad. S mivel a hősök már drámájuk utolsó felvonásához érkeztek, a színpadon mintegy önboncolást végeznek: a dráma igazi színtere a lélek lesz.

Németh László regényeiből, mondtuk, egy-egy szobor merül föl az olvasó emlékezetében. Gyakran drámáiból is; noha a cselekmény, a dráma fejlődése más ütemet diktál, mint a szoboremelés statikája. A vívódás azonban összeegyeztethető mégis a laokooni statikával, s így a drámáinak is van egy csúcspontja, amelyben az alak, a kígyó szorítása, s a maga vergődése ellenére végleges alakot nyer, mintegy kinőve azok közül, akikkel esetleg még egy felvonáson át beszél.

MÓRICZ ZSIGMOND ÚTJA

Czine Mihály Móricz Zsigmond-könyvének margójára

A mű és alkotó, alkotás és esztétikai értékmérés komplex bemutatása a célja a Gondolat Kiadó „Nagy magyar írók” sorozatának. A magyar irodalom tizenkét legnagyobb alakjáról ígér bemutatást. Közhely volna ennek hasznosságát bizonygatni. Szabó Lőrinc is bevallja a Tücsökzenében, hogy a nagy Beöthyből előbb ismerte az egyes írókat, mint írásait.

A sorozat szerencsés és aktuális indítás Móricz Zsigmonddal. Az idén Péter-Pálkor van kilencven éve, hogy Móricz Zsigmond, a XX. századi magyar próza legnagyobb alakja, a Szatmár megyei Tiszacsécsén megszületett. S most van ugyancsak hatvan éve, hogy a kisújszállási érettségi után következő tízéves „lélekvergődés” küzdelmein keresztül, 1909-ben (harmincéves korában) megjelent a felszabadító mű: a Hét krajcár, mellyel megszületett a várt próza is: Ady Endre újító, lázadó és lázító lírájának ikercsillaga.

Móricz Zsigmond ezzel nemcsak a saját útját, a Nyugat és később az olvasóközönség széles táborát találta meg, hanem – ahogy egykor Arany Petőfit – Móricz Adyt kapta örök barátnak: a „közös mártír-hősök” vállalójának és hordozójának. Ilyen vonatkozásban (bár évek késésével) a Hét krajcár olyan kiindulópont a Nyugat irodalmi korszakában, mint az Új versek. Móricz lett Ady „nagy csatározásainak” igazolója s a magyar Ugar elleni küzdelemben a prózai meghatározó.

Czine Mihálynak a mű mögött az embert (sokféle „pólusaival”), a „regényes” életírás mellett az egyes művek esztétikai méltatását kellett egyesíteni. Czine nemcsak alapos ismerője Móricz Zsigmondnak, de szereti is Móricz művészetét és érzékletes, színes lírai stílusával valóban „kedvet ébresztő” könyvet adott nemcsak az irodalomkedvelők, hanem az irodalomismerők kezébe is.

Czine öt fejezetben tárgyalja Móricz életét és művészetét. Ebből egy fejezetben – írói alkátának megfelelően – az életrajzi részt, a továbbiakban a Hét krajcártól a Rózsa Sándorig nyújt részletező, sok újat mondó és összegező értékelést. De ezek a fejezetek is – a műveken keresztül – folytatják az életút és a művek megszületésének körülményeit. Ez a szerkesztési mód Czine finom művészi érzékét igazolja, mert ezzel megkerüli a sablonos „regényesítést”.

Móricz Zsigmondot ismertem: írói pályájának egyharmadán „rokoni” kapcsolatba kerültem vele. (Rokonok c. könyvét így dedikálta.) Czine Mihály könyvét azért is olvastam igaz örömmel, mert Móricz egyéniségét, életútját, műveinek korszerű értékelését vetítette vissza írásában.

Móricz Zsigmond lírikus alkat: ezért könnyebb megrajzolni emberi és írói portréját. Regényeiben – prózai hősein keresztül – gyakran magáról vall. Czine ezeket s a vallomások írásokat, (tanulmányait, leveleit) a kortársi, az újabb Móricz-irodalom, a Móricz írói dinasztia (Móricz Virág, Móricz Miklós, Móricz Lili) újszerű, gazdag dokumentum-anyagát használta fel (saját kutatásai mellett) monográfiája megírásában.

Hogy közelebb kerüljünk Móricz Zsigmondhoz, idézzük vallomását: „Életem mindvégig úgy van összerakva, hogy a legnagyobb ellentétek nyiladoznak, bomladoznak, kavarnak bennem.” Így érthetők az ellentétes „pólusok” is, melyekkel Czine Mihály is hosszan foglalkozik.

Az egyik ilyen „pólus” a származás kérdése. Az író apja, Móricz Bálint: a szegénység mélységéből jött, de hamar megszegte a „falutörvényt”. Nem maradt paraszt, hanem feleségül vette Pallagi Erzsébetet, a híres Nyilas pap unokáját. De Pallagi Erzsébet maga is pap-leány volt. Az ősök között bárókat is emlegetett a családi hagyomány. Még Móricz Zsigmond is beszél erről az Életem regényében. („Bilkei kulcsok”) Móricz Miklós (az író öccse) levéltári kutatások alapján megállapítja, hogy a „két pólus” eléggé regényes. A Pallagiak 15 hold földje Móricz Bálint 5 holdjával (s az élelmes apa munkájával) olyan „tündérvilágot” teremtett Csécsén a családnak, hogy még a Pallagi-árvákat is taníttathatta. (Köztük Pallagi Gyula kisújszállási gimnáziumi igazgatót, aki később nevelte és életútra indította a fiatal Móricz Zsigmondot.) Miért kellett Móricz Zsigmondnak, a kor leggerlőbb írójának ez az elmélet? Szimbólumnak – mondja Móricz. „A két pólus elmélettel – fűzi hozzá Czine Mihály – a maga írói útját, egyéniségét, szemléletét akarta megérteni, hogyan lett a parasztság szószólója mégis a paraszti életkörön túltekintő.”

A gyermek Móricz Zsigmondot hosszú ideig édesanyjának parókiai emlékei lelkesítették. Anyjuk művelt asszony volt, gyermekeinek Petőfi, Kisfaludy verseket olvasott, maga pedig filozófiát, Aristoteles Politikáját olvasta. Csak később fedezte fel Móricz: apja paraszti, vállalkozó kedvű, kemény és mégis derűs egyéniségét, aki „ropogva, magát emésztve” dolgozott.

Móricz Zsigmond predestinációs ember. Ha a csécsi „tündérvilág” idejében össze nem omlik, (apja malmát elvitte az árvíz, cséplőgépe felrobbant) s a családi földrengés után a kis Móricz Zsigmond Istvándiban nem ismeri meg a szívszorító árvaságot, a „kasztok küszöbét” és Prügön „a felejthetetlen szenvedések” világában a gorkiji nyomort és éhséget: Móricz Zsigmond nem lett volna a magyar valóság igazmondó írója s Ady Endre forradalmi harcos társa. Itt már két főhős van Móricz Zsigmond életében: az Ábeles, hetyke, mindig talpraeső apa és a dolgos, hét gyermekét gondozó, varrással is segítő anya: a Hét krajcár hőse.

Másik ilyen „pólus” Móricz életében: a „gyötrelmes szerelem”, amely regényeinek, novelláinak is örökké izgalmas, drámai témája maradt. A sárospataki teológuskodás, a budapesti jogáskodás és bölcsészkedés kísérletei után, mint az Az Újság névtelen gyerekrovat vezetője, 1905-ben feleségül vette Holics Jankát. „A feleség remek társnak bizonyult – írja Czine Mihály – a csekély száz koronából megteremtette a lehetőséget, hogy a férj gondolatainak élhessen... A Móricz-művekben az anya, a feleség, a mártír-asszonyok modellje, legalább ötven Móricz könyvbe van belevetítve”. Jankában Móricz Zsigmond, mint a Turi Daniban Takács Erzs, Bethlen Gábor Károlyi Zsuzsannában a hétköznapi életre jó társat kapott, de a szerelemben „ellenségek” lettek. Janka nehezen viselte asszonyiságát, de nem csak magát védte, hanem férje egyénisége feladását is követelte... S ez az ellentétes véralkat és szemlélet nőtt tragédiává. Móricz Virág szerint is „egyre inkább azonosította magát minnennyel, ami ellen az ura harcolt”.

Így teremtett mitológiát magának a két asszony típusról: a Szépasszonyról és a Boldogasszonyról. S ezért akarta látni egy testben a Termő és Élvező nőt: „az egyetlen szerelem s a testet öltött eszmény: az Égi madár és a Pillangó után haláláig olt-hatatlan vágyat érzett”. S az „égi madarat” sohasem találta meg. Ez második házasságában, Simonyi Máriával sem sikerült, s a debreceni asszony (Magos Olga), akihez regényrevaló levelet írt (a legbensőbb, leglíraibb Móricz-vallomások levelei!) szintén álom maradt.

A magyarság sorskérdései mellett ezért olyan fontos nála a férfi és a nő örök harca, a szexuális kérdés, a házasság „lélektől lélekig” való fejlődése. S ebben a szegény Both Fábiantól Főth Marcsáig, a fejedelmi Bethlen Gábortól Károlyi Zsuzsannáig egyforma szenvedéllyel kereste a férfi és nő üdvösségét, vagy kárhozatát.

Még egy személyes emléket idézek emberi és írói ellentétéről. Az Ökörítő-i riport, a Szegényemberek, a Barbárok, az Árvácska írója joggal mondhatta magáról: „én nem védő, hanem támadó vagyok!” S ez a keménykező író szinte szelíd, lágy ember volt a valóságban. (Pedig testi habitusára illet az illyési Bulyba Tárász-kép).

1933 tavaszán (a Nyugattól való megválása után) meghívtam őt és feleségét, Simonyi Máriát Szombathelyre, hogy a Faludi Ferenc irodalmi társaságban szerepeljenek. (Ezeket az emlékeket a Jelenkor 1958-as évfolyamában megírtam.) Most csak azt a pillanatot idézem föl, ahogy láttam. Ötvennégy éves volt akkor, robusztusvállú, művészmegjelenésű. Az az erő, amelyért Ady az első írásában köszöntötte, jelen volt nála, érezte benne az ember a romolhatatlan őseberséget. S amikor megszólalt: vékony, ezüstös hang szakadt ki a nagy bajusz alól. De a modora, tartózkodása is ilyen ellentétes volt megjelenésével és írásaival. Feleségétől engedélyt kért a sörivásra. Simonyi Mária – mi okból? – nem engedte. Engem a Móricz-írások kemény valósága után meglepett ez a kettősség. (Ezt erősíti meg Móricz derűs megjegyzése is, hogy a kertészének sem merte megmondani kifogásait.)

*

Nehéz küzdelmet vívott Móricz Zsigmond írói kibontakozásáért. Élte a kis tisztviselők életét. Messze került az a századeleji forrongó világ, ahol az új magyar irodalom és művészet mustja forrt. Bartók, Kodály, Babits, Kosztolányi, Szabó Dezső, Lukács György, Horváth János és mások induló kora ez. Móricz a „legrosszabbnak tűnő utakon” jár, hogy végül is „tisztább magaslatra” érhesen.

Vargha Gyula költő, a Kisfaludy Társaság ötven koronájával népgyűjtési útra küldi szülőföldjére: Szatmárba. Soha még „szemérmes írói segély” gazdagabban nem kamatozott. „Az a négy esztendő (1903–1906) míg e vidéken jártam, az lett az én életiskolám, írói propedeutikai tanfolyamom.” Még 1933-ban is azt írja erről a döntő fordulatról: „25–30 év alatt sem fogyott ki a tarisznya, amit ott és akkor töltöttem meg, mohó kapzsisággal, a nép életének mindenféle anyagával.” (De „szophoklészi szenvedélye” így vitte Szatmár után a kunsági, felvidéki kisvárosokba, a dzsentrik világába, a háborús frontok vonalaiba, a forradalmi nép közé, Bethlen Gábor történelmi útján Erdélybe, s a városi proletár élet tájait [Csibeírások, Árvácska] olyan izgalommal kutatta, mint kezdő éveiben a szatmári szülőföldet.)

Szatmárnak ez a tája Petőfi Tiszájának a vidéke: „szűz föld”. Szabó Pál még 1954-ben is a „megrekedt időt” látta benne: berkes, vadmosás védte ezt a tájat. A Turi Danikat, Kőmives Erzsiket, Joó Györgyöket itt ismerte meg Móricz, s írásainak ezek voltak ihletői. Mert nemcsak a „mesék aranybirodalmát” látta meg gyűjtőútján, hanem azt a megdöbbentő jelenetet is, amikor a fiatal, felbújtott férj ordítva betör a fosztók közé: „Megöllek vén dög, nem vagy az anyám, megtagadlak kutya!” A napsütés helyett a balladák világát látta: nyersen, véresen, ahogy az élet lökte-dobta ki magából. „Szegénység, éhség, nélkülözés, mint valami természetes elem, vette körül ezeket az életkeket, s a lelki erőket szakadatlanul vad ellentétbe csapta” – írja a dalok, köszöntők, találós mesék füzetébe.

Jókai „béklyóit” tíz évig cipelte, minden írása „fals, hamis” volt. Ahogy pár évvel később Bartók és Kodály a népzenei gyűjtések útján a néphez érkezett: Móricz is így talált rá a saját élete talajára és nyomorúságára. „Második kisfiam koporsója mellett írtam, amely meghozta az első tiszta hangot: a Hét krajcár volt ez. Ujjongó boldog érzés vett erőt rajtam s még nem tudtam, hogy hol van hát a csoda: az édesapám fejtette meg . . . Mikor elolvasta, jelen voltam, félredobta a füzetet s azt mondta: – Miért nem lökted oda azt a hét krajcárt annak a koldusnak. Mintha kinyilatkoztatás történt volna: megértettem: ez az, éppen ez az, amit hoztam.”

Az elbeszélést a Nyugat első évfolyamában közölte Osvát. A következő évben: 1909-ben könyvalakban is megjelent a *Hét krajcár*. A tizenegy elbeszélésben egészen más paraszt-ábrázolást kapunk, mint a kor legjobbjainál: Gárdonyinál, Tömörkénynél. Az előbbinél emberi volt a paraszt, de a lírai hang és szemlélet idillivé tette. Tömörkény István lencséjében „élesre köszörülve” állt, de csak a szűkkörű szegedi parasztot ábrázolta. Móricznál a paraszt húsból-vérből van: se nem jó, se nem rossz: kegyetlen és kapzsi, lázadó és elesett, amivé az élet tette. A nagy fundus-ban pedig perrendszerűen megállapítja: a szegényen maga a szegénység segítsen.

A Hét krajcár nagy siker volt: Schöpflin Aladár, Lukács György, Kosztolányi és mások után az igazi nagy szót Ady mondta ki: „Móricz Zsigmond a legeseményesebb életű, legtöbbet szenvedett, legmagyarabb magyarság szívbéli látójáról, aki olyan izgalmat kelt s olyan végtelenséget tárít föl akaratlan vagy nagyon akart szimbólumaival, mint senki eddig... Móricz Zsigmond „egyedül felér egy forradalmi szabadsáppal”.

Móricz Zsigmond is tudta-látta, hogy „egy erdőben” jár Adyval: a demokrácia tag, szabad útját keresték a kor ezer sorompója közt. A szerep közös volt, csak a temperamentum hőfoka különböző. Ady: Ki látott engem? c. kötetéről írta Móricz: Ady Endre „a kardos magyarok közül való”. Móricz ellenpárja: „a kapás magyar”... „Hitet teszek rá, hogy a kardos és kapás magyar jövője: a munkás magyar”. Adyról kötetrevaló tanulmányt, cikket írt. A gyászbeszédet is ő mondta a temetésén: „emlékek föl az ő igéit és hajtsátok végre az ő életének törvényeit”.

A Hét krajcár novelláiban Czine a „drámai újságot” emeli ki. Ez a drámaiság nem stílus és szerkesztés: „a gondolkodásban rejlik, amely döntő kérdésekben nem ismer alkut: kérlelhetetlen vagy-vagyokban lát és láttat”.

*

Czine Mihály sorra veszi a termékeny évek termését és fordulóit. A kortársi véleményeket sok esetben nem respektálja: a mai irodalomtörténeti álláspontot rögzíti. (A fáklya, A boldog ember, Rózsa Sándor.)

A *Sáráranyban* „a lázadó, hőkölő falut, a forradalomra érő és elvetülő erőket” szólaltatja meg Móricz. Mi a sorsa a „sárbakerült aranyoknak”? Az igazi mag – Czine szerint – közép-európai probléma, a társadalmi elmaradás: a „kasztokba merevedés”. Veres Péter is úgy látja: „A Turi Daniban az élni akaró paraszti magyarság út az úri Magyarország asztalára.” Czine Mihály ma már joggal bírálja a regény naturalista színeit és túlzásait.

Az *Isten háta mögött* a „magyar Bovaryné” regénye. Veres tanító úr feleségének – írja Móricz – „tágas testi érzései” voltak. A kritikai megítélésben – szerintem – nem csupán a magyar-francia lemaradás konzekvenciája téves – bár a változás a földrajzi távolságnál is több –: Flaubert Bovarynéja valóban „egyetlen”. Veres tanító úr felesége pedig csak egy a bővérű asszonyok közül, akiket Móricz – a maga lázára, lázadására gondolva – alkotott.

Móricz Zsigmond ezzel a kötetével a csúcsra érkezett: prózája nagy, vitathatatlan. (Krúdy a líra „égi muzsikájával” közel állt Adyhoz.) Ady verset ír hozzá, Babits a Gólyakalifát neki ajánlja. Bartóknak ez a legkedvesebb könyve. Az Érdekes Újság Dekameronjában (1911) derűs, lírai vallomást tesz már Leányfalu-i tuszkulánumból. Ez az egyetlen ilyen elégedett hang Móricznál. Alig másfél évtized múlva (Janka tragédiája előtt) már így vall: „az életemről szóljak? Hajóztam, holmikát hordtam, kincseket garmadáztam. S magamnak elfeledtem egy percet is félretenni.”

A 14-es világháború mindent megrontott és felforgatott Móricz életében is. Czine tárgyilagos a fordulat megítélésében. Az első „véres” háborús riportok után Móricz a humánus vallomásait írta, ahogy Ady. Még fronttörténeteiben is az emberek otthoni, békés világának folytatását ábrázolta. Az 1917-ben megjelent *Szegény emberek* a magyar irodalom legnagyobb háborúellenes írása. A szegény ember eljut az osztályharc felismeréséig: „nem a muszka van a másik parton... hanem a másik parton vannak a gazdagok... Mink vagyunk ezen az oldalon a szegény emberek.” A Hét krajcár néhány elbeszélése, a Tragédia, a Barbárok, az Árvácska mellett ez Móricz legmeggróbb alkotása.

A *fáklya* (a Szegényemberekkel együtt) Móricz első alkotó korszakának záródarabja. Ifjúságunk idején lázban olvastuk: Matolcsy Miklósban az új magyar ígék hőjét láttuk. Az Ökörítő-i tűzvész lángjai itt is felcsapnak, de már egy kegyetlen pusztuló világ itéletének szimbólumaként. A tűzhalált szenvedők közt botladozó csontos paraszt kiáltása: „Pongó Ferenc huszár fiam, hol vagy?” – úgy hat, mint egy balladából felzokogó sírás.

Czine már látja Matolcsyban a „passzív és bizonytalan emberek tragikumát. Átfogó koreshme híján nem lehet Messiás.” Matolcsy vívódó hős, ilyen az Úri muri Szakmáry Zoltánja, a Rokonok Kopjáss Istvánja is.

*

A háborús összeomlás után láz és reménykedés ülte meg a szíveket. A Habsburg-imperium porba hullt: független, demokratikus, szabad országot, valódi változást várt a „fölkelt nép”. S az írók, művészek ehhez a történelmi változáshoz adták hitüket és munkájukat. Ezért állt Móricz Zsigmond is Károlyi Mihály mellé és a kápolnai földosztásban a társadalmi átalakulás alapját látta. Megírta: *A földtörvény kis kátéját*. Réálisan látta a szövetkezeti gazdálkodás jövőjét. A somogyi példa azt mutatta neki: az Eszterházy-uradalom negyvenezer hold földje a hatezer munkásnak átlag 6–7 hold földet juttathatna s ezen gazdasági eszközök nélkül nyomor és tengődés lenne az életük. Míg a egyszerű berendezés megtartásával (csak a mezei vasút 134 kilométer) kivirágoztathatná a jövőt, mert a „képzett, beállított, kötelességét ismerő dolgozó-birtokos osztály” az eddiginél is nagyobb erővel dolgozna.

A forradalom – a márciusi fordulat is – idő és külső nyomás miatt – nem tudta ezt a döntő kérdést megoldani. Az antant által ránkzúdított szomszédok fegyvert fogtak a Tanácsköztársaság ellen. Hősi tette a Vörös Hadseregnek, hogy fegyverrel válaszolt Ady álma: „a magyar–oláh–szláv bánat”-nak megcsúfolásáért. A „halottak élén” járó Adyra, Móriczra (de a népi, forradalmi álmok minden álmodójára) tragikusan hatott ez a fordulat. A „kidalolatlan nyarak” vágyát érte végzetes, korai dér.

A *Légy jó mindhalálig*, a *Tündérkert* a fáradt, kiábrándult író áttételes vallomása. Ezért csodálkozik Móricz Zsigmond, hogy az 1920-ban megjelent Nyilas Misi tragédiájában a debreceni kollégium vádját látják. Holott Móricz ezekben az időkben elszenvedett dolgairól beszél. S erről vallja: „minden írás líra: a szenvedő szív gyötrelme idegen alak burkába egyéniesítve”. Kár, hogy ezt a remeket szinte gyermekregénnyé degradáljuk. A pécsi Nemzeti Színház idei felújítóján erről panaszkodott az igazgatót játszó színész: „mindennap eléget kicsit, mert a kicsik – én azt érzem – nem értik, tán nem is érthetik. De azt tudom, hogy nem rossz talajba ültetjük a fát. A faültetés a döntő!” Meghatott ez a vallomás, mert irodalomesztétikánk is ludas ebben. Czine Mihályt nem érheti vád. Nyilas Misiről írja: a gyermeki sors „könnyes szöttezésben” mindig hármast képet látunk; a kisfiú Móricz Zsigmondét, a negyvenéves megtört emberét és az elkövetkező esztendőkre rendeltetett és prófétaságot vállaló művészetét... Stílusa megolvadt a nagy szenvedésekben, a hangja egyenletesebb, teltebb zengésű.”

A *Tündérkert* a bukott forradalom útkeresése. Az összeomlott hazában az ellenforradalom tobzódik. A *Tündérkert* (és a másfél évtized múlva kiteljesedett *Erdély*) két ellentétes hőse: Báthory Gábor és Bethlen Gábor Móricz akkori hangulatát tükrözi vissza. A nagy fejedelemnek – mondja Bethlen Gábor Báthorynak „nem lehet olyan álmot álmodni, amelyet akar, csak amit lehet... Kicsi ország – Bethlen szerint – a világmegváltás helyett csak belső dolgaival törődjék. Üljön vesztig „gyarapodjék a polgári mesterséggel, miben lehet”.

Többben Móricz két fejedelmi hőseben: „a forradalom és a reformutat állították szembe”. (Ezt a kérdést komplikálta az is, hogy Báthory és Bethlen alakjában Ady és Móricz ábrázolását vélték felismerni.) Czine ezt a személyes beállítást és főleg a történelmi alapkoncepció tévedéseit pontosan kiigazítja.

Az *Erdély* a Móricz-művek közt: a magasság! „Atmoszféra-teremtés – írja Czine – és hatalmas nyelv vízi – a regényt sodrásában.” Laczkó Géza szerint is a *Tündérkert* Arany János Buda halálának nyelve.

A *Pillangó* Móricz legkedvesebb könyve. Debrecenben írta: a Janka tragédia előestéjén. Móricz „idillnek” nevezi írását. Az első harminc-negyven oldal: Hitves Zsuzsika és Darabos Jóska nyári pillangózása valóban a legtündéribb írások közé tartozik. Pedig nem idill: a szerelem és szegénység eposza. Nincstelen ágrólszakadt emberek fészekrakása, a móríci elérhetetlen vággyal: „a haláltól sem féltő szerelem-

mel". Ez a könyv sohasem fakul meg: a kor mögött mindig örök marad az ember. Nyelve tiszta líra, s alig van Móricz-írás „amely ilyen egységes, kerek koncepciójú lenne”. Czine jól látja: A boldog emberig nem változik már Móricz parasztabrázoló-lása.

A dzscentri regényekről annyit: kezdetben Móricz is hitt a dzscentriből kiemelhető erőben. Az *Úri muri* még Szakmáry Zoltán „reformgazdálkodásával” kezdődik s a vége haláltánc, ahogy Ady is látta:

„Most már orgia és eszeveszett
Haláltánc már a nemes urak tánca.”

Itt is – mint A fáklyában – tűz emészti el az úri-muri sírvavigadó világát. (Ez a tűz még az Árvácskában is föllobban, hogy a „jövendő fehérei” előtt új élet nyíljék.) A *Rokonok*ban már látja Móricz: a dzscentri élete nem stabilizálható. Kopjáss István a „rendszer” számára sem kell. A *Rokonok* (egyébként tökéletes kompozíciójú, nagy írás): Móricz írói pályájának második zárószakasza.

*

A *Rokonok* 1932-ben, a „nagy csőd” idején jelent meg. Bethlen István hirtelen bukott ember lett. Gömbös Gyula jött a nagy „reformok” ígéretével. Az írók egy része is hitte, hogy a világhátrány nyomán a változások végső szakaszához érkezett a magyar politika. Móricz Zsigmond szintén egyengette cikkeivel az „új szellemi front” útját. De a Bajcsy-Zsilinszky Endrétől lopott és elsikkasztott „reform-politika” hamar lelepleződött. (A következő választáson már Bajcsy-Zsilinszkyt is kiűzték Gömbös a parlamentből.) 1933-ban a könyvhéten a diktátor-imitátor Móricz szemébe vágta: „nem úgy írod le a magyar népet, amilyen.” „Hát majd igyekszem megismerni a népet” – dünnyögte Móricz farkasmosollyal. A reformok ügye – a földreform is – végleg megbukott!

A magyar írók haladó tábor: ne beszéljünk szektákról, mert „népi” és „urbánus” (ezek különben is csak rontó tényezők voltak) a korhadt rendszer összes bázisait támadták. A Válasz, a Szép Szó s a Kelet Népe köré csoportosult írók összefogást sürgették a belső rendszer és a külső veszély, a németiség terjeszkedésével szemben. Művekben realizálódott az idők szava: a „lelkiismereti szorongás”. A századforduló óta nem volt együtt annyi tehetséges, tiszta szándékú író. Mellőzzük a neveket, csak az „országos pusztulás” első áldozatát: József Attilát említsük.

A 30-as évek közepén így indult („fiatal, éneklő fiával”) Móricz Zsigmond is új útra: alkotó tevékenysége utolsó fordulójára. Prózájának klasszikus kerete megváltozott: „a valóság regényesítés nélküli megmutatása: A boldog ember.” De előbb még egy remeket adott a világirodalomnak: a *Barbárok*-at. Primitív, kegyetlen pusztai pásztor-dráma. Bálint György azt írta róla, ha Magyarország elpusztulna, a Marslakó is megismerné belőle a „magyar lényegét: testileg érzékelné, fájna neki”. Kosztolányi a nyelv csodáját érezte az alig harminc oldalas novellában. Czine megállapítja: „Hasonló hangot nem ismerünk a világirodalom számon tartott nagy novelláiban, Sadoveanu román író kisregénye A balta inkább meséjében rokon, mint megoldásában.” Az ember állati voltát: a „fent és lent” kozmikus távolságát érezzük a *Barbárok*ban.

A *boldog ember* már „kötetlen beszédű” Móricz-írás: új fordulat művészetében. A Horthy-korszak embertelen világának rajza. Pedig Joó György (az író rokona, akinek életét „igaz valóságként” megírta) szelíd, békés ember. Ady erről a fajtáról írta:

„S ha néhányan nem kiáltoznának
Azt se tudná, hogy őt pofozzák.”

Joó György típus: a jobbágyalázatú paraszt. A mi dunántúli (nyugat-vidéki) parasztunk ilyen fajta. Ismerem alázatát, szenvedését, de belső izzását is. Ezért kerültem egyik „parasztregényemmel” közös rostára A boldog emberrel: Veres Péter kritikájában. (Szocializmus, 1935.) Magamról ne beszéljünk, de Móricz szándékát és A boldog ember értékét helytelenül ítélte meg. „Vajon igaz-e – kérdi Veres Péter – ez a történet Joó Györggyel? Az aranyjánosi megállapítást „költő, hazudj, csak rajt ne fogjanak”: művészi hatásában is hamisnak érezte. Veres Péter radikalizmusa számon kérte Móricztól: „Az írói őszinteségben tovább kell menni, mint eddig. Nekünk már nem elég az őszinteség illúziója, a valószínű, az elhithető erő.” (Veres Péter később kiigazította „merészségét” s Móricz Zsigmond is változatlanul – főleg a Kelet Népe korszakában – őt tartotta „legéberebb” társának.)

Czine ma már a „nagy tettet” látja benne, hogy „az előtte jóformán regényre méltatlannak tartott anyagból” remeket alkotott és a „primitív epika első személyes hősi énekét” hallatta a szegénység pusztulásában.

Móricz érezte, hogy ilyen korban (Joó György nyolc holdján – a hat pengős búzaár mellett – alkalmi munkából élt): hős-e Joó György? A modell nem cáfolt, tényeket közöl: „Ha én nem lettem volna ilyen ember, amilyen voltam, azóta meghaltam volna az árokparton... Őt gyermeket felneveltem” – segítőjével: Kömives Erzsivel. S a harmincas évek nyomorában – melyet József Attila „ingerült idő”-nek nevezett – ez hősiesség volt: megtartani és folytatni az életet.

A „népi írók” ösztönzését követte ebben a regényben Móricz: Illyés Gyula, Tamási Áron, Szabó Pál lírai ábrázolásával.

Az *Életem regénye*: a legfontosabb Móricz-monográfia. Származása, szülőföldje, szenvedésekkel teli gyermekkora, a szülők, rokonság, házassága, nép, táj, amely életének meghatározója: együtt van ebben a hatalmas regényben. Tízéves koráig beszéli el „naptári időrendben” az életét. S maga mondja: eddig több történet vele, mint azóta ötven év alatt. Rilke szerint az élet nem más, mint „a gyermekkor vadona”. A csécei boldog sziget után – ebből a vallomásból érezzük – az istvándi, a prűgyi szenvedések alakították életét, jellemét olyanná, aki csak Móricz Zsigmond lehetett.

A regény hatalmas korrajz: a csécei szegényes szülőháztól az írás befejezéséig: 1938-ig. Az „idő múlásában” nem Proust módszerét követi, (jól látja Czine) „eredményesen és egyszerűen” az emlékezés friss áradásával. Itt minden mese, figura, flóra és fauna: a Móricz-mű eredetét mutatja. Engem a regény újraolvasásakor a politikai látás ösztönös mélysége fogott meg. Az első nyilatkozata: Abcug Tisza! S aztán a vádak: nincs kapcsolat politika és mélység között. Átvizsgálta a Pesti Napló 1885–86-os évfolyamait: a magyar mélységről egy betű sincs benne. Ez a Tiszák országa: a rendszer egy fél századdal meghosszabbította magát. Ferencz József kormányozott: a „kormány – a mindenkori kormány – csak intését lesi az „egyik legnagyobb Habsburgnak”. Az egész kort felboncolja, s néhol már Ady publicisztikájának „rémlátásait” szuggerálja. Ez a kor csak azt tudta: vannak urak és szolgák.

S a zárókép: apját egy ostoba paraszt Prűgyön megréftálta azzal, hogy nyúl helyett macskát etetett meg Móricz munkásaival. S apjára ragasztották a gúnynevet: Cic Móric! „S el kellett bujdosni a faluból, hogy ne halljuk többet a kórust: Cic Móric” S mikor ezeket a sorokat írom, a magyar főrendiház együtt ül és a zsidótörvény utolsó döntését hozza: 1939. április 18.”

Műfajilag a szociográfia (ez a „falukutatók” kora) és a regény keveréke a könyv, de mégis több: igazi epika, olyan, mint Illyés Gyula: Puszták népe című, abban a korban született remeke.

Az *Árvácska* új Móricz művészetében: a proletár-sors bemutatása. Úgy írta, hogy „fogfájásként hasson”. Zsoltároskönyvnek szánta (zsoltárokból is írta): „irtóztató könyvnek.” Csöre, a kis árva, akinek a lelencsorban a neve is hamis, már gyermekfejjel tudja: „hogya az ember idegenek közé kerül: az a halál”. Az „ítélet és felháborodás” hangja ez Czine szerint. Az Árvácska Móricz legemberibb, legmodernebb írása, kicsit a „Nagyon fáj” költőjének sorsát is példázva. A kor elutasította, mert saját bűneit, mulasztásait látta benne. A *fecskék fészket raknak* hasonló írás. Jól ál-

lapítja meg Féja: ítéletet mond a falu írója a falusi életforma felett: „az igény és haladás” felé.

A betyár-regények: a *Betyár* és a *Rózsa Sándor*-könyvek utolsó nagy vállalkozása Móricznak. A Betyár-ban – minden romantikus túlzás ellenére – a nép áll urai elé: „azé a föld, aki megműveli”. A mese csak ürügy: Árva Jani virtusában a lázadó, bosszúálló nép lép színre. Színpadi változatban is megírta Móricz, de „agitációs beszédnél erősebb lázítása miatt” sehol sem engedték bemutatni. Móricz keserűen írta: „Erre fiókba tettem, s várom, hogy a társadalom átalakuljon.”

A *Rózsa Sándor*-regényekben „a regényírásnak megint egy új fajtáját fedezte fel: mindent elmondani a korról, ahogy az élet kavargog és szétveti a formákat”. A betyár sokféle vonatkozásban él és hat: rém és felszabadító. (A kelet-európai feudalizmus terméke a betyár: a bolgár, szerb, szlovák, ukrán népeknek is megvan a maguk Rózsa Sándora.)

Móricz Rózsa Sándora betyárként is a szegények pártfogója. A háborúban leintí a fosztogatókat, kenyeret ad egy öreg szerb asszonynak, nem lövet a szerb katonákra. A „mélység szolidaritásának jelképe” – írja Czine Mihály. Móricz nem betyár-romantikát: a lázadó szegénységet akarta nagy remeklésben megmutatni. Az első kötet (Rózsa Sándor a lovát ugratja) valóban az: a jobbágysors mélységének feltárásával. A második rész: a 48-as jobbágyfelszabadítás, nem sikerült. A halál árnyékában (1942) Móricz az első kötet bravúráját időben, értékben nem tudta megismételni. A trilógia harmadik (megíratlan részét) talán Jancsó Miklós: Szegénylegények c. filmjének látomásai vetítik elénk. Nagy dologra vállalkozott Móricz: „alulról nézni, a történelem viharáiból felkavart, de abban alig részes kisember szemével”. Czinét „eredményeiben Hamsum, Reymont, Steinbeck nagy parasztregegyei-re és a Háború és béke körképére” emlékezteti Rózsa Sándor, de „megnövelt alakját” helyére teszi. (A forradalmat – Kossuthat szemben is csak Petőfi képviselhette makacsul: a segesvári sírig.) De a „riasztólövés” sikerült: a sajtó egy része dühöngött Rózsa Sándor „népi ideállá” nagyítása ellen.

Móricz csüggedten tette le a tollat: *Naplót* írt (kár, hogy nem került napvilágra) és a debreceni asszonynak írt levelekben mondta el panaszait. De mégis tovább küzdött: 1940 őszén átvette Szabó Páltól a *Kelet Népet* és újra izgatott, szervezett, mentette a nép sorsát. A lap élén ez állt: „Hagyd a politikát, építkezz!” S a folyóiratban Darvas, Erdei, Mód Aladár, Asztalos írták a „robbantó” írásokat. Itt kerültem vele újra kapcsolatba: verseket, cikkeket írtam a Kelet Népebe.

A magyarok őstörténetéről, Debrecenről, Dózsáról tervezett regényt írni. Kiegészítem itt Czine Mihály adatait: Berzsenyi is izgalmas témája volt. Mikor Szombathelyen járva a megyeház előtt megpillantotta Berzsenyi szobrát, ránk szólt: fiúk, tisztelegjünk a magyar Horatius előtt. S mélyen, alázatosan leemelte a kalapját. Aztán nagy szeretettel beszélt róla, hogy regényt tervez Berzsenyiről és szeretné bejární életútját: az egyházashetyei szülőházat, (a 30-as években riportot írtam róla, bére szálló volt a barokkos díszítésű szoba: ma múzeum) Sömjént, (innen küldte már érett remekeit – köztük a Magyarokhoz c. ódát – Kazinczyhoz) s aztán a kemenes-aljai „kékellő halmok” után: Niklát.

Szívesen ajánlkoztam útítársnak: Berzsenyi nemcsak földim, legkedvesebb költőm, de abban az időben cikkeket, tanulmányokat írtam róla: a robotos évek akadályoztak meg, hogy köteté nem érett a dolog. Németh László Berzsenyi könyvéről (1938) írt kritikájából tudjuk, milyen lett volna a Móricz-regény. Elsősorban az ember izgatta: „meghalok a vágytól, hogy magával Berzsenyivel találkozhasam, hogy a gátlásos gazdák mintaképének mérges viszonyát bérésével és botosispánjával meglophassam, hogy a kis feleség nagy idegenségét felérezzem.” S a mélybe ásva: látta volna a teljes Berzsenyit, a Széchenyi reformjaitól feléző embert, aki béreseinek családjáért (családi pótlékot) adott, s a „bazalthegy ember” érzékenységet Kölcsey kritikájával.

„A szent poezis néma hatyu
S hallgat örökre hideg vizekben.”

(De a „néma években” is látta volna kemény csatáit Kazinczy esztétikájával: a „dunai nyelv” védelméért!). Móricz is dicséri Németh László elitelő Kölcsey-kritikáját s kicsit magára is vonatkoztatta az ismeretlen kritikus „csípéseivel”. „Az ember kétségbeesik, ha azt hallja, hogy Móricz Zsigmond már megint szindarabot ír.” S ha nem is került Berzsenyi sorsára, – bevallja – évekig nem mert szindarabot írni.

Kár, hogy a megszabott kiadói keret – és talán szándék – nem adott módot Czine Mihálynak erről a kedvelt műfajról külön is írni, – harminc szindarabot írt – és Móricz Virág könyvéből (Móricz szerkesztő úr) ismerjük, milyen izgalmat jelentett számára: a színpadról is világgá kiáltani emberi és szociális igazságait. (Bár a Sári bíróról és az elnémitott Betyárról szól Czine könyve is.) Ugyanúgy hiányosnak érezzük riportjainak és tanulmányainak külön műfaji tárgyalását. Az Ökörítő-i tűz szimbólum, hogy Móricz csak szomorú látnivalókat mutatott meg riportjaiban. Tanulmányai szintén kitörölhetetlen részei Móricz műveinek. Adyról – mástól nem hallható – vallomást tett, Babitsról, József Attiláról is. Az érdekes Shakespeare-tanulmány mellett a nagy termés állandó hajszájában és izgalmában a szívéhez közel álló fiatalok: Tersánszky, Kodolányi, Szabó Lőrinc, Pap Károly, Szabó Pál stb. biztatást kaptak kritikáiban. De Czine könyvében az életút, az írói fejlődés folyamatában sokat felhasznál ezekből a nélkülözhetetlen forrásokból.

*

Czine Mihály magasrangú művészettel, a művekben is láttató, oldott liraisággal és gazdag anyagismerettel írta meg Móricz-könyvét. Nagy érdeme, hogy a majdnem három évtizede lezárt életműről, a teljes Móricz-irodalom ismeretében (Nyugat nemzedék, Féja, Kodolányi, Németh László, a Móricz-család pótolhatatlan emlékezései, a marxista-esztétika: Révai József, Nagy Péter, Vargha Kálmán) után is tud újat mondani és sok kortársi ítélezést helyreigazítani.

Czine Mihály összegezése kicsit az Ady-jubileumán felmerült: „Ifjú szívekben élék”-probléma: vita és válasz is. „A ma már-már szoborra merevített Móricz Zsigmonddal szemben ellenérzés mocorog. Vannak, akik korszerűtlennek érzik: naturalistának, sőt egysikúnak... Igaz, az a világ, amelyet ábrázolt, elmúlt: a szociális tragédiák helyét másfajta kérdések foglalták el s a prózának voltak s vannak más útjai is. De Móricz Zsigmond igazságai igazságok maradnak: ma is igaz, hogy fantáziánál gazdagabb az élet... Ma is érvényes, hogy a klasszikus formák újra fogalmazhatók és új tartalommal megtölthetők: az új hagyományokba ágyazva a legéletképesebbek.”

Fogalmazása Illyés Gyula: Ady hatása című cikkével azonos. „Abban a századok távolából előkanyargó folyóban, ami a magyar költészet, Ady fényei már Vörösmarty, Csokonai, Balassi fényeitől alig megkülönböztethetően csillognak. A jövőre várja ennek a folyamatnak.”

Czine Mihály is ennek a történelmi folyamatnak törvényei szerint adja meg a választ: „Realista volt, költői látomásokkal. Mint a nagy realisták, az életnek nemcsak a fonákját, a színét is ábrázolta. A kevesek közül volt – Thomas Mann utalt erre –, aki a húszadik században is megőrizte a poézist.”

Az első budapesti bombatámadás éjszakai fényénél: 1942. szeptember 4-én halt meg. Csak Ady elvesztése okozott olyan mély gyászt, lelki krízist, mint Móricz Zsigmond halála. Úgy éreztük: árvák maradtunk. Ekkor tudtuk meg, hogy „millió gyökerű” volt az élete: összefogta és tartotta az egész magyarságot. Elővettem a könyveit, írásait s a Nyugat huszonöt éves jubileumán mondott szavaira bukkantam: „Milyen boldog élet az, amit az író él, a költő, aki emancipálni tudja magát a természet vastörvényei alól: életében halhatatlanná lesz és a halálban élő marad.”

Egy ország, több: népek és korszakok szólnak Móricz Zsigmond igazságáról.

Himnusz a cigány Máriához

*Ó savanyú cigánymeggy-piros fekete
megaszalt cseresznye-szem erjedtsége
éltető gyümölcspálinka illat-magva
kármin-fekete-piros csörgőalma*

*Csipőd rugalmas melled alabástrom
simulása ringása barna bársony
üdvözlése barna mély búzatöld
és erdős nyiladéka a sebzett völgy*

*Mutasd a messzi napnak lánytestedet
gyönyörű hullámvásod örvendeztet
gyújtja a levegőt a két naspolya
enyhületet ígér a sötét moha*

*Fekete rigó az ágon a fenyőfán
füttyül a bíró fia mondja hétszám
füttyül a bíró fia most az füttyül
rigó a másik ágra ne települj*

*Ne fedjenek előlem zöld levelek
fénytűtű anyyala gyötrött életemnek
te mindent vállaló vad hangja szelíd
kiűzöd a szívből a sors bűneit*

*És föl a nyárba rúgod kalodámat
a nyári tűzbe szórod rossz gúnyámat
és tüst és pernye nélkül ég el a múlt
a szemed arra nyisd ki magunk vagyunk*

*És úgy is összeforrva ég a földdel
mikor a villám csap le nyárközépen
föld forró leheletét menny hűvösét
a tény- és záporosók egybe tüzték*

*Ó savanyú cigánymeggy-piros fekete
a köves szakadékra büszke cserje
búvóhely kisgyerekeknek a nyári dél
jégkorszak-émlékező szikla-ölen*

*És búvóhely nekem a tűz a tűz
csinálok érted újra vargabetűt
úttalan útról térek úttalanba
veszem a tested ingét föl magamra*

*És ember akaratát a halálban
hogy fekete ruháját ne kívánjam
papnak a virág-beton temetőben
vigyék a gyászlobogót vissza tőlem*

*Mert várom ősz hajamat feketüljön
kívánom szemem alá párna gyűljön
kívánom izmaimat csontjaimra
fogaimat kívánom újra vissza*

*Ó savanyú cigánymeggy-piros fekete
pokolban paradicsom istenemre
cigány cigány cigány vagy igazi vagy
a kezed gyönyörűséget igazítgat*

*És táplálsz aranyos mézzel és kökénnyel
harminc gyereket hozol kék kötényben
purdékat maszatosan sülvé szinte
hozod a bocsánatot vétkeinkre*

*Hogy ne legyen még egyszer Budán kutyavásár
ne legyek dermedtségben újra ártány
ne menjek érted gyalog a hináron
aranyló körte magva itt csírázol*

*Ó savanyú cigánymeggy-piros fekete
mondod a szörnyetegnek tente-tente
elaltatsz kedves álom lugasában
arcomról sugarakat nyitsz a száddal*

*És minden visszafordul a zöldbe majd
mert egyszer csókoltalak egyszer elhagysz
megtaláltalak és elveszítlek
de halálig dicsérem érted istent*

*Őt aki lovat patkol vályogot vet
aki üllőn főlizzó vasat penget
fekete szeget a Krisztus asztalára
hogyan rakja levelekre írományra*

*Aki teknőt váj talán kis melencét
vagy aki épít boltos tűz-kemencét
tyúkot lop harangszóval a csalitban
vagy aki szekerén ül mint kalitban*

*Aki urakat ugrat vásárokon
aki sötét viharban kint bujdokol
aki a tetvet bolhát füst-szagával
űzi a rosszat messze önmagával*

*Aki muzsikál talán míg a jó nép
kiizzadja magából mind a lőrét
hogy tüstös hegedűvel csillagra száll
a lelkét elveszejtő gyilkos betyár*

*De akit löknek mégis elrohadni
tekete szalmára lökik vissza halni
akinek lenyúzott arca visszanéz rám
ahogy a pokolba indul le a létrán*

*Ó savanyú cigánymeggy-piros tekete
lelegyverzett vitézek édenkertje
te röpts a magányból oltalommal
te tölts meg irgalommal irgalommal*

*Szenvedésem naponta kéri oldozását
tükrében indulatom várja mását
és kettős szerelem-tánc egy kavicson
kibirja dőljön össze villám-akol*

*Hogy csöndöt ne kívánjak idő előtt
az élet-zabolához te adj erőt
a békét ne keressem túl magamon
csontjaimhoz is néma fűvön havon*

*Ne legyenek elevenen már kivégzett
égnek a vörös kék sárga fehér fények
és egymásba tűződik minden sugár
szavaddal a világra kinyitottál*

*Ó savanyú cigánymeggy-piros tekete
a mérnöki jövőendő anya-keble
teszüljön karcsú derekad ékessége
tűzeljen erdőcskéd tüzes csitkenyéje*

*És szünjön a tavaszi mocsár a tavaszi
növényi hulla-korhadás illatai
és irmen indulok el tőled megyek
ha hívnak hajnal-arcú rengetegek*

*Ó savanyú cigánymeggy-piros tekete
kószáló öreg számár életkedve
egyszer uzsorás fagyöngy rabló-hala
idegen testekbe taló tápláléka*

*Kiméletlenül eszel fölmagozlak
de sose a halálos hídra hozlak
az idő humuszában ültetlek el
hogy aki rongál téged szégyenkezzen*

*Ó savanyú cigánymeggy-piros fekete
rettentő kopár hegyek nyári szedre
nem leszek érted égett láncos ördög
ifjúságod után én nem üvöltök*

*Én mindig emlékezem és síromra
kénsárga magokat köp ki a vajda
ostor nyelet faragva rajta átmegy
és újra kivirágzik a cigánymeggy*

ZENTAI MÁRIA

TAKÁCS IMRE

Takács Imre húsz évvel ezelőtt jelentkezett az irodalmi életben először, most megjelent válogatott verseinek kötetéből markáns költői egyéniség rajzolódik ki.

Az 50-es évek végén Prometheusz-lány balladája címmel írt verset Szécsi Margit-hoz. Nemcsak azért érdekes ez a vers, mert Szécsi Margit költészetét remekül jellemzi – „tüzi tündér”, „hőség-fagyosság” szárnyal táncoló szavaiban, gőzszlop feltöréseként változik –, jellemzi saját költészetét is, hiszen talán Szécsi Margit lírája a legellentétesebb vele. Ezért hozzá könyörög: „úzd el / ármányaimat tűzzel; / megfulladok a füstben, / Margit!” A lobogás, ragyogás helyett lefojtott izzás jellemzi Takács Imrét, a hirtelen biztonság helyett útkeresések, sok bizonytalanság, önmarcangolás húzódik meg súlyos szavú versei mögött. Igazságkeresését művészetének közösségi jellege határozza meg. Ma tanár, könyvtárban dolgozik, de számára ez csak álarc: „Szép bűdös szobákban, / cifra dobozokban / a régi parasztfi / él savanyodottan” (Ítélet). Elsüllyedt föld – szimbolikus válogatott kötetének címadása is. Zsellérek unokájaként jelentkezett első könyvével (1955), és ebben a problémakörben gyűrűzik egész munkássága. A parasztság, a falu életének alakulása, belső harcai, kétarcúsága a költő életében úgy jelentkezett, hogy milliók baját tudta saját sorsában visszatükröztetni. Célját így határozza meg:

*„a tündér dallamokat, a kedves szívhangokat
próbálom kihallani a tördelt kövek
fekete réseiből, a megzavart múlt
újjászülető, de üres térségéből”*

(A sors lüktetése)

A múlt lírájának egyik alapvető fogalma. „Időm kezdetekor előre figyeltem csak, most pedig, mint Janusz, két arccal nézek ki magamból. Meg akartam hódítani a jövőndőt, de hátba támadott, félig meghódított engem a múlt” – vallja. Lázad a múlt ellen, de vérében-csontjában, gondolatvilágában továbbviszi maga is morzsáit. Apja alakja szimbóluma ennek a kapcsolatnak, azért idézi olyan gyakran.

*„Vonítasz hang nélkül is, ha senkid se lesz, akire úgy nézz,
mint most apádra.
Én apámat sajnálni tudtam csak, szeretni csak,
azért maradt hiányos a lelkem, mint csorba szobor”*

(Egy síhederhez)

Lázad a tegnap ellen, amit munkában megtört, megfáradt apja jelképez, „vágyával hűtlen” gyermeke, de nem tagadja meg, keresi szépségeit, hogy megőrizze a változó időben, forduló történelemben. Örökös, meg-megújuló harcot jelent ez. A falu képe ezért sajátos metamorfózison megy át lírájában. Ahogy az évek múlnak, összeolvad fiatalságával; az a nosztalgia, amivel visszanéz rá újabb verseiben, talán a „fényes szellők” idejének harmonikus világképét is siratja, a már elérhetetlen gyermeki egyértelműséget.

A paraszti sorból való kiemelkedés nem ment zökkenőmentesen Takács Imre egyéni életében sem, hogyne lenne sok megtántorodás osztálya sorsát követő költészetében! Folytonos visszatekintés, visszakapcsolódás jellemzi, emésztő töprengés, folytonos számvetések.

A Takács-család szülőfaluja, Rábasömjén, legszegényebbjei közé tartozott. A fel-szabaduláskor kapnak négy hold földet, a költő maga is gazdálkodik. Első kitörési kísérlete kudarcba fullad, 1949-ben édesapja halála visszahívja az eke mellé. 1952-ben utazik csak végérvényesen a fővárosba, hogy beiratkozzon az egyetemre hosszú belső harc eredményeként.

Költészete a népi írók széles útján indult el, együtt a fiatal Juhász Ferencsel, Simon Istvánnal. Azt a versformát, képanyagot használja Takács Imre is, amit a sematizmus Szabolcskái koptattak, de ő nemcsak ír a parasztság sorsáról, éli is azt. Őszintesége a kor hiteles dokumentációjává teszi ezeket a szárnypróbálgatásokat. A falusi élet hamar szűkké válik számára: „Látom az élet szerelmét, / de engem bezár egy börtön” (A magam börtönében). Már nemcsak az idilli képeket látja meg: „Szalmánk a fagytól zuzmarás, / csuklómon fázik a marás, / melyet dorong / ütött rajt, és szalma is / fázhat, / mert nyikkan és vonít, / amint vonom” (Etetés közben). Apja alakja köré kristályosulva jönnek elő gyermekkori emlékei, tárgyilagos és pontos zsánerképek az idő elsüllyedt rétegeiből (Rajz, 1938-ból, Egy régi újév).

Az a költői hitvallás, amit ekkor fogalmazott meg, elkíséri további pályafutását is.

„Ezek szavak,
de valóság tükörszilánkja mindenik;
rakom hát őket egymásra,
síremléket állítok annak a korszaknak is,
hogy a világ is lássa:
nemcsak szeretteinket temetjük el”

(Síremlék)

Költői fejlődése folytonos átalakulás. Az első hangváltás kora az 50-es évek eleje. Megváltozik körülötte a világ, a táj otthonos keretei helyett csupa idegenség számára a pesti utca (Újra az ősz, Gellérthegyi filozófia). Néphez való hűsége, felelősségtudata elkülöníti a könnyen daloló kórustól. Baudelaire albatroszának mélabúja fanyar öniróniával párosul, ahogy a röpködni nem tudó ludat – önmagát – meg-jeleníti: „szárnyával is csak lépne, / mert az a porba ér le. / Többi az égbe vagdal, / előrenyújtott nyakkal, / „dalolva” is az édes, / megtalált röpködéshöz” (Fehér ludak röpködnének).

Dac és prózaiság veti papírra benne a Hajdúsági naturalizmus – 1954 keserű sorait, a lehúzó por ellen, a levetkőzhetetlen, lapuló múlt ellen lázad. Lázad kérdések sorával, önmagát is elégedetlenül vizsgálta: „Az embernek pedig / mégse kerekedik / új sors a táblák között?” (Májusi látogatás) – „Lesz-e haszna az elkésett tanulásnak? / Visznek-e fényt oda, hol még fényre várnak?” (Aktatáskával, Pesten).

Egyéni sorsa eddig összefonódott a parasztságával. Most is értük, a közösségért vágyik nagymű tettekre, de már kiszakadva közülük él. Mint Illyés Gyula versé-

ben a kaptárból kivett egy szem méh, „harmadnapra elpusztul magától, / azt mondja a méhés, hogy magányt hal . . .” –, Takács Imre is fázik kívül a meleg karámon. Ez a borzongás döbbsenti rá a világ eddigénél bonyolultabb viszonyaira. Most kezdődik az a folyamat, melyben a természet, ami eddig magától értetődő józansággal állt körülötte, jelképekké absztrahálódik. A többértelmű világ az eddigi eszközökkel már nem fogható meg.

„Ijesztő magányosság csapdája ez!
Sejlik a nagyobb világ – a gondolat.
Mint a védő anyaság, hozza velem
Kendőjét az alacsony égboltozat”

(Búcsú a szülőföldtől)

Második kötete, a *Kőangyal* (1959), a leíró nyugalom széthullását, a szenvedélyek lüktetését, az önemésztő belső harc olyan fokát hozza, hogy az már nyilvánosság elé tör. Az egésznek látszó világon először csak repedések tűntek fel, tétova bizonytalansággal vette észre, most már szétrobban minden. Csupa szorongás, zaklatottság lelkiállapota, tehetetlen kétségbeesés nyűgözi le, űrt érez maga körül tátongani, az úttévesztés szégyene gyötri. Szétfoszlottak a könnyű megváltás ábrándjai: „Elväsott / lábam alatt a tejút, / az álmok útja” (Senki vizének partjain). A szenvedély megbénítja, kőangyallá merevedik. Közösségből kiszakadva küzd a magányossággal, összetorlódik a múlt, a jelen megoldatlansága hozzácsapódik. A groteszk megjelenése jelzi, már nemcsak a tegnap ellensége, harcol az ellentmondásos jelennel is. „Pofonütöttek a Holdat, / döglenek a férgek holnap, / fogyta lesz holnap a szeleknek, / rossz lidércnek, szellemeknek” (Holdtölte után). A leírás helyett a kifejezés nyomul előtérbe, ritkulnak a zsánerképek, a táj szürrealisztikus motívumok hordozója lesz. Kód borítja kék eget, „fölpuffadt vénasszony”. „Ő lesz ezután kertünk, mezünk? / szomszédunk, utcánk, városunk? / Vattafelhős, pacsirtás égről / nem álmodunk?” (Változatok a ködre). Nagy László korabeli verseiben a kód ugyanilyen tartalom jelképe: „Kód-konda támadt / rétemre, / virágaimat / megette” (Kód-konda támadt).

Hidegség, idegenség hordozóivá válnak képei: „A Napot becsomagolták” (Józan utcai rajz), „Csak a Hold süt, csak a Hold süt, csak a Hold / hideg fényével” (Tavaszt idéző éjszaka). A késői, keserűszavú József Attila hatása világít át sorain. A József Attila-igényű rendet teremtő öntudat kiált benne, mikor segítség után nyúl a felásatlan kerthez, kapkod a kalapács, satupad, a munka után, kapkod társak után, űzi a „Honvágy egy megteremtett, / magam-alkotta rendhez”, mikor sorsa a jogok határán kívülre kényszerítette, Buddha-bálvánnyá fagyasztotta (Szónata).

Mogorva-érdes versek, nem játszik a szavakkal, nem ismeri a feloldódást magán-örömeiben sem. Ha feleségéről, fiáról ír, akkor is gyűrött paraszt-arcok sorakoznak mögöttük (A tavasz ígéretei), ezek a barázdás arcok mosódnak át a Ság menti tájba, hogy segítségért hozzájuk fohászkodjon:

„És ha engemet csúfolva, megalázva
együgyüvé gyógyít a szótalanság:
fogyhatatlan erőddel, szépségeddel
szólj, te vidék, szólj!”

(Táj, magammal)

Nem táplálkozik költészete a népdalok jelképekbe kristályosult világából, éneklő dallamából. A népballada sötétsége, a halottsiratok ősi fájdalma rokonabb vele. Halottsiratok című nagy verse a proletárfestő Derkovits Gyula témáját paraszti sors-

ba írja át. A siratóénekek fel-felcsapó jajgatását Derkovits kubizmuson iskolázott, több sikot egybevillantó szerkezetébe sűríti az idő rétegeit egymás mellé téve.

„Sírnak a kis öregasszonyok, hallgatagon,
mint az alvó madarak, összebújnak.
Lábuk alatt megdermedt kátyú a föld,
a púpos ég fölöttük festék-kazal.
Csillagok nem látszanak messze, messze,
csak a hideg halott, a megkötözött.”

A logikus kompozíció, hosszú vagy rövid sorokból felépülő egységek ritmikus változása, a monumentalitás, többsikúság idézi fel a Halottsíratók párját, az Éjjeli misét. Az egyik a sötét fájdalmat, a másik a reményt szólaltatja meg, számbavéve a szűkmarkú jelen adományait, „adventi kód, sötétség után / reménység az eljövő nyárra” – visszhangozza a záróversszak. Gáldi László hívja fel a figyelmet Takács Imre rímeinek arra a sajátosságára, hogy néha „archaikusnál archaikusabb összecsengéssel is beéri”, mely csupán a sorvégi mássalhangzók azonosságát kívánja meg:

„Ragyognak az újdonsült villanykörték,
a lesüppedt házakba oly nem illők,
de ma olyan karácsonyas fehérséggel,
hogy a görbe öregasszony is hozzászokik”.

Ez a tompaság, rekedtség Takács Imre kifejezőeszközei közé tartozik.

A senki földjéről szabadulni próbál, kivezető utat a prózairásban keres. 1960-ban jelenik meg regénye, A csillagok árulása. Egy kudarcba fulladt szerelem története. Talán Takács, aki versben oly ritkán, burkoltan szól szerelemről, Öblös Sándor álarca mögött nyilatkozik meg. Nem önéletrajzi regény, de nagyon sok önéletrajzi elemet hordoz. Biztonságért, egyensúlyért gyermekkorá világába menekül a költő, annyi lírával, gyengédséggel fordul a falu szegényei felé, mint ahogy Veres Péter írta krónikáit a gyepsoriakról. A havas tetejű Alpok felől fúj a regényben is a szél, mint verseiben, feltűnik a Rába, a kövecsgödör, a zsidák, előlovagol gyermekkori emlékeiből a bajor hercegi család, egykori földesuruk, ír a vizesküllőről, amiben ő is hordta a vizet az aratók után, a Simon-Judási vásárt emlegetik, ahonnan ő várja felnőttkorában is a vásárfiát, aranyfillérként gurul a nap, mint olyan sok versében, és nyílik itt is a lósóska, bürök, pünkösdi róza, dália, mályva. Kosárkötés közben írta első verseit Takács, ez a mestersége Öblös Sanyinak is. „Boldog, akihez a világ igazodik, boldogtalan, akinek mindig alkalmazkodni kell a mások iramához, erejéhez, bátorságához, s én ilyen vagyok” – jellemzi magát a „gyámoltalan” Sanyi, aki a gaz helyébe mindenhová virágot szeretne ültetni. Ezekben a vonásaiban is a rejtőzködő költőre ismerünk. A fekete hajú Ágnes iránt fellobogó szerelme nem teljesülhetett be, csak ábrándjai közt kergeti el a gazdag leányt, és a herceg képében mesehősként igazságot oszt.

A regényért József Attila-díjjal tüntették ki. Egyensúlyt teremt itt, biztos szerkezetű, finom lélekábrázolással bűvöli töprengéseit, magakeresését, de kételyeit végleg legyőzni nem tudja.

Az 1964-ben megjelent, A férfi tánca című kötete a válság elmélyüléséről tanúskodik: „Zene szól: játszi kürtök, / huncut dob, szép hegedűk... / Utcára roskadt hullá, / ne könnyezz, táncolj velünk!” (Születésnap ének). Világlátása nem változott, szubjektumának lencséjébe próbálja sűríteni a világot. Az emlékezés, visszatekintés motívuma tovább kíséri, számot vet úttjával, ábrándos parasztyerek volt, aki most már ismeri a félelmet, menekülni a becsületbe búvik. Elmúlt a naiv hitek kora: „Eszméim önmagukat / felnőtten megkacagják”. Két ellentétes érzés uralkodik ezeknek az éveknek a verseiben, a szenvedést, csalódottságot fogalmazza meg újra és újra, másrészt a „reménység szélfúvásában” él. Hangjának drámaiságát ez az ellentét adja. Azok a versei hatnak döbbenetes erővel, ahol nem a dolgok elmon-

dása, hanem kifejezése dominál, ahol az érzések hozzájuk méltó képanyagban ömölnek elénk. Mintha valami szemérmesség időnként visszafogná indulatai lávaömlését. A férfi tánca című verse ezt a robbanni készülést, és mégis lehanyatló fáradtságot fejezi ki. Miért kezd táncba? „Kitiprom a bántást magamból. / S mint a barom: / dühömet a zene jármában kiizzadom”. – A magányt készül mozgásba ölni, a hiábavalóság érzését: „az ember mindinkább maga marad / ebben a közös világban”. Az fogja vissza, hogy felismeri az azonosságot saját tánca, szabadulási kísérlete, és az apja meg a többi szegényparaszt sárban, porban topogó mulatozása közt. Amit az induló költő legyőzöttként ábrázolt, „bebújt velünk a múlt az új világba”.

„Az elmúló és érkező világ miért nem tudott mibennünk egymásba ölekezni” – veti fel örökké kínzó problémáját egy apjához írt emlékezésében. „Hogy gyönyörűbb szenvedéseimtől’ szabaduljak, sokszor böggve sírodra vetném egész életemet, de mikor erős vagyok, amikor a világot fenyegető veszedelmekkel van bátorságom szembeszállni, akkor kedvem van élni is helyetted” (Szegényes Katalin-virág).

Ez a felelősségtudat nem engedi pesszimizmusba süllyedni. „Gaz nyár van” (Születésnap ének), „a félelem kidagad a világból” – „Nem ölel most magához sem magány, sem közösség” (Lézengés hóesésben), „Szánakozás az éjszaka, / a megérlelt csalódás nyitott gödre” –, „ez csak az ősz, / és a lélek lefosztottsága:” (Napló), de mégsem csügged: „én a való alázatos dicséretére / készülődöm” – írja (Itt álok fegyvertelen). Humanizmusa ad erőt: „az emberből fakadó fényt dicsérem” (Advent), ezért mondhatja: „Szerelmként hordom magamban a holnapot” (Piros padon). Így áll elénk a költő:

„Seb lett az egyik kezem,
virág a másik kezem;
indulatom csodálatos tereket épít
a tavasznak”

(Itt álok fegyvertelen)

Ars poetikáiban szigorúan mérlegre teszi lehetőségeit, önként beszűkíti világát, lemond a „minden” megénekléséről. De a maga elé szabott utat nem tartja be, szűkösségét érzi maga is, ki akar törni a maga köré varázsolt körből: „Váratlan formákat alkot a tétova vágy, / hogy ne győzd a gondolat ágát kézbe szedni” (Vibrálás). Intellektuális igénye kötetről kötetre növekszik. A Zsellérek unokája költője csak körülnézett és felfedezte a világot, a Kőangyalban a kutató szem a lélek belső tájaira fordult. A férfi tánca című kötet az egyetemesség felé forduló vágyáról is tanúskodik. De a gondolati talaj még nem biztonságos számára, Juhász Ferenc hatása érződik ezeken a kísérleteken. Takács Imre az érzelmek költője elsősorban.

Az Elsüllyedt föld utolsó harmada új verseit tartalmazza. Mit vártak kritikusai a költőtől? – Saját költői világának megteremtését, az önéletrajziság levetkőzését, azt, hogy kerüljön ki a hatások vonzerejéből, teremtsen filozófiai közhelyek nélküli gondolati költészetet. Sikerült-e ez az új versekben?

Ellentétes hangulatok közt hánykolódik a költő, változtatják egymást a kétségbeesést (Hangpróbák, A tüske hegyén, Költő a háborúban, A madár balladája stb.) és a megtalált harmóniát kifejező versek (Köszöntő, Elégia – 1965, Hármassóltár stb.). „Csak megyek a menésért, / próbálgatom a halált. / Kint és bent rendetlenség, / fáradtság, tétováság” – írja (Eszben). Felel rá az Agárdi változatok impresszionista képei végén a bizakodó hang: „kibékülök múltammal, jelenemmel, / az élet időtartamát újra érzem”.

A verscímek is mutatják (Tükre a csillagoknak, A sors lüktetése), hogy kitágult körülötte a világ, az emberiség, a kozmosz lett számára a mérce. „Két tenyered – egyik a falra tapint, másik / a lehetetlenbe, / a jövő kozmoszába” (Hármassóltár). Ez részben gazdagodást jelent, részben általánosabbá vált költészete, tömörségéből, egyéni erejéből veszített. Régebbi verseit tájszavak ízesítették, most hirtelen ilyen

kifejezések kerültek szókinszébe: ősnemzés, elektromosság, az űr szirénjei, kocsonyáscdik az új csira-agy, radar-borona, a tudat műholdjai, fénykvantumok stb. Kozmikus erejűvé ezek nem teszik látomásait, ahhoz már túl általánosak. Nem úgy hatnak, mint az irodalomba frissen bekerült szavak, új információk, túl gyorsan elcsépelte őket valami pillanatnyi aktualitásokba kapaszkodó álmodernség.

Képalakításának gazdagodásáról hitelesen adnak számot azok a versei, ahol az elvont és konkrét képek eddig nem próbált merészségű vágásokkal kerülnek egymás mellé, szintézisük új feszültségeket ad költészetének (Villanások, Kútásás, A lassú idő).

A kötet utolsó két ciklusában a feloldódás, a biztonság érzése az erőteljesebb. Újra gyermekkorához fordul, a látásmód különbözősége, a megformálás érettsége választja el őket a téma eddigi variánsaitól. A kötet cím, a cikluscím ismétlődése fokozott várakozást kelt. Elsüllyedt föld című művéhez érve. Nagyívű összefoglalás, az életrajz benne történelemmé szélesedik. „Nem fűződtek föl gyöngynek a világ hálói” – írja a parasztokról ilyen nagy összefüggések vonalrendszerében kapcsolva az útjukat –, mindenütt gyávák, vesztesek, de a győzelem, a szabadság reményét mégis mindig megőrizték, megőrizték szerelmükkel, szaporaságukkal, szólásukkal, művészetükkel.

„A temető beroskad csontod fölött, épül a beton-világ,
én tudom, lakni lehet, és nem illik bele a viasz-virág,
de buzog, forr kilencszáz fokon a szilikát –
a kitárult időben merítőháló lesznek hozzád”

Kristályos tisztaság, gazdag egyszerűség, himnikus emelkedettség, az őszinte érzelmegindultsága jellemzi anyja emlékére írt művét:

„Két hete – alkonyodott már – jöttem haza
a magam bozótja közé, a magam életébe,
a magam kelepcejébe, a magam lehetetlenségei közé,
a magam motorja-vesztett
ararát-hegyi bárkájába –
és arra gondoltam: lemegy a Nap
a kódisírtási sovány akácokhoz,
a Napot nem látjuk együtt többé soha”.

(A lenyugvó Nap)

„Ősztőneim azt súgják: akkor is a jövőnek tettem szolgálatot, amikor a múlttal viaskodtam, hiszen a növekedéshez a mélységben kell megfogódznunk, az előbbrejutáshoz mindenből tanulnunk kell” – mondja Takács Imre.

A harc még folyik, költészetében és a valóságban is. A művészet ereje segít, Mészáros László, Henry Moore segíti Takács Imrét. Ő a szavak szobrása, nehéz tömbökből épített verseivel konokul kényszeríti helytállásra magát és a világot minden veszéllyel szemben:

„S ha megüt a fejetlen bika véres nyaka,
tudsz-e még sikoltani?
Magadat megtartani!
Az időt megtartani!”

Szózat ellenfelemhez

*Talán önképem tükrében piperézve
a gőg lombos fája alatt heverészem,
ha sujtó ököllel nem osonsz mögém,
ki adta a fájdalom nehéz vasát a szívnek,
a gúny és rágalom hurokkoszorúját
homlokom s nyakam körül,
szemeimnek a könny ezüst prizmáját,
mi sugarával galambként áthatítja
a lélek éjszakáit.*

*Mélységbe löktél?
Tüskés botod
azok seregébe terelt,
akik egymás kezét fogják
példaképpül a századokban,
s nevük lámpásával
hazavezető útjainkat keressük.*

*Egykor gyűlöltelek is.
Mellém talára lánggyújtó indulat feszült.
De, lásd, már nem haragszom reád,
s ha olykor megvetnélek is,
tudom, általad lettem gazdagabb.
Így nézem elsuhanó árnyékok alakzatváltozásait,
és kérlek, bocsásd meg, hogy vétkeztél ellenem,
s bocsásd meg, hogy nem haltam bele.*

Kő tábla

Regebeli erdő mélyén titokzatos jelekkel telerótt ősi kő táblát vetett fel a föld. Szövegének titkát mind a mai napig nem sikerült végérvényesen megfejteni. A szakértők egyik tábora szerint az ezerráncú kötőmb egy elsüllyedt nép krónikáirójának üzenetét tartalmazza a következőképpen:

*Ha a világon, bárki,
megkérdézésed nélkül, ámbár nevedben,
dönthet sorsod felől, jóllehet nem vagy teledős
a történelemért,
mégis neked kell felelned érte.
Vigyázz!
Légy gyáva! De okosan!*

Az értelmezők másik csoportja egy hajdanvolt királynak tulajdonítja e kötöblát, amelyet megriadt utódaí elrejtettek alattvalóí elöl. A kutatók közössége szenvedélyes meggyőződésel vallja, hogy a felírat ekként hangzik:

*Amíg a világon
akár csak két ember is
szabadon vitatkozhat egymással,
addig nincs veszve a remény,
hogy a dolgok jóra fordulhatnak.
Vigyázz!
Őrizd meg tisztaságodat!*

ORSÓVAI EMIL

Hamlet

*Tenni vagy sem? Néha csak idő létezik
és tér: az anyag önkifejező mozgásai.
A látványt látom csak, nem azt ami.
S magát a dörgést, azt se hallani.*

*Tenni vagy sem? E ráncok öklömön
nem a kétkezi munka barázdás bélyege,
nincs alkotás. Ha jól meggondolom,
az eddig megtett út csak füst és semmi nyom.*

*Erény és bűn? Ha egyetlen hibára is
kimondhatnám: esett, és emberi –,
de nem! Pedig be szívesen kimondanám.
Csak látomásom van, kétség s Otéliám.*

*Függöny mögött lapul Polóniusz és
jó egészségemre iszik a gyilkos is.
Tenni vagy sem? S nincs már kérdeni
tovább, mint pillanatok ezerévei.*

A cikk

A FÉRJ

Az adóhivatal olyan volt, mint a többi adóhivatal szerte az országban, a kisebb-nagyobb városok városházáin: poros és unalmas. Alacsony, könyöklős léckorlát választotta ketté a hodály-nagy szobát; egyik felében voltak az íróasztalok, az irattartó pultok és szekrények, a másikban pedig néhány barnára mázolt lóca állt a várakozóknak. A korlát előtt végig gödrösre kikopott a sötét, olajozott padló, itt-ott sárgálott csak ki belőle egy-egy görcs legömbölyödött csonkja.

Hol a padlót, hol a könyöklőt nézte, a fényesre fogdosott, tintapacás deszkalapot, mögötte az íróasztalon a régimódi, tölcséres szájú tintatartót és a különböző, kopott tollszárakat; közben riadtan, értetlenül ismételte, hogy nem érti, igazán nem érti. Az öreg adótiszt mindannyiszor, türelmesen, de mind nyomatékosabban azt felelte, hogy rendelet jött rá, szigorú rendelet, aztán csoszogó léptekkel hátrament a két ablak között álló, magas, ferde asztallapú pulthoz, s az egyik adókönyvet kezdte lapozni.

Hatalmas főkönyv volt, akkora, mint egy középkori, vasveretű deszkalapok közé kötött missale, amit két ministráns gyerek bír csak átvinni az oltár egyik végéről a másikra. A vastag, egymásra csattanó lapok derengő fényt vertek fel az öreg hivatalnok májbajos-sárga, ráncos arcába. A pult fölött a falon Rákosi Mátyás arcképe függött, keskeny, barna keretben; köré vörös, kartonpapír betűkből jelmondatot gombostűztek fel, amelyet azonban nemigen lehetett elolvasni, mert árnyékban volt a két ablak között, s a szembefény vakította a korlát mögött ácsorgó ügyfeleket.

Ezerkilencszáznegyvenkilenc nyaráig nem volt nekem semmi bajom. Fontos személyiség voltam a városban: én képviseltem a kommunista pártot, majd az egyesülés után az MDP-t a koalíciós újságnál. Cikkeztem, beszédeket tartottam, csináltam mindent, amit kellett. Nevem volt, na; féltek tőlem az emberek. A megyénél már arról kezdtek beszélgetni – ahogy az ilyenkor lenni szokott –, hogy év végén, a második államosításkor kapok egy takaros kis vállalatot: kineveznek valahová igazgatónak.

A baj ősszel kezdődött. A feleségemnek kuláklístára került az apja. Érthetetlen volt, de így történt.

– Culáp lett az öreg Bojti, culáp – mondta a képembe a vén adótiszt. Így mondta, elől „c”-vel, a végén „p”-vel, kedélyeskedve és maliciózan, mintha szegyenlené a dolgot, s enyhíteni akarná.

- De miért, elvtárs? Miért? – kérdeztem hol halkan, hol hangosan.
- Rendelet jött rá, szigorú rendelet.
- Nem értem, igazán nem értem.
- Szigorú rendelet.
- Sohasem volt kizsákmányoló, soha világ-életében.
- Azt én nagyon jól tudom, kedves szerkesztő elvtárs; régebb óta ismerem Bojti Mihályt, mint ön. Húsz éve vetem ki az adóját. Éppen a nyáron volt húsz esztendeje, hogy a városhoz kerültem. Nagy idő, kérem!
- Akkor miért csinálja most ezt vele? – támadtam rá hirtelen.

- Nem én csinálom, hanem a rendelet; a felsőbb utasítás: az felsőbb utasítás. Ezt ön éppen olyan jól tudja, kedves szerkesztő elvtárs, mint én. Még jobban is. - Oldalvást hátrafordulva rámpillantott: - Nem igaz, kérem?

- Téves az utasítás.

- Ezt ne nekem tessék mondani; tessék mondani azoknak, akik megszövegezték a rendeletet, s leküldték ide, hogy én végrehajtsam. - Becsukta a főkönyvet, aztán visszajött az íróasztalához. Orrahegyére húzott, drótkeretű szemüvege fölött szánakozva nézett. - Értse meg, kedves szerkesztő elvtárs, én csak egy parányi csavar vagyok a nagy gépezetben, nem tehetek mást, mint teljesítem a kötelességemet. Ezért kapom a fizetést.

- Én, én ebbe nem nyugszom bele.

- Senki sem örülne, ha az apósa kuláklístára kerülne. Én sem. Bár igaz, engem már nem fenyeget ilyen veszély: temetősövényen belül nem ér a törvény. Önnek nehezebb, önnek a legkeservesebb. - Papos mozdulattal széttárta, majd maga elé ejtette a kezét: - Megérttem, kedves szerkesztő elvtárs. Megérttem.

Kezdtém összeszedni magamat; megéreztem, hogy a vén adótiszt nem ellenségem, az apósomat meg egyenesen becsüli. Próbáltam a magam oldalára állítani.

- Nem akarok én semmiféle törvényteleniséget - mondtam neki. - Azt meg igazán nem akarom, hogy az elvtársat, apósom egyik jó emberét bajba keverjem. De azt nem nézhetem szótlanul, hogy apósomat, aki derék, világ-életében demokratikus érzelmű ember volt -

- Úgy-úgy, ahogy mondja.

- - jogtalanság érje.

- Arról szó sincs, kérem! - emelte fel mind a két kezét, mintha revolvért fogtam volna rá. - Jogtalanságról nincs szó, minden a rendelet utasításai szerint történik.

- Tudom, tudom. Távol áll tőlem, hogy kételkedjem az elvtárs szavában, hivatali kötelességtudásában. Nem jövök ide, ha nem vagyok meggyőződve az elvtárs lelkiismeretességéről. Igen. De az imént mondta ön is, hogy apósom sohasem volt kizsákmányoló.

- Mondom most is. Akár a bíróság előtt is mondanám, eskü alatt.

- Tehát egyvéleményen vagyunk. Most már csak az a kérdés: mit tegyünk?

- Mármint önök?

- Úgy értem: együtt.

- Én semmit sem tudok tenni - vágta rá rögtön, s matatni kezdett a papírai között.

- Tanácsot csak tud adni?

Na, akkor elgondolkozott, látta, hogy nem kívánok tőle semmiféle szabálytalanságot; végül azt mondta:

- Menjen be, kérem, a megyéhez, s beszéljen velük. Önt biztosan fogadják és meghallgatják. Vagy tudja mit, kedves szerkesztő elvtárs? - Levette drótkeretű szemüvegét, s elégedetten bólogatott: - Aha-aha, ezt kell csinálni, ez lesz a legjobb.

- Mondja hát, elvtárs, mondja! Mindent megteszek az öregért. Mindent. Igazán derék ember, megérdemli.

- Úgy igaz, a legpontosabb adófizető a városban.

- Nemcsak azért mondom, mert az apósom.

Rövidlátón hunyorgott, s úgy tűnt, mintha cinkosan pislogna rám.

- Ön szerkesztő, nemde? - kérdezte.

- Az vagyok, tudja jól. Éppen ezért olyan kellemetlen nekem ez a história.

- Nos, kérem, erről van szó. Itt senki más nem segíthet, csak ön.

- Én?!

- Igenis, ön.

- Na, de -

- Egyszerű a dolog: írjon egy cikket!

– Cikket?!

– Azt, kérem. Írja meg, kedves szerkesztő elvtárs, hogy baj van e körül a rendelet körül, hogy sok igazságtalanság történik; írja meg, hogy rossz vért szül így ez a rendelet, módosítani kell, másképp nem vezet semmi jóra. Mert ne gondolja ám, hogy Bojtí bácsi az egyetlen panaszos.

Első hallásra meglepett az ötlet, alig akartam hinni a fülemnek, sohasem gondoltam volna, hogy ennek a vén hivatalnoknak ilyesmi is megfordulhat a fejében. Aztán félni kezdtem. Valahonnan a gyomrom mögül, a gerincemből indult ki a félelem, s hidegen kúszott fel az agyamra, húzódtott le a lábamba. Nem mertem az öregre nézni, ismét magam előtt a tintafoltos, kifényesedett könyöklődeszkat bámultam.

– Képtelenség – mormogtam inkább csak magamnak; észre se vettem, hogy hangosan beszélek.

– Megadom az adatokat, ne féljen. Minden adatot megadok. – Bizalmasan és bizakodva közelebb hajolt: – Lehet, odafent nem is tudják, mit csinálnak itt a megyénél. Nem igaz, kérem? Volt már ilyen a történelem folyamán.

– Nem, ez képtelenség, nem tehetem.

– Miért ne tehetné?! Szerkesztő, nemde?

– Az vagyok. Éppen ezért nem.

– Senkinek sincs több lehetősége, mint önnek. Ha jól meggondoljuk, talán az egyetlen ember az egész városban, kedves szerkesztő elvtárs, aki valamit tehet. Mert vegyük csak: ki vagyok, mi vagyok én? Egy közönséges kishivatalnok, fizetett alkalmazott, akit, ha elvégzem a munkámat, helyén hagynak, ha nem, akkor meg elbocsátanak. De ön szerkesztő! Önnek szava van! Mit ér az én szavam?! Semmit. Hiába állok oda tiltakozni, meg sem hallgatnak.

A vén adótsízt annyira belelovalta magát a beszédbe, annyira rabja lett saját ötletének, hogy eleinte nem vette észre az én feszengésemet és tiltakozásomat. Majd csak amikor már kifulladt, akkor kapott észbe. Gépies mozdulattal fülére akasztotta rugósszárú szemüvegét:

– Nem, azt mondja? – vonta meg a vállát. – Kérem, ön tudja, ön a szerkesztő.

Szerettem volna neki megmagyarázni a helyzetet, de egyszerűen nem voltak szavaim, nem született egyetlen ép gondolatom sem; görcsös tehetetlenül álltam ott előtte.

– Mindenesetre menjen be, kérem, a megyére – zárta le a beszélgetést az öreg. – Én jót akartam, elhiheti.

– Igen, felmegyek.

– De minél előbb tessék, mert amíg helyesbitést nem kapok, az új rendelet szerint hajtjuk be az adót.

– Beszélek az elvtársakkal.

– Kivételezésnek helye nincs. Amíg intézkedés nem történik – felelte a kezét, s mutatta: nem tehet semmit.

•

Akkoriban még nem ivott, kocsmába csak akkor lépett be, ha a barátok, munkatársak nagy unszólással és kiméletlen hecceléssel rávették. Nem kívánta az italt; érzékeny gyomrú ember volt, akinek a kevés is hamar megártott. Tanácstalanul ödöngött a városban, húzta az időt, hogy minél később kerüljön haza. Hol az egyik végen, hol a másikon ért ki a város szélére, s nyílt ki előtte a széles, őszi határ.

Kopárak voltak a búzaföldek, a torsi között nőtt tarlóvirág is szirmát hullatta már, s barnává aszalódott a nyárvégi hőségben. Itt-ott szántottak, lovas ekével. Mész, könnyű zajok úszkáltak a táj fölött, és sűrű, sötét pászmákban hintázott, ereszkedett a földre a „jász eső”, a dűlőutakról fölvert, finom, fekete por.

A szélmalom előtt, a szelesi végen elidőzött; az jutott eszébe: olyan jó lenne édesmálét enni. Szélcsendes idő volt, s a vitorlakerék négy, tépett, bordás lapátja mozdulatlanul és kajszán meredezett a malom hegyes tetősíkjára fölött. Nyárfák so-

rakoztak kétfelől a tömzsi, kerek épület mellett, öreg, lompos nyárfák; árnyékuk homályba borította a gyepes, libapiszkos árokpártot, s hosszan, zezugosan keresztül nyúlt a kerékvágásoktól agyonszabdalt földúton.

Egyre az édesmálé járt az eszében, az igazi édesmálé. Nem az a melaszos, amilyentől a front után szaglottak a sarki bódék meg a cukrászdák, hanem amelyet gyerekkorában evett utóljára, amelyet a nagyanja süített, amikor kedveskedni akart az unokáinak. Szép sárga, cukros volt a teteje, az alja meg halovány piros, és jóízűen ropogott a fogai között.

•

Sajnálni kezdtem magamat. Szorongató volt arra gondolnom, hogy bizony már nem vagyok gyerek, nem bújhatok el a fenyegető tenyér elől a nagyanám szoknyája mögé. Régóta kinőttem a szülői házból, évek óta önálló férfi voltam már akkor, de sohasem éreztem még annyira, hogy valóban felnőtt lettem, visszavonhatatlanul; sosem éreztem magamat védtelenebbnek, csecsemő-csupaszabbnak. Legszívesebben sirva fakadtam volna.

– Estére szelet várok – mondta a molnár a malomajtóból; félig úgy, mintha hozzám szólna, félig meg, mintha a háta mögé, a sötét malomba beszélne valakihez.
– Úgy ígérkezett reggel, hogy szél lesz.

Félvállal az ajtófélfának támaszkodott, s bádog dóznijából cigarettát sodort. Hüvelykujjával feljebb pöccintette a homlokából csirizkérget, ellenzős sapkáját, s rágyújtott.

– Arról – mutatott el, amikor kifújta az első füstöt –, Ecsezúg felől jön meg ilyenkor a szél. Esőt nem hoz, de eltart sokszor két-három napig is. Most meg késik. Holnap reggelre biztosan itt lesz, de lehet, hogy már az éjszaka megjön.

Nem szóltam rá semmit; elnéztem, amerre mutatott, s úgy maradtam mozdulatlanul. Nem is jutott eszembe, hogy végre illenék már valamit mondanom. Néztem a vörösen lobogó égálgát meg a hideg bíborfényvel világító felhőket, s magamban arra gondoltam: mi lesz majd otthon, mit szól majd a feleségem az apja dolgához?!

– Lebontják? – kérdezte a molnár hosszú hallgatás után.

– Mit? – kérdeztem vissza. Nem értettem, miről beszél.

A molnár zavartan nevetgélgni kezdett, lisztporos bajusza alól előtűnedezték sárga fogai:

– Semmi-semmi, szerkesztő elvtárs, csak úgy kérdem. Az ember kíváncsi, ugye, ilyennek születünk. Merthogy egy kis darálnivaló mindig összejön azért. Kiváltképp így ősszel.

– De mit, bátyám? Mit bontanak le? És kik?

– Mondom, szerkesztő elvtárs, csak úgy kérdem. Meg ne háborítsam már a szavammal. Maga, ugyi na, szerkesztő: itt is hall valamit, ott is, többet tud, mint a magamfajta ember. – Mohón szívta tövig égett cigarettáját, belehorpadt az arca. – Meg aztán úgy van az, hogy mindenki élni akar. Hígye meg, szerkesztő elvtárs, sokat tapasztalt ember vagyok, volt jó sorom, volt rossz, s megtanultam: az a legfontosabb, hogy az emberiség élni tudjon. Ez a legelőrébb való.

– Az nem fontos, hogy miképpen él?

– Én azt nem mondom. Nem is mondanék ilyet soha, még részeg fővel sem.

– Akkor miért fél?

A molnár ismét nevetgélgni kezdett; néma szájjal, csak vékony, száraz ajka mozgott meg a bajusza. Eltaposta a cigarettacsutkát, nem válaszolt.

– Miért fél attól – támadtam most már rá –, hogy lebontják a feje felől ezt a rozzant, kiöregedett szélalmot?

– Nem is azért mondom én, szerkesztő elvtárs, csak a kíváncsiság, ugyi na, az vitt rá. Összegyűlt egy kis darálnivaló: friss búzaalj, idei árpa, ez az, ami ilyenkor már minden háznál kerül. Két-három napig biztosan eltartana, éjjel-nappal dolgozhatnék, ha megjönne a szél. Aztán meg hozza a nép a többi, amikor látják, hogy forog a vitorla.

Elfogott a magyarázó szenvedély; jólesett mást kiokosítanom, amikor magam voltam bajban:

– Itt akar dolgozni élete végéig, ezek között a dohos falak között? Lesni akarja napról napra a szelek járását, amíg csak ki nem viszik a temetőbe? – Átugrottam az útszéli árkon; tenyeremet végighúztam a reves téglafalon, s odamutattam neki: – Nézze meg! Saját szemével láthatja: csupa salétrom. Maholnap magára dől az egész istenverte, ócska instrumentum.

– Na-na, szerkesztő elvtárs! Nem azért mondom, hogy megháborítsam a szavammal, de el ne szaladjon már! Elhiheti, ha mondom: kiszolgál ez engem tisztességgel, de kiszolgálja még az unokámat is. Ha hagyják!

– Az unokáját?! Ne haragudjék, bátyám, de ha nem tisztelném a kort, most ki nevetném. Tudja mit csinál majd az unokája? Messziről elkerüli ennek a malomnak még a táját is, esze ágában sem lesz, hogy itt dolgozzék.

Beszéltem, magyaráztam, szónokoltam, mint egy népgyűlésen, de egyre inkább éreztem: hiába van igazam, nincs hitele a szavamnak a molnár előtt. Akármilyen hangosan is mondtam, amit mondtam, valami hiányzott belőle.

A FELESÉG

Semmitől sem félt, csak a háborútól, a háború emlékétől. Az egeret, a varangyosbékát megfogta csupasz kézzel, de ha a háborúra gondolt, rögtön elfogta a didergés, vacogni kezdett, s anélkül, hogy akarta volna: nagy-nagy sarat látott, sűrű, őszi esőt, és látta maga előtt a szügyig csatakos, kozák lovasokat, meg a kertük alatt a dágványon lomhán átdübörgő Té-harmincnégyeseket, s hallotta a latyakban lépke-dő lópaták és bakancsok, csizmák cuppogását.

Kislány korában is látott már halottat, nem is egyet, de azok más halottak voltak, békésen feküdtek a koporsóban és a gyász ünnepélyessége vette körül őket. Nem félt tőlük. A háború halottai tanították meg félni; azóta nem mer éjszaka keresztül-menni a temetőn, pedig addig még találkára is járt a temetőkertbe, Bónus tanító úr sírja mögé, ahol kis lóca állt két szomorúfűz között.

A háború halottai csupaszok voltak, védtelenek. A szelesi végen, a szélmalom előtt egyszer két akasztott embert látott; nem bitófán, a malomudvar végében, az egyik nyárfán lógtak. Napfelkelte volt, hűvös hajnali idő, és a szél felborzolta drót-merev hajukat. Máig sem tudja, kik lehettek, s ki akasztotta fel őket, de nem tud nem rájuk gondolni.

Azokat a hullákat sem tudja elfelejteni, akiket a tankok tapostak a sárba és az út kövére az utcájukban. Mostanában is megesik vele, hogy – ha megy az utcán, s néz maga elé a járdára – felrémlik előtte egy-egy nyitott száj, egy-egy szétnyomort kez.

Hittem neki, az volt az én nagy bajom. Mindig elhittem minden szavát. Meg sem fordult a fejemben soha, hogy esetleg félrevezet, vagy becsap. Miért is gondoltam volna róla ilyet?! Szerettem. Nagyon szerettem.

Szörnyű!

Akkor, amikor apát kulákklistára tették, csak belé kapaszkodhattam. Ki másba kapaszkodhattam volna?! Nem volt nekem rajta kívül senkim, még barátnőm se nagyon. Úgy van az, hogy amikor egy lány férjhez megy, a régi, leánykori társak lassan elkopnak mellőle, asszonyok között meg lassan, sokára alakul ki igazi barátság.

Egyedül voltam nagy bajomban, neki kellett panaszkodnom:

– Ez igazságtalanság – mondtam aznap este már nem is tudom hányadszor.

– Az. Boldog vagy, hogy ismételteted?

– Nem hagyhatod!

– Mit tehetek én a rendeletek ellen?! Szürke senki, kis nyomorult, vidéki újságíró vagyok; a felsőbb utasítás pedig: felsőbb utasítás.

- Menj be a megyebizottságra, s mondd meg: igazságtalanság, ami történik, nem csinálhatják ezt apával.

- Azért menjek fel, hogy kidobjanak?!

- Nem dobhatnak ki. Kötelesek meghallgatni, emberi kötelességük.

- És mi van akkor, ha nem dobnak ki, hanem meghallgatnak? Semmi sincs.

- Tesznek róla, hogy levegyék apát a listáról.

Az uram először gúnyosan felnevetett, majd rögtön el is lágyult:

- Drága, édes, naiv gyerek vagy - mondta.

Addig is sokszor mondta ezt már nekem, s mindig olyan kedvesen tudta mondani, olyan simogatón, hogy kis híján mindig könny szökött a szemembe. Akkor is így jártam; néztem magam elé a szőnyegre, hogy észre ne vegye: mindjárt sírok.

Fel-alá járkált a szobában, az előszobaajtó meg az ablak között. A nagy ebédülő-szőnyegre hosszú, csikos szőnyegvédőt vettem, s azon.

- Nem veszik le - szólalt meg ismét nagy sokára. Olyan kegyetlen volt a hangja, hogy valósággal megütött vele.

- Honnan tudod? Beszéltél velük?

- Nem veszik le.

- Le kell vegyék. Hadirokkant.

- Az most nem használ semmit. Inkább árt.

- Ott maradt a fél lába a Doberdón.

- Nem a Doberdón, hanem a Monte Grappánál. Elégszer hallottad, illene tudnod.

- Mindegy az! De nincs lába, hadirokkant.

- A föld miatt került a listára, nem a lába miatt. Össze-vissza beszélsz mindenféle hülyeséget.

- Ez nem hülyeség, ez az igazság; azért kapott földet, a lába miatt, meg a gáz miatt, amit a németek az olaszokra bocsájtottak, de apáékra fújta a szél, s majdnem mindnyájan ott veszték.

Durván, gorombán rámkialtott:

- Kitől kapta a földet, azt mondd meg?

Megijedtem tőle, mert ilyennek még sohasem láttam. Valami olyasmit feleltem, hogy nem tudom, mert akkor én még nem is éltem.

- Horthyéktől kapta - kiabált tovább. - Tőlük kapta.

- Arról ő nem tehet. Neki kellett a föld, mert féllábbal, félig kiégett tüdővel senkinek sem kellett. Elment volna már kondásnak is, tudom, mama sokszor mesélte, de annak sem fogadták fel.

- Mit tudnak erről a megyénél?!

- Mondd meg nekik, hogy tudják.

- Törődnek is vele.

- Törődjenek! Azért vannak.

Fiatal voltam akkor még és szép, s tudtam is, hogy az vagyok. Azt nem mondhatta rám senki, hogy hiú lettem volna, vagy valami, de ha kellett, tudtam bánni a szépségemmel. Most is ezt tettem. Felálltam a divány sarkáról, odaálltam az uram elé, s a szeme közé néztem. De úgy ránéztem, hogy belesápadt, s reszketni kezdett az alsó ajka.

- Tisztességet akarok és becsületet! - kiáltottam az arcába. - Semmi mást, csak ezt: tisztességet és becsületet.

Nem tudott rögtön szólni. Nézett rám azzal a nagy, barna szemével, nézett, aztán lassan felemelte a kezét, hogy megfogja a karomat. Hátrébb léptem, mert tudtam, ha ránteszi azt a meleg, sima tenyerét, akkor végem van, levesz a lábamról. Magyarázkodni próbált:

- Neked tökéletesen igazad van. Persze, hogy igazad. Ez természetes. - Hosszú szünetekkel, kintlődvá kereste a szavakat. - Alapvető, jogos emberi igény, amit megfogalmazol. Így van. Igazad van: eszmeileg. De -

- Nem érdekel semmiféle „de”.

- -- De hogyan is van ez a hétköznapi életben? Igen, a gyakorlatban.

– Nem érdekel. Megmondtam.
– Nagyon jól tudod, tapasztalhattad már néhányszor, hogy hiába igaz valami eszmeileg, ha a körülmények, ha az élet könyörtelen, konok logikája – –
Hirtelen közelebb léptem hozzá, egészen közel, hogy érezze: ott vagyok, kinyúlhat értem, megölelhet, csak előbb válaszoljon.

– Azt mondd meg végre: mit akarsz tenni?

Megzavarodott:

– Csak nem? – nézett rám riadtan. – Csak nem tételezel fel rólam valami hülyeséget?

– Nem hagyom apát. Érted? Nem hagyom.

– Ki akarja, hogy hagyd?! Én?! – Reszkető tenyere közé szorította a halántékát: – Borzasztó lenne, ha valami örültséget gondolnál rólam. Nem bízol bennem? Már nem?

Ekkor én zavarodtam meg, egyik pillanatról a másikra összekuszálódott bennem minden. Nem tudtam rögtön felelni. Elhúzódtam mellőle, dib-dáboltam a szobában, nyitogattam-csukogattam az ebédlőkredenc ajtajait, mint aki egy kicsit meghabarodott. Nem tudom, mennyi idő telhetett el így, csak azt tudom, hogy az uram közben állandóan engem nézett, akár az imádkozók a Szűz Máriát.

Leültem a dívány sarkára; ültem ott, ültem, aztán ennyit mondtam neki:

– Dehogynem.

Az uram persze rögtön megérezte, hogy most már javára dől el a vita. Magyarázni kezdett, de olyan hévvel, mintha maga-magát is meg akarná győzni az igazról.

– Édesapádat, tudod jól, derék, tisztességes embernek tartom. Vagy olyan senkifíának gondolsz, aki már elfelejtettem, hogy ő volt az az ember, aki befogadott a házába, amikor annak idején megszöktem a katonaságtól? Nyugodj meg, nem felejtettem el. Tisztában vagyok vele: ha akkor ő nincs, akkor ma már én sem vagyok, valamelyik útszéli akácfán lógtam volna, biztosan, nyakamban a táblával: „Hazáruló!”

Ez az emlék mindig felkavart. Eszembe jutott róla az egész háború, a sok halott, minden, s azt nem szerettem. Valósággal rosszul tudtam lenni, elfogott a hányás, ha sokat emlegették előttem a háborút. Könyörögve néztem fel az uramra, hogy hagyja, erről ne beszéljen. De ő mondani akarta tovább. Akkor kinyújtottam a két karomat, úgy hívtam magam mellé, a díványra.

Odajött, mellém ült, átölelt. Szorosan hozzábújtam, s hagytam, hogy az arcomat, a nyakamat csókolgassa. Jól esett a csend, a hirtelenjött, pár percnyi békeesség.

– Olyan jó, hogy vagy – súgtam neki. – Olyan jó bizni benned.

Igen, hiszékeny voltam és ostoba. Bár – ki tudja –, lehet, hogy akkor még valóban jót akart, és őszintén mondta azt, amit mondott.

– Itt most az értelmetlen kirohanás – fejtegette, s olyan meggyőzőek voltak a szavai –, a ki-vagyok, mi-vagyok hepciáskodás nem segít. Inkább árt. Vagy azt akarod, hogy egy-két hét múlva kirepítsenek az állásomból?!

Megijedtem:

– Nem, nem. Ezt nem tehetik veled.

– Miért ne tehetnék?! Ne légy gyerek! Úgy csinálsz, mintha még nem hallottad volna, mit jelent az, amikor valakire rámondják: fontosabb neki az osztályellenesség rokonság, mint a párt érdeke; vagy azt: gyáva megalkuvó lett, a reakció uszályába került. Ezt akarod?

– Istenem, hogy is kérdezhetsz ilyet!

– Na, látod! – Felállt mellőlem, s megint járkálni kezdett. – Okosaknak kell lennünk, megfontoltaknak. Nincs értelme, hogy kihívjuk magunk ellen a sorsot. Ezzel édesapádékon sem könnyítünk semmit, inkább ártunk nekik.

Akkor már nem sokra futotta az erőmből. Sötét masszává csomósodott bennem minden, ami egy negyed órával előbb még, az indulat fényénél világosnak, egyértelműnek látszott. Jól esett rábíznom magamat az uramra, jól esett hinne nekik.

– Én ezt nem tudom, nem is értem – nyöszörögtem valami ilyesmit. – Én csak azt tudom, hogy becsületet akarok és tisztességet, semmi mást.

- Drága vagy és aranyos.

Leguggolt elé, térdemre fektette az állát, s úgy nézett fel rám azzal a nagy, barna, hűséges kutyaszemével. Két tenyerét kétfelől a szoknyám alá csúsztatta, s a combomat simogatta. Egészen elszongitott, de amikor feljebb akart nyúlni, azt nem engedtem. A gyomrom még mindig görcsben volt, így nem lett volna az igazi.

Akkor kihúzta a kezét a szoknyám alól, s megfogta a két könyökömet. Régi, kedves játék volt ez közöttünk. Ujjbegyével kitapogatta a bőr alatt, a forgócsontok között azt az érzékeny helyet, ahonnan megvillanyozódik az ember karja. Először éppen csak hozzáért, majd hirtelen megnyomta, s olyan zsiborgás futott végig rajtam, hogy elkacagtam magamat:

- Te, te - mondtam neki, s beletúrtam hosszú, sima, fekete hajába. - Már arra gondoltam, hogy nem szeretsz.

- Én: téged?

- Azon kezdtem gondolkodni, hogy ha neked annyira kellemetlen az apa dolga, bemegyek én a megyére. Egy asszonynak mégiscsak - Úgy megszorította a karomat, azt a helyet, hogy sikítanom kellett: - Jaa-aj, fáááj!

- Megtiltom!

- Jaj, nagyon fáj. Eressz el!

De ő csak szorította a karomat, szorította.

DOKUMENTUM

... . Ismertük nagy tanítónk, Sztálin elvtárs tanítását arról, hogy az osztályharc a proletárdiktatúra viszonyai között még elkeseredettebbé válik, mint előtte volt. Olvastuk példaképünk, a nagy Bolsevik Párt 1936-38-as tapasztalatait és mégsem gondoltunk arra, hogy ez nálunk is megismétlődhet. Általánosságban beszéltünk az éberségről, de ugyanakkor magabiztosak voltunk, megnyugtattak bennünket politikai és gazdasági sikereink.

Emellett nem egyszer elnézőek voltunk Rajk és társai „pártszerűtlenségeivel” és „hibáival” szemben. Ezekben nem az ellenség kezét gyanítottuk, hanem az illetők tapasztalatlanságát, járatlanságát, műveletlenségét. Túlságosan türelmesek voltunk velük szemben, mert nem gyanítva, hogy árulókkal van dolgunk, meg akartuk nevelni őket, módot akartunk nekik adni arra, hogy hibáikat kijavítsák.

Amellett a Rajk-ügy leleplezéséig ilyen esetünk nem volt és elképzelhetik az elvtársak, hogy magunk is meg voltunk döbbenve az aljasság és az árulás e feneketlen mértékétől. Nem volt gyakorlatunk az ilyen ügyek felgöngyölítésében és tudtuk, hogy nem lehet könnyelműen hozzáfogni. Nem is volt könnyű a felgöngyölítés kidolgozása és megvallom, hogy sok álmatlan éjszakámba került, amíg a végrehajtás terve alakot öltött. (Taps.)

De amint felismertük Rajkék bandájának árulását, az ügy körvonalait, jelentőségét, nemzetközi összefüggését, akkor megszűnt a türelmesség, a tépelődés, akkor azzal a gyorsasággal, kemény kézzel és vas következetességgel nyúltunk hozzá, amely Pártunk döntő akcióit jellemzi és amit joggal tanult meg félni az utolsó öt esztendő folyamán az ellenség . . .

Egyszóval, ha kezdetben nem is voltunk elég éberek, azután igyekeztünk alapos munkát végezni. A választások május 15-én voltak, az összeesküvők le tartóztatása május 16-án kezdődött. A munka, amit ezzel kapcsolatban Államvédelmi Hatóságunk Péter Gábor elvtárral az élen végzett, nem volt rossz. Sikertelenül felderítünk az ellenség szervezetének jelentékeny részét, sikerült rávilágítani aljas, magyar és nemzetközi terveikre . . .”

Napokig töprengtem, viaskodtam, végül megírtam egy cikket – kulákok ellen. „Nincs jó kulák”, ez volt a címe. Megírtam benne, hogy nem szabad magunkat hagynunk megtéveszteni a „jó kulák” hangulattól; tekintet nélkül arra, hogy jó ember, vagy rossz ember az egyes kulák, megfelelően küzdeni kell ellene. Megírtam keményen, vastagon; nem riadtam vissza ilyen mondatoktól sem: „A kulákok terjesztik a nyugtalanító álhíreket, ők ássák alá a termelőcsoportokat, és – amint azt számos példa bizonyítja – nyílt gyilkosságokra is vetemednek.” Akkoriban ez kellett, ilyen hang.

Sajnáltam az apósomat, de az volt a meggyőződésem: nem tehetek mást. Ma már másképpen csinálnám, okosabban. Persze, könnyű mai ésszel tegnap okosnak lenni. Kerültem az öreggel a találkozást, még a feleségemtől sem érdeklődtem felőle. Biztos voltam benne, megérti a helyzetemet, rendes ember, akinek fontosabb a lánya sorsa, mint a sajátmagáé.

A cikknek nagy sikere volt, hónapokig éltek belőle a népnevelők; még a megyebizottságon is lépten-nyomon idézgettek belőle. Dicsértek, veregették a vállamat, de én a helyemet csak nem találtam; – újra és újra eszembe jutott: mi mindent hordott nekem össze az a vén adótiszt, mire is biztatott! Eleinte szégyenkeztem az emlékeztéstől, később féltem és rettegés járt vele. Nyugtalanok voltak a nappalaim, még nyugtalanabbak az éjszakáim; hajnalról hajnalra fulladozva, csapzottan riadtam fel szorongásos álmaimból, s órákig nem tudtam visszaaludni.

Kezdett rögeszmémé válni, hogy törbeccsált a vén disznó, megszedített a reakciós dumájával, s feljelentett a rendőrségre; mert hiszen olyan beszédet nekem még meghallgatnom sem lett volna szabad. Mind az járt a fejemben, hogy provokátor, s a rendőrség most már csak az alkalmas pillanatra vár, és – lecsap rám. Tébbolyító volt.

Egyik éjszaka kapuzörgés vert fel bennünket, valaki ütögette, csattogtatta az utcaajtó kilincsét. Nemrég aludhattam el, rettenve ébredtem. Torkomban lüktetett a szívem, s nem mertem sem megmoccanni, sem megszólalni. Észrevettem, hogy a feleségem is fent van, de úgy csináltam, mintha én nem hallanék semmit, s még mindig aludnék.

Az apósoméék házában laktunk – ők kihurcolkodtak a tanyájukra –; módos, rangos parasztház volt, véggel állt az utcának. Hálósobánk az udvarra nézett, ablakai a téglalábás, betonozott tornácra nyíltak, a gangra. Ennek a végében volt az utcaajtó. Persze, zengett, visszhangzott a hosszú folyosó a dörömböléstől.

- Vajon ki az? – szólalt meg nagy sokára a feleségem.
- Biztosan valami részeg.
- Menj már ki, nézd meg.
- Megy a fene, majd elunja. – Át akartam fordulni a jobb oldalra, de anyyira remegett kezem-lábam, hogy képtelen voltam rá.

Aztán már kiabáltak is odakint, néha egészen vékony hangan, s nem tudtam megítélni: vajon nő van-e az utcaajtónk előtt, vagy férfi? Kis idő múlva a kerítésdeszkát is rugdosni kezdték.

- Mondom, hogy részeg.
- Én megnézem – kelt fel a feleségem, s pongyolát kapott magára.
- Ne menj sehová!
- Csak az ebédlőbe megyek, kilesek a spaléta mögül.
- Sehová! – De már kiabáltam.

Nem hallgatott rám; kiment az előszobába, onnan óvatosan benyitott az utcai szobába. Állt ott valameddig, úgy látszik bátorítgatta magát a küszöbön, aztán be ment. Hallottam amikor megreccsent alatta a padló. Nem tudom, meddig érhetett, de egyszerre csak megverték az utcai hármablakot is. A feleségem – persze – szaladt rögtön vissza a hálósobába, s végig nyitva maradtak utána az ajtók.

- Csukd be az ajtót!
- Nem merem.

– Csukd be!

Annyira félt, hogy hangosan összekocogtak a fogai, s pongyolástól kuporodott fel az ágyba. A paplant is a fejére húzta. A dörömbölés hol az utcaajtó felől, hol az előszobán át robbant a szobába. Meztelennek éreztem magamat, védtelennek; – meg mertem volna rá esküdni, hogy a rendőrség jött értem. Padlásra szorult menekült voltam, aki alól az árvíz elmossa, szétveri a házat.

Így aludtunk el. Nem vettem észre – utólag sem emlékszem rá –, mikor szűnt meg a zörgetés; csak akkor figyeltem fel a süket csendre, amikor reggel kábultan, báván felébredtem. Szép szeptemberi reggel volt. Odatűzött a nap, s bevilágított a hálószoba ablakán.

Nem szeretem, amikor haraggal kezdődik a nap, duzzogással; – átnyúltam a feleségemhez a szomszéd ágyba. Nem húzódott el. Akkor már tudtam: nem lesz semmi hiba. Nyakára tettem a tenyeremet, a forrón, puhán lüktető nyakára. Beszélni nem beszéltünk, csak feküdtünk így valameddig. Aztán megmozdult a feleségem, átbújt hozzám, az én paplanom alá.

– Úgy félttem – suttogta, mintha még akkor is félt volna, s az állam alá fészkelte a fejét, de olyan szorosan, hogy szinte fáj.

Hangosan nevettem:

– Ne félj, amíg engem látsz.

– Olyan jó veled, te olyan bátor vagy.

– Látnod, mondtam én, hogy valami kelekótya részeg; nem hitted.

– Félttem.

– Mitől?

– Nem is tudom, csak úgy.

– Drága, nagy csacsi vagy!

De akkor már a jobb karommal a derekát hajlítgattam, törtem magam felé; a bal kezemmel a mellét simogattam, a szép kerek hasát, meg az ölét. Úgy tűzelt a bőre, mint a lázas betegeké, valósággal sütött, csak a melle két, rügyező dombja volt hűvös és a csipője. Szép asszony volt az én feleségem, gyönyörű. Olyan tömör volt annak a teste, két gömbölyű válltól le a lábikrájáig mindenütt, akár a szobroké. Ölelni is tudott, ölelközni; de akkor reggel meg egyenesen úgy bánt velem, ahogy addig még soha. Akkor ismertem meg igazán.

*

Aznap reggel nem ment be a szerkesztőségbe. Megkérte a feleségét, telefonáljon át, s mondja meg a titkárnőnek: ma ne zavarják, mert fontos cikken dolgozik. Azon nyomban, ahogy az ágyból kikelt, pizsamában és mosdatlanul, nekiült. Egész nap irt. Az udvarra is csak akkor tette ki a lábát, amikor az árnyékszékre kellett mennie.

Délutánra készen volt az új cikk. Ezt a címet adta neki: „Az ellenség keze”. Az állami hivatalokba befurakodott ellenséges ügynököket leplezte le benne, a kémeket és diverzánsokat, akik megtévesztik, törbecsalják az egyszerű dolgozókat, hogy kicsavarják kezükből a hatalmat.

Este már nyomdában volt az írás, és az újság másnap reggeli számában, a harmadik oldalon – belső vezércikként! – meg is jelent. Három hasáb szélességben az egész oldalt elfoglalta, csak jobbra lent, a sarokban fért még el egy rövid, vastag betűvel szedett hirdető rigmus, amely a vasgyűjtésről és a békéről szólt.

Rá három napra, 1949. szeptember 30-án mondotta el beszédét „A Rajk-bandáról” Rákosi Mátyás az MDP nagybudapesti aktívá ülésén.

Kétszáz forint

Romhányi tanár úr az ablak mellett állt. Jobb karjával a kilincse támaszkodott, bal kezét pedig csípőjére tette. Vékony, éneklő hangon beszélt, de Ferenc mégsem tudott figyelni. Ő Iszer Tamást hallgatta. Mélyen Halmos háta mögé bújt, arcát a hűvös padhoz szorította.

Tamás Yesudianról mesélt.

– Apám jól ismerte. Húsz éves korában olyan volt, mint egy vézna tüdőbeteg – suttogta. – Aztán elkezdte a jógit, s ötven éves korára is ragyogó izmai maradtak.

Ferenc elfordította a fejét. Cipője bokáig sáros volt, reggel esett az eső, s ő a legnagyobb pocsolásokon gázolt keresztül. Anya biztosan dühös lesz. Benyúlt a táskájába, kitépett a történelem-füzetéből egy lapot. Összegyűrte, s gondosan dörzsölni kezdte a megszáradt sarat. Annyira elmerült, hogy szinte észre sem vette, amikor Romhányi rászólt Halmosra.

– Mit csevegsz te folyton?!

Ferenc összeresztett, felemelkedett és körülnézett. Láttá, hogy Iszer Tamás kiáll a padból.

– Tanár úr, kérem – szólt határozottan –, a Halmos nem beszélt.

Romhányi szemeiből tehetetlenül hunyt ki a fény.

– Iszer – hullámozott a hangja –, mi van veled?

Tamás megmakacsolta magát.

– Valóban nem beszélt – ismételte konokul.

– Ül le – intett Romhányi.

Iszer Tamás arcáról nem tűnt el az elszántság, gyenge fintort vágott, de azért leült.

Az osztályra csend telepedett. Ferenc gépiesen megigazította a táskáját, Reinitz az utolsó padban egy hatalmasat ásitott, Vukár pedig szájába vette a ceruzáját. Mindez azonban csak egy villanásnyi ideig tartott. Romhányi köhintett, majd újból az ablakkilincse támaszkodott és folytatta az órát.

A szünetben Ferenc elhatározta, hogy megkeresi Nagy Évát. A lányok folyosójára persze nem volt könnyű bejutni. Mórincz állandóan ott ólálkodott a közelben, ha valakit rajtakapott, azt rögtön leküldte cigarettáért.

Az üvegajtó előtt Kopácsy Mari és Ló Zsuzsa állt.

– Éva? – kérdezte ridegen Ferenc.

Kopácsy úgy tett, mintha nem tudná, kiről van szó.

– Milyen Éva?

Homlokán pattanások feszültek, Ferenc szívesen belérúgott volna. Nézte, aztán megfogta a vállát és félretolta. A folyosón tompa zsisongás vette körül, majdnem megbotlott egy almacsutkában. Évát a falnak támaszkodva, a véce mellett találta.

– Jó a lemezjátszód? – kérdezte.

– Nem – rázta meg Éva a fejét.

– Mi a baja?

A lány lehunyta félszemét, száját összeszorította.

– Már elkopott a tű – felelte kis idő múlva.

– A mikró?

– A mikró.

Ferenc bólintott és zsebredugta kezeit.

– Majd megcsinálom – mondta.

– Kösz – felelte Éva –, de nem ma.

– Mondtam én, hogy ma?! – csattant fel Ferenc. Villogtak a szemei. – Ma már különben sem érek rá – tette hozzá valamivel csendesebben.

Kinézett az ablakon, az udvar halk fényben fürdött. A távolugró medence szélén nagy kupac törmelék éktelenkedett.

– Még beszélünk róla – szólt Évának búcsúzóul és otthagyta.

Éppen csöngettek, amikor az osztályuk elé ért. Mindenki egyszerre akart bementni, Reinitzék lökdösődtek. Korpás kiabált és Halmost ráncigálta. Hátulról valaki Ferencbe karolt.

– Gyere – mondta Iszer Tamás.

A hetes rendesen szellőztetett, de Korpásnak ez nem volt elég. Egyfolytában ordított, fölment a katedrára és kijelentette, hogy ott van a legnagyobb bűz. Ez valóban igaz volt, mert kedden lefestették az asztal oldallapját és még nem száradt meg. Reinitzék röhögtek.

– Őtör gyere – mondta Tamás Ferencnek.

Ferenc elővette a tolltartóját – barna, megviselt bőrtok –, s rajzolni kezdett a padra. Először egy hosszú vonalat húzott, amelyet a végén meghajlított. A vonal közepébe két kört illesztett, majd ezeket is összekötötte, végül az egészet egy háromszögbe zárta. Úgy találta, alkotása pompásan sikerült. Még nem értette pontosan, hogy mi a jelentése, de tudta: nincs messze az idő, amikor minden titok megoldódik.

Szóttanul kanalizálta a levest, csak egy-egy koccanás szakította meg a csendet. Hirtelen felnézett, s látta, hogy egyedül van. Balsejtelmek szállták meg. Bement a szobába, az asztalon nyitva feküdt a táskája, anya a szétszórt füzetek között kotorászott.

– Mit keresel? – kérdezte Ferenc.

Anya nem jött zavarba.

– Semmit – felelte.

Ferenc lelkesedés nélkül nézte. Egy kockás füzet alól kikandikált az ellenőrzője.

– Ha valami van, akkor én magamtól is szólok – mondta és sarkonfordult.

A konyhában már kihűlt a leves. Gondolkozott, hogy felmelegítse-e, de aztán hagyta. Közben anya is visszajött, levette a kislángtól a húst és a krumplit. Ferenc a konyhaszekrényhez lépett, hogy kenyeret vágjon. A család leghosszabb kését vette elő, amely úgy nézett ki, mint egy kard.

– Hidasné mondta, hogy találkozott veled – szólt anya.

Ferenc az asztalhoz ült és befalt egy krumplit.

– Ki az? – kérdezte teli szájjal.

– Itt szemből, az a barnaruhás nő – válaszolta anya.

Ferenc elzárkózott.

– Semmiféle barnaruhásat nem ismerek.

Pedig ismerte. A nő, amikor csak találkozott vele, hosszú beszélgetéseket kezdeményezett. Ferenc igyekezett mindig elkerülni, de múltkor véletlenül beleütközött.

– Alig ismert meg – folytatta anya mosolyogva. – Azt mondta, hogy már kész fiatalember lettél.

Ferenc nem válaszolt. Csak a tányért látta maga előtt, az asztal egy szegletjét, a homályos poharat meg a kenyérmorzsákat. Az egyik nagyobb morzsadarab pár centit odébbgurult. Meglepődött, nem csinált semmit, az asztalt sem érte lökés. Aztán legyintett, s kiköpte a csontot, amely egy húsdarabbal véletlenül a szájába került.

Ferenc sokáig várt a megállóban. Az úttesten egy összegyűrt újságpapírt sodort a szél, kezében Burton *India titkai* című könyvét szorongatta, s közben Iszer apjára gondolt. Hetekkel ezelőtt látta őt először. A cukrászda körül bámészkodtak, amikor Tamás hirtelen megfogta a karját és közölte vele, hogy a túlsó oldalon megy az apja. „Most bemutatlak” – mondta, de figyelmeztette Ferencet, nehogy „jónapottal” köszönjön. Rövid tanakodás után a „csókolomban” állapotokba állapodtak meg.

Megérkezett a villamos. Ferenc a hátsó lépcsőn szállt fel, s közvetlenül az ajtó mellé ült. Vele szemközt egy idősebb férfi helyezkedett el, bőröndöt tartott az ölében. A bőröndön címkék: Genf, Stockholm, Milánó. Ferencet egy ideig lekötötték a feliratok, de aztán gondolatai visszatértek Iszerékhez.

Iszer apja kívülről nem látszott különleges embernek. Termetre alacsony volt. Szűkszavúnak mutatkozott, „szervusz, fiam”, „hogya vagy, fiam”. Bár már jócskán elmúlhatott ötven éves, hajában alig lehetett ősz szálakat találni.

A piacnál egy darázs repült be a kocsiba. Hosszan keringett a bőröndös ember körül, majd Ferenc nadrágjára szállt. Ferenc megpróbálta az *India titkaival* leütni, de ez nem sikerült.

Iszerék szürke házban laktak. A kertben hatalmas, barna kutya ugrált, csóválta ugyan a farkát, de Ferencnek nem volt bizodalma. Inkább kiabált.

– Iszeer...!

Senki sem válaszolt, csupán a kutya vakkangatott. Nagysokára a fenti ajtóban megjelent Tamás. Integtetett, és lejött a kapuhoz.

– Szerencséd, hogy nem jöttél be – mutatott a kutyára. – Ez egy vadállat. Múltkor is belekapott a bátyám lábába.

Ferenc tudta, hogy Tamás utálja a bátyját.

– És mi lett vele? – érdeklődött.

– Semmi – felelte Tamás –, csak kiszakadt a nadrágja. – Az előszobában csöndet intett. – Pszt – mondta –, apám lefeküdt.

A szobájába vezette Ferencet. Nem volt nagy szoba, csupán egy ágy, egy asztal és két székes fért el benne. Az ablak a kertre nézett, előtte sárga függöny lógott. A falakon végig könyvespolcok húzódtak. Ferenc visszaadta az *India titkait*.

– Kösz – bólintott Tamás, s becsúszta a helyére. – Most átmegyünk Flóráékhoz – mondta aztán.

Flóráék bozótos kertjét magas kerítés választotta el Iszeréktől, de volt egy titkos átjáró is. Egy dúsabb bokorcsoport mögött Tamás és bátyja évekkal ezelőtt átvágták a drótokat.

– Bújj át – intett Tamás Ferencnek, s egy vasdarab segítségével tágitott a lyukon.

Ferenc lehajolt, négykézláb mászott a sáros fűcsomók között. Már csaknem átért, amikor megcsúszott. Feltápáskodott, bosszúsan csapta össze tenyerét. Tamás a fejét csóválta, majd gyorsan követte.

– Olyan nehéz a kapuig lesétálni?! – hallatszott hátuk mögül egy éles hang.

Megfordultak, Flóra anyja állt a lépcsőn. Nagydarab középkorú asszony, szétapotsott férficipőt viselt, kezeit a kötényébe süllyesztette.

– Majd szólok apátoknak – tette hozzá nyugtalanul és bement.

– Nem kell törődni vele – legyintett Tamás.

A hosszú, keskeny házat végig döngölt agyag vette körül, az elhanyagolt lugasban két simára koptatott kőoszlop feküdt, akár árnyas parkban a padok. Leültek és szólanul várakoztak. Más családok is laktak itt, három vagy négy család, mind egyszobás lakásokban.

Tamás leszakított egy levelet, s forgatni kezdte. Kicifrázta a széleit, Ferenc me-reven nézte, a levél leginkább egy titkos társaság emblémájához hasonlított.

- Flórára vártok? – kérdezte a hátuk mögött újra Flóra anyja.
- Nem – felelte Tamás.
- Akkor mit ültök itt? Flóra most uzsonnázik, és utána sem ér rá.

Nem válaszoltak. Később hallották, amint az asszony elcsoszog.

Ferenc felnézett a hegyre. Még sohasem látta innen, nem is tudta megállapítani, hogy hol van az út, amely a tetőre vezet. A kiálló sziklacsoport nagyon fehérnek tetszett, szinte világított.

Flóra váratlanul lépett hozzájuk.

- Már kész vagyok – szólt.

Ő is kövér volt, bár nem annyira, mint az anyja. Orra alatt egy kicsiny anyajegy barnállott. Kezében kenyérhéjat szorongatott, lassan nyelte le az utolsó falatokat.

- Menjünk fel a padlásotokra – mondta Tamás.

Flóra tétovázott. Kék köpenye alól kivillant méregzöld pulóvere. Közelebb hajolt.

- Jó, de akkor siessünk – s a konyha felé mutatott.

Megkerülték a házat és felmásztak a létrán. Ferenc ment leghátul, végig lábujj-hegyen járt. A padláson rengeteg holmit találtak. Középen pántos ládák álltak egymás hegyén-hátán, vaspántosak, Ferenc megkongatta az egyiket, de üres volt. A sarokban vékony farúd támaszkodott, pont ráesett egy fénycsík.

- Ez mi? – kérdezte Tamás.

- Seprűnyél – felelte Flóra.

Kinéztek a szellőzőnyíláson. A hűvös levegő megcsapta arcukat, a bokrok és fák között még tisztán látták az úttestet. Feketén csillogott, mintha esett volna az eső.

- Jönnék – szólt halkán Tamás.

- Kik? – riadt meg Flóra.

Füleltek, de nem hallottak semmit. Tamás fintorogni kezdett.

- Jön az ellenség! – kiáltotta sziszegve. – Hasaljatok le!

A földön száraz szalma hevert, egyszerre vetették magukat rá. Ferenc és Flóra közel került egymáshoz. A lány visszafojtotta lélegzetét, majd pihegni kezdett. Ferencben csak ekkor tudatosult, hogy valójában milyen arányosan telt. Keze véletlenül az arcához ért, a lány ajkai nedvesen csillogtak.

Tamás felugrott. Felkapta a sarokból a seprűnyelet, úgy tartotta, mint egy gépfegyvert.

- Tratratra... – suttogta.

Mindenkit lelőtt. Szeme szikrákat szórt, felszaladt a ládákra, onnan is megereszett egy sort. A legfelső láda egy pillanatra megingott, kénytelen volt a mennyezet gerendájába kapaszkodni. Amikor lejött, körülnézett, mint egy igazi győztes. Újból hóna alá kapta a farudat.

- Tratratra – kiáltotta most már hangosan.

Flóra feltápáskodott a szalmáról.

- Ne üvölts – porolta le a ruháját.

Ferenc is felállt. Még járkáltak egy ideig, de minden poros volt, a rohangálástól a levegőben is por keringett. Tamás az órájára nézett, már fél hat fele járt. Szólt Ferencnek, hogy induljanak, az apja ilyenkor ébred.

Flóra mászott le utolsónak a létrán.

Iszer apjának házipulóvere kopott volt és barna. Kockás ingét végig begombolta, gallérja kissé felhajlott. Egyik kezét zsebredugta.

- Elolvasta? – kérdezte a fiától.

- Igen – felelte Tamás.

- És tetszett? – fordult Ferenchez.

Ferenc a karosszék mélyén ült.

- Nagyon – mondta, s közben érezte, hogy zsibbad a háta.

Az apa bólintott. Haja fényesen csillogott, lehetséges, hogy bekente olajjal, s alvás után hálójával kötötte le. Fel s alá járkált, gondolkodott. Ferenc nem érezte kellemetlennek a hallgatását sem.

– Remélem, nem zavarodsz meg attól, fiam, amit most mondok – állt meg Ferenc előtt. – Én közvetlenül a háború kitörésekor találkoztam utoljára Yesudiánnal.

Furcsán hangsúlyozta a szavakat. A végüket elharapta, mintha rögtön megbánná, amit kimondott. Ferenc szinte maga előtt látta, ahogy a yogi egy terem közepén ül, körülötte pedig csillagalakzatban feküsznek a tanítványok. A yogi többször megismétel egy jelszót.

– Azóta is ezt használom – folytatta Iszer apja. – Lefekszem ide a szőnyeg sarkába. – Odament és megmutatta; a szőnyeg széle valóban kopottabb volt. Ki-egyeneseedett, majd újra Ferenchez fordult. – Várok egy ideig, előfordult már, hogy félórát is vártam. Aztán érzem, hogy megrándul az egyik lábam. Majd a másik. És egy idő után Yesudian ott ül velem szemközt. Múlt kedden nagyon érdekesekeket mondott.

– Miket? – kérdezte Ferenc.

Iszer apja összeráncolta a homlokát.

– Még nem időszerűek ezek a dolgok – szólt halkán.

Ferenc körülnézett a szobában. A falakon halványkék festék csillogott, két kép lógott oldalt. Legszívesebben vallatóra fogta volna Iszer apját. Határozott kérdésekre határozott feleleteket várt. Az öreg azonban már mással volt elfoglalva; a fiókos szekrény tetején egy ezüsttálca állt, észrevett rajta egy homályos foltot, azt kezdte el törölgetni. Ferenc Tamásra nézett, tekintetük találkozott.

– Burton később Egyiptomba ment – mondta váratlanul Tamás. – Ott megismerkedett egy öreg férfivel...

Ferenc csendesesen várt. Tamás egy gyufás-skatulyát tartott a kezében, játszadozott. Kivett belőle egy szálat és lassan rágcsalt.

– Ez a férfi nyolcszáz éves volt – folytatta.

Apja közbeszólt:

– Ahogy Tamás mondja: nyolcszáz éves – s nyomatékosan Ferencre nézett.

Tamás szájában már több darabban volt a gyufaszál.

– Az öreg rögtön a nevén szólította, pedig még sohasem látták egymást. Elmondta, hogy neki *hivatása* van, azért maradt ilyen sokáig életben, s majd Burton is meg fogja tudni, hogy mi az ő hivatása.

Tulajdonképpen Ferenc is erre várt; hogy Iszer apja közölje vele, mit kell csinálni. Mert Tamás már bizonyára tudja, azért olyan nyugodt. De ahogy végignézett rajtuk, úgy látta, nem szabad elárulnia türelmetlenségét.

Az apa már befejezte a folt törölgetését, az ablakhoz ment és hosszasan nézett ki a kertbe. Ferenc sokért nem adta volna, ha most belelát a fejébe. Az öreg hirtelen elélépett.

– Elég erős az idegzeted, fiam? – kérdezte.

– Igen – válaszolta gyorsan Ferenc.

Az öreg nézte egy ideig, majd csendesesen folytatta.

– Nézd, fiam, én bízom benned. – Beharapta a szája szélét, mint aki még valami fontosat akar közölni. – Megkapod az *Egyiptom titkait* is – tette aztán hozzá. Megfordult, a szoba közepén megállt egy pillanatra, majd kisietett.

Ferenc kérdően nézett Tamásra. Tamás egykedvűen köpködte a gyufaszál maradványait a hamutartóba.

– Mindjárt jövök – szólalt meg hirtelen ő is, s kiment a másik ajtón.

Ferenc egyedül maradt. Nyugtalanág töltötte el, hallgatódzott. Teljes csönd. Felállt, a szekrényhez lépett, s találomra kihúzta a középső fiókot. Lepedők voltak benne, ágyneműk, a szélén egy sor keményre vasalt hálóing és pizsama. Ösztönszerűen a lepedőkhöz nyúlt, becsúsztatva ujjait, kutatót. A második sor alján megta-

lálta a borítékot. Kirántotta, pénz volt benne. Sietve kivett két darab százast, a hátsó zsebébe süllyesztette, a borítékot meg vissza a helyére.

Iszer apja üres kézzel lépett be az ajtón, mögötte jött Tamás.

– Ne haragudj, fiam – mondta –, de meggondoltam a dolgot.

Ferenc igyekezett csalódott arcot vágni. Iszer apján semmiféle zavar nem tükröződött, de mozdulatai valahogy nehézkesebbek voltak.

– Ez a könyv még túl korai neked – szólt újra.

Cipőfűzője kioldódott. Ferenc észrevette, belülről elmosolyodott, de nem szólt neki. Az öreg az ablak előtt megbotlott, karjával előrekapott, hogy megtartsa egyensúlyát.

Hallgattak. Kint már sötétedett. Iszer apja elhúzta a függönyt, de nem jött be több világosság. Ferenc úgy érezte, hogy körülötte minden sima, simogató a levegő, a tárgyak és bútorok körvonalai elvesznek a homályban. Aztán már csak arra gondolt, hogy idejében kell felállnia és elbúcsúznia.

Könnyű volt a szíve, a villamoson a vezető háta mögé állt. A sínek összefolytak a távolban, fekete kövek imbolyogtak a lámpák fényében, mintha ők is élnének.

A kanyarban kihajolt, még utoljára szemügre vette a hegyet. Nagy sötét tömb, fölötte sárgán fénylett a hold, de a sziklák már nem látszóttak.

Szeretett volna helyet cserélni a vezetővel. Ha ő tologathatná a kart, valószínűleg gyorsabban mennének, még az is elképzelhető, hogy a villamos felemelkedne, s úszna a levegőben. Hirtelen azonban újabb kanyar következett. A vezető fékezett, s Ferenc megkapaszkodott, mert nem akart elesni.

Óda a válságos reményhez

*Hiába minden, költözik a keringő,
a sár kosarában a kották teje;
hiába a klasszikus szépség bejegyzett tulajdonjoga,
lobog az idő kezében a kilakoltatási végzés,
hiába a megrendülés meg a diplomáciai jegyzékek,
kiragasztja plakátjait a statisztika és jönnek a szállítómunkások,
hogy fölpackolva a tükröket meg a csillárokat
letörjék az egyéniség kismutatóját a költészet számlapjáról;
az a vers, amelyik nem vonja kétségbe magát,
kétségbe vonja a költészetet;
az a költészet, amelyik nem teszi fölöslegessé a szellemidézést,
egy csödbement mitosz fölösleges szellemeként tántorog
a világosságra szomjas földön.*

*Vége a költői beszédnek, hölgyeim és uraim,
járvány pusztít a filológia akváriumában és döglének az aranyhalak,
vége a halálos csingilinginek és a lendületes elérzékenyülésnek,
mert az angyalok nyelve kisebesedik a tényektől
és a zenés burkolat beszakad a fogalmak súlya alatt:
ébresztő és takarodó között a besorozott föld
dühödt prózától visszhangzik
és a beszéd költészetére vár,
hogy a világos értelem megtagadja az együgyű egyszerűséget
és a vers a májusta Júdása legyen:
hajó a jövő és a harag a csavar,
mely törékeny bordáit összetartja.*

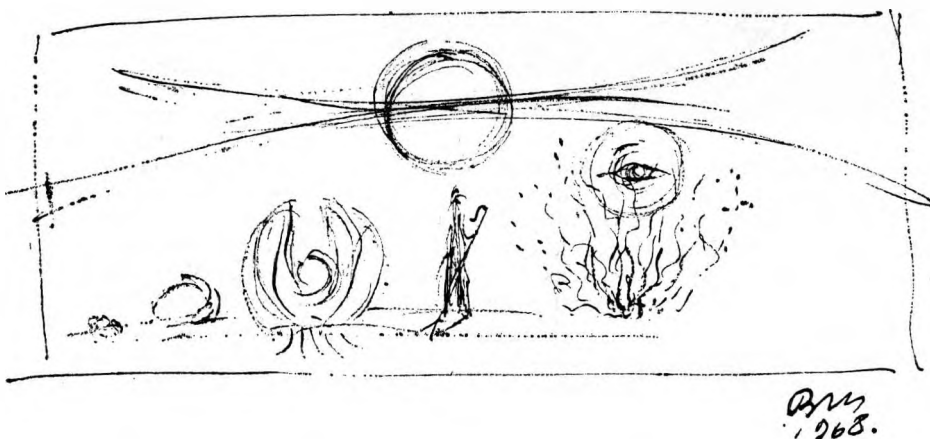
*Lejárt a léhaság ideje, jön a rémületes szépség kora,
hogy kubikos-arcát a nap öntse bronzba
és kitakart sebeiben gyönyörködve az idő beléfagyassza a szót
a táncmester-nyelvűekbe és a szakértőkbe, akik a halált véleményezik;
papír-rüh, a beszéd költészete nélkül a világ reménye néma
és felhőkarcolói emeletről emeletre dadogják ugyanazt a vasbeton tohászt,
és a technika elakadt liftjében bögnék a diplomás birkák,
eszményi áldozatai egy láthatatlan mészárszéknek;
koplálás hóhéra, bőség, képzelet nélkül a beszéd sántít
és világosság hiján a vers a fantázia ringyója:
világos képzelet a szükség tegyvere,
amit a nyomor korongján köszörül a lelkiismeret,
hogy szűkölve rettegje élet a piperés szörny, az ipar.*

*Hiába a lírai lázálom, vége a farsangnak,
ehető kenyérre vágyik a föld és nem a konfetti látomására,
tisztá fogalmakra a hozzájuk csatolható titkos záradékok nélkül,
arra, hogy szabadságon szabadságot értsen az értekezés
és nem Robinzon hajótörött meséjét vagy a paragrafusok önkívületét;
bíró kell ide, aki elismeri az igazság veszélyes örökségét
és visszahelyezi jogaiba a szókimondást.*

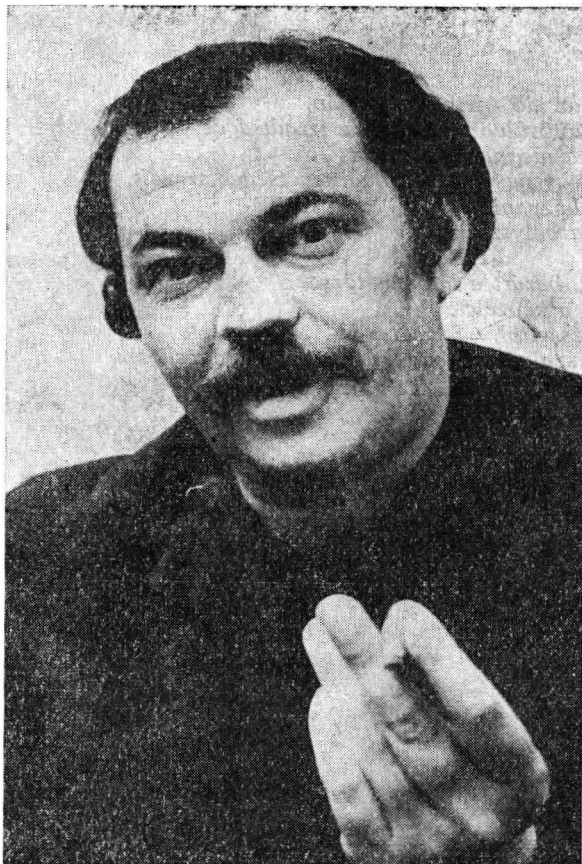
*mert a kétségbeesés az elektromosság árnyéka,
mely a Nap rúdjához láncolja az embert,
hogy párban az üresség sugaras öszvéreivel
a fizika közönyös malmát hajtsa.*

*Ó válságos remény, szegénység vérengző borja,
foggal és körömmel küzdesz és potádon az éhség térképével
csöppet sem hasonlitasz a rólad készült festményekre;
a türelem anygala vagy és nyomorúságos keresztretjvényt fejtve
homlokodon több a ránc a dicsfénynél;
érv és cáfolat ugyanabban a vitában,
teher és váll gyötrelmes szerelme,
szándék és alkalom párbaja, tisztás az idő Afrika-mappáján,
hol az emberiség-Stanley megáll és kitörülve szeméből az izzadtságot
látja rongyaiban pompázni a jövőt, a megkerült doktort,
és kinyögi az ügyebárt meg az önt, egy nevetséges világ nevetséges szavait,
mert a veszélyes helyzetek műzsája köznap,
verse a tett és ríme: hogy ott van a helyszínen.*

*Vége a romantika tündéri üzletének, bezárt a látomás-tőzsde,
fedezet nélküli csekket hiába tölt ki a képzelet,
megtagadja a remény a hitelt a költészettől,
ha festett hasonlatai csak díszletül szolgálnak egy ötletes színielőadáshoz,
hol a tömeg a statisztá és az érdek a főrendező.
Világosságod köszörüld, vers, halhatatlan kardod:
az ember egyedüli reménye önmaga.
Biztos esélytelenként ő kártyázik a sírral,
de halálig ő nyer, aki dalra pazarolva a levegőt
halálig dűnnyögi hurokkal a nyakán:
fenheti fogát a földre a hó,
télről zsarol a szerencse tavaszt.*

Interjú Lázár Ervinnel

Őnök bizonyára ismerik a külvárosi fűszerüzletek egyik jellegzetes feliratát: „Ital csak utcán át fogyasztható”. Ez jut eszembe most, hogy egyik barátomról valami tisztességeset kellene írnom. Ez az „utcán át” jelzés motoz bennem, mint-ha jelentősége lenne. – Valóban, aki Lázár Ervint csak felületesen ismeri, azt gondolhatná, hogy sehol sem lakik, „utcán át” él, furcsa, meghatározhatatlan helyzetben. Anynyi biztos, hogy az ember legtöbbször szerkesztőségekben, fogadásokon, kávéházak és klubok füstfelhői között találkozik vele, na és persze az utcán. Ahogy visszagondolok az elmúlt esztendőkre, ennek ellenére mindig lakott valahol. Lakása, ilyen, vagy olyan, mindig volt, de otthona csak egyszer, a szülői házában. Ezt a nagy otthontalanságot hordja izzadt homlokán, csapzott bajszs hegyén, széttaposott cipői ernyedő szomorúságában. Így aztán arra gondoltam, hogy ezt az interjút legjobban, ha a lakásán készítjük el. „Jó” – mondta, és randevút adott az egyik eszpresszóban, ahol egy rokonszenves etyeki lány küsz-

ködött a kávéfőzőgép sok-sok csápjával. Amikor megérkeztem, asztalánál már ültek néhányan, írók, költők, civilek, majd csakhamar újabb írók költők és nők érkeztek, így aztán csak jó két óra múlva sikerült a zátonyról leszakadnunk. Autóbuszra, troli-ra szálltunk, majd hosszasan ácsorogtunk a 95-ös autóbusz állomásánál, Lázár Ervin ugyanis Kőbányán lakik, annak is a legszélén egy győpös töltés szomszédságában. Az autóbusz nekirugaszkodott velünk a reménytelen útnak, mi állva izzadtunk a többi ember között. A motor többször leállt, majd fele úton végleg bedöglött. A sofőr kiszállt és bámészkodott. Öt-hat perc múlva mi is kiszálltunk és igyekeztünk taxit fogni. Nem sikerült, így megvártuk a következő járatot. Este hatra megérkeztünk.

OTP társasház, az egyik emeleti lakásnak Lázár Zsuzsa és férje, Szabó Frigyes a boldog tulajdonosa. Lázár egy különbejáratú szobát élvez a házában, és hűga gond-

viselését. Tyűklevest kaptunk és babfőzeléket, aztán sört. Végül egy üveg jégbehűtött vodkával bevonultunk az író szobájába. Tanácstalanul bámultuk egymást, majd a falakat. Kérdeztem kellett volna azonnal, ahogy az egy szakmabelihez illik, de én hallgattam, mint a csuka. Mi a fenét kérdezzem az ember egy barátjától, akiről elég sokat tud, akivel évekig közös irodában izzadt, és közös kocsmákban ivott és együtt dolgozott egy irodalmi folyóirat szerkesztőségében? Vodka ittunk s közben felfedeztem a falon két festményt. Csakhamar kiderült, hogy az egyiket Keserű Ilona, a másikat Péterfy Ágnes festette. Ezt elég jellemzőnek találtam, de a nézeteimet nem sikerült kifejtennem, mert a fotel, amiben ültem megrogyant. Körülbelül öt centivel közelebb kerültem a parketthoz. Ekkor vettem észre, hogy Lázár valamelyik ruháját gyűröm a hátam mögött.

– Maradj csak, nem érdekes – mondta Lázár.

Maradtam. Ahogy körülpillantottam, láttam, hogy az asztal és az ágy közelében cipők hevernek, úgy három-négy pár, s a szék amelyiken íróasztala előtt üldögél, ugyancsak ruhásszekrényül szolgál. A legjobb ruháján üldögélt egész este, kényelmesen, mint egy keleti uralkodó. Erről valahogyan eszembe jutott, hogy Pécsen, amikor első házasságomból kikoptam, Lázár Ervintől örököltem egy albérletet. Valamilyik szent nevű macskaköves utcában volt, közel egy gyárhoz. Az utca közepre lejtett, s mint a patak, szennyvíz csordogált a házak között. Az albérlet egy benyílóból és szobából állt. A zsalu télen-nyáron, éjjel nappal le volt engedve, így csak a legfontosabb berendezési tárgyakra emlékszem. Tehát az ágyra, és az ómáriumra. A lakrészhez nem tartozott kémény, így fűteni sem lehetett. A lavórban reggelre két centi vastagon befagyott a víz. Ököllel szoktam hajnalonkint betörni.

– Hogyan bírtad ki itt a teleket? – érdeklődtem akkoriban Lázártól.

– Lefekvés előtt mindig lehajtottam egy kis pálinkát... Az ómáriumon szoktam tartani – mondta. Így aztán az ómárium tetejét én is benépesítettem üvegekkel. Talán nem kellene most elmondanom, de ha már az emlékeknél tartunk, a történethez bizonyos lelki vonatkozások is tartoznak. A kéménytelen ház ablakán az első hetekben bekopogtak néhányan. Halkan, finoman, aztán szomorú kocogással belevesztek a szent nevű utca sötétjébe. Hát ezért nem tudok most szabályos interjút készíteni vele. Részint az ómárium, részint a kémény nélküli ház miatt.

Közömbösen bámuljuk egymást a külvárosi lakásban. Aztán mozdulok és a mögöttem lévő falon felfedezek egy Réber László rajzot. Zsírkrétának látszik, szép színes, középpútt egy zöld madár. Lázár Ervinnek idáig három önálló kötete jelent meg: „A kisfiú meg az oroszlánok” című meséskönyve, valamint a „Csonkacsütörtök” és az „Egy lapát szén Nellikének” című novelláskötetek. Az „Oroszlánokat” Réber László illusztrálta nagyon színvonalasan.

– Ez egy nagyravágó madár. Átmázolja magát zöldre. A címe is ez „A nagyravágó feketerigó”. Meséskönyv, hamarosan megjelenik. Réber illusztrálta – szóval meg végre Lázár, s a csend varázslata szertefoszlik.

– Igen, a mesékről kellene beszélünk... Miért írsz meséket? Hogyan jut el az ember a meséig...? – szólok meg én is.

– A játékhoz való vonzódás... Azt hiszik az emberek, hogy mesét írni könnyű. Ezért jónéhányan, ha valami miatt kizuhannak az irodalomból, elkezdnek mesét írni... Pedig hát ez az egyik legnehezebb műfaj, mert... Miért is? – Na igen... Azt hiszik, gyerekeknek írom. A kiadónál is megkérdezték, hogy hány éveseknek? Mit jelezzenek a borítón? Én nem hány éveseknek írom a meséket. Abból fogalmazok meg valamit, ami megmarad az emberben a gyerekségből... Számonkérték a mese tanulságát is néhány helyen. Semmi – mondja az ember. Tanmeséket írni, nekem nem fekszik. Régen sem szerettem a tanmeséket. Leginkább a vershez áll közel a mese, ha jó. Minden szónak megvan a jelentése. A hangulati tartalma nagyon fontos... És hát játszik az ember. – Minden más prózát tud az ember úgy írni, hogy leül, kettőspont, dolgozom. Kínlódik, de írja. Ha én mesét írok, úgy érzem, hogy soha többet nem tudok még egyet írni. Rám jön, mint a... Egy ültő helyemben. Nem hiszek az íhletben, de egy bizonyos lelki állapot kell hozzá, amit viszont nem tudok, hogy honnan van.

Lázár íróasztala közvetlenül az ablak előtt áll. A redőny félig leeresztve, kint kertek, fák, a szomszédokban disznóólak. Az asztalon poros írógép, talán néhány könyv, kéziratpapír, bizonytalan rendben. Lázár közvetlenül az asztal mellett ül, és váltogatja a kényelmes pózokat.

– *Milyen fák vannak az ablakod előtt a kertben? De most ne nézz oda...*

– Nem tudom. Ugyanis nem szoktam kinézni az ablakon.

– *Úgy tűnik, elég sok fa van itt a közeli kertekben.*

A redőny résein át a kertre pillant:

– Egy gesztenyefa és egy akác... – mondja, majd egy távoli jegenyefa csúcsára mutat, amely néhány pirostetejű házon túl magasodik az ég felé.

– Az a jegenye az egyetlen fa itt, amelyikkel szorosabb kapcsolatom alakult ki, mert látom az ágyból. A jegenye és a repülőgépek. Itt már alacsonyan szállnak, zölddel és pirossal villogtatnak. Közel van a Férihegyi repülőtér.

A mögöttem húzódó fal távoli mezejében lószerszám függ egy szegen. Fekete, töredezett anyagú kantár. Mégis, mintha ferkóolaj- és csípős lószag támadna egy pillanatra. Hallucináció, ez világos.

– *Személyes ismerősöd volt a ló, vagy ez a kantár csak jelkép ott, nagy általánosságban?*

– Apám a háború után fuvaros lett. Egy öreg és vak lóval dolgozott. Meg is irtam ezt a lovat a Dülőutak című novellámban. Erdőben mentünk apámmal, már sötét volt. A vak ló egyszercsak megállt, visszahőkölt. Hiába nógattuk. Apám leszállt, gyufát gyújtott. Az utat lövészárkok szelte keresztbe...

– *Ez itt most melyik ló kantárja, a vaké?*

– Én a Deres nevű ló kantárjának hiszem. Ez volt a család vagyona. Amikor megdöglött, apám nem engedte megnyúzni... Eltemettük a pusztán, és akácfa oszlopot állítottunk a sirjára...

A fotel újra reccsen és ismét közelebb kerülök a földhöz. Kiderül, hogy közvetlenül mögöttem egy üvegajtó nyílik az erkélyre. Az ajtó és a modern komód között régi katonaláda áll. A láda zöldje már megkopott, a tetején újsághalmok, ruhák, zoknik. A ládán név: „Mányoki Sándor Pálfa”.

– A nagybátyám katonaládája. Meghalt az első világháborúban. Huszonkét éves volt.

– *Mi van a ládában?*

– Füzetek, amikből tanult, mert híradós volt. Nézd meg különben...

Az újságok és a ruhák ledőlnek a földre. A ládából előkerül egy óhangú számvetési példatár, és egy apró veres fődélű könyvecske. A címe valahogyan így hangzik: „Mit írjak levelezőlapra, emlékkönyvbe?” Előkerül néhány füzet, térképvázlatokkal, hadijelekkkel... Kisérteties az egész.

– *Hol születettél?* – fordulok Lázárhoz.

– Budapesten. Ez sok félreértésre ad alkalmat. A szüleim akkor is Dőrypatlanpusztán laktak, Zomba mellett. Anyám éppen csak szülni jött Pestre.

– *Szűkebb hazád tehát a puszta?*

– A dunántúli puszta. A táj és a környezet meghatározza az embert, ez evidens... Tolna megyében nevelkedtem. Apám palfai. Kettő és tizenöt éves korom között Alsórácegrespusztán laktam, majd hosszú ideig Tüskéspusztán, a Sárviz és a Sió között.

– *Ezekről a pusztákról kellene még valamit kérdezni, de mit...?*

Kint hirtelen elszürkültek a kertek. Isszuk a vodkát, jó hideg. Lázár felgyújtja a villanyt. Monologizál szinte:

– Ha látom ezeket a pusztákat, meghatódom. Elég megpillantanom a vonatablakból a sárgára meszelt uradalmi magtárakat, istállókat és otthon vagyok. Nekem ez volt a világ. Erős nyomokat hagyott bennem. Apám gazdatiszt volt, most főagronómus a szülőfalujában. Ezek a pusztai emlékek nálam olyan mélyek, hogy már visszahúzó erőnek érzem jelenlétüket. Nemcsak azért, mert teljesen kikerültem abból a környezetből... De azért is, mert menekülési lehetőségnek érzem, ami a legnagyobb hülyeség, mert nem lehet menekülni. Erről szó sincs.

– *Nosztaigia inkább, nem?*

– Amit bennem felébreszt a puszta, az jellegzetesen dunántúli élettémény. Az Alföldön ilyen nincs. Ennek a világnak a fő fészke Fejér, Tolna, Baranya volt. Sokszor úgy érzem, nyugodtan leszállhatnék a vonatról és azonnal közéjük tartoznék. De nem így van. Ez a novella most, amit szeretnék megírni a Jelenkornak, éppen erről szólna. Ha az egyetemen eluntam az előadásokat, önkénytelenül a puszta alaprajzát kezdtem felvázolni. Kilenc épület, lakások, fák... Igen... Négy lakás, egy magtár és négy istálló. – Idegesített már, hogy meghatározója érzelmi életemnek... Gondoltam elmegyek oda, és megráz majd ha mást találok, mint ami emlékeimben élt. Nem találtam ott, csak két embert a régiekből. Az ismerős fákat kivágták, a petróleumlámpák meséket idéző illata eltűnt. Új kút, villany, új emberek... Azt gondoltam, hogy ez a megváltozott kép a régít összezavarja, és megszabadulok tőle. Viszszajöttem ide, és érdekes módon nem emlékszem már, hogy most milyen a puszta, csak a régire. Valószínű, hogy olyan, amilyennek én gondolom, nem is volt soha.

– *Miért akarsz megszabadulni a puszta képétől?*

– Ezek a sosemvolt puszták belső világomban, hangulatilag már elérték virágkorukat. Arra törekszik az ember, hogy az ilyen állapotból fusson. Ne hátra tekintsen, hanem előre. Van egy ilyen sztereotip kijelentés, hogy ha az ember ír róla, „kiírja”. Ez nem így van. Ha leír valamit, többszörösen, különböző dimenziókból át kell gondolnia. A homályos pontok tisztázódnak. Azt szoktam mondani, hogy „megyek haza”. Ez idő alatt laktunk négy helyen. Egy falun belül is több házban. A táj persze ugyanaz volt, mindig a Sárvíz környéke. De mégis, nekem az az otthon, ahol az anyám lakik. Azok a bútorok, melyek a házában vannak... Ha Stockholmban bebútorozna egy lakást, azt hiszem, akkor is azt mondanám hogy haza megyek. Nagyon sokszor voltunk rossz helyzetben. Időnként olyan szegények voltunk, mint a templom egere. De ha összejött a család, nevettünk, és anyám volt ennek az elindítója.

Legyek köröznék felettünk. Lázár ráz magán egyet.

– A jó kőbányaiak tyúkot, disznót tartanak itt, örökké jönnek a legyek. Nem lehet nyitva hagyni az ablakot. De nem olyan legyek jönnek be, mint Rácegrespusztán. Azok zümmögve szálltak, és csiptek. Ezek itt, mint a szellemek, zümmögés nélkül lebegnek felettem. Nem is csipnek csak rámszállnak és mászkálnak rajtam.

A legyek röptét figyelve újabb részletek tárulnak fel a szobából. A rekamié közelében fekete vaskályha, mögötte vizes, leomlott fal. A rekamié folytatásaként egy kötélre fűzött könyvespolc tölti be a teret egészen az ablakig. Könyvek elég gyéren mutatkoznak rajt. Az alsó polcon üres üvegek. A polc szélén kecskekolompok lógnak szíjra fűzve. Lázár megbillenti a kolompsort, s ha az ember behunyja a szemét, füves, meredek dombok között érzi magát, s hallja, ahogy közeledik a nyáj.

– A Király Ernő hozta Görögországból – mondja magyarázólag.

A kolompok kikökkentének az interjúból. Leteszem a noteszt, tollat. Műsoron kívül megszólalok:

– *Mit kell csinálni az életben?*

Lázár nem szabadul az interjútól.

– Én nem tudok mást csinálni már, mint írni. Itt állok egy magyartanári diplomával, de ha egy iskolába kerülnék, már nem tudnám megszokni. Jó lenne érteni a villanszereléshez, vagy a gépek kezeléséhez. Időnként elfog a félsz... Napjainkban a dokumentum-irodalom óriási testté vált. Az emberek arra kíváncsiak, ami tényleg megtörtént. Mint csinált Hitler a bunkerben, hogyan lőtték le Lincoln Ábrámot, két rokonszenves külsejű gyilkos hogyan mészárolt le egy farmercsaládot. Megtörtént ez meg ez... Mindenki ilyen szöveget vár. Az irodalom ilyen viszonylatokban erőtlennek látszik. Azt hiszem, ez nem igaz. Az irodalom szinte anyagi erő, ha jól ír az ember. – Ehhez kapcsolódik az is, hogy a bátyám állatorvos, apám pedig növénytermesztéssel foglalkozik. Ülünk otthon az asztal mellett, apám esküszik a Bánkúti és a Fertődi bűzára, és kézzelfogható eredményeket ér el. Kiderül, hogy a bátyám intézkedik, s a járásban, ahol dolgozik, elmúlik a járvány. A Fertődit elle-nezték, aztán huszonnégy mázsát termett holdanként. Az embert ezekkel silánnyá zsugorítják. Mert ugye megír az ember egy novellát, hogy vannak a világban ba-

jok. Vagy szeret valakit, elmegy hozzá, de nem tudja a szeretetét kimutatni. Az ilyen novellák eredménye nem mérhető le. Elolvassák ezren... Mit jelent nekik? – A rossebb tudja. Baromi szomorú, hogy az ember irodalmi tevékenysége nem mérhető. De azt hiszem, ha valamit jól megcsinál az ember, és elolvassa valaki, olyan, mintha éhes lenne, és enne. Szükség van rá, mert... Nem tudom lehet-e valaki annyira egyedül, bármilyen szakmában, mint amikor az ember ír? Úlsz a fehér papírral szemben és próbálkozol... Nekem az a véleményem, ha egy jó írás leköt valakit Bátaszék és Szekszárd között a vonaton, akkor az már rendben van. De ezen kívül biztos vagyok benne, hogy tényleg erővé válik az emberben, mert kell, hogy a jó írás használjon. – Nekem a szememre hányták, hogy akikről írtam, mind jó emberek...

Kitölti az utolsó pohár vodkát, lehajtja. Fejem felett bámulja az üvegajtó mögött derengő sötét erkélyt.

– Tudom, hogy vannak rosszak is... Illetve fene tudja... Idegenkedek attól, mint minden...

Félbehagyja, majd int:

– A Tüskés Tibort ird bele, légy szíves. Írt rólam egy kritikát, hogy a szeretetet akarom piedesztálra emelni. Én ezt soha nem fogalmaztam meg magamban, de ez a megoldás. Nem a dob vissza kenyérrel, és mindenkit szeretni kell, de a szeretet piszok fontos... Ha valakiben egy írás csak annyit ébreszt fel, hogy nem haragszik, ha a villamoson a lábára lépnek, akkor jó.

– *Pécs mit jelentett neked, mint induló írónak?*

– Nekem az első igazán jó tanácsokat a Pálincás Gyuri adta. Első novelláimat a Gyuri olvasta el. A másik, akit piszokul szeretek, az a Csorba Győző. Mindig azt hittem róla, hogy nem kedvel túlzottan, de segítőkészen és tárgyilagosan elemezte minden munkámat. Végül orákulummá vált. Aki Pécsen írni kezd, nem kerülheti el Csorba Győzőt. Hiába jelenik meg az ember nagy lapokban, ha összehasonlítható Győzővel, kis szorongással áll előtte újra... És a Tüskés Tibor, akivel együtt dolgoztam, ami nem ment simán, mert a modora is olyan volt, mint a neve, de értékeitelenben nem volt elfogult, csak néhány emberrel szemben... Az az időszak, amit Tüskessel együtt dolgoztunk, jó volt, tanult az ember. Nagyon szeretem, nagyon rendes pali. Ezt majd te megfogalmazod... Ezt a szöveget a Szederkényi rosszul veszi, nem?

– *Nem, mondd csak...*

– A Szerkesztőségben a Tüskéstől alakult ki az a bizonyos alkotó légkör... Én nagyon szerettem Pécsen élni. Budapesten ma sem találom úgy a helyemet. A Nádor kávéház... Hát ilyen itt nincs. Az ember oda hazajárt. Budapesten van ezer újságíró, aki szem előtt van, de csak a produkcióval törődnek. Hogy kicsoda és mit csinál, nem ügy. Pécssett azzal voltak főnökök, hogy lesték, beérek-e nyolcra? Amikor először behívott az egyik itteni főnököm, és azt mondta, hogy a cikkemről akar beszélni, vörösre gyúlt az arcom. Kiderült, hogy igaza van. Lehetett hallgatni rá. A lényeges dolgokba szólnak bele. Abba, amihez értenek. Ezért érezheti magát kis istennek az ember vidéken, mert ha ott beleszólnak valamibe, biztos, hogy nem a lényegbe. Vidéken nem elég nagyvonalúak a főnökök. Muszáj Pestre jönni. Tudom, hogy kár, de nem lehet ott maradni. Pécs rohadt jó hely, de ha az ember felhúzott egy fekete inget, azonnal megjegyzést tett rá valamelyik főnök. Egy ilyen megjegyzés elég volt ahhoz, hogy a kollégák kimarják az embert, mint a beteg disznót a csordából. A fekete inget két hónap múlva aztán az a bizonyos vezető vette fel, mert Pesten is divatba jött. Soha nem a lényeges dolgokkal foglalkoztak... Idefigyelj aptya, a Tüskésről írv jókat. Jó volt az a Jelenkor... Bár, ha meggondolom engem rúgtak ki onnan először...

– *Min dolgozol most?*

– Én már nagyon régóta nem dolgozom, de van egy regény, amit öt éve írok, és ezt be akarom fejezni ebben az évben. Ha elkészül, beleillik „A kőfalon túl” című novellám hangulatába... És írok egy meseregényt. Majd meglátjuk, mi lesz belőle. Többet kellene dolgozni.

– *Az Élet és Irodalomnál most mit csinálsz?*

– Tördelőszerkesztő voltam évekig. Ezt tudod. Aztán kint voltam Lengyelország-

ban. Az összes madár nevét megtanultam lengyelül. Most, hogy hazakerültem, a novella rovat szerkesztésével bíztak meg. Nehéz ügy... Az év ötvenkét hetéből minden hétre kellene egy jó novellát szerezni, de ez nem megy...

– *Jól beszélsz lengyelül. Miért éppen ezt a nyelvet tanultad meg?*

– Alsópéren dolgoztam valamikor cséplőgép mellett...

– *Gépellenőr voltál...?*

– Dehogyan... Hol mint zsákos, hol mint szalmahordó, vagy adogató dolgoztam. Váltottuk egymást. Megtaláltam az állami gazdaság könyvtárát, egy beszögelt szekrényben. Felfeszítettük. Úgy adódott, hogy én Reymont „Parasztok” című regényét loptam el. Akkor elhatároztam, hogy eredetiben, lengyelül is elolvasom. Az egyetemen aztán fel kellett venni egy pótnyelvet. A lengyelt választottam.

– *Mondhatnál néhány íróat, akiket rokonszenvesnek találsz.*

– A franciákat ellenszenvesnek érzem... Főleg az amerikai és az orosz irodalomban vannak egészséges kezdeményezések. Hogy miért, nem tudom... Úgy érzem, hogy a realitás a kulcs. Nagyon szeretem Faulkner, Nathaniel West, Bernard Malamud és Salinger írásait. És van egy könyv, ami pizszokul tetszik nekem: Bohumil Hrabal: „Táncórak idősebbeknek és haladóknak”.

Szabó Frigyes néhány üveg jégbe hűtött sörrel jelent meg a szobában. Alighogy megittunk egy üveggel, megérkezett az etyeki lány, aki délután a kávéfőzőgép mögött szenvedett. Elegáns volt, bűbajos. Kiderült, hogy korábban eldugott a szobában egy üveg szilvapálinkát. Így aztán pálinkát és sört ittunk a továbbiakban, s úgy tűnik, egyre többen lettünk. Felálltam és igyekeztem megragadni valami jellemzőt író barátom szobájában. Amit most felsorolok még, lehet, hogy nem jellemző rá. Az íróasztala mellett, jobbra fent a falon Hemingway kép. Ernest úr félmeztelenül áll egy boxringben és diadalmasan várja, hogy az összes fényképezések elkattintsák masinájukat. Mellette egy távirat a következő szöveggel: „Tévedtem, őt szótag (hivatalosak) és Katmandu Nepale. Coll sürgős... Szöveg mint ment”.

Lázár mellém áll és valamilyen régi fogadásról beszél, amiben a „Sokan vannak a hivatalosak és kevesen a választottak” mondat egyik szava, és Nepál fővárosa volt a tét.

Hemingway és a két távirat mellett egy éhező indiai kisfiú képmása, felettük nagy papírmező, a papíron gyermekes betűkkel másolt idézet az Újszövetségből: „Így mivel lágymeleg vagy, sem hideg, sem hev, kivetlek téged az én számból...”

– János Jelenések könyve, harmadik bekezdés, tizenötödik rész – szólal meg mögöttem Lázár, majd belekezd egy történetbe, egy plébánosról és Károlyi Gáspárról.

A könyvespolcra találomra leemelek egy vaskos, vászonkötésű könyvet. Kinyitom, legnagyobb megdöbbenésemre teljesen üres. Pontosabban a legelső oldalán Lázár gyermekes betűivel a következő sorocska áll: „Döm, döm, dödöm.” Alatta zárójelben: Ottlik.

Lázár világa tele van jelképekkel, félmondatokkal, lehetőségekkel. Gyermeteg szeretetvágy, és gorombaság, és virágok, és madarak együtt... Az üres könyv, melybe egyetlen sort sem nyomtattak, bennem valahogyan a korlátlan lehetőségek illúzióját kelti. Írói, emberi lehetőségek nagy fehér mezejét. Sokat ér egy ilyen illúzió, s könnyen lehet, hogy az ember alaposan nekilódul. Pécsi újságírókoromban két-három nyáron Lázár Ervin is elkísért egy-egy vitorlástúrára. Egyik alkalommal éjszaka futottunk be a tihanyi kikötőbe. Reggel arra ébredtünk, hogy filmeznek a parton. Sietve megreggeliztünk és felszedtük a horgonyt. Amint azonban megfeszültek a vitorláink, megjelent a mólón egy ordító segédasszisztens. Üzleti ajánlattal lepott meg bennünket. Úgy emlékszem, ötszáz forintot ígért bizonyos manőverekért. Mi lettünk volna a háttér valamihez. Ahogy körülpillantottunk, láttuk, hogy a színészek éppen kezdik kiheverni az esti söröket, pálinkákat, s a szél alig borzolja a platánok tetejét. Délután kettőre kellett Füredre érkezniük, hogy orvos barátunkat, dr. Dvorszky Kornélt is a hajóra vegyűk. Pénzünk már eléggé fogytán volt, s a szél alig lengedezett. „Lebegünk nekik ötszázért” – döntöttem. Lebegtünk. Az asszisztens állandóan ordított, hogy hol menjünk bele a képbe és hasonlók. Lázár eközben a fenékdesházak alatt talált egy

originál üveg whisky, amiről már napokkal korábban megfejtkeztünk, vagy azt hittük, hogy elfogyott. Ivogattunk és hajóztunk. A whisky lassan megnövelte az öntudatunkat, s párhuzamosan monologizáltunk, hogy két ilyen „kiváló magyar írónak” mint mi vagyunk, szabad-e ötszázért statisztálni? Közben aztán megjött a déli szél. – „Eső lesz” mondtam Lázárnak, mivel a szél az óramutató járásával ellentétes irányban fordult el, s az a Balatonon általában meghozza a rossz időt. Jól kifutottunk jobbcsapáson, aztán messze a mólón túl ráfordultunk a füredi partok kontúrára. A segédasszisztens ordítása csak addig hallatszott, amíg jobbcsapáson haladtunk: „Vitorlás azonnal jöjjön vissza!” Ittunk az egészségére és élveztük a déli szél langyos berekíllatát. Olyan volt ez a délelőtt, mint a szabadság fogható megvalósulása. Nagy üres könyv volt az élet, fénnel, kéklő lehetőségekkel. Aztán befutottunk Füredre. Orvos barátunk késett, az ég elborult, megeredt az eső. A kajütben dideregve, pontosan emlékeztem a történetekre. Nem határoztam el, hogy otthagyjuk a filmet... Csak jó volt a szél és négy-ötszáz méterrel túlfutottunk a kritikus ponton. S ott már hívott bennünket a messzeség, nem volt erőnk visszafordulni. Nem is beszélünk róla, csak később a kajütben dideregve. – „Most persze jó lenne az az ötszáz” – mondtam. – „Így azért mégiscsak jobb volt” – mondta Lázár. Persze hogy jobb. Hajózni kell, egyre messzebbre.

(Fotók: Erb János)

Részegek

A fickó egy szögletes orrú lánnyal ült. Részegnek tűnt. Bár meglehet, hogy én voltam részeg. Esetleg a szögletes orrú lány is velem volt. Nem tudom. Mindenesetre együtt ültünk ezzel a fickóval.

Szeretném elmondani az arcát. Persze... az ő arcát vagy az enyémet? Szóval azét, aki a szögletes orrú lánnyal ült. De a szögletes orrú lánnyal ülő férfi arca nem elmondható. Arc. Ennyit mondhatok róla.

– Van egy kitűnő barátom – szolt az Arc –, bizonyos Sándor. Ő már megmondta.

– Milyen Sándor? – kérdezte a másik.

– Petőfi. Petőfi Sándor. Ő már megmondta. A harc hiábavaló, de harcolni kell. Csak a harc, amely úgys hiábavaló, az az egyetlen, ami nem hiábavaló.

– Na jó – mondta a másik –, valamelyikünk részeg.

– A szögletes orrú lány mellől mondta, vagy vele szemben? Nem tudom.

Na igen, Petőfi Sándor! Van egy ilyen fiú, akit agyonszúrtak. Lándzsával, dárdaival, pikával, vagy ilyesfélével.

– Ez persze nem fontos.

– Micsoda?

– Semmi – ordított.

Csak tudnám, hogy ő volt a szögletes orrú lánnyal vagy én. Mert ez az ordítás más így és más úgy. S különben is: melyikünk ordított?

– Évekig laktam ott – mondta.

Tudtam, hogy ez már más úgy, egy nagy ugrás a barátjától (Petőfi Sándor vagy kicsoda) – szóval évekig lakott valahol. Úgy mondta, ahogy az albérletben lakók szokták mondani. Ennek, hogy „laktam”, nem volt sok hitele.

Pedig hát ott laktam. Albérletben. Ezt igazolhatja könnyedén a szögletesorrú lány.

– És én soha – folytatta és mondott még egy kacskaringós hosszú mondatot, de nem figyeltem oda. Csak annyit jegyeztem meg: „És én soha.”

Figyelmesen nézett rám.

– És te soha – mondtam az odafigyelők egyetértő ábrázatával. De ez hazugság volt. Az odafigyelés is meg az egyetértés is. Ebben persze nem vagyok biztos. Attól függ, melyikük ült a szögletes orrú lánnyal.

– Te állat! – mondta –, de nagy állat vagy!

Meg kellett volna sértődni, de kinek van ereje megsértődni, amikor olyan igaz. Nagyon is igaz. Meg részeg is az ember. S ráadásul nem sértődős részeg.

– Minden albérletben képek lógtak.

Lógnak, általában lógnak. A képekre ez a legjellemzőbb – gondoltam akkor –, hogy lógnak.

– Két évig laktam a Ferdeszájú Márikánál.

Jó név, nagyon jó név. Ferdeszájú Márika! Biztos nem is így hívták. Ahhoz túlságosan jó név.

– Kovács Ilona volt hivatalosan, igaz?

Elhúzta a száját.

– Nem Kovács, Kis. Mit is mondtam?

– Hogy két évig laktál nála.

– Igen, és a képek!

– Képek lógtak a falon.

A szögletes orrú lány felállt. Valahova el kellett mennie. De látszott rajta, hogy visszajön. Mert nem volt teljes az öröm, attól, hogy felállt. Aki véglegesen el akar menni, az nem így áll fel.

– Azt kérdezte tőlem: Ön, ugye, albérlő? Mondom: igen. Fehér köpenyt viselt. Vagy kéket. Milyen ágya van? – kérdezte erre. Röhögni való. Arra gondoltam, olyan ágyam van, amelyikben mindig nyirkosak a lányok. Bár ez képtelenség. Valamennyi lány nem lehet nyirkos.

A másik arra gondolt, hogy érdekes, ez a szögletes orrú is mindig nyirkos.

Hogy ki gondolt erre, ő vagy én? A fene tudja, melyik volt a szögletesorrúval.

– Nyirkosak! – kiáltottam.

– Igen, de neki nem ezt mondtam. Azt mondtam neki: Barna ágyam van. „Biztos benne?”, kérdezte ő. Nem, mondtam erre, nem vagyok biztos, lehet, hogy fekete.

– Fölöslegesen röhögött – mondtam kisegítőleg.

– Nem fölöslegesen, fölényesen – emelte fel az ujját a másik –, nagyon fölényesen. És azt kérdezte: „vannak képek a szobában?” Vannak, mondtam. „Milyenek?”, kérdezte ő. És gondolkoztam és gondolkoztam.

– Nem jutott eszedbe.

– Nem.

– Két éve laktál ott.

– Igen, két éve.

– Jó, nem emlékeztél, hát nem emlékeztél!

A szögletes orrú visszajött, odaült amellé, akivel volt.

– A skót viszki itt harminchárom forint – mondta egyikünk. Valószínű az, amelyik nem a szögletes orrú lánnyal ült.

– És mit gondolsz, mit csináltam? – kérdezte, rá se bagózva a skót viszkire, az, amelyik albérletben lakott.

– Fogalmam sincs – mondta a másik.

– Hazamentem és megnéztem a képeket.

Egy rózsaszín ruhás pincérlány skót viszkít hozott. Nagyon szép, látszólag számalomraméltó lány volt. De egyikük sem merte megszólítani, hátha a hangjából kiderül, hogy nem is számalomra méltó.

– Szóval megnézted.

– Igen. Két évig nem vettem észre. De akkor megnéztem. Egy macska ült a képen. Kicsit bandzsa macska. Nagyon fehér. És jobb felől mellette egy gyümölcsösksár. Almákkal, körtékkel. Minden almán jól látszott a fény.

– És a körtéken?

– A körtéken? – kérdezte elgondolkozva. – Miféle körtéken?

– A macska mellett.

– Ehe – mondta, s ez lényeges volt, olyan hangsúllyal mondta, hogy nem tévedhettem, lényeges volt ez az ehe.

– Még kérjél skót viszkít – mondta a szögletes orrú lány.

Az, amelyikünkkel volt, intett a rózsaszínruhásnak és azt mondta:

– Még skót viszkít! – aztán ránézett a másikra és megkérdezte: – Van pénzed?

Nevetséges. Egy fél deci skót viszki csak harminchárom forint. Kibírják. Kibírjuk. Kibirom. Egy napi keresetemből majdnem három skót viszkire telik. Ámbátor a Makk Bikában hétért kapsz egy fél konyakot. De oda a szögletes orrú nem jön be. Az ám, melyikünkkel is volt?

– És?

– Mit és?

– A képek.

– Ja. Attól kezdve megjegyeztem ezt a képet. A barátom, Mihály...

– Csokonai Vitéz – vetette közbe.

– Elmerengve rámnézett.

– Kicsoda?
 – Csokonai Vitéz Mihály.
 – Nem. Egy másik, Borbás Mihály.
 – Tudhattam volna – mondta a másik.
 – Nem tudhattad volna!
 – Na jó, nem tudhattam volna.
 – De igenis tudhattad volna, mert te vagy az a Borbás Mihály!
 Ordított.
 – Vagy te – mondtam én békítőleg.
 – Lehet, persze, lehet, hogy én.
 – Mit mondott Borbás Mihály?
 – Hogy felejtsem el. Hogy ne gondoljak arra a képre, ott az albérletben.
 – Igaza van – mondta a másikunk –, Borbás Mihály, akár te vagy, akár én, egy észkoncentrátum.
 – Persze, hogy igaza van, de hogy felejtsem el?
 – Két évig észre sem vetted!
 – Itt van – ütögette a tarkóját –, milyen agy ez, hogy kitörölhetetlenül őrzí a gyümölcstálas macskát!
 – Még skót vizskit – mondta a szögletes orrú.
 A pincérlány rózsaszínűen odalebegett. Még szánalmasabb volt, mint valaha.
 – Magával szeretnék élni – mondta neki valamelyikünk.
 Elképzeltem, ahogy este fáradtan hazajön a pincérlány és ölébe hajtom a fejem.
 A pincérlány nem értette. Látott már máskor is részegeket.
 – A macskának durung lába van és jól láthatók rajta a karmok.
 – Nincsen macska tövis nélkül. Felejtsd el! A méregzöld billiárdasztalra emlékezz s a vörös falakra.
 – Azzal a képpel sohasem éltem együtt.
 – De akkor is rá emlékezz.
 Fölugrott, körülrohanta az asztalt.
 Egy hosszú úr jött oda, a nadrágján fekete csík. Ahogy a tábornokoknak vörös, neki fekete. Valamit mondott. Talán azt, hogy nem kocsma ez. De látta, hogy skót vizskit iszunk.
 – Hát miféle agyam van nekem – mondta emez már az asztalnál ülve –, hát miféle agysejtek vannak ebben a rohadt koponyában! Megőrzik ezt a gyümölcsös-tálat meg azt a szörnyű macskát. Hát miért ítéltettem erre!
 – Még skót vizskit – mondta a szögletesorrú.
 A pincérlány már tűnőfélben lebegett körülöttünk a rózsaszín ruhában.
 – Magának van otthon képe? – kérdezte tőle.
 – Milyen képem? – csodálkozott a pincérlány.
 – A falon, a falon lóg kép?
 Megrántotta a vállát.
 – Hát nem tudok ettől megszabadulni! Miféle istenverés ez? El akarom felejtetni!
 – Sohasem felejtjed el – mondta kárörvendve a szögletes orrú lány –, sohasem! Pedig biztos oda sem figyelt. Csak látta: valaki üvöltve kesereg, mert nem tud valamit elfelejtetni. S erre kárörvendően azt mondta neki: Sohasem felejtjed el!
 S igaza van! Oda se figyel és igaza van!
 A macska a gyümölcsöstállal. A művész szemből ábrázolta, mert oldalról nem tudott macskát festeni.
 – Szeretted ezt a pincérlányt?
 – Szeretem. Nagyon szeretem.
 – Őmellette el tudnád felejtteni albérleted festményeit?
 Nem tudtam (vagy nem tudott) válaszolni, mert a szögletes orrú lány élesen felkacagott, s az amelyikünk vele volt, ettől elszégyellte magát.

Álom

*merülő kő
az álom vizében
már nem tudom
hogyan voltam éltem
csak süllyedek
a szürkeségben
nincs fent és lent
csak vízfalak
és a szavak
mint a halak
kiúsznak agyam
hálójából*

(Borsos Miklós „Álom” szobrához)

Metamorfózis

1

*a hétfő
kavicsá változtat
s a kedd kezébe dob
emberré csak vasárnap
válhatok*

2

*fává változtam és állok az úton
hogyan ember voltam még látszik
alakomon
de
sötétlő körömet már nem szaladom
a távoli ég nem dobol ablakomon
mert
fává változtam és hallgatom
hogyan csurog az eső alakomon*

(Henry Moore „Álló alak” szobrához)

THIERY ÁRPÁD

Az ember és a táj

Zákonyi Ferenc és a Balaton

Arról a legnehezebb írni, akit jól ismer az ember. A hagyományos módszerek érthetetlenül cserbenhagynak, az emlékek furcsa rövidzárakat okoznak. Nem elég az anyagot formális rendszerbe foglalni, mert új és új kétségek törnek elő az anyag hézagai közül, és a legjobb emlékek is már-már elbizonytalanodnak. Az építkezés szabálya: kiválasztani egy jó indító történetet vagy szituációt, és annak felszálló ágába kapaszkodva már semmiség az egész, gyakorlat, rutin dolga csupán. De, melyik legyen az a történet? Melyik legyen az a mozzanat?

Az arc? Erős, markáns, víz- és széledzett arc, úgy tűnik, vereséget nem ismerő. Van benne valami kérlelhetetlenség. Átható, gyors tekintet. Legfeljebb a hang lágyul el időnként, vagy inkább csak elmélyül, s a szem húzódik össze. Nevet? Erős fogai vidáman előre ugranak. Az arc azonban nem változik.

Az emlék? Hosszú évekket ezelőtt találkoztam vele először, még veszprémi újságíróskodásom első napjaiban, Balatonfüreden bolyongva, és egy balatoni hetilapról álmodozva, melynek munkatársaként jól eldolgozhatnék, és még csak el sem kellene hagynom az itteni vizet, a hegyet és a fákat. Idegenforgalmi szempontból lendületes időszak volt. A világturizmus kezdett példátlan méreteket ölteni. Olaszország egyetlen év alatt huszonkét millió külföldi turistát fogadott, Bulgária a tengerparton megkezdte a kilométer hosszúságú szállodasorok építését, Jugoszlávia is fölfedezte, hogy az Adria a nemzetgazdaság szempontjából óriási lehetőségeket rejtget... A Balaton abban az évben kapta az első, komolyabb fejlesztésre szánt összeget, ha jól emlékszem, negyven milliót. Betévedtem dr. Zákonyi Ferenc irodájába, hátha megtudok tőle valami érdekes dolgot. Órák múlva a fejlesztés „haditerveitől”, a megoldásra váró

gondok zuhatagától valósággal elkábulva, kezdtem gyanítani, hogy ritka, már-már érthetetlen embernek és tájnak ez a szerelmes eggyé forrása, és ez az érzés egyszer sem csökkent bennem, akárhányszor rontottam is be hozzá előre jelezve, vagy váratlanul, de mindig tervekkel, információk tömegével távozva. Ritkán fordul elő, hogy táj, ember és munka így összetartozzék. Az ember a táj része, a tájat az ember lassú szívóssággal megváltoztatja. A munka közöttük nem formális kötelék.

Egy friss élmény? Hat óra múlt. Két férfi érkezik dr. Zákonyi Ferenc lakására, ismerősen bevonulnak a szobába. Az egyik a balatonfüredi tanács titkára, a másik a községi művelődési otthon igazgatója. Tanácsért jöttek. Egy hónap múlva a füredi „pantheonban” leleplezik Hviezdoslav negyvenötezer koronás bronz emléktábláját – a nagy szlovák költőt, aki magyar iskolákba járt, és első verseit magyar nyelven írta: fontos irodalmi szálak fűzik a Balatonhoz. Az emléktábla leleplezése nagy esemény lesz, miniszteri fokozatú diplomaták jelezték jövetelüket, de ennél is fontosabb, hogy a magyar és a szlovák nép barátságának jellegzetes mozzanata. A két vendég figyelemmel hallgatja az információkat, időnként följegyeznek valamit a papírra, többnyire csak a címetek, hová kell még elmenni, kiket kell fölkeríteni és meghívni az ünnepségre.

– Tehát, a zenekar lehetőleg Dvorzsákokat játsszon. Ők ajánlanak majd egy szép darabot... – tűnődik el a hangja egy-két pillanatra, jelezve a hátteret, ahol a gondolat ellenőrizi a szavakat: nem felejtett-e ki valamit?

A hangulat? Sokat használt dossziét húz elő a hatalmas könyvszekrényből. A mozdulat olyan, mint egy határozott tollvonás a fehér márványpapíron. A szekrény roskadozik. Ezer kötet a Balatonról. Tizenennyolc éves kora óta gyűjti. Amit százötven év óta leírtak a Balatonról, az mind megtalálható itt a vitrinben. Csodálkozni sincs időm.

– Ezt nézd meg! – biztat fellapozva a dossziét. – Magyar írók eredeti kézírásai, följegyzései a Balatonról... Itt van például Móricz Zsigmond néhány sora, amit Kenesén írt 1940 júliusában: „Ekkora tenger... Micsoda szemképráztatás! De, mi megelégszünk azzal, hogy szép a Balaton...”

Eötvös, Jókai, Krúdy... Írók, művészek, tudósok... Tiszteletreméltóan vastag papírcsomag.

Az ismertető jelek? Valósággal varázslója ennek a tájnak. Az utóbbi 17–18 év alatt nem épült itt turistaház, emlékszoba, nem állítottak helyre műemléket, nem nyitottak meg szezont, nem jelent meg turistajelzés, amihez ne volna személyes alkotó köze... Írók, művészek, diplomaták, közéleti férfiak barátja... A víz barátja, melynek két partpontján – Siófokon és Balatonfüreden – töltötte életének nagy részét... Barátja a magyar történelemnek. Barátja? Sokkal több annál. A nagyvázsonyi lovasjátékok gondolata, megrendezése az ő nevéhez fűződik. Az első lovasjátékok után még nehezen űlt el a lelkesedéstől és gyanakvástól vegyes hangulat, de a következő évben már tízezrek utaztak a látványos eseményre, köztük több ezer külföldi vendég, és két éve már nyugodt lelkiismerettel írhattam le e folyóirat hasábjain: „Keresve sem lehetett volna az országban alkalmasabb várat találni egy idegenforgalmi jellegű hadijátékhoz, melyet ugyanakkor józan s erős szálak fűznek a nép történelmének néhány legendás mozzanatához. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a játékok programja megfelel-e annak a történelem-felfogásnak, mely a nemzet múltját a helyére teszi, illetve a helyén tartja, másrészt a történelmiességen átemelkedve képes-e idegenforgalmilag, kultúrpolitikailag valami másra, korszerűre, nemzetközire?...” Nem gondoltam – s tudhattam-e? – hogy két év múlva azt kell leírnom: 1967 augusztusában rendezték meg utoljára a nagyvázsonyi lovasjátékokat. Miért? Sokan kérdezik ezt mostanában. A válasz körülbelül így hangzik: nincs pénz... Dr. Zákonyi azt mondja elszomorodva, s amit mond, elfogadom:

– A lovasjátékok megszűntek, ez nem tölt el örömmel. Azonban mégiscsak az a lényeg itt, hogy ebből a kis elzárt faluból idegenforgalmi nevezetesség lett. Miután a várat helyreállítottuk, az első évben ezer turista fordult meg Nagyvázszyban. Tavaly hetvenezer. A Zichy-kastély helyreállítása két és fél millióba került, a közelében kialakított néprajzi múzeum, a rézkovács és takács műhely komoly kultúrlátványos-

ság. És azt is a lényeghez sorolom, hogy a faluból az elvándorlás néhány év óta megszűnt. Van miért ottmaradni. A faluban kiépítették a vízvezetékhalózatot, rendbehozták a belső utakat, a közvilágítás szinte városias...

Valahol azt olvastam Zákonyiról, hogy tettekre kész ember. Azt hiszem, ez egészen találó. Televízióban, rádióban nyilatkozik, emléktáblát leplez le, útikalauzt ír, boszszankodik a bürokratikus megoldások miatt, vagy hálátelt szívvvel rázza a delegátusok kezét – mindig ez a tettekre készség feszül a hangjában, a mozdulataiban. Megfejt-hetetlen energiatartaléka van, amely a legnehezebb nap, a legfájdóbb kudarc után is estétől reggelig képes megújulni.

A levél?

„Ne vedd rossz néven, hogy ilyen sokáig nem válaszoltam, de leveled éppen aznap érkezett, amikor engem a BEA repülőgépe már London felé röpitett, hogy újabb emléktáblát leplezzek le. Bizonyosan olvastad a magyar sajtóban a Paget-emléktábla leleplezésének ügyét. Nagyon szép volt. Itthon azt mondták, húsz ember se lesz ott. Hazulról megszerveztük a füredi Rallye-n résztvevő angolokat, és háromszázan voltak. Amikor odaérkeztem a kimondhatatlan nevű Thorpe-Satchville községbe, ahol Paget született, és megláttam a fehérsisakos közlekedési rendőröket, tudtam, hogy megnyertük a csatát. Amikor pedig a megye Lord majorja a királynő képviselőjében feltűnt pálcs, koronás kísérvével, igen boldog voltam. Ez volt az Angol–Magyar Baráti Társaság legnagyobb rendezvénye a húsz év alatt, mondta a főtitkár. Nagykövetségünkötől is igen szép elismerést kaptunk... Azután jött Párizs, ahol végre sikerült megtalálni Batsányi János házát, és végre befejezhetem a megkezdett munkát...”

A balatonfüredi emléktábla-cserék története tíz évre nyúlik vissza. Francia turistacsoport járta a Balaton északi tájait, és egy nap Sümegre vitte őket az autóbusz. A múzeum folyosóján volt egy térkép, amely feltűntette Kisfaludy Sándor kalandos életútjának állomásait, köztük a nem kis jelentőségű draguignan-i hadifogságot is. A francia csoport egyik hölgytagja csodálkozva fölkiáltott: Hisz én ott tanítottam!... A tanárnő és nem utolsó sorban a Francia Kommunista Párt touloni szervezete révén megalakult a draguignan-i Kisfaludy Emlékbizottság, majd 1960. szeptember kilencedikén a párizsi magyar nagykövet jelenlétében, több ezer érdeklődő előtt leleplezték a Kisfaludy-emléktáblát. A krónikához tartozik, hogy a magyar és a francia himnuszot a Touloni Tengerészeti Akadémia ötven tagú zenekara játszotta. 1963-ban Kassán Batsányi János emléktábláját avatták fel annak a háznak a falán, ahol a forradalmi lelkesítő költő „A franciaországi változásokra” című halhatatlan költeményét írta. Az Osztrák Kommunista Párt tiroli bizottsága segített, hogy nem sokkal később a kufsteini vár tizenhárom számú cellájában – ahol Batsányi raboskodott – leleplezzék az emléktábláját. Viszonzásként Batsányi feleségének, Baumberg Gabriellának, a neves osztrák költőnőnek Tapolcán megcsináltatták a mellszobrát, a Malom-tó partján felállították, a turistaszálló pedig a Gabriella nevet kapta. Újabb viszonzásul tavaly júliusban megnyílt Kufsteinban a magyar irodalmi múzeum. Emléktábla Linzben a Landstrasse 28. számú ház falán, ahol Batsányi a feleségével lakott, most pedig a Szajna-part egyik kerületében kutatják a fennmaradt három rakparti ház címét, amelyek egyikében Batsányi élt, Napóleon évjáradékát élvezve... Krakko főterén, egy hatszáz éves ház falán rövidesen állni fog Balassi Bálint emléktáblája. Már folynak az előkészületek, hogy Londonban elhelyezik Richard Bright angol orvos emléktábláját, akinek már van táblája Keszthelyen, a Guy-kórház falán. R. Bright elsőként írt korábban angolul Keszthelyről és környékéről, és hirt adott a feudális viszonyok közt nyomorgó nép életéről. Rimaszombaton visszaállították Blaha Lujza szobrát, amely éveken át a múzeum alagsorában hevert; Balatonfüreden pedig Hašek emléktábláját leplezték le, aki többek közt Balatoni történetek címen ismert könyvet írt a magyar tengerről. Podolinban készült a Krúdy-emléktábla, s mire e sorok megjelennek, Balatonfüreden már ünnepi külsőségek között leleplezték Hviezdoslav tábláját. A kassaiak nemrégiben üzentek Balatonfüredre: Találtunk Iglón egy Tompa-emléktáblát. Vissza tesszük, és ti kinek fogtok cserébe emléktáblát állítani?...

A balatonfüredi SZOT-üdülő nyitott folyosóján kialakult emléktábla-pantheon

a mintegy húsz márványemlékkel nemcsak kultúrtörténeti nevezetesség. Több annál. Minden tábla egy-egy kis követe a népek kultúrbarátságának.

Az élete? A Baranya megyei Romonyán született, az apja kántortanító volt. A családi szálak máig is Baranyához fűzik. Egyéves korában Siófokra került, de középiskoláit Pécsen végezte, és a két doktorátust is a pécsi egyetemen szerezte meg. Minden évben legalább egyszer ellátogat Baranyába. Tavaly a negyvenéves érettségi találkozózn volt Pécsen.

1945-ben, az északi parton még jóformán dörögtek a háború ágyúi, amikor a siófokiak megválasztották főjegyzőnek. Nehéz „örökséget” vett át. A hid felrobbantva, a víztorony megrongálva, a házak cserép nélkül áztak az esőben. Még abban az évben százötven volt penziót, nagyobb villát átadtak munkásüdülőnek. Egy évvel később, a következő nyáron már különvonatokat vártak, nemcsak belföldről, de Csehszlovákiából – sőt egyik vasárnap háromszáz angol érkezett Siófokra, különvonattal Londonból. 1946. július huszonkettedikén, egyetlen vasárnap húsz különvonat érkezett a siófoki állomásra, ők meg csak álltak a peronon, és boldogan hallgatták a hangszórót, ahogy sorban, egymásután üdvözölte a vendégeket.

A felszabadulás után, 1946-ban dr. Zákonyi Ferenc adta ki a Balatonról az első idegenforgalmi prospektust – cseh, német, lengyel és magyar nyelven – Siófoki Füzetek cím alatt megindította a község történetére, fejlődésére vonatkozó tanulmányok kiadását, és egyidejűleg felhívást bocsájtott ki.

„Siófok lakosai, Siófok barátai!

A községi irodalmi és művészeti bizottság nevében örömmel adom e füzetet mindazok kezébe, akik szeretik a Balatont, 900 éves községünket, és szívükön viselik annak fejlődését. Régi hiányt pótolunk a Siófoki Füzetek kibocsátásával. Amíg községünk fürdőügyi, gazdasági, kereskedelmi stb. téren igen szépen fejlődött, művészeti és irodalmi téren jóformán semmit sem alkotott. Kisebb fürdőhelyek is előttünk járnak, megelőznek e téren bennünket. A nagyobb fürdőhelyek hatalmas irodalmi anyaggal dicsekedhetnek, múltjuk, fejlődésük minden szakasza már ismert. Siófoknak, amely a jövőben is az elsővonalbeli fürdők között akar szerepelni, ezen hiányt sürgősen pótolnia kell. Lakóhelyünket, környékünket, múltunkat, elődeink életét mielőbb fel kell tárni, ismertté kell tenni, hogy ezáltal községismeretünk, helyszeretetünk növekedhessen. Az első szám megjelenése alkalmával köszönetet mondok az üdülőhelyi bizottságnak, amely megértéssel tette magáévá elgondolásunkat, és ezen szám megjelenését adományával elősegítette. Siófok lakosait és barátait pedig arra kérem, segítsenek nekünk e füzetek megvásárlásával, tegyék lehetővé azok megjelenését, és ezáltal Siófok kultúrájának elősegítését...”

1951-ben leváltották a főjegyzői beosztásából. Az előzmény csaknem szokványos. Felmérő jellegű bizottság érkezett hozzá, és megkérdezték: mennyi lesz a termés? Azt mondta: Körülbelül nyolc mázsa holdanként. A bizottság kiment a határba, és megállapította, hogy holdanként tizenkét mázsa lesz. A főjegyzőt leváltották, indoklásul felhozva, hogy „nem ismeri a faluját, ha ekkorát tévedett a becslésben”. Hetek múlva a cséplés után kiderült, hogy a termésátlag nyolc egész egytized mázsa volt holdanként, de akkor ő már a balatonfüredi idegenforgalmi hivatalnál volt, és első ténykedéseként elküldte a körlevelet: mérjék föl a Balaton északi partján, hol vannak műemlékek, nevezetes romok, épületek, öreg fák...

– Mostanában sokszor végiggondolom – mondja –, hogy húsz év alatt mennyi ember vett részt ebben a nagy munkában! Nyugdíjasok, öregasszonyok, papok, és mennyien még mások, akik vállalták egy-egy rom, vagy régi fa, vagy öreg épület gondozását, sokszor csak filléres ellenszolgáltatásért, vagy még annyiért sem. Csak én magyaráztam, lelkesítettem őket. Annakidején a legfontosabb a közhangulat kialakítása volt, hogy a műemlék az műemlék. A romos épületeket mégcsak rendbe hoztuk, de azokat fenn is kellett tartani... Aztán elkezdtek az útikalauzokat! Több mint harmincat írtunk az itteni várakról és műemlékekről. Akkor minden még kezdeményezés volt, most már általános. Mondhatom, érdekes munka ez. Egy ponton túl már nem egyszerűen hivatali munka.

- Mi volt a számodra a legemlékezetesebb itt a Balaton mellett az utóbbi húsz-huszonöt év alatt?

- Az első három év. Az átalakulás ideje. Én nagyon jól tudom, hogy mi volt itt negyvenöt előtt. A Balaton tizenhárom ezer magánpenziójával szemben a munkásoknak az egész Balaton-parton három üdülőházuk volt, kétszázhetven ágygal. Most hat-száz munkásüdülő van a Balatonon, ez mindennél többet mond. Az első három év alatt, ahogy Bebrits Lajos mondta egyszer: a Balaton a magyar nemzet nagy nemzeti játéktere lett.

- Véleményed szerint mi a leglényegesebb a Balaton történetének utolsó negyedszázadában?

- Az a leglényegesebb, hogy a Balaton európai lett. A szállodák, az éttermek, az idegenforgalmi szolgáltatás általában eléri az európai színvonalat. De nagyon sok munka vár még itt, amire csak azt sóhajtjuk reménykedve: ez még a jövő feladata...

De milyen is ez az európaiság – amely a történelmi múltra épül –, mennyiben európai idegenforgalmi szempontból, és mennyiben áhitott csupán ez a színvonal?

A múlt tele van történelmi emlékekkel, elég csak – tiszteletlenül – belepillantani Keresztury Dezső: Balaton című könyvébe: „A honfoglaló magyarság nem becsülte különösképpen az északon hegyes, délen mocsaras partú nagy vizet. Nem volt kimagasló jelentősége, de mindjárt kezdetben feltűnt a nemzeti történelemben. Első krónikásunk Anonymus írja: Szalók apja, Ösbő, meg Örkény apja, Öse, miután Vasvárt bevették, tovább lovagolva a Balaton vize mentén, elérkeztek Tihanyhoz, majd miután a népeket ott meghódították, tizenegyed napra bejutottak Veszprém várába... A XVIII. század második felében az ország állapotát felmérő hivatalnokok járnak a Balaton mellett is. 1766-ban elkészül a vidék első mérnökileg pontos térképe, és a XIX. század fordulóján számbaveszik természeti kincseit... Festetich 1817-ben megrendezi az első helikoni ünnepeket Keszthelyen... A huszas évektől Balatonfűreden találkoznak az ellenzék vezető emberei, 1831-ben áll a színház; Wesselényi, Kossuth, Deák járnak erre ismételtén. 1837. augusztus 19-én Széchenyi rendez összejövetelt az üvegházban... Csak természetes, hogy a haladás jelképe a tavon ismét a hajó, de most már nem vitorlás bárka, hanem gőzhajó. A Kisfaludy 1846-ban indul próbaútjára... Századunk első felének a balatoni tájakon is legfőbb jellemzője a technikai civilizáció előretörése. Parcelláztak, közműveket építettek, partot töltöttek fel a kikötők kiemelt homokjával...”

A felszabadulás után a Balaton történetében két alapvetően nevezetes mozzanat történt. Az egyik a magánüdülők szocializálása, a másik pedig 1959-ben, amikor a Balaton partján megjelentek a „brüsszeli” motelek. Ettől számíthatjuk az európai igényeket hangoztató idegenforgalom kezdetét.

Balatonfűreden ma egy négyszögöl közművesített telek ára ezer forint. Ez a mi viszonyaink között komoly árszínvonal. Mondhatnám: osztályon felüli. S miután Balatonfűred az északi part szíve, és az egész Balaton kiemelkedő hírnevű és forgalmú üdülőhelye, jogos a kérdés, hogy mi ennek a magas telekárnak az „ellenszolgáltatása”? Fűred történelmi patinájú hely. Csodálatos, nem utánozható hangulata van. A szállodái végre fölépülnek. A kisebb-nagyobb szolgáltatási bosszúságok ellenére népszerű hely, a színvonal is nagyjából – de csak nagyjából! – kielégít.

Mindez azonban egy évben csak három hónapig.

Minden évben három hónapig. A május végi idény-nyitásig az egész Balaton jóformán kihalt, legfeljebb az északi országok turistáinak hangja veri föl a fák csöndjét, és szeptemberben már csak Fűred barátai, jó ismerősei tartózkodnak itt. Mi az oka? Kénytelen vagyok idézni: „Aki csak úgy kisiet a vízpartra, ledobja ruháját, s a vízbe veti magát, aki csak fürdik, kirándul, vagy a lampionos esti vendéglőkben táncol, persze hogy úgy érzi és tudja: a Balatonon csak a nyár érdekes. Akik ismerik a vidéket, mosolyognak ezen. Tudják, hogy a Balaton azoknak mutatja meg magát teljes gazdagságában, akik minden évszakban fölkeresik...” Ez mind igaz, azonban a Balatont csak az keresheti fel minden évszakban, aki egyetlen napra utazik le, vagy jó barátja él ott, akinél kedvére megszállhat. Mert például a Balaton legtöbb szállodája innen és túl – beleértve a siófokiakat, a fűredi Annabellát, és a most készülő

Marina Szállót is – nem fűthető. De az egész tó partján, innen és túl – hiányoznak azok a létesítmények, vendéglátóipari és kulturális létesítmények, amelyek nélkül csak nyáron és fürdésre használható a Balaton.

Európai színvonalról beszélünk, de ez csak a három nyári hónapra érvényes. Legjobb, ha beismerjük, hogy amíg a Balatonnak egy évben csak három hónapig van számottevő idegenforgalma, legfeljebb nemzetközi vikendtelep lehet, nemzetközi nyári fürdő, de nem valóságos európai fürdőhely.

A téliesítés a Balaton legsürgősebb megoldásra váró problémája, s akkor a vendéglátóipar nem közöl majd olyan meglekítő adatot, hogy például csak tavaly, csak a füredi Annabellában kétfélmillió forint volt a ráfizetés. A téliesítéssel együtt, egyidejűleg megoldásra vár a Balaton létkérdése: a víz. A Balaton vize természeti és mechanikai okok következtében egyre fogy, más oldalról pedig feltöltődik. „A Zala-folyó hordalékának a keszthelyi öböl ellen intézett támadására például már a húszas években felhívta a figyelmet Cholnoky professzor, jeles földrajztudósunk...” – olvasom egyik napilapunkban. Öröndetes, hogy az idén májusban már nyílt, őszinte szaktanácskozáson tárgyaltak a Balaton súlyos vízproblémájáról, és biztosnak látszik, hogy a negyedik ötéves tervben meg is kezdik a Dráva–Balaton-csatorna építését, amely majd optimálisan stabilizálja a tó vízmagasságát.

Vannak lelkesítő mozzanatok a Balaton partján. Az ember egy-egy pillanatra valósággal elámul, föllelkesül a Balatonfüred–Nagyvázsony között közlekedő négylovas postakocsi láttán, amelyet eredeti angol modell után készítettek, és jólesik látni, amikor a holland lovasok Nagyvázsonyból felkaptatva a sümegi várba megpillantják a nemzeti zászlójukat, és percekig lelkesülten szorongatják a gondnok kezét... Vannak ilyen szép pillanatok, vannak kellemes meglepetések, amelyek valóban elhítetik az emberrel az európai színvonalat. Ezek azonban csak részletek. A vendéglátás pillanatai. Ha elfogadjuk az ezerforintos telek-négyszögöleket – márpedig ez tény – akkor a Balatonnak nem csupán, talán nem is elsősorban vendéglátóipari problémái vannak, – ez nem azt jelenti, hogy nincsenek ilyen problémák, sajnos sokkal több a kelleténél – de a lényegi gond a Balaton alapvető fejlesztése. Mindenekelőtt a téliesítés, a víz, és majd ezeket követően jelentkezik a többi gond, ahogy ez egy európai színvonalú fürdőhelyen természetes.

Úgy tűnik: az embertől kissé elkanyarodtam a tájhoz, de ennek alighanem maga az ember örül a legjobban, aki az életét tette föl a Balatonra, annak idegenforgalmára. Egy kiegészítéssel azonban még tartozom: dr. Zákonyi Ferenc, a Veszprém megyei Idegenforgalmi Hivatal vezetője az év végén nyugdíjba megy. Mit lehet ilyenkor még mondani azonkívül, amit eddig leírtam? Mit, ami elismer és egy kicsit megvigasztaló? Talán így: sok ilyen emberre van szüksége még a Balatonnak. Bizonyos, hogy vannak is, lesznek is.

LIPTÁK GÁBOR

John Paget Balatonfüreden

A múlt század harmincas éveiben kibontakozó reformkor a régóta érlelődő társadalmi, politikai és kulturális változások nagy mozdulása az akkori Magyarországon. Széchenyi gazdasági és politikai reformprogramja összefogja az újat akaró erőket. A magyar közélet megélenkül s az addig partikuláris vidékiességbe szorult kezdeményezések nagy lendülettel fejlődő fővárosunkban megtalálják országos fórumukat. Az irodalmi, gazdasági és politikai reform igénye az egész országot megmozgatja, s a Balaton mellett is egy országosan készülő termékeny viharok szelei járnak. A Balaton-vidék gazdasági, politikai és társadalmi súlypontja ekkor helyeződik át Keszthelyről Balatonfüredre.

A harmincas évektől kezdve a nemesi reformpárt embereinek hivatalos találkozóhelye lett ez a kiépülő fürdőtelep. Tüntetés az is a bécsi udvar ellen, ha a nemes-ség végre osztrák fürdők helyett Magyarhonban tölti a nyarat. A magyar irodalmi élet, a költészet legjobbjai keresik fel Füredet. A harmincas években szinte előké-szítő országgyűlések folynak a fürdőhelyen, s hogy mennyire fontos az, ami itt tör-ténik, eléggé bizonyítja a jelenlévő személyek politikai jelentősége. A reformkor ve-zető alakjai találkoznak itt a legjobb költőkkel s a füredi események visszhangja az egykori sajtótudósításokban – amelyek közül olyanok emelkednek ki, mint Kossuth fürdőlevelei, – mutatják mindezt ugyanúgy, ahogy a Füreden történekről bőségesen beszámoló rendőri jelentések.

Érthető tehát, hogy John Paget, ez a kiváló és haladó gondolkodású angol uta-zó, aki mintegy huszont esztendővel később járt Füreden, mint Richard Bright, ma-gyarországi útjai során ismételtén ellátogatott a fürdőhelyre s dunántúli beszámo-lóinak legjelentősebb jegyzeteit is erről írta.

John Pagetnek egyébként lényegesen kiterjedtebb és mélyebb kapcsolatai vol-tak a magyar társadalommal, mint Richard Bright-nek. Az egyik múlt század végén megjelent magyar lexikon „angol eredetű s magyar hazafivá lett jeles gazdának és író”-nak nevezte, s nem ok nélkül. Paget 1808-ban Thorpe-Satchvilleben született, a York Collegeben tanult s az edinburghi egyetemen nyert orvosi oklevelet. Európai utazásain Olaszországban ismerkedett meg Wesselényi Polixéniával, egy rendkívüli műveltségű magyar asszonnyal, akit később feleségül vett. Beutazta Magyarorszá-got, Erdélyt s végül is Erdélyben, Gyéresen telepedett le. Már harmincnyc esztén-dős korában az 1846–47-i erdélyi országgyűlésen magyar honosságot kért. Az erdélyi közélet minden jelentősebb, kultúrát előmozdító erőfeszítésében találkozunk e korban Paget névével. A Magyarországon letelepedett angol tudós, mint gazda is kiváló hírnévre tett szert.

Paget 1839-ben írta meg könyvét „Hungary and Transsylvania” címmel. A mun-ka, amelyet a Magyarországról szóló akkori legjobb útleírások között tart számon azóta is az irodalom, ugyanebben az évben jelent meg. Nemcsak tárgyilagossága te-szi a művet ma is vonzóvá, hanem mély rokonszenve a magyar függetlenség, főkép-pen a reformjaiban megújuló és az emberi haladás nagy céljait követelő nép iránt. A harmincas-negyvenes években, a könyv megírása idején, a reformkor még forron-gó, kialakuló, vajúdó világot jelentett Magyarországon. Növekedésében és kialaku-lásában azonban Paget már személyesen is részt vett, egészen a végső, személyes helytállásig.

A negyvennyolcas forradalomban a magyarság oldalán állt és vállalta az ezzel járó kockázatot is. A magyar szabadságharc legendás tábornokának, a lengyel szű-letésű Bemnek lett szárnysegéde, akinek másik szárnysegéde Petőfi volt. Mindvégig Paget tájékoztatta az eseményekről a forradalom és a szabadságharc ügyével rokon-szenvező nyugati közvéleményt. És amikor a bukott szabadságharc után az abszolu-tizmus bosszúja elől Angliába kellett menekülnie, töretlen erővel folytatta agitáció-ját a magyar ügy érdekében. 1855-ben tért vissza Erdélybe s 1892-ben ott is halt meg gyéresi kastélyában. Élete nyolcvannégy esztendejének több mint felét Magyar-országban töltötte.

Természetesen, amikor könyvét írja, még idegenként járja az országot. Abban az időben a magyar reformmozgalmak még csak az éles megfigyelő számára mutat-ják a későbbi forradalom jeleit. Paget, ha látja is ezeket a jeleket – bizonyára óva-tosságból, éppen a magyar nép iránt érzett mély rokonszenve miatt, – akkor még kerüli politikai megfigyeléseinek és az általános helyzetnek leírását.

Inkább a vidékről, a társadalmi és gazdasági helyzetről s a társasági formákról és szokásokról ír. Rendkívül pontos és tárgyilagos ebben is, beszámolója érdekesebb-nél érdekesebb részletek és megfigyelések gyűjteménye. Füredről írott sorai, éppen a fürdőhely reformkori szerepének ismeretében nyernek fokozott jelentőséget.

Mindjárt „Füred and the Balaton” című fejezetének első részében így írja le a fürdőhelyet:

„Külföldinek érdemes ellátogatni a Budapesttől délre mintegy nyolcvan mérföld-

re fekvő elragadó kis balatonparti fürdőhelyre: Füredre, nemcsak a táj szépsége, hanem az ott rendszerint összeseregglő kellemes társaság kedvéért is."

Később a Balatonról ír angol tárgyilagossággal:

„Már esteledett, amikor megpillantottuk a Balatont. Ha nem is monumentális a látvány, de a partokat elegendő hegy és erdő övezi ahhoz, hogy innen nézve megtaláljuk a kedves tavi táj minden jellegzetességét. Füred csak az utóbbi években lett divatos fürdőhely: és eltekintve a hatalmas Horváth-háztól s egy-két kevésbé jelentős épülettől, még közel áll az ősi természethez és így romantikus lelkek kedvére való. A Horváth-ház nagy szálloda, vagy inkább bérház, amelyet a tulajdonos, Horváth úr építtetett. A családnak fenntartott helyiségeken kívül, a szobákat igen mérsékelt áron adják ki a vendégeknek."

Mikor Füredre megérkezik, egyetlen üres szobát sem talál az egész fürdőhelyen, később azonban mégis szállást kap a híres Horváth-házban:

„Egyenesen ehhez a szállodához hajtottunk és megkérdeztük, nem kaphatunk-e szobát. A portás azonban határozott „nem”-mel válaszolt, hozzáfűzve, nem hiszi, hogy egyetlen szabad szobát találunk az egész fürdőhelyen. S mialatt Füred féltucat házában szállás után érdeklődtünk, a fürdőhely semmittevői körülállták a kocsit s megbámulták az angol vendégeket, akikről szolgánk nem mulasztotta el közölni, hogy hajléktalanul maradt külföldiek. A szálloda zsaluinak résein ragyogó, fürkésző szemek csábítottak maradásra, mialatt minden egyes visszautasítás növelte félelmünket, hogy vissza kell fordulnunk. Körülöttünk nőttön-nőtt a tömeg, s minthogy nem szeretem, ha bámulnak, az udvariatlannak vélt kíváncsiszkodást a tőlem telhető legbarátságatlanabb pillantásokkal viszonztam. De csakhamar rájöttem tévedésemre, mert kiderült, hogy a körülállók egyszerűen zavarban voltak, nem tudván, milyen nyelven szólítsanak meg. Egyikük hozzám lépett, s nagyon udvariasan franciául ajánlotta fel szolgálatait.

A jég megtört, s hála a magyar nyíltszívűségnek egyszeriben otthonosan éreztük magunkat a kis csoportban. Hamarosan kerítették szobákat, amelyek lakóit kedvünkért átköltözésre bírták. Az a gyanúm, hogy a legjobb szószólónk végül is egy kis női kíváncsiság lehetett. Mint később megtudtam, B. grófnő kijelentette, hogy kár lenne ily könnyen elszalasztani három angolt, akik elsőként jöttek erre a vidéki fürdőhelyre: s ragaszkodott hozzá, hogy szobákat keressenek számunkra. Valóban kaptunk is szállást."

Az állandó füredi színház, melyet a nemzeti felbuzdulás teremtett meg Kisfaludy Sándor kezdeményezésére, a reformkor egyik országos híru vívmánya. A magyar nyelvű színjátszás ismét egy lépés az osztrák elnyomás alól való szabadulás nehéz útján. Paget ír a füredi színházról is, bár a szép magyar hölgyekről nagyobb lelkesedéssel szól, mint az előadott darabokról:

„Pihenésünk azonban nem tartott soká, mert arra is alig maradt időnk, hogy a színházi előadás előtt porlepte ruháinktól megszabaduljunk. Azt reméltük, az előadászon mód lesz közelebről betekinteni az érkezésünkkor a zsaluk mögül csillogó szemekbe. Nem is csalódtunk, a kis színházat a szemek csillagkoszorúja ragyogta be és bőségesen kárpótolt az operának nevezett borzalomért. Magyar történelmi tárgyú, magyar nyelvű darabot adtak, egy elég gyenge német operának a zenéjével. Az egész darabot még rosszabbá tette búskomor hangulata."

Később a töről, a tihanyi félszigetről ír, majd pontos és szigorú szavakban számol be a magyar hajózás szomorú állapotáról:

„Reggel, ahogy körülnéztünk, közvetlenül a nádszegélyezte tó partján találtuk magunkat, ahonnan a túlparton csak alacsony dombokat láttunk, de fát vagy sziklát egyet sem, még kevésbé füves partot, amelyen a tó megközelíthető lenne. De kissé távolabb, déli irányban a tihanyi félsziget, s a hegy csúcsán a templom és a kolostor, elragadóan szép látvány.

Egy angol számára nehezen elképzelhető ilyen, a kereskedelem s a szórakozás szempontjából teljesen kihasználatlan tó. Azt hiszem egyetlen kereskedő bárka sincs rajta, de bizonyos, hogy egyetlen vitorláshajó sem található az egész tavon. Nem volt még nép, amelynek kevesebb veszélyes hajlama lett volna a hajózáshoz mint

a magyarnak. Befagyott folyóikat s tavaikat úgy látszik sokkal inkább kihasználják, mint nyáron. Amikor egyik környékbeli úrnak említettem, milyen furcsa, hogy a tavat nem használják közlekedésre, így kiáltott fel: „Öh dehogy nem! Télen egyik végétől a másikig úgy hajtattunk rajta, mintha országút lenne!”

Horváth, a házigazda ebédjének leírása, a rokoni csókok ceremóniája is helyet kap Paget írásaiban. A későbbi összejövetele, amelyen Füred előkelőségei találkoztak Horváthék szalonjában, ismét a magyar nők szépsége ragadja el az angol utast:

„Az ebédet házigazdánk jól ismert vendégszeretete és humora kellemessé és vídammá tette. Ahogy Magyarországon szokás, az ebéd kettőkor kezdődött és ugyan-csak a szokásoknak megfelelően bőséges és kitűnő volt. Mikor a szalonba visszavonultunk, újdonságként hatott, s nem is értettük meg kellőképpen, a meghajlások és rokoni csókok ceremóniáját. Úgy képzelem mindez abból a török szólásból származik: „Váljék az étel egészségre!” Azt hiszem Németországban ez sokhelyütt szokásos, mert emlékezem, hogy Berlinben nem csekély megdöbbenésemre az étkezés után egy úri társaság összecsókolózott. Ennek ellenére a csók férfiak között Magyarországon majdnem annyira ritka, mint nálunk.

Korán távoztunk, megkértek azonban arra, hogy térjünk vissza öt órára, arra az összejövetre, amelyen Füred előkelőségei Horváth úr szalonjában találkoznak. Nem sokkal a kitűzött idő után hatvan-hetven főből álló társaságot találtunk, közöttük annyi szép hölgyet, amennyivel még soha nem találkoztam ekkora összejövetele. Az kétségtelen, hogy a magyar hölgyek csinosak, itt azonban annyi szép hölgy vonult fel, hogy az még Magyarországon is ritkaság. Nem lenne értelme nevüket felsorolni az olvasónak: egy hölgy szépségét pedig leírni szinte lehetetlen; így hát azt hiszem, ezt a legjobb festőre: saját képzeletükre kell bíznom. Mégis azt mondanám: a magyar nők szépsége nagy, kerek szemüknek, igen sötét hajuknak és szép arcborúnak köszönhető. Vonásaik is finomak, jóllehet kissé szabálytalanok, különösen álluk és ajkuk szépen metszett, s csak ritkán olyan keményvonalú, mint az angolszászoké.”

Teázás, kártyázás, kávézás és kevés diskurzus közben telt a soirée kilenc óráig, amikor kihirdették, hogy átmennek a nyilvános termekbe: a bálra. És most következik annak a mulatságnak rendkívül érdekes leírása, amelyet a későbbiek során többször a híres füredi Anna bálok egyik ősenek tekintettek:

„Azokban a termekben voltunk, amelyeket rendszerint a helyi vendéglősnek adtak ki s ez a bál is az ő hasznát szolgálta. A társaság is vegyesebb volt, s messze elmaradt Horváth úr szalonjának eleganciája mögött. A társaság két-három klikkre oszlott, s mi szerencsésen a legjobbikba kerültünk. Megérkezésünkkor a forró júliusi este ellenére is javában járták a keringőt és a galoppot. Soha nem láttam még ennyire élvezni a táncot. A hölgyeknek nem kell bemutatkozni, táncba indulnak az első jelentkezővel. Kétszer-háromszor körbe keringenek a teremben, s aztán az urak helyükre kísérik a hölgyeket, és máris mással folytatják a táncot. Szó alig esik közben, a tánc a lényeg, ezt nem tévesztik szem elől.

A táncolók kivételével az urak középen álldogálnak, a hölgyek pedig körben, egymás mellett ülnek. A tánctól eltekintve nők és férfiak oly szigorúan elkülönülnek, akár az itteni protestáns templomokban: mi több, hagyják, hogy a hölgyek maguk sétálgassanak a termekben. Azt hiszem, szörnyű eretnekeknek tekintettek bennünket, amikor beszélgetés közben felajánlottuk karunkat, hogy kísérgessük a hölgyeket. Néhány férfi nemcsak öltözködésével, de magatartásával is közönséges benyomást keltett.”

Egyik helyen a puritán angol utazó enyhén megbotráncozik a Strauss keringőre táncoló hölgyek viselkedésén:

„Szokatlan volt az a mód, ahogy egyes hölgyek a valcert járták. Strauss valcerei a táncba, annak eredeti jellegével ellentétben annyi gyorsaságot vittek bele, hogy az nemcsak eleganciáját, hanem gyakran illendőségét is elvesztette: ugyanis két személynek oly gátlás nélküli összesimulását követeli meg, amelyet, – legalábbis látszólag – nem igen lehet tartózkodónak tekinteni. És mi több, egyik-másik hölgy, miközben átengedte magát a tánc szédült igézetének, oly önfeledten hajtotta fejét gavallérjának

vállára, s olyan odaadással omlott táncosa karjába, hogy az – be kell vallanom – eléggé sértette szeméremérzetemet.”

Rendkívül érdekes leírásban számol be Paget egy ismerősének tihanyi látogatásáról:

„Mire hazatértünk a bálból, H. még nem tért vissza Tihanyból. Ebből arra következtettünk, hogy igénybevette a kolostor vendéglátását. Másnap reggel azonban ő ébresztett, s éhes tekintete és az a mód, ahogy reggelit kért, világosan elárulta: nem izlelte meg a kolostor konyhájának ételeit. A szent atyákat bizonyára annyit gyötörték a Füredről érkező kíváncsi látogatók, hogy az utolsó években minden érkező előtt bezárják kapuikat. Szerencsére egy szegény ács szíve megesett H. szomorú helyzetén s megosztotta vele sovány vacsoráját. Estefelé H. talált néhány festenivaló érdekes parasztot, s rávette őket, hogy modellt üljenek neki. Gyönyörűségében tökéletesen megfélelve arról, hogy a nap leszáll, s beesteledik, fedél nélkül találta magát a sötét éjszakában Füredtől néhány mérföldnyire, anélkül, hogy sejtelve lett volna, hová hajtsa le a fejét. A barátságos ács azonban másodszor is segítségére jött s felajánlotta a szállást, amelyet házában nyújthatott. Nagyon szegényes volt ez, de H. nem válogathatott, s boldogan elfogadta az ajánlatot. Mikor beléptek, az ács felesége és gyermekei már aludtak. Mégis hamarosan akadt egy ágy, amelyhez H. kitapogatta az utat, mert ezek az emberek olyan szegények voltak, hogy egy gyertya fényűzését sem engedhették meg maguknak. Hamarosan rájött, hogy nincs egyedül. Egész éjszaka hol köhészelés hallatszott egyik oldalról, hol sírás a másik oldalról, felülről kotkodácsolás és tollsuhogás, lentől pedig szarvdörzsölés. Mindez elég okot adott a gondolkodásra: vajon kik lehetnek hálótársai? De csak hajnalhasadáskor tudta meg, hogy két asszony, féltucat gyermek, egy tyúk, csirkék és egy hatalmas bakkecske közvetlen szomszédságában aludt. Valójában az történt, hogy az irgalmas szamaritánus elhagyta saját szobáját, s ezzel feleségét, leányát s a helyiség minden lakóját kénye-kedvére bízta annak az idegennek, akit hajlékába befogadott. Egy darabka fekete kenyér s egy kevéske kecsketej volt minden, amit ez a szegény ember felajánlhatott neki reggelire s mégis – határozottan, bár tisztelettel – minden ellenértéket visszautasított.”

Megtudjuk Pagettól azt is, milyenek voltak a füredi nyári időtöltések:

„A szeszélyes divathóbort a tíz és tizenegy óra közötti időt szabta ki arra, hogy az ember testgyakorlasként járjon egyet a sétányon. Aztán úszni szokás a tóban, s ezzel eltelik a délelőtt. A víz felől nyitott fürdőház a tóba nyúló fabódékból áll. Tilos volt azonban a korláton átmásznunk, mert így beláthattunk volna a többi bódéba is, és a bárónó még mindig ott tartózkodott az egyikben. Mi azonban elhatároztuk, hogy úszunk egyet s így nyugodtan várakoztunk míg e hölgy – egy savanyúképű özvegy – eltávozott. Akkor átmásztunk a korláton s élveztük az úszást a nyílt vízben. Azt mondják: a tó vize sós, s a tengerrel együtt árad és apad: de sem egyiket, sem másikat nem tapasztaltuk.

Látogatók, kószálás a kellemes erdőben, színház és a vendéglőben közös vacsora fejezte be az estét. A vacsoráról azonban szólni kell egy-két szót. A vendéglő támogatása érdekében elhatározták, hogy a hölgyek hetenkint legalább egyszer, ahelyett, hogy saját szállásaikon vacsoráznának, itt gyűlnek össze: s ez történetesen éppen ilyen este volt. Már sokan megérkeztek, de nagy meglepetésünkre két különálló csoportra oszlottak – a hölgyek a terem egyik végében, az urak a másikban. Mivel feltételeztük, hogy ez valamely nemzeti szokás, azt hiszem, a sértéstől való félelem, minden hajlamunk ellenére, száműzött volna bennünket: ha Madam – – – intése fel nem szabadít minket, elárulva, hogy az urak csak azért verődnek egy csoportba, mert a maguk társaságát kellemesebbnek találják, mint a hölgyekét.”

A társasélet leírásánál már felvillan az időszerű kérdések némelyike is. Nehéz megmagyarázni, hogy a magyar hölgyek egy része miért lakik Bécsben, amikor Ausztriát tulajdonképpen lenézik. Ezt csak félig-meddig teszi érthetővé, hogy a finnyás dámák kerülni igyekeznek a fiatal pesti férfiak szertelenségeit. Ennek a részletnek néhány mondata, már a reformkori élet bonyolultabb összefüggéseire mutat:

„... azok, akik e megjegyzéseket tették, idegenben élő emberek, egyáltalán nem

ismerik Pestet s azon fáradoznak, hogy mentséget találjanak annak semmibevételére, amit itt most kezdenek kötelességnek tartani: abban az országban élni, ahonnan mérhetetlen jövedelmeiket húzzák.”

Hosszan ír Paget a füredi zenei életéről is. Előbb az érzelmes tóparti szerenádok, majd a füredi zenekarok s maga a cigányzene kelti fel érdeklődését:

„Ezekről beszélgettünk, s épp utoljára töltöttük meg tajtékpipáinkat, – meg kell jegyezmem, legkevésbé sem ellenzem a pipázást a maga helyén, – amikor a Balatonparton hirtelen muzsikaszó hangzott fel, harmonikusan összeolvadva a tó éjféli hangjaival. A vacsorázó terem egynémely hőse adott szerenádot, – reméljük töredelmesen, – a megbántott szépnemnek. Mi sem lehet finomabb és megnyugtatóbb, mint e lágy akkordok, melyek a szelek szárnyán hol felerősödnek, hol elhálnak a tó hullámain, s reméljük, hogy a vétkesek számára megszerezték a bűnbocsánatot...”

Hálátlanság lenne a zenét dicsérve elfeledkezni a muzsikusokról... Külön figyelmet érdemelt a banda feje, aki nem egészen tizennégy esztendő kora ellenére kész hegedűművész volt. Pár hónapig Straussnál tanult Bécsben és meleg ajánlásokat hozott mesterétől. Strauss azonban feltehetően nem akarta megtanítani azokra a különös rángatódzásokra, amelyek a nagy valcerjátékos testét előadás közben meg-megrázták, s nem kis szerepet játszottak tanítványa sikerében. A cigánygyerek oly ügyes utánzó volt, hogy a hallgatóság gurult a nevetéstől.”

A továbbiakban szöbakerül még egy füredi hajtóverseny a négyesfogatok és szerszámok s a kocsisok öltözetének részletes leírásával. Aztán így folytatja:

„Ettől a kocsiversenytől eltekintve, nem emlékszem, hogy a füredi urak bármiben is szórakozást találtak volna, hacsak abban nem, hogy csoportokba verődve, ácsorogtak, tajtékpipájukat szívogatva. A pipa ritkán hiányzik szájukból s látszólag pótolja azokat a testgyakorlatokat, amelyekben mi annyi örömet lelünk.”

Tihanyról írt soraiban nemcsak a kolostor, a templom, hanem a falusi házak, a „kecskekörmök” és a „vulkánok” ismertetésére is kitér:

„A késő délutáni órákra tihanyi kirándulást terveztünk. Két-három mérföldnyi tóparti kocsikázás után áthajtottunk egy kis folyón, amely Tihanyt a szárazföldtől elválasztja és valóban szigetté teszi. A kolostor felé vezető hegyi úton régi erődítmények romjai mellett haladtunk el. Ezt a kolostort, amely a legkorábbi keresztény műemlékek egyike Magyarországon, I. Endre alapította 1057-ben, a németeken egy-két évvel előbb a közelben aratott győzelme emlékére. Az épületnek csak igen kis része származik a múlt század előtti időkből: és most ezt is annyira elfedi a meszelés, hogy régészeti szempontból aligha érdekes.

Noha mogorván és bizalmatlanul, de végigvezettek a kolostoron; azonban a hosszú hideg folyosókon és az egyszerű templomban nem akadt semmi, ami akár némi figyelmet is megérdemelt volna. Az ablakokból szép kilátás nyílik a tóra: a konyha nagy és szemmel láthatólag jól felszerelt: s a szakácsnők között az egész környék legcsinosabb parasztlányait láthattuk.

A falusi házakból gyerekek sereglettek elő s marékszámra kínáltak nekünk valamiféle kövületet. Ez bőven található annak a mészkősziklának tövében, amelyen a kolostor áll. Beudant azt állítja: ezek a Jura mészköveiben gyakran fellelhető törött osztrigakagylók, s bár nem mernék a dologban felelősséggel állást foglalni, de ebben kételkedem.*

A Tihany nagy részét szegélyező mészkő a tóba nyúló sziklafalat alkot, a sziget belső felülete azonban vulkánikus kráterhez hasonló, melynek közepén tó van. Sőt, egyik-másik sziklán vulkánikus működés nyomait véltem felfedezni s nagyon szerettem volna további kutatásokat végezni; a hölgyek azonban már vártak ránk s ha a geológia és a galantéria között kell választanom, a döntés természetesen nem lehet kétséges.”

Mielőtt Paget elhagyja Füredet, két úr még egy bált rendez, bizonyára az angol utazó tiszteletére. Itt talál alkalmat Paget a magyar nemzeti tánc leírására:

* „Mr. Soverby, akinek megmutattam egyet, azt mondja, már amennyire egy ilyen töredék alapján megítélhető, hogy szerinte a mytilus egy része, melynek egyik édesvízi fájához valóban nagyon hasonlít.”

„Ezen az estén megláthattuk a magyar nemzeti táncot, melyet igen szépen járnak. Egy úr és egy hölgy egymással szembefordulva táncol. A férfi illegetni kezdi magát, s lassú mozgását egészen a vadságig fokozza, a legváltozatosabb módon ugrál és számtalan lépést tesz. Ezalatt a hölgy finom mozdulatokkal kísérni látszik táncosa ritmusát, de visszahúzódik, valahányszor partnere feléje közeledik. A tánc mind hevesebb és hevesebb, míg végül a férfi karjába ragadja táncosnőjét, s körbe-körbe forgatja, elengedi, újra magához ragadja, majd ismét körbepörgetve helyére vezeti a halálrafaradt hölgyet. Számomra ez a legkifejezőbb tánc, amelyet valaha láttam. Félreismerhetetlen a tánc változatos mozdulataiban a szerelmes széptevése, a leány szemérmes visszahúzódása, a tartózkodás fokozatos feloldódása, a szerelem végső diadala s a kitörő vad öröm. Nem mondhatnám, hogy előkelő tánc, de rendkívül kifejező és a jó táncostól nem csekély fürgeséget kíván.

Hajnalig maradtunk a bálban, amíg a zsalukon be nem kukucskált a napvilág: akkor jelentették, hogy a kocsi előállt. Aztán elbúcsúztunk kedves és vendégszerető barátainktól s a felköszöntökhöz, amelyekhez néhány lelkesebb vendég ragaszkodott, pezsgőt ittunk egészségükre. S végül a távozásunk tiszteletére kivezényelt zenekar játéka közben útnak indultunk. Visszafelé Pestig semmi figyelemreméltó nem történt.”

Mikor Paget könyvét befejezte, talán még nem sejtette, hogy az ország, amelynek egyik szép vidékéről ilyen pontos útirajzot ír, később otthona lesz.

Könyve, Richard Bright útleírása mellett, ma is megbecsült forrása nemcsak a korabeli tudományos kutatásnak, de irodalmi értékű kiváló munka, szép bizonyítéka a XIX. századi angol utazók széleskörű érdeklődésének, tárgyi pontosságának és rokonszenves emberi magatartásának.

John Paget emlékét népünk ma is tisztelettel és szeretettel őrzi. Néhány esztendeje a balatonfüredi SZOT Szanatórium folyosóján helyezték el emléktábláját. Sidén, február 28-án a Veszprém Megyei Tanács a távoli Angliában, Paget szülővárosában, Thorpe Satschvilleben is emléktáblát leplezett le.

Az évről évre új színekkel gazdagodó Füreden, ahol az öreg Horváth-ház környékén most már valóban „hatalmas” szállodák emelkednek s villák, társasházak sokasága épül, mindig időszerű Paget útirajzának felidézése. Emlékeztet rá, honnan indultunk és segít megbecsülni jelenünket.

G Á L I S T V Á N

A Balaton angol jövőmondója

A Balaton angol rajongói közül a magyar irodalom csak két nevet emleget: Richard Bright és John Paget nevét, és az ő leírásaikat idézi. Pedig vannak a Balatonnak más, újabb angol rajongói is. Ezek egyike *Hessel Tiltman*, a világhírű újságíró, a modern angol publicisztika egyik nagy neve, akinek könyvei a szociológia és a történetírás megbecsült forrásai. Tiltman 1897-ben született, a második világháború vége óta Japánban él. 1934-től 1951-ig a Manchester Guardian európai, amerikai és távol-keleti tudósítója, 1937–38-ban a kínai–japán háború haditudósítója, 1945–63-ig az amerikai haderőhöz van beosztva Japánban, 1948–63-ig a Washington Post tudósítója; az Encyclopaedia Britannica japán és távol-keleti szerkesztője.

Paraszteuropa c. könyvét nem kisebb magyar szociológus, mint *Erdei Ferenc* idézte *Parasztok* c. műve egyik fontos forrásaként. Tiltman ebben a könyvében *Francis Delaisi* Két Európa c. könyvének ellenképét vázolja fel. Delaisi kissé merev fogalmazással két részre választja Európát, egy ipari nyugatira és egy agrár keletire. Tiltman ezzel szemben a parasztságot minden egyes európai országban tovább élő társadalmi réteggként vizsgálja. Európai kalandozásainak útinaplószerű megörökítése *European excursions* (Európai kirándulások) c. műve (London, 1937.) Ebben kitűnő fejezetet találunk a Balatonról. (194–199. l.) Tiltman természetesen a harmincas évek második felének balatoni életét örökíti meg, de leírásaiban sok az érvényes látomás a természeti szépségekről, összehasonlításaiban a világjárt ember nagyra értékelő párhuzamai, javaslataiban pedig a jószándékú látogató nem egy ma is hasznavehető jótanácsa. Az alábbiakban Hessel Tiltman jelentős balatoni víziójának javát csoportosítom címszavak szerint, elhagyva az akkori körülmények ma már jelentéktelen részleteit.

A BALATON GYÖNYÖREI, NYÁRI ÉS TÉLI SZÓRAKOZÁSOK

„A Balaton Közép-Európa legnagyobb tava, 600 km²-nyi kiterjedéssel és 77 km hosszúságban. Északi partján bazalt-hegyek védik, déli partján bársonypuha és meleg homokos partszegély vonul végig.

Az utazó a legváltozatosabb utakon érheti el a tavat, két vonat-vonallal Budapestről 3 óra alatt; országúton Siófok és Balatonfüred felé. Akik az országúton teszik meg az utat, és a tavat akár hajnalban, akár alkonyattal érik el, gazdag jutalomban részesülnek: *Európa egyik leggyönyörűbb látványában*. Szín és tájkép orgiája fogadja a délről, Keszthelyről jövő utast is, mielőtt odaér Tihany széles félszigetéhez.

Nagyon ajánlhatom a séta- és motor-kirándulásokat, például egy óra sétát Balatonfüredről Tihanyra a teraszokkal szegélyezett út mentén vagy a sétákat a Badacsony környékén és azokon a hegyeken, ahol a Balatonról nevezett borok teremnek.

Egy vitorlás bérletének költsége a helyi légáramlatokat ismerő vitorlászestermesterrel egészen mérsékelt és néhány shilling árán lassan vagy rohanvást utazhatsz a hűlámok fölött a félelem minden érzete nélkül, hiszen a Balatoni Yacht Club divatos és biztos hajóin utazol.

A mólóról gőzhajók indulnak útjukra a tavon föl-le. Svájc utáni változatosságként melegen ajánlom azokat a balatoni vitorlásokat, amelyek kényelmesen úsznak a mozdulatlan kék vizeken. A Balaton levegőjén töltött nap után visszakerülősz fehérre meszelt villák csoportja és a diófák sugárútjai közé a magyar konyhaművészet fokozottabb megbecsülésének érzésével.

Angol utazók közös tévedése és ebben különböznek az amerikaiaktól, hogy az elszállásolás nem számít, mindaddig, amíg süt a nap és van mit harapni. Lehet, hogy ez így van, de az a tapasztalatom, hogy azok, akik Kelet-Európában ide-oda utazgatnak, ezt az álláspontjukat föl fogják adni, különösen ha megkóstolták a vidékies Jugoszlávia vagy Románia mérsékelt kényelmét. Magyarországon a látogató a jó étel és a jó bor hazájában van és ha elég okos, nemcsak élvezni fogja a magyar ételt, de azt is elismeri, hogy úti kalandjának fénypontjai közé tartozik a tökéletes magyar koszt.

Siófok kikötőjéből minden éjjel egy gőzös visz ki a Balaton sötét vizeire kétórás körútra és ezalatt egy zenekar magyar melódiákat játszik. A cigányzene holdfénynél a Balatonon gyönyörű.

A télen Budapestre látogató utazók ne feledkezzenek meg arról, hogy a Balatonnak két szezonja van. Nyáron a gőzhajók járnak föl-le vizein. Télen parasztszekereket hajtanak befagyott felületén és a jégvitorlázás, a jég-hockey és a korcsolyázás helyettesíti a fürdőzést, mint fő szeszáció. A jégvitorlázás a világon az egyik leglelkesítőbb szórakozás: a befagyott vizek fölött óránként 40 mérföldes sebesség-

gel rohanni a legkönnyebb közlekedési eszközzel, míg a szél gyorsabban és egyre gyorsabban hajtja az embert. A közönséges vitorlázást meglepetéseiben fölülmúlja a nagyobb sebességgel. És sehol másutt nem lehet ezt a sportot jobban élvezni, mint a magyar tengeren, ahol valóságos művészetté fejlesztették.

VILÁGFÜRDŐI PÁRHUZAMOK

A Balaton alapjában véve barátságos víz. Itt nem Svájc hegyek koszorúzta vizét találjuk, amely a tájképnek sötét titokzatosságot kölcsönöz, sem nem az olasz tavak sokféle színét. A Balaton meleg (nagyon is meleg nyáron), biztonságos és nyájas. Azonkívül még egészséges is.

Huszonöt város és falu nyújt az utazónak olyan meglepetéseket, amelyeknek Európában is alig találjuk párját. Balatonszabadi, Siófok, Balatonaliga, Balatonvilágos, Zamárdi, Balatonföldvár, Balatonalmádi és még számos Balatonnal kezdődő vendéglátóhely megérdemli a felfedezést, ha ráérünk. De ha a *jövő Lucernjeit* kell kiválasztanom, Balatonfüredre, Balatonszabadira és Siófokra esik választásom.

Balatonfürednek szénsavas gyógyforrása van, amit már a rómaiak is ismertek és ezért a helyi lakosság a szívbetegnek Mekkájának nevezi. Ez téves impressziót kelthet. Egy nap Magyarország meg fogja tanulni, hogy a szanatóriumok nyomasztóan hatnak az egészséges emberre és *Balatonfüredet el fogják keresztelni az egészségesek Mekkájának*. Füred egyik jelentős attrakciója kivételesen enyhe klímája, 68 Fahrenheit nyári átlag hőmérséklettel. Partjain modern strand is található és van egy öreg fürdője a 18. századból. Vannak ott tenispályák és ott a két Yacht Club főhadiszállása. Ennél is fontosabb, hogy ott található Európa ama részének két legjobb szállodája, a Grand Hotel és az Eszterházy.

Balatonfüred legnagyobb attrakciója a fürdési és vitorlázási lehetőség. Elég csak meleg vízében elfeküdni és hagyni, hogy a nap fejtsse ki gyógyító tevékenységét. A víz itt talán nem olyan átlátszó mint a Földközi tengeren, de éppen olyan meleg és akár egy órát is lehet benne tölteni kellemetlen érzés nélkül.

Balatonfüreden a fürdés majdnem olyan kiváló, mint Andalúziában – véleményem szerint ennél nagyobb dicséretet nem lehet rá mondani. *Balatonfüred, a legnagyobb város a tó partján, a jövő Brightonja.*

A BALATON A REPÜLÉS KORÁBAN

Magyarországon több gyógyfürdőhely van mint bármely európai országban. Vadászat, halászat, hegyek és téli sportok, – *Magyarország, akárcsak Svájc*, valamennyit nyújtani tudja. De ellentétben a svájciakkal, a magyaroknak ezek nem beszédtemák.

Magyarországon fenyesek tövében a Balaton vize mossa lábadat, – kellemes érzés a fürdőzőnek. Ehetsz fogast, egy halfajtát, amelyet szerintem túl magasra takálnak, de műélvezők szerint a *languszt riválisa, amit Malagában vagy Almeirában esznek*. Felfedezheti az utas a cigánymuzsika büverejét a népdal hazájában. Ha elég okos vagy kalandvágyó a turista, hogy Budapest kifinomult varázsától megszabaduljon, a *Hegyalján, Európa leghíresebb szőlőiben* Tokaj borát kóstolhatja végig. Legjobb mindezt a nyár derekán végigcsinálni, ahogy én is tettem, amikor is egy szál idegennel sem találkoztam; a magyarok oly gondosan rejtegetik kincseiket. Lehet, hogy igazságtalan vagyok a magyarokhoz, hogy sohasem tudták legyőzni elragadtatásukat, milyen gyönyörű a pesti Duna-part egyetlen mérföldje, és azért azt képzelik, a külföldi utazó nem is akar mást látni, kivéve talán még a pécsi székesegyházat vagy a Duna mentén Esztergomban a primás palotáját. Ha az utazónak van érzéke új élményekhez, elmegy a magyar tengerpartra vagy a hegyekbe, azaz a Balatonhoz vagy a Mátrába. A nagyvilág előtt mindegyik ismeretlen. Mindkettő világhíres hétvégi kirándulóhely lesz, ha ránkör a repülőgép korszaka. Nem vitás, hogy akkor a rangelsők között fogják becsülni és számontartani őket.”

Egy „Balaton-úszó” 1787-ből

Évente *Wesselényi* Miklós emlékére rendezik meg Füred és Tihany között a Balaton-átúszóversenyt. A sporttörténeti kutatás régen tudja már, hogy bár *Wesselényi* örömmel úszkált a Balaton hús hullámai között, mégsem ő volt az első Balaton-úszó és nem is úszta át a Balatont.

Tudjuk azt, hogy 1835. augusztus 14–15-én *Wesselényi* Füreden járt és sokat úszott. Naplójában ezt jegyezte fel: „Három órát úsztam délelőtt s délután viszont egy órát”. Egy év múlva, 1836 júliusának végén ismét Füreden járt és naplója szerint „egy pár igen kellemes napot tölték, melyek – mondhatom – jórészt úszva s feredve töltöttem”. *Wesselényinek* ezt a Balaton-úszását kapta szárnyra a legendát teremtő hír. A következő évben erről beszámolt az *Athenaeum* című folyóirat, mely szerint „csaknem egy mérföldes utazást tőn nagyszámú népség bámulatára”. Erre a nevezetes úszásra emlékezik vissza *Újfalvy* Sándor is, aki a Természetbarátok és Turisták 1867-es évkönyvében leírja a történeteket. „Egy nap a füredi társaság meglepődve tapasztalta, hogy a koránkelő *Wesselényi* hiányzik. A Balaton partján sétálgatva egy homályos pontot láttak a vizen, mit előbb csónaknak néztek. Amint a pont közelebb ért, kiderült: nem csónak, hanem az úszó *Wesselényi*, akit mikor partra ért, óriási üdvözléssel fogadtak társai.”

De nem legendákat akarok oszlatni. *Wesselényi* érdemeit sem vitatjuk el. *Újfalvy* visszaemlékezésének egy mondata késztetett arra, hogy ezt a régi sporthistóriát visszaidézzem. A történet elmondása után így ír *Újfalvy*: „És itt szabadjon visszaemlékeztetnünk, hogy lord Byron néhány évvel ezelőtt a Boszporusz átúszásával mily bámulatra ragadta Európát, jóllehet itt a távolság jóval nagyobb, mint a Boszporuszon, s azután a Balaton éppen hullámozott a *Wesselényi* úszása alatt, a habok magasan egybecsapkodtak feje felett, mi a küzdelmet annyira megnehezítette”.

Az újabbkori sport szülőanyja a XVIII–XIX. század fordulójának romantikus életlátása. A kultúrhistoriai kuriózumon túl ez teszi számunkra érdekessé a témát. Új emberideál honosodik meg Európában: a sorssal és az elemekkel dacoló hős. Kivirágzik a regény műfaja, de nemcsak az írók fantáziájában születnek ilyen hősök, hanem a kor a valóságban is megteremti a maga romantikus hőseit. Ilyen volt *Wesselényi* is, de nemcsak ő. Több legendás figurát teremtett ez a kor. Individualizmus, hősi bátorság, a kockázatok keresése jellemzi ezeket a hősöket. A romantika az uralomra kerülő polgárság első stíluskorszaka. A polgár létének a kereskedelem az alapja, ennek módja a szabadverseny volt abban az időben. A szabadverseny „hőse” egyedül áll mindenkivel, ha tetszik az egész világgal szemben. Az új hős magányos ember, aki olykor az egész világ ellen harcol. Magyarországon nem volt számottevő polgárság. Ezért módosult a helyzet. Megjelenik ugyan a polgári életeszmény, de hordozója nem a polgárság, hanem a nemesség egy része. Szellemesen írja erről *Hegedüs Géza*: „A magyar polgárságot a nemesség képzelte el és ez az elképzelés mindvégig jelentékenyen befolyásolta polgárságunkat. Természetes tehát, hogy a magyar romantikában nem a nemessel szembeforduló polgár, hanem a polgárrá válni akaró, haladó szellemű nemesség mondanivalói visszhangoznak”. Ennek a viharokkal és veszélyekkel megküzdési készség, kalandos virtusokban megélt szabadsággal büszkélkedő életeszmének hősei voltak az első Balaton-úszók, mert mint ahogyan már említettük, nem *Wesselényi* volt az első és nem is ő az egyetlen.

*

Mária Terézia és II. József idejében elítélendő dolog volt az úszás. A tilalom visszavezethető a XVI. századig. Valentin Friedland von *Trotzendorf* (1490–1556), a görblitzi „iskolakirály” kárhoztatta először. Mária Terézia iskolatörvénye a *Ratio Educationis* (1777) a diákok számára tilalmasnak mondotta az úszást. A felvilágosult eszmék képviselői szembeszálltak a tilalommal. *Székelly* Ádám 1769-ben lefordította *Locke*: A gyermekek neveléséről című könyvét, melyben a neves angol filozófus is azt tanácsolta, hogy a szülők tanítsák úszni gyermekeiket.

1786-ban a Balatonfüredre kirendelt rendőrbiztosnak szigorú parancs hagyta meg, hogy ne engedje az embereket a tóban fürdeni, mert abból gyakran származik baleset. A csendbiztos nem lehetett valami kemény ember, hiszen a következő évben az illetékesek megint azon tanakodtak, hogy mit lehetne csinálni a szabadban fürdőzőkkel. Az új tanácskozássra az adott okot, hogy volt Füreden *Szily* János királyi tanácsosnak, Pest vármegye alispánjának egy csinos deszka úszó fürdője. Ebben a zárt fürdőházikóban egy vízbe nyúló „ketrec”-ben lehetett élvezni a Balatonban való lubickolás örömeit. Szily nem sokat törődött a fürdőházikóval, így történhetett, hogy 1787 tavaszán elragadta a vihar és összetörve Tihanyba sodorta, ahol az apát úr összegyűjtette a nemes sportlétesítmény darabjait. A házikó feltehetően J. *Ferro* 1781-ben épült bécsi úszóiskolájának mintájára készült 2–3 évvel később. Pusztulása nagy port vert fel Füreden. *Pálóczy Horváth* Ádám csipkelődő gúnyversben énekelte meg, melynek címe: „Balatoni hideg fürdő, melyet Vitze Ispány Szili Úr tsináltatott és egy ifjú Úr Ákhilles Kápolnájának nevezett, itt pedig ezen Ferdőnek szerentsétlenségét írja le a Poeta”. Az ifjú úr, aki Achilles templomaként üdvözölte a házikót, biztos sokszor megmártózott a Balaton hűs hullámaiban.

De ennek az évnek mégsem ez volt a legnevezetesebb füredi eseménye. Ebben az évben úszott a Balatonban *Hompesch* Károly, akinek hősi tettét két költőnk is megénekelte: *Barcsay* Ábrahám és *Pálóczy Horváth* Ádám.

Pálóczy Horváth riportszerű verséből (Báró *Hompesch* Isten jó-nap) így tudjuk rekonstruálni az esetet. *Hompesch* egyedül a tó közepére „bement egy szegény csónakkal s egy hitván evezővel”. Itt kiugrott a csónakból, hogy a túlsó partra ússzon. A vers megismerésére a hőstett egyetlen szemtanúját: a csónakot, „aki” arról panaszkodik, hogy gazdátlanra lett és az ellenszél a somogyi part felé hajtja. A csónak így mondja el *Hompesch* úzását: „Nézd, mint úszik, s hányképpen, hol hanyatt, hol meg hason, néha két kezét s két lábát felemelve magason.” A vers végén tréfas fordulattal a hős helyett megígéri, „ha megnő a bajusza (ti. angolosan öltözködve *Hompesch* nem hordott bajuszt), minden bizonnyal „az egész Balatont általússza”.

Barcsay verséből azt tudjuk meg, hogy „több vizet is megúszott” Magyarországon, közöttük a Dunát is. Ő úgy értesült róla, hogy *Hompesch* átúszta a Balatont. Ezért a vers címe: „Midőn B. H. a Dunát és Balatont általúszta volna”.

Ki volt ez a neves úszó? Kérdezzük meg *Pálóczy Horváth* Ádám versének első két sorával: „Báró *Hompesch*! ugyan valld meg: hol és kitől születél. Anglus voltál-e vagy olasz, még Magyarra nem lettél?”

Teljes neve magyaros formában: *Hompesch-Bollheim* Nándor, Lajos, József, Antal. Előkelő pfalzi családból származott, 1740 körül született és az osztrák hadseregben szolgált. Hadi érdemeiért II. Józseftől magyar állampolgárságot kapott. Feljegyzések szerint szülei akarata ellenére telepedett le hazánkban. 1787-ben megvált a hadseregtől, egyes feltételezések szerint azért, mert magyar érzelmei miatt nem várhatott rá nagyobb karrier. *Siklóssy* szerint a hadseregtől való szabadulás öröme rendezett magyarországi körutazásának egyik eseménye volt ez a nevezetes úzás. *Hompesch* rendkívül művelt, sok nyelvet beszélő ember volt. A katonáskodás után Angliába utazott: célja az volt, hogy kapitalista vállalkozásai révén merész üzletkötésekkel felledítse a magyar kereskedelmet. Tipikus romantikus cselekedet volt ez is! Útban Anglia felé a Rajnát is átúszta. Londonban telepedett meg. 1788-ban, amikor kitört a török háború, felajánlotta II. Józsefnek segítségét, de a király gyanakodott rá, vetélytársat, ellenfelet látott benne – de talán ezen a ponton életrajzíróját ihlette meg a romantikus túlzás ördöge – és szolgálatát elutasította. Állítólag ez a megalázó vissza-

utasítás tette lázadóvá. Felveszi Pest-Budán a kapcsolatokat régi kedves barátaival, *Fekete Jánossal és Orczy Lőrincsel*. A II. József ellen irányuló összeesküvésben az lett volna a feladata, hogy az uralkodót megölje. Más feltételezések szerint az összeesküvők azért akarták Londonba küldeni, hogy Magyarország trónját felajánlja egy angol hercegnek. Az összeesküvés lelepleződött és 1789. január 4-én Bécsben Hompescht elfogták. Három hónapi fogság után március 4-én azzal a feltétellel engedték szabadon, hogy az országot elhagyja. Ebből az időből való személyleírás szerint „alacson, zömök termetű férfiú volt, kinek egyéniségén leginkább a szürke, éles, sőt szűrő tekintetű szemek” tűnnek föl. Ekkor már magyarosan öltözködött, sőt bajuszt is viselt.

Hompesch ezután II. Frigyes porosz király hadseregébe lépett, hadsegédje lesz és szorgalmasan tevékenykedik a magyar felkelés előkészítésén. II. Lipót királlyá koronázása megghiúsítja a nemesi összeesküvés terveit. Megjavult az osztrák–porosz viszony, sőt az egyre kellemetlenebbé váló Hompescht Hertenberg miniszter a reichenbergi konferencián késznek mutatkozott kiadni az osztrákoknak. Ezt nem várta meg hősi. Angliába menekült és újra kezdi karrierjét, mint katona, a yorki herceg oldalán. Közben kapitalista vállalkozásaival nagy vagyont gyűjt. 1800-ban, mint angol tábornok látogat el Bécsbe. De itt nem feledkeztek meg róla: letartóztatták és kiutasították az országból. Ezután már nem sokat tudunk róla. 1812-ben Windsorban fejezi be regényesen kalandos életét.

Ennyi a rövid életrajz, mely magában is egy tipikusan romantikus életutat tár elénk. De térjünk vissza a nemes tettet, a Balaton-úszást megörökítő versekhez. Mindkét vers többet látott a bátor cselekedetben, mint kuriózumot. Hazafias, példamutató cselekedetként dicsőíti mind a kettő. Pálczy Horváth így ír róla:

„Bujj el óh szeme-hunyt Magyar! mert bizony szegyen neked,
Hogy elfajult édes Fiad s másunnan jó gyermeked.
Jó van biz' ez Édes Báróm! talállok én Te benned
Olyant, amiért méltó volt neked Magyarra lenned,
Mivel a magyar bátorság, s az Anglus vakmerőség
Te benned öszve-keverve lett oly bátor szívűség,
Hogy Hazám Magyarságodat éppen nem szégyenlheti,
Kivált most, mikor Nevünknek úgy sincs igen keleti.”

A felvilágosult, a kapitalizmus visszasságait irodalmunkban először feltáró Barcsay Ábrahám versét teljes egészében érdemes ide idéznünk:

„Egy árva hazának kedves jövevénye,
Szabad s azért boldog nemzet szüleménye,
Több vizét megúsztad mostani hazádnak,
Jeles példát adtál polgártársaidnak.
Abban, hogy a szabad, erős s nemes elme
Nehéz dolgokon kap s jóban nincs félelme
S nem lehet előtte lehetetlen dolog
S csak a mehet nagyra, ki veszélyben forog.
Vajha ezen példa a magyart intené,
Elhült vérét (. . .) s békét serkentené;
Hogy úszna hazája veszélyen keresztül,
Ne nézné romlását s kész bilincset restül”.

Mindkét vers az aktuális híren túl II. József ellen 1786-tól kibontakozódó nemesi ellenállás mellett kelt hangulatot és éppen ezért érdekes kortörténeti dokumentum. Benne nyomon kísérhetjük az új, romantikus ember ideájának kialakulása mellett az ellenzéki nemes típusát, ki a régi virtust óhajtja felújítani, az „elhült vért”, az „éji homályban” késő „régí dicsőséget”.

Hogy a korabeli emberek ennek a tettnek mennyire értették az igazi jelentését, arra érdekes példa az az epizód, amit *Kazinczy* Ferenc jegyzett fel. Fogságából hazatérőben francia fogolytársa arra kérte: Borstendorf nevű parancsnokuktól kérjen engedélyt, hogy a Margit-szigetnél a Dunában megfürödjön. Csak úgy engedi meg a parancsnok a szokatlan fürdözést, ha *Kazinczy* is vele fürdik. Az indok ez: „Az a bohó ember keresztül ússza a Dunát úgymond, csak azért is, hogy Pestnek, Budának alkalmat adjon arról beszélni”. Csak a fentiek ismeretében értjük a furcsa indokot. A tett túlnőtt önmagán, jelképpé lett. Egy új eszme, az individuális, szabad kockázatokat vállaló hősi életeszme példája lett. Ezért illik rá emlékeznünk.

HEITLER LÁSZLÓ

Két balatoni festő

A múlt század közepe óta egyre szaporodik a Balatont ábrázoló festők száma. A naturalizmus és az impresszionizmus hazai uralkodása idején különösen kedvelt modellje volt a Balaton a tájfestészet kiválóságainak, nagyobb és kisebb mestereinek.

Az újabb évtizedek művészeti irányzatai elfordultak a naturalista tájleírástól, az impresszionista atmoszférafestéstől, a balatoni témák is vesztek vonzóerejükből.

A kegyvesztettség azonban csak látszólagos. Valójában nem csökkent a Balaton hódolóinak táborának ellenére sem, hogy a balatoni táj pózoktól mentes ábrázolására nem valami kedvező idők járnak. A tárlatainkon szereplő „balatoni” témájú képek többségének megszületéséhez csak ürügy a tó, keveset adnak vissza a „magyar tenger” jellegzetes világából. (Ennek ellenére jó képek lehetnek.)

Az okokat keresve úgy találjuk, hogy a sok alkalmi festővendég is hozzájárult a balatoni témák devalválódásához. Művészek tömege lepi el a tópartot nyaranként, állványaikon szaporán keletkeznek a képek. A baj többnyire az, hogy a felszínnél megállnak, a táj valódi arca, igazi értéke rejtve marad a szopora munkájú lelkesülők szeme elől. A megismeréshez, a megismerések festői átértékeléséhez kevés néhány nap, vagy pár hét. Lehetnek kivételek, de a tapasztalat azt mutatja, hogy a java tehetségek közül is csak azok tudtak igazán értékes balatoni témájú műveket alkotni, akik hosszú ideig kitartóan kutatták a táj életét, elmélyülten foglalkoztak az egymásra zsúfolódó élmények festői megjelenítésével.

Ma kevés művész él állandóan a Balaton mellett. Közülük mutatunk be kettőt.

MIKUS GYULA

Keszthelyen él. Nem fiatal ember, 1905-ben született. Pályája elején főként figurális képeket festett. Úgy harminc év óta viszont a Balaton az elsőszámú modellje. Voltak évek, mikor csak a tavat festette.

„Nehéz volt a figurális, rajzos témáktól elszakadnom és csupán színekkel kifejezni azt az élményt, amit a Balaton nyújt” – mondja a kezdetről Mikus Gyula. „Az örök változás, ami a szemem előtt játszódik le, bármelyik időszakban nézem a balatoni tájat, először megrettentett. Nem változhatok együtt, nem módosíthatom a képet állandóan! Összefogásra kellett törekednem... Volt rá példa, hogy a jégen

tehetetlenségemben leültem a kazettámra és majdnem sírtam... Az évek múlásával együtt lassan kezdett megvilágosodni előttem a Balaton igazi arca."

Régebbi munkáiban több a leíró elem. Igyekezett megragadni a hegyek formáját, a fák, szőlőhegyi prэшázak, a vizen imbolygó, vagy stéghez kikötött vitorlások, csónakok karakterét. A tárgyiasabb formálás szerényebb, visszafogott színekkel párosult munkáin.

Később, különösen az utóbbi évtizedben készült képein a táj látványa átírtabban, összefogottabban jelenik meg. Színei kivilágosodtak, tüzszel teltek meg, ragyogásuk a balatoni napfény ragyogását idézi.

Témái nem nagyon változtak az évek során: víz, tópart, szőlőhegy, vitorlások, fürdőzők, szőlőmunkások, halászok, néha csendéletek. Különösen kedveli a festő azt a valóban lenyűgöző panorámát, ami a balatongyöröki és a becei szőlőhegyről nézvést árul elénk. A szigligeti öböl vize mögött felsorakozó hegyek – a Szentgyörgy, Csobánc, Gulács, Badacsony, a Várhegy, Rókarántó, Királyné szoknyája, a fonyódi kettős kúp – ritmikus hullámszája, a nagy ég és víz sok képének főszereplője. A képek értékét az adja, hogy Mikus a látványos témát igényes, festői megjelenítésben adja elő. Úgy igyekszik megragadni a táj karakterét, hogy a képre való transzponálás során sem gazdag koloritot kedvelő, lendületes ecsetjárású festői metódusán, sem az ábrázolt táj formáján és jellemző színén csorba ne essék.

Az év minden időszakában festi a Balatont, gyakran az utolsó ecsetvonásig kinn készülnek képei. A befagyott víz és az olvadó jég feltorlódott halmái ugyanúgy témái közé tartoznak, mint a virágzó mandulafák menyasszonyi pompája, a nyár fényzőne és az őszi szőlők sárga-barna aranylása.

Külön figyelmet érdemelnek halászokat ábrázoló képei. Az ősi foglalkozást némileg modernizáltan is ősi rítus szerint űző emberek életének együttérző ismerője Mikus Gyula. Szemléletes bizonyíték erre *Meghalt egy halász* című képe – sok más, halászokat ábrázoló műve közül.

Tájtanulmányai között elvontba hajló vagy teljesen elvontnak ható festmények is találhatók. A Balatont ismerő szem azonban hamar észreveszi bennük a táj karakteres jegyeit; elsősorban a színvilágban fedezhető fel a látvány inspirációja. Artisztikumuk ellenére ezek a munkák kevesebbet adnak a látványt egyértelműen idéző képeknel, lévén azok megfestése is friss, gazdag koloritú.

Mikus Gyula festményei a Balaton vizének és környékének szépségét ragadják meg. Az egyre több ember által kedvelt táj látnivalói közül választ ki és emel művészi szintre motívumokat. A barátságért, a kitartó figyelemért a pannon táj e legszebb darabja a festői témákat olyan gazdagon tárja Mikus elé, hogy megörökítésükhöz több emberélet is kevés lenne. Mikus Gyula hittel és festői alázattal igyekszik megfelelni a feladatnak.

VÁGFALVI OTTÓ

A Balaton északnyugati csücskénél, Füzfőn él, éppen ellenkező végén a tónak, mint Mikus Gyula. Húsz évvel fiatalabb kollégájánál, 1925-ben született. 1949 óta él Füzfőn.

A balatoni tájnak ez a darabja eltér a tövidék többi részétől. Gyárak kéménye, göze, füstje, salakot szállító csillék drótkötélpályája, üzemek zegzugos vezetéke, építmények vastraverze bontja meg a természeti táj idillikusabb képét. Vágfalvi gyakran festi az ipari üzemek festői megjelenésű részleteit és a bennük dolgozó embereket. A gyári munka és a munkahely vonzása azonban nem feledteti vele a szomszédos tó szépségét.

Füzfő táján a Balaton szerényebb látványt nyújt a nézőnek, mint Badacsony, Szigliget vagy Györök környékén. Az öböl fénylő vize, a lágy hajlású dombok, a szőlők között fehérülő prэшázak, ritkábban-sűrűbben ágaskodó gyümölcsfák a táj látnivalói, – háttérükben az ipari üzemekkel.

Vágfalvi nem keresi a nagy panorámákat, az érdekes, turistákat vonzó látképeket, bár erre is lenne alkalma bőven. Képeinek előterében többnyire a part egy darabja – szőlők, fák, házak, dombok – jelenik meg sötétebb foltban, középtérben a Balaton víztükre fénylik, míg a távolban a tulsó part vonala tűnik fel. Számos képén szerepel ugyanaz a motívum, de az eltérő témájúakban is több a rokonvonás az eltérésnél. Kitartóan tanulmányozza a balatoni tájnak azt a darabját, ami két évtizede otthona is. A sok hasonló tematikájú kép a festő egy-egy új nekigyürkőzését mutatja, hogy megragadja a változó táj állandó, jellemző vonásait, színeit. Az évek során szerzett tapasztalatait újabb és újabb festői megfogalmazásban igyekszik megjeleníteni.

Vágfalvi Ottó a szokványos balatoni témák helyett a vidék rejtettebb szépségeit részesíti előnyben festői munkája során. A szőlős dombvidék hangsúlyos foltjai között kisebb területen, de élénk színekkel jelenik meg képein a víz, olyanformán, mint-ha valaki csak félve merne rápillantgatni a fénylő, csillogó ékkőre.

A tó fölé gyakran festi a felkelő nap sárga ragyogású korongját. Fénye körkörös ívekben járja át a levegőt és a vizet, megbontva a dombokat mélyről izzó vörösekké, barnákká változtatva a földet, a fák lombját.

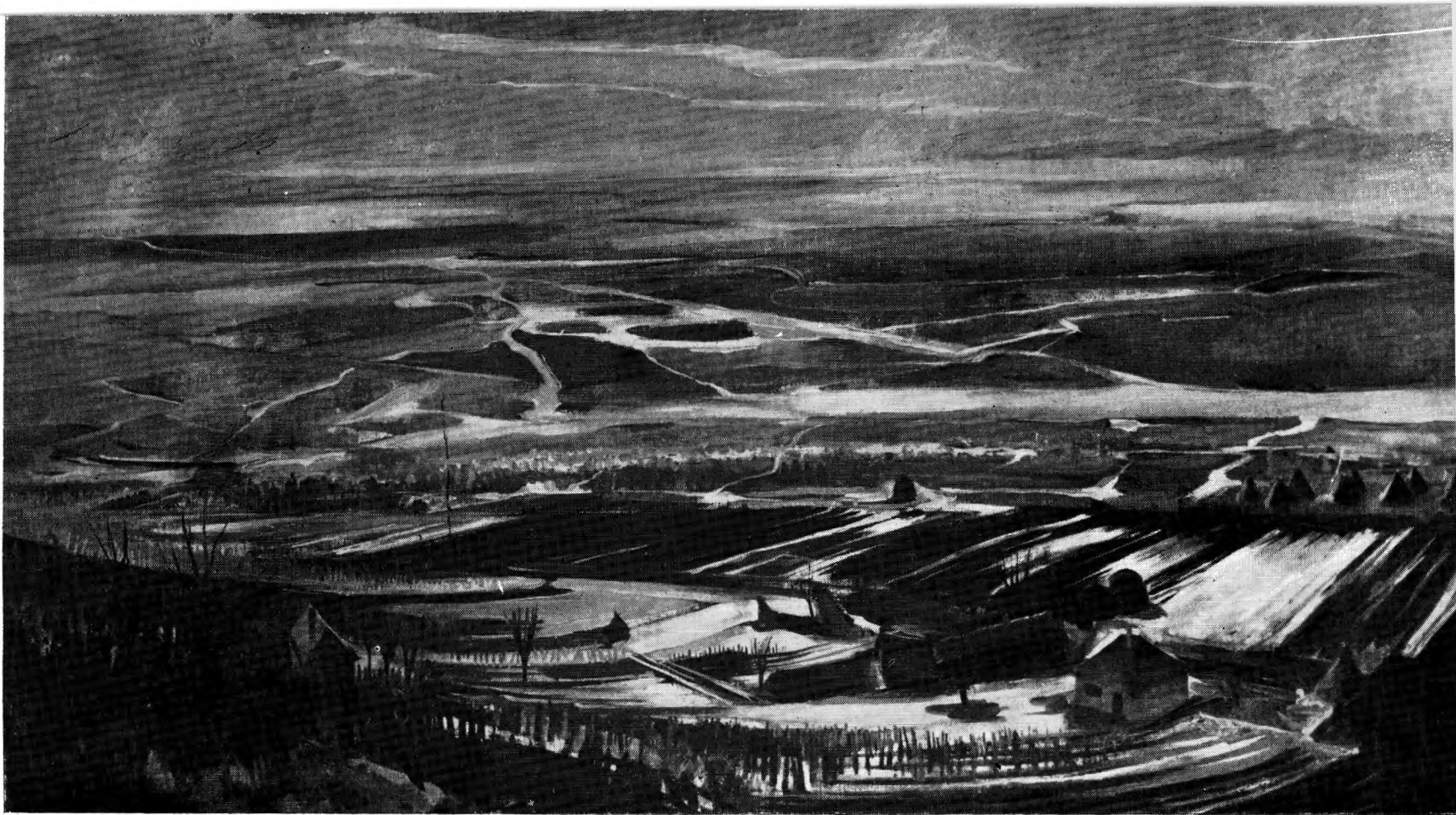
Vágfalvi kezejárása, festékfelrakása dinamikusabb egyéniségre vall, mint amit témái sejtetnek. A hevesen húzott ívek, erőteljes kontúrok expresszivitást adnak az egyszerű motívumokból álló tájnak. Kifejező erejüket a tűzéssé erősített színek fokozzák.

A teret határozottan érezteti. Kerüli a mindent összemosó párát, inkább keményen rajzol szélesen szántó ecsetével. Képeinek konstruktivitása azonban csak addig megy, míg az összefoglalás, a motívumnak a kép dimenzióihoz való idomítása nem változtatja meg a táj eredeti karakterét.

Anyaga többnyire az olaj, de dolgozik akvarellal és gvassal is. Színgazdag festményei a Balatonnak és környékének alapos ismeretét, átélt festői megjelenítését mutatják, több vidéki és budapesti kiállításon szereztek már elismerést alkotójuknak.

← MIKUS GYULA: *Meghalt egy halász*

Téli Balaton

A pécsi fiatal költőknek

Előszó az „ÜTKÖZBEN” című antológiához

Olvasom verseitek, prózáitok, pécsi fiatalok. Voltam én is pécsi fiatal költő; hálá-
san gondolok Várkonyi Nándorra, Lovász Pálra, Kocsis Lászlóra, Fülep Lajosra, Mar-
tyn Ferencre és annyi másra – annyi másra, milyen véghetetlenül sorolhatnám! –,
akik értéssel és szeretettel munkálkodtak a látóközünk bővülésén, a tehetségünk csi-
szolódásán. Kik is voltunk akkori pécsi fiatalok? Tatay Sándor, Csorba Győző, Bará-
tos Endre, Takáts Gyula, Harczos Ottó, Kopányi György... Ez a névsor is meddig
volna folytatható?

Lassan és nehezen bontakoztak ki lehetőségeink. Más-e a maiak helyzete? Ér-
deklődésük, képességük más irányú-e? Mi aligha tudtuk – de valahogy az ösztöne-
inkben mégis éreztük –, hogy elsősorban nem a külső lehetőségek, az érvényesülés
bővülése fontos, hanem önmagunkban, belül kell kialakulni olyas-valaminek, ami az
olvasók, a társadalom számára érdekes, izgalmas, értékes. Csak ha ez már megvan,
akkor érdemes megjelenésre, sikerre törekednünk; sőt akkor a külső lehetőség, ha
nem is félútig, de legalább negyedútig, várakozón eléje-lépdél mindannak, amit neki
adni tudunk. Ezt a mai fiatalok bizonyosan jobban ismerik, mint amennyire mi ismer-
tük: Bebesi Károly, Bertók László, Galambosi László, Makay Ida és mind a többinek
írásai tanúsítják, hogy éretten, tudatosan, művészi készséggel lépnek a közönség elé.

De egyelőre még sincs náluk semmi végleges kialakultság; s az ő életkorukban
jobb is ez a nyitottság, mint a lezárt érettség; én még most is, ötvenhat éves korom-
ban, arra törekszem, hogy lehetőleg mindig más és más tárnát nyissak, ahol eleinte
tájékozatlanul bolyongok, és mire eligazodom benne, otthagynom és megint mást, is-
meretlent keresek, igyekszem újra meg újra éretlen kezdővé változni. Meddig sikerül
nekem a folyton másba kezdés, nem tudom – most már az ifjakra vár ez a feladat,
hogy ha valamire bukkantak, ne aknázzák ki életfogytiglan, hanem folyton másba,
még újabbá fogjanak. És lehetőleg mindegyik másként; ne legyenek közös jellegűek.

És még valami. A nehézkedési erő, a lustaság mindnyájunkat kényelmes horizon-
talizmusra készítet. Beletörődni a már meglevő látóhatárunkba, és víz- vagy talaj-
szintesen feldolgozni mindennapi élményeinket. Az igazi művészet: új meg új erő-
feszítés, nem az élmények síkján, hanem a szellem terében építkezés, vertikalizmus;
függőleges, vagy spirális mozgás. Dante, vagy William Blake úgy látta, hogy a művé-
szetnek, az eszmének nem egy, hanem négy régiója van, s a közvetlenül-tapasztalati
ebből csak egy, a legalsó. Építsük meg élményeinkből a többi három régiót is; a szen-
vedélyesen démonit, a feldolgozóan gondolatit, a csaknem megfoghatatlanul repülő
szellemi-intuitívet. De úgy érzem, a pécsi fiatalok erről is tudnak legalább annyit,
mint én. Ezért tanácsadás helyett csak annyi a feladatom, hogy mindnyájuknak szép
benső fejlődést és aztán – de csak aztán – külső sikert kívánjak.

Savászana

*Most eleresztem magamat.
Ernyedj el kéz! Ernyedj el test!
Ernyedj el gondolat!*

*Lejjebb, a lábaim körül
őreg parasztok szántanak.
Nagyon messze, nesztelenül.*

*Úgy! Belül csend van és sötét.
Mozdulatlan tarkóm alatt
eszmélni kezd egy régi rét.*

*Felül, felettem kék az ég.
Nem látom, de átengedi
a Mindenség lélegzetét.*

*Valahol ménes vágat át,
zene szól alig hallhatón.
És összeérnek fenn a fák.*

A szó

*Harag fűrészfoga,
csörgősipka zaja,
kiskutya-vakkanás,
levegő mozgatás,
az is lehet a szó,
csontot daraboló,
bolondosan igaz,
meg-meghúzott ravasz,
s csupán a fizika
példája is lehet.
Ha szolgál egy ügyet,
nem az ábrázata,
nem kinom érdekel,
de ki róhatja fel,
ha mögötte a láb
támasztó talaját,
földjét, a talpatnyit,
a banánhéjt, a semmit
meglátva megnevezem,
vállalom, kinevetem.*

Miközben

*A Piac tér betonján
egy felfordított almásláda
és egy széttaposott sárgarépa
között állva*

1969

*március negyedikén este hatkor
meg kellene írnom a kettes számú
pontos verset az alkonyatról
miközben tél és nyár között
nappal és éjszaka között
munkahely és otthon között
miközben Ég és Föld között
a Földhöz egyre közelebb
én a Nagy Szendvics közepe
elképzelem újra a Várost
a Hegy és Nap fiát
választottamat
négyévi házasság után
túl az álmokon
a szerelem csecsebecséin
túl a csaláson csalatáson
egyedül újra annyira
hogy holtomig együtt maradhatunk
miközben egy az egyhez
elképzelem újra a Várost
fején a százkilencven méteres
szilveszteri csákót
arcán a szürke körszakállt
mellén a kivilágított rendjeleket
tíz kilométeres karjait
a körbejárható szívet
a lüktető artériákkal
bennük sodródó magamat
százötvenezer sors között
annyira védtelenül
hogy elpusztíthatnám magam*

1969

*március negyedikén este hatkor
miközben
meg kellene írnom a kettes számú
pontos verset az alkonyatról.*

Pengék közt

Ha fölmetszik torkukat az ég halai,
teljenek tetőilen dézsák, kövér kádak,
száradó hordók. Csorgassanak habsapkás
edények, tehéntőgy-kerek korsók, vizet
dajkáló medencék: mert sírjukba omlanak
harmaton tengődő lombok, vénülő szirmok.
Gyökeret őrő aszály sárga köntösén
sugarat vesztve himbálóznak
kalászkítüntetések, pipacs-címerek,
keresztbe fektetett növénykardok.
Vigyázz esőért kiáltó virágaidra anyám.
Kisbabaszájú tulipánjaid,
fejkötőpuha rózsáid nem pusztulhatnak el.

*

Cinkelábnál soványabb lila
ereszkedik a mécsből,
hattyút itató poharadra ül.
Bóbiskolsz anyám. Szépen hegedül
a messziről jövő kis nyugalom.
Ó öregség! Hány rétű oltalom
lehetsz? A félelem feltörve rég.
Meddig ég
a hit kupolája fölött
az örök
békére biztató békesség?
Anyám. Templomok asszonya: Mária,
mögötted áll.
Véres a hattyút itató pohár,
el ne aludj egészen.
Gyíkszöld fejcskékjét ingatja a bimbó.
Érik a körte. Párosodik a ringló.
El ne aludj egészen.
Nyelvére gallyat kíván a parázs.
Sokasodik a méh. Izzad a darázs.
El ne aludj egészen.
Templomok asszonya: Mária,
anyámat ne hívjad,
aranyháza nem akarok lenni a kinnak.
Vigyázz esőért kiáltó virágaidra anyám,
Kisbabaszájú tulipánjaid,
fejkötőpuha rózsáid nem száradhatnak el:
fiad a halál ellen, pengék közt énekel.

Korona

Évának

Allok a várakozás nyírkos
udvarában. Közelit a bárány. Érzem
jácinttal hintett gyapjának illatát.
Hallom a húsvéti csengőt, a locsoló
vödrök kotyogását. Látom a magasba
emelt barkát, a kacsasárga bolyhot.

Nyithassam gallérom fehéret,
szabadíthassam a csillagokat. Sok volt
a húsemésztő, bort forraló, kalácsot
tépkedő éjszaka. Szerszámok vetélkednek
a munka küszöbén. Jutnának előbbre:
földforgatásra, magtakarásra. Élesedik
a kapa. Új fogat szorít gereblyébe
a gazda. A villa friss szénára gondol,
hasadó ágra a szekerce, tölgy törzsére
a rozsdát fészkerben felejtő fűrész.

Erősödjete, világosodjatok
vaskesztyűt játszó pontyot, harcsát udvarló
vizek. Sokasodjatok szellők, szivárványkakasok.
Költsetek aranykarikaszemű tyúkok.
Tüzesedjete tojások: fészkeken, bögy alatt
reménykedők. Pattanjon a héj. Pirinyó függönyét
nyissa ketté a hártya. Hegyessedjen, bőkjön
a csőr: a kására éhes, a tátogva szomjas.
Szárnyak fészüljete a fényt.
Totyogjatok pirostalpú lábak,
kopogjatok, kapaszkodjatok kőrmök,
kövéredjete dörögő malacok,
szikrázzatok fejszénél élesebb paták.
Bújócskázó csikók, kancát leső mének,
ültesséte hátatokra a tavaszt.
Sörényetekbe sülyyesszenek borostyánt,
tüzet tékozló drágakövet. Homlokotokon
sárkánybőrből szijazott tejék, sügyeteken
vihart átmetsző penge sugarazzon.

Rögök bölcsőjéből induló parányok,
fészkekre, jászlakra hajló hatalmasok:
mulassatok. Énekeljete bogárhangon,
törpe hegedűk kíséretével. Madárcsivogással,
szárnyakra feszített húrok lüktetésére.
Csikónyerítéssel, mēntombolással bendőnagy
dobok dübörgésére. Énekel az ember is.
Szájára kürtöt, szaxofont, álla alá hegedűt
szorít. Homlokán megnő a kifliholdat utánzó ér:
árad, a szerelem virágait vendégeli a vér.

A JÖVŐ VÁROSA — A VÁROS JÖVŐJE

Világjelenség a városiasodás. Lapozzuk fel az elmúlt száz év történetét, rajzoljuk egy grafikonra a városi népesség arányának változását, egy vonallal kössük össze a mennyiséget jelölő pontokat, s nem nehéz leolvasni az ábráról, hogy ez a vonal milyen irányba mutat. Az eljövendő esztendőkből a városban lakók száma tovább növekszik. 1860 körül még csak három olyan város volt a világon, amelynek lakossága meghaladta az egymilliót. Jelenleg a Föld lakóinak több mint egyharmada városokban él. E városok közül több mint hetven a milliós lélekszám fölött van, nem egy pedig elérte a tízmilliót.

Az emberiség jövőjét is betáplálták már az elektronikus számítógépekbe, s különféle prognózisok születtek. Egyes becslések szerint harminc év múlva, az ezredfordulón már három-négy milliárd ember tömörül a városokba, s alig telik el újabb ötven év, a XXI. század derekán – milyen megindító leírni ezt a számot! – a föld lakosságának már háromnegyede fog városban élni.

Ez nemcsak a népszaporulat rohamos növekedésével függ össze, a városiasodás azokat a tájakat, országokat is eléri – mint például hazánkat –, ahol a lélekszám valószínű csak keveset változik az elkövetkező száz esztendőben. A túlnépesedés, a helyhiány, a szabad föld elfogyása sem fenyeget egyelőre, legalábbis bolygónk nagy részén még elég sok a kiaknázatlan, művelésre nem fogott, tartalék terület. Az ipari-technikai civilizáció fejlődésének szükségszerű velejárója a városiasodás felgyorsulása; főként a gépesítés, az automatizálás, a „komfort”-igények emelkedése hat tömörítő erővel a lakosságra.

Milyenek lesznek a jövő városai? Milyen épületekben él, dolgozik és intézi ügyeit a holnap embere? Milyen elképzelések foglalkoztatják a tervezőket, az építészeket, a városrendezőket?

Az építészet sosem nélkülözhetette az előre-gondolkozást. Egy közönséges családi ház átlagos életkora is nyolcvan-száz esztendő. Egy középület legalább kétszáz évre készül. Az utak, a közlekedés hálózata évszázadokra befolyásolja a jövőt. Az építészetben, a várostervezésben legalább kétszáz évet előre kell látni. Amikor a Nemzeti Múzeum épülete elkészült, egy Duna parti kisváros (még nem a főváros!) szélén, a vásártér és a legelő szomszédságában állt. 1848 márciusában még mögötte tartották a József napi vásárt. A Nemzeti Múzeum ma Budapest egyik legimpozánsabb épülete, méreteivel, arányaival harmonikusan illeszkedik környezetébe, a kiskörút ívébe, palotasorába, a később kialakult városképbe.

Az urbanisztika napjainkban jelentkező, új emberi tudomány. Különféle rész eredményekre, segédtudományokra támaszkodik. Ismeri az építészet történetét és a várható technikai fejlődést, felhasználja a szociológia, a statisztika, a demográfia kínálta adatokat, nem nélkülözheti a gazdasági-műszaki tudományok eredményeit. A jövő építésze, a holnap városa nem álmokból, utópiákból, a képzelet fantasztikus játékából születik, ez a jövő a logarlécben, az anyag szerkezetében, a statisztikai könyvek számoszlopaiban szunnyad. A jövő tudományos „bemérése”, az egzakt eredményekre való törekvés persze nem akadályozza meg, hogy a tervezők különféle, egymásnak is ellentmondó elképzeléseket vessenek papírra.

Milyen lesz a jövő városa? Van, akit a meglevő nagyvárosok fejlődése, rekonstrukciója izgat. Egy japán építész-csoport Tokió átalakítására dolgozott ki tervet. Az egyetlen magra, városközpontra épülő város a sugaras úthálózat helyett hosszan elnyúló, tengelyszerű szerkezetet kapna. Amerikai építészeket hasonló terv foglalkoztat: az Atlanti-óceán partvidékét egyetlen óriásvárossá kell fejleszteni, s ebben egye-

dül New York lakossága több mint harmincmillió lesz. Francia építészek a jövő Párizst rajzolják meg a tervezőasztalon: a jelenlegi elővárosok megszüntetésével új nagyváros születik a főváros szomszédságában, majd a közlekedés hajszálereivel ezt az új várost a közben felújított régi városközpontokhoz kötik...

Van, aki a „teremtésben”, a teljesen új településformák megvalósításában látja a jövőt. A régi városok elavultak, sorsukra kell hagyni őket, s a szűzterületeken kell fölépíteni az új településeket. Az építész azt várja, hogy így szóljanak hozzá: Itt van egy darab szabad földterület, tervezd meg és építsd föl rajta a holnap városát. S megépül majd a minden részletében előre megtervezett, modellen kidolgozott város. Ha kell, üvegbura alatt, légkondicionáló berendezéssel, ha kell, a tengeren, a parttól harminc kilométerre, vasbeton lábakon.

Egyesek a felhőkarcolók, a toronyházak építésére esküsznek, a város csak fölfelé növekedhet, erre van terület, ez csökkenti a távolságokat, a közművesítés költségeit (Párizsban egy telek ára drágább, mint a rá építendő ház kivitelezési költsége); mások a horizontális tágulást, a családi házat, a kertes villát, az egyéni építészeti stílust látják kívánatosnak. Azon is lehet töprengeni, hogy hol van a város lakosságának optimális határa: nagyvárosokat kell-e építeni, vagy több apró, „szakosított” kisvárost hozzanak-e létre?

Szinte a fantasztikus regény és az utópia határát súrolja néhány elképzelés. Halunk előregyártott lakáselemekből, játékkockaként összerakható és variálható házakról, forgó tornyokról, kristálypalotákról, repülő városokról. Hívei vannak a földalatti, a vízalatti, sőt a földfeletti, függesztett építkezésnek. Szaklapokban olvashatunk ötszáz emeletes lakóházakról, csőházakról, piramisházakról, hídházakról. A tegnap még valószerűtlennek látszó elképzelések közül azonban nem egy megvalósul: szalagházak, elforduló tetőterasszal toronyszállók készülnek, s az előregyártott – ha nem is lakásokból, de – házfalakból, panelekből történő építkezés (ilyen is van: házgyár!) szinte általánosabb, mint a téglá és a habarcs használata.

A sokféle és szerteágazó elképzelésekből a modern építészet és várostervezés néhány alapelve ma már elég biztonsággal kiszűrhető. Ha nem is olyan nagy gond, mint korábban hitték, az újabb építkezésekhez szükséges földterület előteremtése, az kétségtelen, hogy bolygónk jövője a terület tudományos kihasználását növekvő mértékben teszi szükségessé. Az építkezéssel elvett földet valahol vissza kell kapni! A modern építészet a humánus értékeinek minél teljesebb megvalósítására törekszik, a holnap városában a technika és a természet egyensúlyát kell biztosítani. A jövő nagyarányú építkezése nem magános megrendelők ízlésétől és alkalmi mecénások jóindulatától függ: építéssz és politika, a tervezők tudása, invenciója és az állam igénye a korábbinál sokkal szorosabb kapcsolatba kerül egymással. Ugyanakkor megnő a lakosság véleményének a súlya, az épületet használók már a tervek készülése idején hallatni kívánják szavukat, s a városlakók közösségét később is be kell vonni a város részletalakításába. Az építészet mindig kapcsolatban volt a kor ipari-technikai fejlettségével; a modern építőművészet és a modern ipar sem nélkülözheti ezt a kölcsönhatást; az építészeti „szép” nem lehet független az anyagi hasznosságtól. Egyfelől a tervek kivitelezését a technika állása szabja meg, másfelől a művészi elképzelések ösztönzően hatnak a technika fejlődésére. Az új építészet komplex képzőművészeti gondolkodást kíván: a festészet és a szobrászat nem járulékos, kiegészítő elemei az építészetnek, hanem egyetlen zenekar azonos értékű szólamai. A közlekedés meglevő településeket köt össze, ugyanakkor magának is település-fejlesztő hatása van. A modern várostervezésnek – a forgalom növekedése miatt – minden korábbinál hangsúlyosabban figyelembe kell vennie a már meglevő és a jövőben népszerűvé váló közlekedési eszközöket. (Vasút, autó, földalatti, helikopter – melyiké a jövő?)

A modern építészeti gondolkodás már századunk elején eredményekre mutathatott. Legnagyobb hatású képviselője – alkotó és elméleti szakember egyszemélyben –, Le Corbusier öt alapelvben foglalta össze a modern épülettel kapcsolatos elgondolásait. A régi építészet földhöz tapadt, az új a talaj fölé emelkedik. A régi épület drága és fölösleges tetőszerkezetet emelt maga fölé, az új a tetőt is kihasználja, az alappal elvett területet akarja itt visszanyerni. A régi épület szerkezetét a tömör főfalak és a

közfalak párhuzamos rendszere szabta meg, az új épület alaprajzát a helyiségek funkcionális elrendezése adja. A régi épület kívül-belül kevés és egyenetlen megvilágítást kapott, az új épület a fény felé fordul, s a legfontosabb építőanyaga – a tégl helyett – az üveg és a vasbeton. A régi épületnek egyetlen nézete volt, a homlokzati, mely az utca felé fordult, az új épület a téralkotás számtalan lehetőségét tartalmazza. Egyébként Le Corbusier építette az első „nagyházakat”, a különféle „időmegtakarító” szolgáltatást magukba foglaló lakóépület-komplexusokat, s vallotta a lakótelepülés és a munkahely lehetőség szerinti elválasztásának gondolatát.

A modern építészeti közgondolkodás csak megkésve és kerülővel jutott el hozzánk, gyakran a szükséges korrekció, a közben összegyűlt tapasztalatok fölhasználása nélkül. Ami megvalósult belőle, leginkább a lakótelepeken és néhány nagyváros arcán látszik.

A modern város hármas funkciót tölt be: a lakás, a termelés (munkahely) és az adminisztráció (kereskedelem, kultúra, szórakozás stb.) ellátására kell benne épületeket emelni. Ezek optimális aránya, kívánt egyensúlya, egymáshoz való egészséges viszonya ma építész és várostervező legfőbb gondja.

*

– Ismerjük az elképzeléseket a jövő városáról. De milyen lesz e város jövője? Vajon fedi-e egymást az a két kép, ami a holnap városáról él bennünk és amivé Pécs lesz?

A Pécsi Tervező Vállalat egyik apró, földszinti szobájában beszélgetünk. Az ablakon a ferenciek templomának barokk tornya néz be. Annyi időnk van, amennyi alatt a nagymutató egyszer körbejárja a számlapot. A szoba falán épületfotók, rajzvázlatok. A főmérnök térképet terít az asztalra és egy könyvet tesz elem.

– A kérdésre itt a válasz – mondja. A térkép a mai város térképe, a könyv Pécs általános rendezési terve. – De hol is kezdjük? – A főmérnök ujjával végigpörgeti a könyv lapjait, és egy helyen megáll. – Az újkori városiasodás az ipari forradalommal indult el, epicentruma Angliában volt. Ez a rajz megmutatja, hogy amint haladunk Londontól keletre, a városiasodás és kísérőjelenségei megkésített hullámokban terjednek és jutnak el hozzánk. A városiasodás legfontosabb kísérőjelensége a mezőgazdasággal foglalkozó népesség számának fogyása. A magyarországi adatokat száz évre visszamenőleg próbáltuk földeríteni. A várható jövőből ugyancsak száz évet tervezünk meg.

– És Pécs jövője? – próbálom a választ az alapkérdéshez közelíteni.

– Két elmélet forog közzájón a város jövőjéről. Az egyik szerint Pécs máris túlnötte magát, mammutváros, túlságosan elterpeszkedett, sok a bevándorolt idegen, a falusiak menjenek haza, és járjanak otthon rokolyában. A másik elmélet szerint Pécsét háromszázezer lakosú nagyvárossá kell fejleszteni, az ekkora lélekszámú város a jövő nagyvárosának típusa, itt már egy hangversenytermet is érdemes építeni, s ezt a méretet minél előbb el kell érni...

– Ön melyikhez húz?

– Tulajdonképp egyikhez sem. Tervdokumentációink visszamenőleg is, előre is körülbelül száz évre szólnak. Mi csak azt mondjuk, hogy 2050-re Pécs mintegy 270 000 lakosú város lesz.

– Milyen alapon született ez a prognózis?

– A várostervezés: tudományosan megalapozott, racionális számításokon nyugvó, kollektív munka. Adatainkat a Statisztikai Hivatal, az UNESCO kiadványaiból merítettük, magam is kutattam angolai könyvtárakban, majd a terveket különféle megyei és városi intézmények vizsgálataival egyeztetettük. Közgazdaságtan, szociológia, statisztika nélkül nem lehet ma már egyetlen vonalat húzni egy tervrajzon. A társadalmi, gazdasági, földrajzi tényezőket egyaránt ismerni kell a jövőhöz.

– Ez a térkép például mit ábrázol?

– Pécs vonzási körzetét, a bevándorolt és az ingázó munkások korábbi állandó lakóhelyét. A vonalak, láthatja, Nagykanizsáig terjednek, és a Balaton déli partján törnek meg. Pécs jövőjét tehát Dél-Dunántúl összefüggésében kell vizsgálni. A közigazgatási egységeken, a megyehatárokon túl kell néznünk. De ez a rajz azt is elárul

ja, hogy nemcsak Pécs jövőjére kell gondolnunk, a Pécs körüli városgyűrű, Szigetvár, Dombóvár, Szekszárd, Mohács, Siklós, tehát a középvárosok fejlesztése is indokolt.

- A 270 000 lakos maximális szám?

- Mint mondtam, olyan tervet készítettünk, amely nem ismer felső határt, nem köti meg a város szükség szerinti fejlődését. Ennek megfelelően a városszerkezetnek is nyitottnak kell lennie, minden övezetét tovább lehet majd fejleszteni. Pécs akár 600 000 lakosú várossá növelhető, anélkül hogy a város történeti jellegét fölládoznánk.

- A város keleti és nyugati széle nem került már így is túl messze egymástól?

- Ezt sokan mondják. De a táj földrajzi adottsága, az a teknő, amelybe a város települt, ezt a hosszanti elrendezést, a forgalom kelet-nyugati irányát kínálja. Én ezt makaróni-szerkezetnek nevezem. Ugyanis a fő közlekedési utak úgy futnak a város testében, mint a makarónis dobozban a téstacsövek. Ez a szerkezet alkalmazkodik a város hagyományos szerkezetéhez, ugyanakkor megőrzi Pécs sajátos városképét a jövőben is.

- Hol helyezkedik majd el a 270 000 lakosú Pécs?

- A mai népesség megkétszereződésére számítunk, de ez nem jelenti a terület megkétszereződését is. Szentlőrincet és Pécsváradot nem kell a városhoz csatolni. Száz év alatt csak mintegy 20%-kal nő a város területe.

- Hogyan sikerül a régi területen az új várost elhelyezni?

- Nehezebb és drágább egy régi várost átmenteni, mint egy újat fölépíteni. Nehezebb, de ez a szerves fejlődés útja. Egyetlen megoldás a szanalás.

- Úgy tudom, ehhez valamilyen kulcsszámot használnak.

- A rendelkezések szerint a szanalási arány nem haladhatja meg Pécsét a 15%-ot. Tehát minden 15 lebontott lakás helyett 100 új lakást kell építeni.

- Akkor olcsóbb a ritkábban lakott városrészt szanalni?

- Igen. Jelenleg a Szigeti városrészben folyik ilyen munka. A rekonstrukció egészen a Kórház térig terjed.

- Nem vezet ez más városrészek előregedéséhez, slumosodásához? A Szigeti út mellett negyvenéves házakat bontanak le, viszont a Budai városrészben a nyolcvan-száz esztendő házak is állni fognak még egy ideig, mert ez a városrész sűrűbben lakott, itt több új lakást kellene a régi házak helyett biztosítani.

- A Budai városrész fölszámolására bizony kell még néhány évet várni. Emiatt érnek is majd bírálatok bennünket...

- Sokan az új városközponttól féltik Pécs arcának megváltozását.

- Fölösleges az aggodalom. A hagyományos szerkezetű városokban nem kell mesterségesen új centrumot keresni. Pécsét sem lesz új városközpont, nem akarjuk a belvárost vitrinbe zárni és üveg alatt mutogatni. Nem hal meg itt az élet a jövőben sem. Nem csinálunk új városközpontot, csak a régit dél felé kinyitjuk, kibővítjük. A posta és a vasútállomás közt elhelyezendő új intézmények a régi központhoz kapcsolódnak szervesen.

- Hol lesznek nagyobb építkezések a következő évtizedekben?

- Három alközpontot tervezünk, változatos, különböző beépítési módokkal. Az egyik a mostani I. kerületben lenne, egy ipari karakterű vidéken. A másik a jelenlegi központ, a Széchenyi tér kitágításával születne meg, afféle city jelleggel. A harmadik kimenne a szőlőkre, s a nagy területi igényű, kertes épületek, egyetemek, klinikák együttese alkotná. Természetesen közben tovább folytatódik a régi város rekonstrukciója. Önálló nagyobb városrészt, a kertváros fölé tervezünk.

- Az ipari építkezés milyen helyet kap a tervben?

- Az ipari területek nem kezelhetők mostohán, s ugyanúgy meg kell őket tervezni, mint a lakóterületeket. Elvetettük azt a gondolatot, hogy elkülönítsük a lakónegyedeket az iparterületektől. A jövőben egyre közelebb kívánjuk hozni egymáshoz ezeket a különböző rendeltetésű, de összetartozó területeket. A „szendvics-elv” alkalmazását tartjuk célszerűnek, amikor váltakozva települ munkahely és lakóhely. Persze ennek előfeltétele az ipari üzemek „megszelídítése”. Ám ez csak a technikai fejlettség kérdése, a zaj- és porvédelem megszervezése.

– Ebben, közvetve, a közelmúltban épült lakótelepek kritikája is benne van ...
– A hazai lakótelepi építkezés a fejlődés egy adott szakaszának, a hagyományos lakónegyed és a valóságos modern város közötti átmenetnek tekinthető. Ma már látjuk azt a hatást, amit a lakótelep a város-struktúrára, az egész város társadalmi szerkezetére gyakorol, s okos tanulmányok vizsgálják annak az életformának a sajátosságait is, amit a lakótelep a beköltöző családok életvitelében kialakít. Ha a munkahely az értelmes emberi cselekvés színhelye, akkor a lakás sem lehet pusztán villanyszámla-kifizető, lakbértörlesztő hely. Házak kellene, ahol laknak az emberek és nem igazgatják őket. Lakások kellene, ahol a családok közösséggé szerveződnek. Városok kellene, amelyek a társadalom különféle életmegnyilvánulásait és igényeit differenciáltan ki tudják elégíteni.

– Egyszer arra gondoltam, milyen remek kisfilmet lehetne készíteni arról, hogy „mi van az erkélyen?” Nem kellene mást csinálni, mint a kamerát végigsétáltatni egy újpécsi hétemeletes lakóház franciaerkélyei előtt.

– Ez megmutatná azt is, ami hiányzik ezekből a lakásokból, ami a tervezés számlájára írható, s azt is, hogy nem elég beköltözni az új lakásba, meg kell tanulni lakni is.

– Alighanem két másik veszélye is van a lakótelepi építkezésnek. Az egyik a mennyiségi szemlélet korlátlan uralma: Íme, ennyi meg ennyi lakást építettünk egy év alatt. A másik a makett-asztalon való tervezés.

– A mennyiségi igényeket okosan egyeztetni kell az esztétikai követelményekkel – mondja a főmérnök. – A puszta felülnézetben történő tervezés pedig kimondottan ártalmas. Ami a makettasztalon, gyufás-skatulyára kicsinyítve pompás látvány, megvalósulva, a falak tövéből, a járókelő számára elviselhetetlen lehet.

– Érvényesül-e az új tervek megvalósulása előtt valamiféle társadalmi ellenőrzés?

– Pécs általános rendezési tervét, amely a jövő század közepéig megszabja a városépítés irányát, a közelmúltban mutattuk be a nyilvánosság előtt. Négy napig folyt a vita fölötte.

– Ha a várostervezőnek, mint a mesehősnek három megvalósítható kívánsága lenne a XXI. századi Pécs számára, mit szeretne leginkább? Sok pénzt? Időálló anyagokat? Füstszűrőt a hőerőmű kéményeire? Házakat helikopter-állomásokkal? Működő liftet? Folyóvizet a városnak? Új hangversenytermet vagy új színházat? Minden lakóháznak száz négyszögöl virágos kertet?

– A Duna vize már a csapból folyik ... A mai hőerőműnek addigra már nyoma se lesz ... Egyetlen dolog kellene. Korszerű építészeti közgondolkodás. Ma még egy közepes esztrádműsor a tévében nagyobb figyelmet kap, mint egy újonnan elkészült városrész. Pedig amit mi építészek, tervezők csinálunk, drága mulatság. A rossz festményt át lehet mázolni, a vászon elbír még egy réteget. A festék sem drága. A rossz költőket, néha a jókat is, hamar elfelejtik. Nálunk minden vonás, egyetlen házzal legalább száz évre szól. És az építészeti formát, mint a ruhát, hordanunk kell. Nézze, hogy elrontották a Mecsek oldalát! Kitűnő a hely természeti adottsága. A házak beépülhettek a szőlők, a gyümölcsfák közé ... Az egyik barátom ott lakik. Megkérdeztem: „Ki tudsz te menni fürdőnadrágban a ház köré?” „Hogy gondolod, én városban élek ...” – válaszolta. Hát ezért nem volt érdemes ezeket a papagálykalitkákat megcsinálni ... Az építészet a legtársadalmibb művészet: tudatformáló erő, ugyanakkor maga is függ az adott kor társadalmi berendezkedésétől. Fejlett építészeti közgondolkodás nélkül nincs igazi, jelentős, maradandó építészet.

Az ablakon át látom, hogy a toronyórán a nagymutatós újból a tizenketteshez ér. Amikor elkészönök, a mérnök is feláll.

– Elkísérem.

De előbb cipőt vált. A gumisarut lerúgja a lábáról és utcai cipőt húz. Fanyar mosollyal mentegetőzik:

– Legalább addig pihenjen az ember lába, amíg a szobában ül. Betonjárda, bokasüllyedés, ez is urbanizációs jelenség ...

PÉCS ÉS BARANYA MŰVÉSZEI A NEMZETI GALÉRIÁBAN

Pécsi és baranyai művészek valóban *vannak*, ha ez a személyi igazolvány adatain túl sajátos vonásokat is jelent. Alföldiek is *vannak*, esetleg anélkül, hogy megsejtenék az Alföld végtelenjét, a földnek vízzel ölelkező szépségét, szikések és dűlőutak árva gazdagságát. Miskolciak is *vannak*, és horgászni járnak hegyi patakokhoz, hogy a várost és kéményeit ne lássák, és szolnokiak is *vannak*, hátat fordítva a tiszai tájnak, az álmos víznek és mindennek, amit pontosan ez a táj kínál egyesegyedül. Mégis: semmi mást, semmi elütőt ne mondana Pécs és Baranya annak, aki minden előítélet és előzetes útmutató nélkül találkozik művészeivel? Úgy közelítsük meg ezt a kiállítást, mintha soha nem hallottunk volna a római kori Magyarországról, Pannóniáról, az európai tájékozottsággal versenyző Vitéz Jánosról és Janus Pannoniusról, mediterrán éghajlatról és kultúráról, s még arról sem, hogy Zala is más, és Somogy is más, mint Baranya? Ne tudjunk földjéről, múltjáról, csak a történelmi jelenlétet kérjük számon?

És ne tudjon ez a csodálkozó szemű arról a küzdelemtől, ami ezt a kiállítást megelőzte. Ne tudja, hogy nehéz léptű és ősz hajú teremőrök elrejtették a vendégkönyvet, ha „felelőtlen huligánok” készül beírásaira gyanakodtak, ne tudjon arról, hogy maguk a kiállítók utolsó percig nem hittek sikerében, ne tudja azt, hogy a megnyitó bizony bizonygatta: igazolni fogja az idő, s ne tudjon a megnyitás hívott és hívatlan tömegéről, ne tudjon arról, hogy Martynról már évekkel ezelőtt írott könyv kéziratban fekszik lelkes és óvatos lektori véleményekkel kísérve, ne tudja, hogy „absztrakt festő nem szeretheti a népet”, mert hiszen ezzel a büvigével is denuncálni lehetett ezt a fasizmus ellen hazát és népet vállaló művészt, aki most a Munka Érdemrend arany fokozatának lett birtokosa, s még azt se tudja, hogy írók, tudósok, szerkesztők, hivatalbéliék eddig is, és az értetlenség ellenére merték vállalni értük a felelősséget, ne tudja, hogy Martyn ma már kandidátusi téma, Bizse, Lantos, és Kolbe, Haraszti, Török, Nádor Judit a szocialista társadalom beruházási munkáiban osztozik, Gazder szökökútja Pécs város dísze, hogy ezek a művészek főiskolákon és művészképzőkön tanítanak, díjak részesei, nemzetközi kiállítások résztvevői, ösztöndíjasok, kiszakíthatatlanok tehát ebből a társadalomból és vele élnek, benne gyökereznek, igen, a tájban és népében, s ahogy múltjában, úgy jelenében. És mégha művészetük nonfiguratív is, akkor se vonjuk kétségbe, hogy itt vannak otthon, a mi világunkban. Itt és most. Ha nem így lenne, nem vállalnának tisztségeket és elrejtőznének, és ez a társadalom megértően, kíváncsian fordul a művészet felé, ha pillanatnyilag nem is tudja mindig lefordítani beidegzett irodalmi nyelvére festett és rajzolt képek nyelvét, még kevésbé a tárgyakét.

Ipari tervezők és munkások, építészek és tanárok ők, amellett, hogy alkotó művészek, tevékeny résztvevői, formálói kultúránknak. Ki vonná kétségbe igazukat, ki gyanakodnék kettős életre, mely torkával egyszerre lehel forrárt és hideget? Szónoki kérdés, de csak azt akarja jelezni, hogy: higgyünk alkotóinknak. Ne misztifikáljuk őket, nem sámánok ők, nem is lobogó hajú, társadalmi különcök, nem titkok őrzői, nem védencek. De ahogy vannak matematikusok és vannak rugós mérlegek, engedjük meg, hogy a színekben, formákban, vonalakban, térben látó művész is kifejezhesse mondanivalóját a világról, hol a matematikus látásával, hol olyan megfoghatóan, mint a rugós mérleg mutatja a súlyt, lényegében az is elvontan. De egyről ne feledkezzünk meg közben. A szocializmusnak arról az alapigazságáról, hogy kinek-kinek képességei szerint, és kit-kit a maga helyére. De a maga helyén teljes megbe-

csüléssel, ami nem minőségi, nem hierarchikus osztályozást jelent, hanem más-más feladatot.

Ez a kiállítás egy nyelven szólt – pedig egyénenként mennyire más érzéssel, telítettséggel, hagyománnyal. *Solymár István*, a rendezője éppen ezt érezte meg alkotóiban, amit fentebb mondtunk, s ezért találta meg a jó egyensúlyt, a folyamatosságot, mértéket. Senkit nem emelt ki, és senkit nem szorított sarokba. Simon Béla a mérleg egyik kosarában, Lantos Ferenc a másikban, a teremsort véve alapul mostan. A mérleg mutatója: Martyn Ferenc, a kiállító termék derekán. Nagyon kell ismerni a pécsiek világát, hogy ezt a rendező megkockáztassa. Eddig ugyanis úgy volt, hogy elől állt Martyn és utána „követői”. Ez ellen a szemlélet ellen ő tiltakozna először. Martyn, aki minden őszinte, tiszta és kvalitásos kísérletet tisztelt és támogatott, akitől mi sem áll távolabb, mint mondjuk, Simon Béla vörösben, kéken tartott expresszivitása, de akitől mégis a legtöbb jó szó kísérté Simon Bélát. Mert merete magát adni.

Tudta a rendező, hogy mit jelent a „Blickfang”. Színekben a vörös, témákban a kertek és presszók, ritmusban a nyugtalanság, szerkesztésben a kontrapunkció, amivel Bachtól Bartókiig, Boschtól Van Goghig élt, aki a hagyományos harmóniában az ellentétek feszültségére helyezte a hangsúlyt. És merni vörösben, kéken kimondani a zöldet, sárgát, ahogy már a fauves-ok is próbálták. De ezt és így, ahogy *Simon Béla* teszi, más nem csinálta. Kései ős lenne, álmatag követő, provinciális száanalom? Nem. Saját, igaz, egyéni hangja ez. Ha vulgárisak lennénk, szölejének vörös borára, vagy a Balatonfelvidék vörös földjére hivatkozhatnánk. Semmi közülük egymáshoz. Rendkívüli érzelmi tartalmú ember ő, aki az egész világot, utcákat, cigányokat, templomot, fákat a legintenzívebb színében lát, a vörösben, s mindent kékesen kontrasztosan körülhatárolva, és mégis egybefolyva, kaotikusan, az olyan „minden mindegy” jogán, de vonzódva és ragaszkodva a világhoz, személytelenül is az egyént keresve, felszínben is a mélyet, jelenségben is a lényegét.

Ellentétes előjeli művész *Bizse János*. Ő nem mondja ki érzéseit olyan közvetlenül. A fegyelem és kimértség, a geometrikus pontosság hálóját tartja maga elé. Felbontja a teret apró és keményen hegyes szögű síkokra, s ezekbe ágyazza sokszor öngyötrő paranccsal a forró színeket. Nem véletlen, hogy „Táncszvit”-je szól legelőbb nézőihez, ez a sárgákban tartott dallamos kép, vonalritmusában telve örömmel, színeiben tartózkodón visszafogottan. Kaosz és rend – mondhatnánk az „Üzem” geometrikus kékjein, vörösein átsütő világra, de legkönnyebben mégis a „Szeptember” fordítható le az irodalom nyelvére: színeinek, formavilágának nagy ellentéteivel, a vonalak lefelé hullásával, a csupa változással, a megkezdett formák másba fordulásával, melyekben még ott érzik a nyár kékje, de befutja az ős barnája is. S az „Üti élmény”, a száguldásnak, a forró emlékeknek és hidegen fehér pillanatoknak ez a nagyszerű megfogalmazása, a nyugtalanságból kivillanó nyugalomé, – életünk nem szűnő rohanásában is az állandóság figyelmeztető jeleivel, színekben, formákban.

Bizse önálló képi szemléletet teremtett s ha *Bizséné, Zs. Kovács Diána* ezt akarja áttenni gobelinbe, faliszőnyegeibe, kevésbé sikerül, mint amikor a maga nyelvén, anyagában gondolkodik, felfejlesztve népi technikai hagyományainkat. Az ismeretlen néző természetesen ismét csak nem tudja, hogy a Dél-Dunántúliak Szervezetének milyen szárnyat adott Kovács Diána, hogy ez a kiállítás sem áll így egybe, ha ő nem küzd érte hosszú éveken át. Az ismeretlen néző annyit fog megjegyezni, hogy a mivesség, népi hagyomány, mai ízlés, a részleteket kerülő s nagyobb színsíkokat összefogó látás, a szinkultúra mennyi újságot, meglepetést, klasszikusan kiegyensúlyozott szépet tartogat számunkra. Több szőnyegét átvehetné a textilipar is sokszorosításra, anélkül, hogy a kézi szövés sajátosságain (Csillagképek, Fekete-fehér, Este, Baranya, Babás) erőszakot kellene tenni. *R. Fürtös Ilona* faliszőnyegei, fali képei még a kísérletek idejét jelzik, az ujjgyakorlatokét. „Körök feketében és fehérben”, s „Hallas gobelin”-je kívánnak, kétségtelenül, de nem könnyű felismerni a többiek mögött alkotójuk egyéniségét (erre Kovács Diánának is erősen kell még törekednie), tudva ugyan, hogy a festett, batikolt textiljei óta mily nagy lépést tett e bonyolultabb, több gondot igénylő műfajig és technikáig. Sok jel mutat arra, hogy a festői hatásokat el-

kerülve megtalálta a jó utat a gyapjú igényelte feladatokig. A népművészethez alig van köze, de tőle nem ezt várjuk. A kísérleteiben is biztatót, ígéreteset köszöntjük benne. Felaprózott, kis vállalkozások helyett nagyobb, egységesebb megoldásokhoz kell fognia, s tisztáznia saját szemléletét.

Ennek a kiállításnak egyik figyelemre méltó jelensége, hogy eltünteteti a határokat képzőművészet és iparművészet között. Bizse, Lantos képei, Fürtös kerámiai. Zs. Kovács Diána, Lantos, Fürtös Ilona textiljei között csak a funkcionális különbséget érzékeljük, átmenet nélkül. Ez pedig napjaink egyik fontos feladata éppen: megmutatni, hogy a határokat nem anyagban, nem szemléletben, nem a látványozás vagy elvonás fokában kell megmutatni, hanem a funkciók különbözőségében. Ha nem így lenne, nem férnének meg *Nádor Judit* harmonikusan felépített, világos, tiszta konstrukciójú, *Fürtös György* festőien, *Pattantyús József* játékosan eleven, sok humorral telített, *Gazder Antal* archaizáló egyszerűségű kerámiai képek, szobrok, rajzok, textilek között. De megférnek és otthon vannak. És most másik megfigyelésünkről: ez így és együtt, a Földközi-tengeri klíma, a lankák, a római kultúra, török hódoltság, a szorgos nép s ki tudná felsorolni, hogy mi és mennyi más együttthatója, jelene, valósága, – igazodásra szólít fel, kötelez, sarkal, biztat, kényszerít, kit hogyan. Simon Béla sem itt született, Cseh László sem, Zs. Kovács Diána is Gyöngyösről származott el, Soltra is Jákóból jött, Platthy Ungvárról, Rétfalvi Aknaszlatináról, Kós Lajos Budapestről. Újabb figyelmeztető: nem azzal igazolják ők igazukat, hogy honnan jönnek, hanem, hogy merre mennek.

Könnyű *Bocz Gyulának*, – aki még negyven éves sincs s munkapad mellett, szabadon választva (mily hamis itt ez az únos-untiglan emlegetett „autodidakta” jelző, mintha a felmutatott eredményt az döntené el, ki milyen diplomát őriz a fiókjában) döntött kifejezésformája mellett, melyről, ha mégoly rokon is Arpéval, vagy Borso-séval, vagy Mooreval s Hepworthe-szel – az övé, őszintén is hatásosan. A „Tünde” realitás és álomszerűségének kölcsönös szépségét mégse fogalmazta meg más, és az „Ölelkezők”, „Virág”, „Tánc”, „Siremlék” is minden bizonnyal éveink javából való. De tegyük őket Nádor Judit kerámiai mellé, Martyn képeihez, – taszítanak egymást? Most *Rétfalvi Sándor* fából faragott szobrai állnak mellettük. Bocz a kövek, kavicsok, természeti formák világában érzi meg a humánus egyetemes jelképeit, Rétfalvi kifaragja a fejet, kezét, lábat, – de taszítják vajon egymást? Nem. És miért nem? Mert a természetből és emberből indulnak ki s megállnak az előtt a sorompó előtt, amikor az ember osztályok foglya lett, s a természetet tudatában maga alá rendelte, alacsonyabbrendűnek ítélve, de másolását annál többre. Nem mennek „viszsa a természethez”, mert lehetetlen, de vállalják vele azt az állapotot, amit még az emberi önzés, előítélet, előjog, elfogultság nem rontott meg, vállalják az anyag törvényeit, ember és természet egyetemesebb igazát. Nem véletlen, hogy a múlt évben elhunyt *Gábor Jenő* legjobb kompozíciójával is találkozunk, a „Zenélő társaság”-gal. Fák és emberek, lant és föld ritmusa egybe folyik ezen a képen, mint ahogy elmosódik házak, kertek határa *Kolbe Mihály* képein (mily tisztas szándékkal követi napjaink szemléletét ez az idősebb generációhoz tartozó mohácsi festő!), s ott érezzük az átmenetet az ember és természet között *Bérces Gábornál*, *D. Szabó Margitnál*, *Kós Lajosnál*, *Horváth Olivérnél*, *Platthy Györgynél*, *Timár Istvánnál* nemkülönben. Átmenet? Rosszul fogalmaztunk, ha *Horváth Olivér* „Régi-új”, vagy „Pincesor” című képeire gondolunk. Arról van szó, hogy ezek a festők otthon akarnak lenni a világban, s ezt a nagyonis emberi igényt mondják el „Pincesorok”-ban, „Szőlődombok”-ban, „Hegygerincekben”, vagy akár „Pécs” köveinek a Mecsek zöldjébe olvadó látványoztatásával. A természet felé forduló ember is jellemzi ezt a kiállítást.

A hatvanon túli *Zágon Gyula* mintha gyökerekből, indákból fonta volna „Jobbágy”-át, *Timár István* is a természetre nyitja festői képzelete ablakát, s *Haraszti Pált* is áthatja a természet derűje. Most mégis *Soltra Elemérre* gondolunk, akiben valóban érezzük Martyn és a párizsi iskolák felszabadító hatását, ismerve az utolsó tíz évben tett lépéseit. Nehéz volna megmondani, hogy végleg magára talált-e? Képeinek szürkés, zöldes, feketés – eléggé komor – színvilága fehér kontrasztokban, a szinte drasztikusan nagy lendületű s nagy íveket befogó sínek, a belőlük fel-fel-

törő apróbb s játékosabb motivációk kétségtelenül őt mondják számunkra, s hasonló őszinteséggel a természet szövevényeit, ereit, hálóját, lebegő és szilárd testeit képi nyelvre átfogalmazott igen kultúrált s rokonszenves rajzai is. Soltrának sokféle megnyilatkozásával találkozunk már. És Picassónak? Hát olyan egyértelmű, egyetlen keretbe fogható az ember? És a kereső ember talán nem ember? És a sokarcú ember nem volna ember?

Fel kell figyelnünk mellette *Kelle Sándorra*, aki a posztimpresszionizmusból jutott el ehhez a mostani korszakához, melyben már a konstruktív fogalmazás az erősebb, megőrizve nép és táj s benne saját színvilágát (mondjuk nagyképűen: kolorizmusát?). „Mindenki szent, ki életet nyer” – vallhatjuk Adyval, s így és ezért is sokszoros megértéssel, beleérzéssel kell kísérnünk azokat, akik valóban igyekeznek megtalálni önmagukat, korunkban, ebben a keresztutas korban. Felírjuk-e újból Kelle, Kolbe, Soltra nevét? Nehezebb utat jártak be, mint, mondjuk a fiatalabb *Erdős János*, aki az építészet fegyelméből kitörve kísérli meg mindennapi racionális munkája érzelmi aláfestését, persze nem kevésbé becsülhető eredménnyel, melyhez immár kiállított képeinek többségét megemlíthetjük (Ikon, Vár I, II, Királyasszony, Ipari táj, Linómetszet – de minek is kellene ezek a lehetetlenül semmit mondó képaláírások?). Arra kellene ügyelnie, hogy el ne vesszen a pusztá dekorativitásában, ami egyébként kiállító társait is fenyegeti. Az ábrázoló, látványozó, leíró, magyarázó festészet megelégedhet a tükrözött kép tartalmi visszaadásával, ez a szemlélet viszont, Erdősé és Lantosé elsősorban, Martyn után, fokozott elmélyülést, a humánus olyan jelképes sűrítését kívánja, ami nem enged mellébeszélést, fecsegést, felszínességet, rutinos formai bravúrokat. A nonfiguratív művészetet hamarabb rajta lehet kapni a hamiságon, mint az ábrázolót. Az osztásnál és összeadásnál is hamarabb kiderül, hogy tévedtünk, mint az almról, hogy férges.

Lantos Ferenc az összeadásnak ezt az ellenőrizhető képi formáját vállalta s ezért vitathatatlan „zománccfal”-ának egyetlen és végső megfogalmazása (mikor fogjuk végre murális „beruházási” munkáinkban is felhasználni?), a „Találkozás” kékbe, feketebe, szürkébe, fehérbe transzponált igazsága, amikor is különböző színértékek más-más síkját érinteti össze úgy, hogy geometrikus elemekbe oltva is érezhessük a találkozások pillanatnyi tartalmában a maradandót, vagy mondjuk így: a találkozás emberi tartalmának képi formában másként ki sem fejezhető rövidegét, a közeledésben és elmúlásban is a végtelenséget. Dehát azért festő Lantos, hogy mindezt a maga nyelven jobban mondja el, mert a tömörítés az erénye („Ritmusok”, „Áramlás”), s az oldás a veszedelme.

Martyn Ferencet ma már a legnagyobb természetességgel nevezik a dunántúliai mesterének, s a rokon látásmódot könnyen könyvelik el hatásnak, esetleg utánzásnak is. Pedig nincs másról szó, mint az egyéni szemlélet felszabadításáról, melyet Martyn valóban rendkívüli megértéssel, türelemmel s céltudatosan végzett. Nem a maga képére és hasonlatosságára akarta átformálni barátait és tanítványait, hanem önnön egyéniségüket szabadította fel, a történelmi jelenlétet kívánta tőlük. Nem azért terelte el őket a posztimpresszionizmus és szürrealizmus felől (mi sem áll tőle távolabb, mint a Max Ernstek dekoratív semmitmondása!), mert művészi megoldásaiktól idegenkedett, hanem a ma életében kívánt aktív részvételt. Ezért is lehetetlen kikerülni róla szólván a humánus és etikus magatartást.

Ahogy egyéniségében is találkozunk a végletek, úgy járja be művészetével – legyen az piktúra, grafika, kerámia, vasművesség – a földrajzi, és emberi világtájak érzelmi mélységeit és gondolati magaslatait. Egyben állandó: a konstruktív tudatosságban. Művészi kifejezni valóját mindig a szerkezetük felől közelíti meg. De a szerkezet nem holt absztrakció nála, nem fejt le róla érzelmi tartalmát, nem elég-szik meg geometrikus következtetésekkel, hanem érzelmileg tölti meg a végső formákat is. Ha geometrikus formákra egyszerűsít, akkor bővítő színekkel egyensúlyozza a formai aszkézist (Kakas), ha pedig színekben szerényebb, feloldott formák érzelmi lobogásával, játékos változataival, vagy keserű indulattal pótolja, amit színekben veszített (A háború szörnyetege Collioure felett). Nem lehet annyira elvont, hogy valamilyen konkrét élményre ne figyelmeztessen, s nem tud olyan konkrét len-

ni; hogy a részletek labirintusában ne emlékeztessen a szerkezet lényegének egyszerűségére (grafikái). Gyűlöli az erőszakot és megejtő a gyengédsége. Fegyelmezetten védekezik az érzelmesség ellen és kitartó a bátorságban. Nincsenek vakmerő vállalkozásai, minden képe egyéni útjának egy-egy új állomása. A gondolat és művészség szigorúságát az önző és szubjektív Én elé helyezi, nincsenek elfogult ömlengései. Művészete igen széles ívű. Nem ismer egyetlen üdvöztető művészi magatartást, csak az egyetlen valóságot többfelől megközelítő vállalkozás tisztességét. Minden képe kitárlkozás a világ, az élet szépségeire, vagy figyelmeztető borzalmaira.

Nem könnyen megközelíthető, de ha kezünkben van művészetének a kulcsa, páratlanul gazdag világ tárul elénk. Egyik képének az „Emlék” nevet adta. Mint izzó szál süt át rajta egy gázló madár végsőkig kifinomított formája. Ezt az élesen megrajzolt formát körül öleli egy sötét tömb lágyan, dallamosan s ezt a pólyát megint sötétebb ágyazza a térbe, ad neki több dimenziót, mélységet, távlatot. Mögötte végtelenbe táruló kékség, lent mint a repülő kifutó pályán egymást keresztező síkok váganak át, a madarat körül vevő harmónia ellensúlyozására, keményen és diszharmonikusán. Felül a lazurosan meleg kék síkja, lent fehérrel világosított okkerek hűvöse. Csupa ellentét, csupa véglet, s mégis valami megfoghatatlan nyugalom, melegség, biztonság hatja át, a mozgás és megállapodás, a meleg és hideg ellentétei, s ellentéte a mélységnek és magasságnak, közelnek, távolnak, nyílt és zárt formáknak. És mindez egyetlen, életet sejtető forma köré boltozva. Síkok, színek, formák pontosan állnak helyükön, biztos építéssel. Ebben a képében minden benne van: szerkesztő festői attitűdje, nyugalma, biztonsága, érzelmi forrósága, gondolati tisztasága, egyensúlyt kereső s világokat befogó szemhatára. Hivalkodás nélkül, szerényen, műves gonddal megteremtve. Példának is követhetőn.

MENDŐL ZSUZSANNA

A II. KAPOSVÁRI TAVASZI TÁRLAT

Az első, 1967-es tárlat megrendezését az az igény hívta életre, hogy a Somogyban megtelepedett, illetve innen származó művészek munkásságát szűkebb hazájuk nyomán követhesse, kutatva egyúttal a művészek és környezetük között kialakult viszonyok képpé alakulását, esetleges közös szemlélet és formálásmód létrejöttét, ami nem szükségképp iskolászerű szervezeti keretek között alakulhat csak ki. A Dél-Dunántúli Területi Kiállítások mellett a két évenként ismétlődő kaposvári tárlat – éppen periódikus jellege miatt – újabb bizonyítási lehetőséget jelent e tájon élő művészeknek.

A Tavaszi Tárlatnak épp azt a célkitűzését üdvözlöttük első alkalommal örömmel, hogy egy helyi megmozdulásnál szélesebb körűnek ígérkezett: a megyéből elszármazott mesterek műveivel szinte országos jellegűvé bővíthetett, egyúttal sokszínűbbé válhatott, amiből a Somogyban letelepedett alkotók esetleges kialakuló közös sajátosságainak szembetűnését, elkülönülését vártuk. Már az első alkalommal sem sikerült ennek a rendezési szempontnak a tökéletes megvalósítása. Most mintha változott volna kissé az eredeti rendezési szándék: az ideai kiállítás inkább a somogyi és Dél-Dunántúlon élő művészeket igyekezett összefogni. Hiányoltuk Reich Károly, Szász Endre grafikáit, Szikra János képeit. Németh József távolmaradása indokoltabb, hiszen a hosszabb ideje Hódmezővásárhelyen élő művész a vásárhelyi iskola törekvéseinek reprezentánsa. E távolmaradásokkal végeredményben határozottabb karakterű lett az együttes, egységesebbé vált az a csoport, amely e változatos tájat – a szelíden

hullámzó Zselicet, s a Balaton környékét – vallja hazájának; vállalkozott az itt élő emberek élményvilágának formába öntésére, magáénak vallva a terület társadalmi fejlődéstől, történelmi múlttól meghatározott hagyományait.

A képi harmónia, a mesterségbeli színvonal vizsgálatán túl, számunkra fontos, hogy vannak-e olyan inspiratív erők, amelyeknek meglete nemcsak egyes művészeknél mutathatók ki. Mikor valamiféle közös vonást, szemléletmódot, valósághoz való viszonyt keresünk e festőknél, amely majd a kifejezőmód bizonyos rokonságát, vagyis stílust eredményez, – nem a Lyka Károlyi értelemben vett lokális piktúrát kérjük számon, amely a „karakteres tájon és karakteres emberen átszűrte művészetet” tartotta jó festészetnek. Ha az előbbi értelemben korai is még stílusról beszélni e kiállítás kapcsán, mégis kitapinthatók azok a szálak, amelyek sajátossá, egyedivé tesszik, s a Dunántúlra jellemző közös látásmódra, szemléletalakulásra utalnak, illetve ennek kialakításán fáradoznak.

Mai festészetünk sokarcúságának tükröire kissé ez a tárlat is. A természeti és a gondolati indíttatású művek a festői megjelenítés különféle útjaihoz kapcsolódnak. A festmények túlnyomó többségén a természeti élmény uralkodik. Találunk példát a közvetlen természetszemléletre és annak egy formailag elvontabbnak tűnő, valójában a mikrokozmoszra koncentrált megoldására, a szürrealisztikus indíttatású ábrázolásra (annak beteges és visszataszító vonásai, feszültsége nélkül, egyfajta ösvegetáció bizarrságában – Ungváry Károly), a monumentalitásigényre, dekoratív törekvések és a népi formakincs ihletésének, örökségének találkozására. A líraiság, derű, harmónia, amelyet „pannon” sajátágként emlegetnek, itt csak részben van jelen, s Bagó, Szabados, Csiszár, Szekeres, Lőránt képein inkább a komor, s a tragédiákra, komoly problémákra érzékeny hang uralkodik.

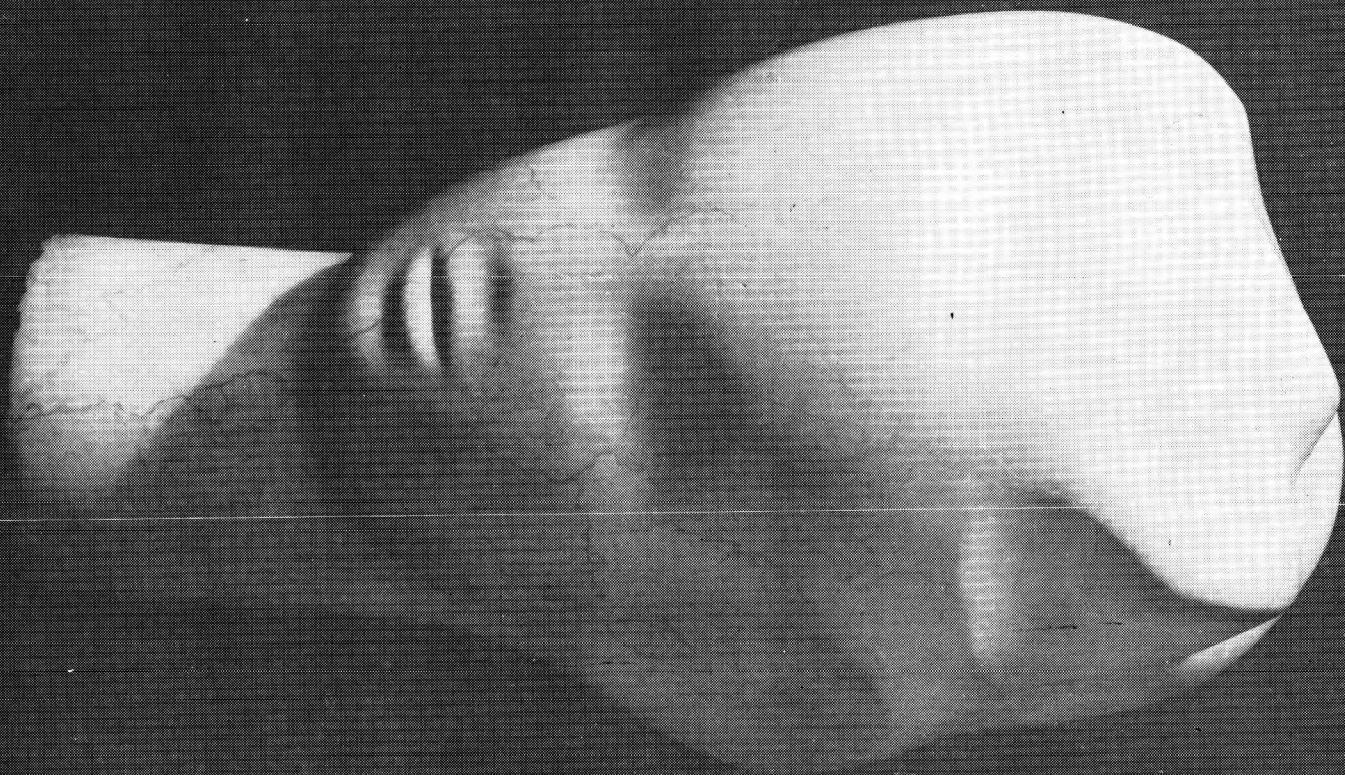
A közvetlen tájélmény és szemléletmód, a természethez, a valósághoz való elsődlegesen emocionális viszony, a látványszépségeken elcsodálkozó líraiság jellemző a II. világháború után induló generáció képeire, akik a posztnagybányai hagyomány folytatói (Ruisz György mély emberségű, hangulatos Vincellérje.; Gerő Kázmér Kapospart; Völgyi Dezső: Két ház).

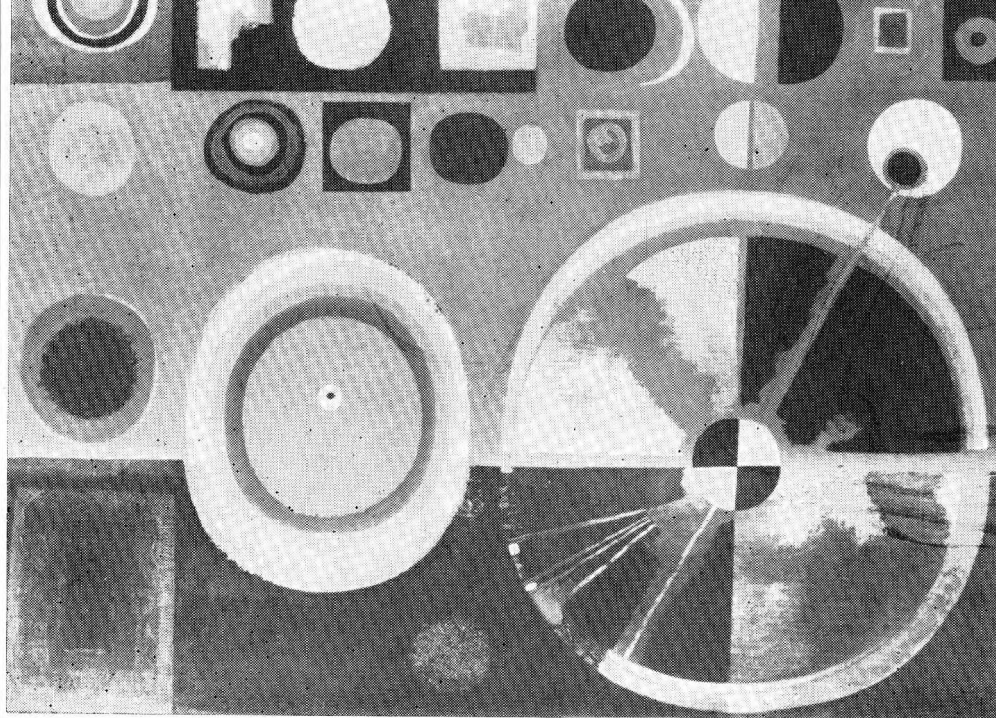
Szabadabb képalakítást, a látvány szuverén átformálását látjuk Lőránt János tájképein. A színeknek és formáknak fényben oldódása, az ember és táj kapcsolata, költőisége Egry örökség, de művészi redukciója, dinamikája, a képkivágás eredetisége egyenlővé teszi hangját. Érzékeny színvilágú, szerkezetesebb képen kísérel meg arról az emberről is beszélni, akinek világában egyre nagyobb szerepet játszik a gép.

A természetélmény az ihletője Bizse János felbontott formavilágú, erőteljesen színes kompozíciójának, amely – ha különböző formai megközelítéssel is, – de hangsúlyozott dekorativitásban Soltra Elemér Kő és víz című képével rokon. Az utóbbi a festő egyik kedvelt témájának újabb variációja.

Szekeres Emil drámaian feszült, dinamikus absztrakt csendéletei, szimultán komponálásmódja az izmusok tanulságainak hasznosítását mutatják. Formanyelve mégis egyéni. Az emlékezet és képzelet idézi így képein a tárgyakat, s teremt új viszonylatokat: a szürkekék, feketék, barnák nem minden dekorativitás nélküli rendjét. Képei a képzeletet mélyebb és nagyobb távlatok áthidalására készítetik, s fokozott szellemi összpontosítást igényelnek. A fiatal Szabados János festményein a formák leegyszerűsítésével, beforgatásával, kiterítésével elért dekorativitást komor, olykor disszonáns színei fogják vissza, képei egyéni jelkép vagy mítoszteremtő kísérlet tanúi. Kiforrottabbnak tűnik Csiszár Elek, aki az ipari környezet atmoszféráját változatos felület-szépségekkel, jó szerkezeti érzékkel idézi fel. Fiatalosan színgazdag Leitner Sándor Múteremben című kompozíciója. Ábrázolásmódjában nem egységes, s a gazdag részletek szépségek nem kárpótolnak az útkeresés darabosságáért. Racionalitásában, egyszerű szerkezetességében, elvontságában a kiállítás egyik szélső pontja Erdős János Komplexusok című képe.

Martyn Ferenc műve egy kissé emblémája is a kaposvári tárlatnak. Nemcsak indulása alapján fonódott össze neve a város művészeti életével, hanem Rippl-Rónai-val való kapcsolatai következtében egyúttal Kaposvár festészeti hagyományaira való

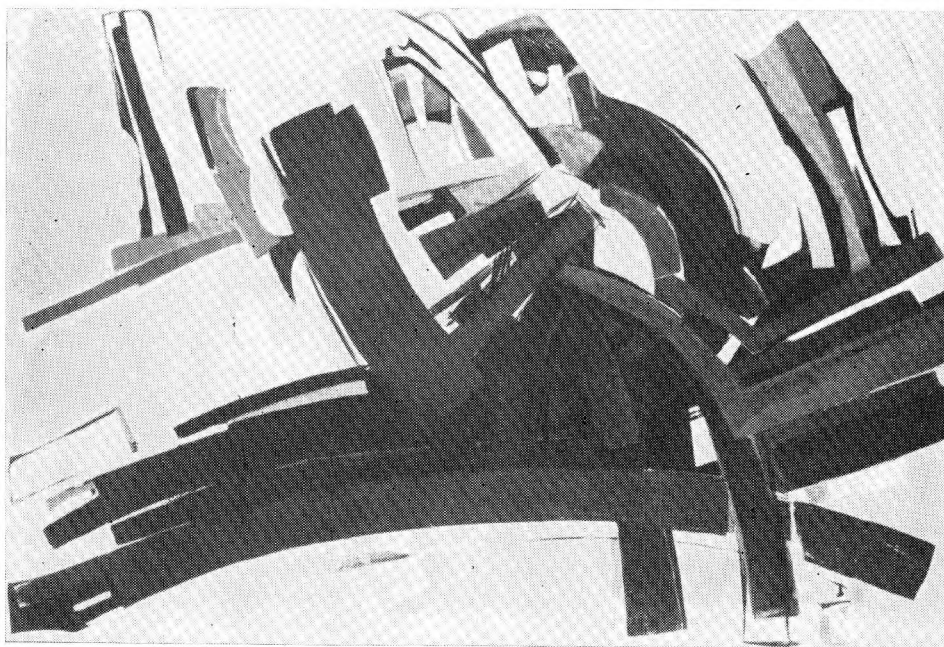

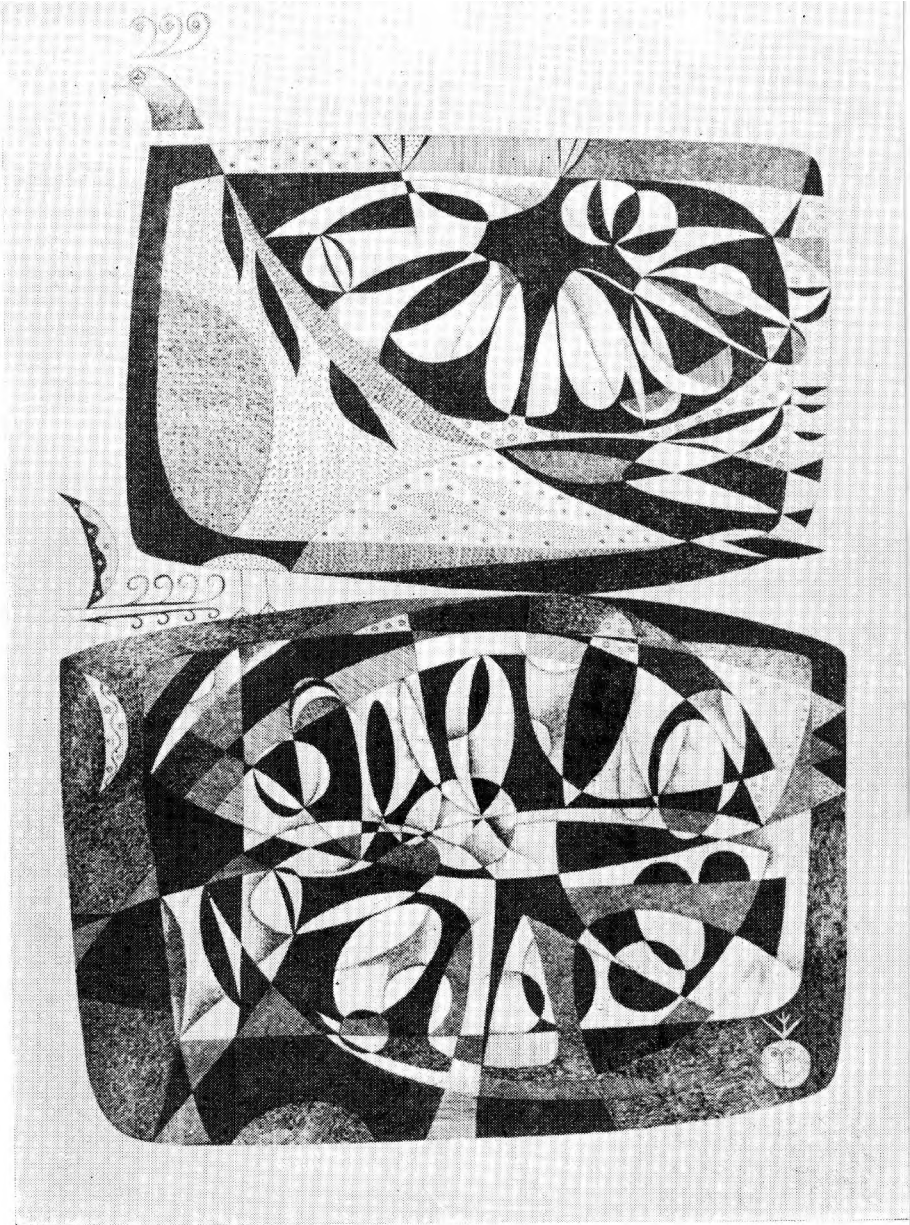

LANTOS FERENC: *Jelek*

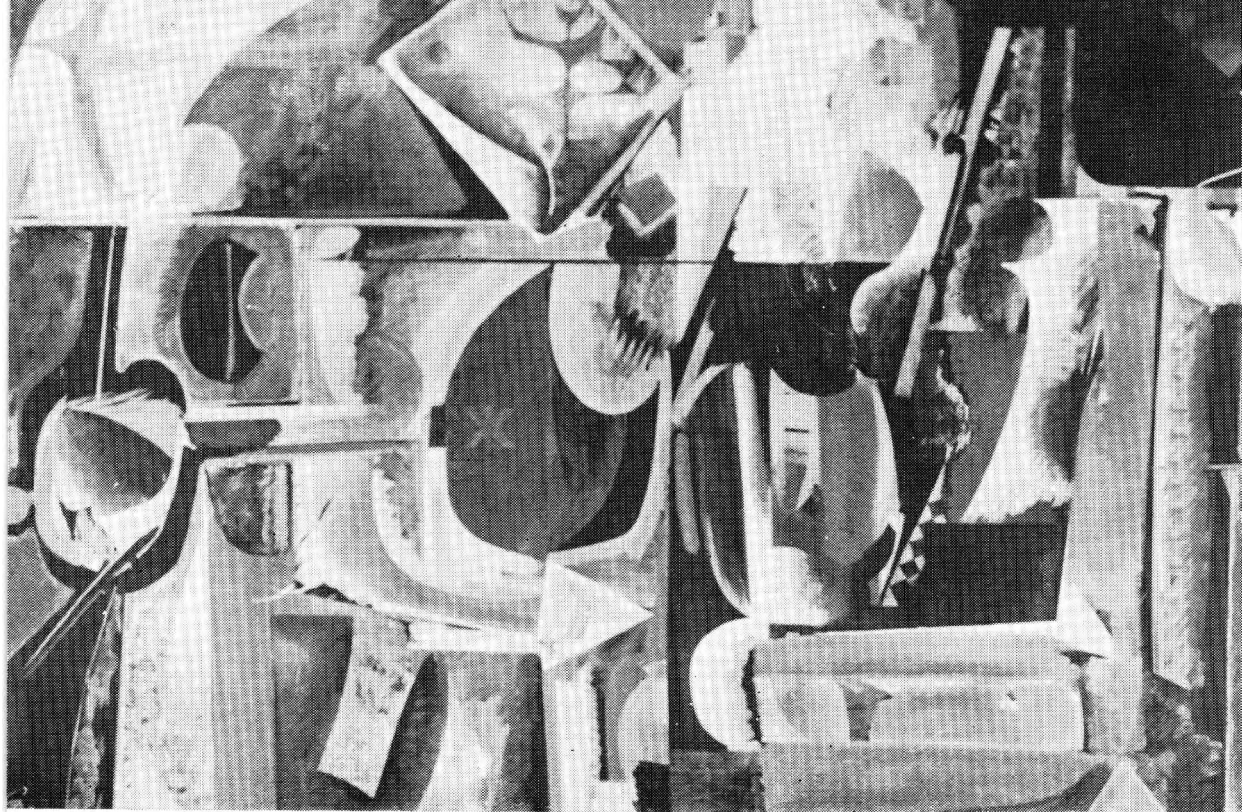
← BOCZ GYULA: *Tünde*

SOLTRA ELEMÉR: *Faragó bak*

HONTY MÁRTA: *Küzdelem*

SZEKERES EMIL: *Tárgyak idézése*

emlékezés is az ő szereplése. A hetvenéves mester művészi életútja, etikai példája jelentős ösztönző ereje volt és lehet a fiatal művészgenerációnak.

Martyn *Ceres*-én szólal meg legtisztábban a „Pannon” derű, költőiség, a latin kultúra hagyománya. Ez azonban nem csupán a mitológiai témában rejlik, annak minden formai, klasszikus külső ismertetőjegyéről lemond. A gomolygó, napfénnel átítatott tavaszi kékségből előlépő nőalak szétszórja a homályt, a havasbarna föld fellazul, életre kel áttetsző alakja mögött. Grácia és földből teremtettség, realitás, és költőiség, s hangulati tartalom egysége, mély emberség és humánus megszólaltatója.

Az olajképek között Honty Márta gobelintervei idegenül, szervesen hatnak. A tervezett anyagban, megszótt állapotban szerettük volna látni elképzeléseit. Maguk a tervek sokat ígérnek. Derűs színvilág és ornamentika tanúsítja, hogy alkotójuknak a népművészet hagyományai a vérébe ivódtak, megőrizték vázlatai a népművészeti alkotások üde báját, frissességét, őszinteségét, ugyanakkor eredetien sajátos is nyelve: tudatos rendező és komponálókészség fegyelme szab határt a mesélőkedvnek, temperamentumnak. (Ünnep, Nép dal, Küzdelem). Szimbolikájával s formai megoldásával a népi ihletés szerepével ide kapcsolódik Fürdő György keramikaképe, a Virradat, a Felszállott a páva című kompozíciójának rokon darabja. A stilizálás foka, a nézetek együtteskomponálása az anyag törvényszerűségeinek, lehetőségeinek tisztelése és ökonómikus felhasználása bizonyítja alkotója tehetségét.

A művészet mindig haszonnal merített a népművészet forrásából, s ha az indíték koronként más is volt, mindig adott új ösztönzést. Korunkban a tudatos odafordulás formanyelvteremtő igényű, egyúttal a tudatos hagyományhoz kötődés szándékát mutatja. Grafikánk mai jó nivója egyrészt ebből a találkozásból jött létre. Diskay Lenke, Szabados János s bizonyos mértékig Varga Hajdu István grafikai lapjai e törekvések megszólaltatói. Az azonos motívum ismétlődéséből adódó dekorativitás, eleven valóságsszemlélet és megfigyelőerő, ötletesség a népművészet átélését tanúsítja. Főként a kifejező vonalra építik mondanivalójukat. Erényük, hogy a népművészet nyelvén tudnak komponálni, nem a felületi szépségek átvételével, hanem elsődlegesen az alaptörvények megkeresésével, alkalmazásával.

Egységesebbnek, elegánsabbnak tűnt a festészeti anyagnál a szépen válogatott grafika. Sokoldalú információ, elmélyültebb ábrázolás, őszintébb megfogalmazás jellemezte a változatos anyagot. Az érmek, plakettek, kisebb szobrok kellemesen tagolták a bemutatott képanyagot, de sem szemléletmódban, sem megoldásban nem hoztak újat. E műfaj jó átlagát képviselték.

Kecskeméti Sándor színes terrakotta Muzsikusát a pogány életöröm megszólaltatásával, Bors István fából és vasból szerkesztett térformáit groteskségével, totemisztikus vadságukkal, nyerseségükkel – mint ellenpontot – Pannónia múltjára utalásnak, vagy légkörével érintkezőnek éreztük. (Figura I. és II. germán vagy a barbár karakter jelképe lehetne). Kár, hogy Bors István művei vagy a faanyag minősége, vagy mesterségbeli hiba következtében már repedeznek. Mindenesetre e konstrukciók bátor kísérletezőnek mutatják; a művész vállalja az új formanyelv és plasztikai közlésmódok keresésének minden kockázatát.

A sokszor felületen mozgó útkeresés ellenére a bemutató, valamint a tárlat megnyitóján kiosztott Rippl-Rónai-díj és Vaszary János-díj – amivel ez évben a tehetséges Szekeres Emilt illetve Szabados Jánost jutalmazták – arról győz meg, hogy e táj, amely nemcsak e két díj emlékével őrzött nagy festőt dajkálta, ma is élményt és ihlető erőt adó földje egy újabb festő-szobrász-nemzedéknek. A díjak kiosztása, a különböző vállalatok, intézmények vásárlásai lehetővé teszik, hogy a „Múzsák” továbbra is otthonosan érezzék magukat Somogyban.

Zamárdi

Az álm széttörik a párnán,
 a párna széttörik a fejen,
 a fény széttörik a sötétben.
 Csak a rághatatlan étel, a másik marcangos teste,
 a tyúkól, a világítótest, a víz.
 Nem nyílnak ki az ajtók, hogy emberek jöjjenek elő belőlük,
 a zsalu-reteszek mögül néznek.
 Őszutó.
 Alig laknak itt.
 Elhúzódnak az ablakból és konzervet esznek.
 Azt mondják – Van még valaki a telepen. –
 Egyásra néz a két öreg, mintha ellenségek lennének,
 aztán békésen kimegy a kamrába az asszony,
 ahol a földön áll a bödön.
 – Nem jöhet be – jegyzi meg a férfi.
 De fölkel és kinéz a zsalu között, félém.
 Mert én vagyok az.

Valakit eszem én is.
 Egy asszony húsát, csontját.
 Valakin köszörülöm a fogam,
 rágom a homlokát.
 Valakit eszem én is,
 egy emberlényt, egy ruhát,
 rágom, szétszagatom, betépem –
 ők konzervet esznek odaát.

Már csak mi vagyunk a telepen.
 Elmúlt a nyár, összeszedték a strandszékeket.
 Nem ismerjük egymást, csak a motozásukat hallom,
 ők meg a sikoltozást.
 Fölkel az öregember, egy régi
 újságot vesz elő,
 nem olvas, forgatja, kitarja.
 – Ki lehet ez a nő? –
 Az asszony nem felel, ül csak,
 pihen, gondolkodik.
 Megeszi este a sajtot.
 Én is eszem valakit.

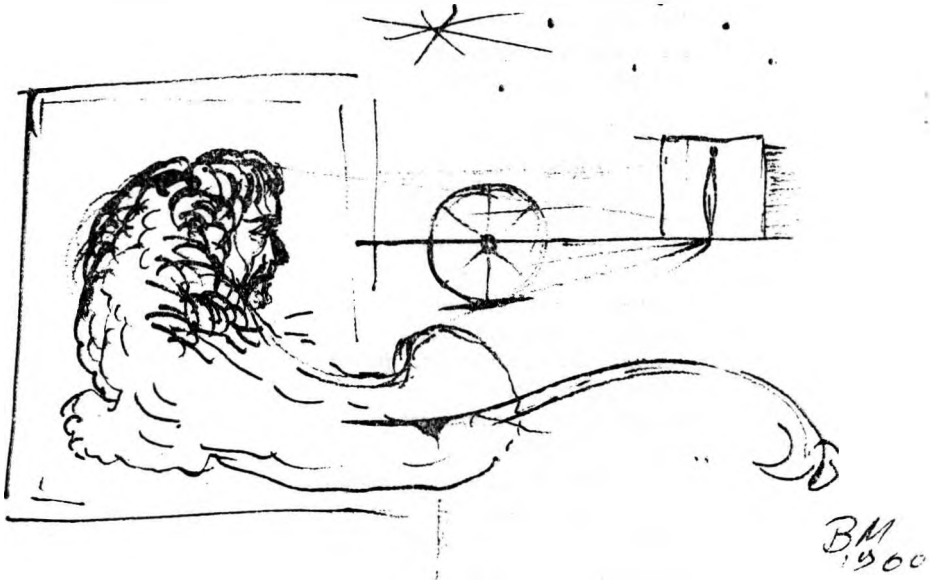
Lepihennek a nagy külön ágyban,
eltűnnek a dűnya alatt,
nem alszanak este, csak ébren
figyelik a falakat.
Nem mozdul a férfi, hogy táradt
feleségét ne költse fel.
Nekem is táplálkozni
kell valamivel.

És reggel újra előlről.
Kimegy a kertbe, a nagy
fák alatt még a vödörben
virágok nyílanak.
Nem látok senkit a kertben,
olyan magas a fal,
csak csoszogásából hallom,
hogy nem fiatal.
Az asszony két tojást üt,
hallom a reccsenést,
nekem is kell valaki,
egy nőarc, nőcseléd,
megenni estére a combját,
reggel még szép kezeit.
Hallom, ahogy a szomszédban
egymást felöltöztetik.
Nehezen húzza a vödört
az egyik öreg,
zajt hall, megáll, felőlem,
– valaki átjöhet –
szól be, megakasztja a vödört,
bemegy, az asszonyra néz,
az asztalra, melyik tört össze,
a tojás, vagy a kéz?

Düh, irgalom, este.
Hull a nap.
Látni, ahogy beleütődnek
az ég szélébe a madarak.
Allnak a fák, a csatorna
a szélben megremeg,
nem is tudjuk, árnyak
vagyunk, vagy emberek?
Megint csak az este, mi juthat
eleségnek nekem?
Látom a két öregembert
azonos fekhelyen,
nem alszanak, egyik se mozdul,
kezük dűnyháikon,
fölkelek, átmegyek értük,
egyiküket áthivom,
legyen valaki még itt,

*lássák, hogy kit ölök itt,
kit eszem, kit szaggatok csak
a végletekig?
Lássák az arcát, hogy nincs itt,
hiába sikoltozik,
hiába szép, szeret, alszik –
lássák a darabjait.*

*Barlangban élünk, vagy sírban.
Szárnyalnak a madarak.
Aztán leülnek a fákon,
vagy a fák alatt.
– Nincs semmi baj – mondja halkan
végül az egyik öreg.
– Be van zárva az ajtó.
Be se jöhet.*

ÉNEK A PUSZTULÁS ELLEN

Juhász Ferenc: A szent tűzözön regéi

A KÖLTŐ KÉRDEZ

Rakéták néznek az égre, startra készen, hogy terhüket: a tíz vagy húsz megatonna halált bármikor elvigyék a messzi városok fölé. Radarernyők küldik és várják az elektromos jeleket, mesterséges agyak keresik a célpontokat. Egy hidrogénbombát szállító rakétával Földünk bármelyik milliós városa elpusztítható. A földalatti titkos silókban vagy az óceánok mélyén vándorló atomtengerallatjárók kilövőcsöveiben annyi pusztító energia gyűlt össze, hogy minden emberre a halál többszöröse jut. A világ fegyverkezik. Groteszk, de annál céltudatosabb versengés szaporítja a robbanófejeket és a kilövő bázisokat. Valaki kiszámította, hogy az emberiség eddigi története során tizenhatezer fegyverkezési verseny követte egymást, s ezeknek mindössze egyetlen százaléka ért véget békés megegyezéssel. Mi lesz, ha a világ sorsa most is a statisztikai átlag, a 99⁰/₀-os esély szerint alakul? Korunk embere rettegve gondol arra a pillanatra, midőn a tűz előnti az eget, midőn a rádióaktív hamu leperzseli a Földről az életet. Versek és regények születnek a képzeletben elgondolt és rettegett tűzözönről; filmek viszik a néző elé a robbanás iszonyú gombafelhőjét; szorongó festők vásznain jelennek meg a pusztulás utáni világ szürrealista csonthalmi. A bomba léte – korunk eredendő bűne – megvallottan vagy titkosan mindenkit arra kényszerít, hogy szembenézzen sorsának, az egész emberiség sorsának tragikus lehetőségeivel. Hogy elgondolja a pusztulást és felkutassa a menekülés esélyeit. Hogy a maga módján, a maga eszközeivel tiltakozzék az emberiség legyilkolásának kísértő réme ellen. Hogy tiltakozzék és megküzdjön vele.

A magyar irodalom is vállalja ezt a küldetést. Elsőnek éppen Juhász Ferenc, aki már egy évtizede birkózik az atomhalál kísérteteivel-látomásaival; aki már 1962-ben közreadta első atomháborús számvetést író költeményét, halál-űző oratóriumát: *Az éjszaka képeit*. Az emberiséget szorongató gond azután másokat is megvallott. Illyés Gyula *Az éden elvesztésében*, Déry Tibor a *Szembenézni* merész és keserű vallomásában, Nagy László az *Ég és földben* felelt arra a kérdésre, amit az atombomba ad naponta – egyszer vészjósló suttogással, máskor fenyegető fortisszimóban – korunk embereinek. Juhász Ferenc kezdte a sort, s most ő is folytatja: azokkal az atomhalál és a megmaradás témájára hangszerelt töprengésekkel, vívódásokkal, látomásokkal, eposzokkal és mítoszokkal, amelyeket *A Szent Tűzözön regéi* című verseskötnyvében tett az olvasó elé.

Juhász – csakúgy mint korunk embere általában – szorongással tekint azokra a borzalmakra, amelyeket egy atompusztulás esetén ígér a tudomány s rajzol fel a képzelet. A radioaktív halál penészgombáit látja szorongó vízióiban: „sűrű penészgomba-fátyol zuhog, fehér halál-erjedés ömlik / az üveg-merengésű növény akaratra, az arany-vicsorgású temetőkre, gyertyaláng- / fogsorú sírokra, halottak húsával és szőrével erjedő, halottakat-ébresztő / szívemre. Egyetlen temető lesz a Föld?” – olvassuk *A győtrelem óráiban*. Az emberiség, a kultúra, az egész Föld pusztulásának látomása győtri: „a világ-veszteségről szólok én. A teljes / létpusztulásról. A Földgolyó-halálról. A soha-többé-nincs-virágzás- / Lehetőségéről! Fölrajzoltam én üszkös és kormos és parázs-sistergő szavaimmal, / véres vérző hajakkal és még-lükettető velővel, bőrhártyás embercsontsizilánkokkal / és szőrökkel teleraagadt szavaimmal a Jövő Rémület-térképét a Jelenre” – mondja *A költészet és a jövő* összefoglaló-visszatekintő hitvallásában. Az emberi civilizáció lerombolásának látványa jelenik

meg rémlátó szeme előtt. Úgy tekint a Földre, mint teremtményei, *A Szent Tűzözön regéjének* menekülő űrhajósai, akik a

... buborékosan vonagló Földgolyó fölött, az olvadt kőhólyagok és láng-csipkefákat pötögő kristályolvadék-buborékok, pocskéká olvadt kövek, kőhabként-szétfolyt városok, óriás gőzpátrányokat tűző, kő-kása-rotyogással erjedő és kő-láng-sziszegéssel beszélő kőbirodalmak fölött, tűzben-elrágódott népek, a tűz nehéz rojt-lobogásába fölitatott nemzetek, a tűz boldogtalan tajték-torlaszaiban elolvadt Emberiség büdös füst-gomolygása és nehéz pára-gombái fölött

száguddanak, üzetnek a semmibe.

S ő is azt a kérdést kérdezi, amit *Az éjszaka képeinek* kórusa: „mi maradt a pusztulás után? / Az Atom, a Hidrogén, a Neutron után?” A válasz lesújtó, borzongató és félelmetes, habár nem nélkülözi a tudományosság hitelét. A természet-tudomány ugyanis éppolyan kiégett sivatagnak vagy fellázadt vegetációnak látja a földi létezést az atompusztulás után, mint Juhász Ferenc lázas képzelete. A természet elemeire bomlik s új, sohasem volt alakzatokba, egy „szörnyeteg-lét” formáiba szervesül:

Csupa torz, eddig-nem-volt, skizofrén, túldagadt, hebegő, brekegő, vinnogyó és daltalan növényi és állat-csoda a lét, borzalom-tenyészet, növény-dodekalófia, állat-szürrealizmus, rovar-egzisztencializmus, madár-atonalitás. Dühödt, kusza, boldogtalan növény és állat-sivatag a Földgolyó, s a föld vizei. Egyszárnyú madarak, kétlábú lovak, nyolc-fejű szarvas-csillagok, csupa-láb békák, nagybundás teve-koponyájú pókok, nyikorgó bogár-óriások, tüdő-szirmok, pislogató tuskó-lények, kiáltozó növény-gubancok, templom-oszlop-nagy kalászkok és törpe-elefántok, összenőtt-medvék és többszörös-iker-keselyűk, ismeretlen csúszkáló gyémánt-hengerek, légbe-virágzó kesztyű-állatok, aranyírákos koporsórovarok, nagy szívárvány-szárnyú halak, kéklombú korcs-erdők, bemohosodott-szemű légy-gyík-lények

– öntik el a Földet. Az ember által létrehozott technika pedig önállósodik és örvöngeni indul; irányítás nélkül szürrealista, katatón táncba kezd:

... fotocella-rendszerű páncélajtók nyílnak ki, s csukódnak be üres pince-termekben, monumentális elektronikus agyak számolnak hisztérikusan, zagyván, nem tudják abbahagyni az életet, elektronikus fordítógépek fordítanak, összeviszsa keverve szavakat, nyelveket: egy laboratóriumban üveg-ember dereng lila-rózsaszín fényben, mint világító üveg-rózsa, belső szervei, idegpályái foszforeszkálnak, érrendszere, agya villózik piros-kéksárga-zöld hálózataival, olyan, mint egy óriás-áttetsző szunyoglárva; egy sugárzó alagút-szoba közepén merev tém-öltönyű gépember mondja el tízszer, százszor, ezerszer, milliószor hanglemez-szövegét...

Az éjszakai képei s utána *A Szent Tűzözön regéi*, a *Gyermekdalok* víziós világa egyszerre mutatja fel – szinte a tudományos előrelátás hiteles alakzataiban – a legrosszabbat, ami bekövetkezhet, és tárja fel a költő szorongásait, gyötrődő képzeletének műhelyét.

Juhász az emberiség létét fenyegető veszedelem ábráit rajzolja a horizontra, az ember nélküli Föld látványát, midőn „az emberiség-nélküli csend virágzik”, midőn „Kőszivacs-gömb lesz a Földgolyó” (*A gyötrelém órái*). S minthogy idáig – a kiüresedett Föld látomásáig – jutott, tragikus kérdőjelet kell írnia az emberi létezés

fogalma után: „Miért vajúdta ki a lét az embert évmilliárdok / gáz, tűz, közet, növény és állat-vegetációjából? Mit akart eszményeivel? / A tisztasággal, jósággal és szabadsággal? Eszményeivel, amelyek *többek*, / mint az élet, mert ezek az érdemes és értelmes élet feltételei.”

Ezekre – *Az éjszaka képeiben* megfogalmazott – kérdésekre próbál választ találni Juhász Ferenc költészete már jó ideje. S e kérdéseket és válaszokat fogalmazza meg újólagon és egyre teljesebben az utolsó verseskötény eposzaiban.

VALLALKOZÁS ÉS TERVEZÉS

Ezek az eposzok hosszabb idő – évek, több mint egy évtized – gondolkodását, felismeréseit, érzelmi viharait és munkáját összegzik. Voltaképpen ez magyarázza azt a különösnek tetsző adatot, hogy *Az éjszaka képei* kivételével a könyv anyagának legnagyobb része – majdnem négyszáz nyomtatott oldal verses szöveg – az elmúlt két esztendőben született. Juhász Ferenc ugyanis azok közé az alkotók közé tartozik, akik mintegy előre megtervezik pályájukat, s akiknek egy-egy művében valamely időszak teljes költői – tematikus és formai – hozadéka kap foglalatot. Egyik nyilatkozatában arról beszél, hogy a költőnek rendszeres munkával kell dolgoznia a versein: „a költő – mondja – gyűjtögető is, részlet-faragó, erecske megfigyelő, s minden anyagot, lírait és emlékezetit, történelmit és természetit, lét-fejlődéstörténetit, föld-fejlődéstörténetit, mindenség-fejlődéstörténetit fölhalmozva esetleg évekkel-előre elhelyezi egy mű, vagy a művek adott helyén. S ez érvényes a művek egymásutánjára is.” A magyar líra hagyományos költőfogalmát tehát egy modernebb kategóriával cseréli fel: az ihletettséget kiegészíti a tervezgetés, az anyaggyűjtés és a komponálás feladataival. Vagyis a „poeta doctus” magatartásával és hivatásával. Vátesz helyett látomásainak mérnöke kíván lenni: olyan mester, aki a műhelymunka és a látomás kölcsönösségét, egymásra ható, egymást mozgósító dialektikáját hirdeti. Az ihlet fogalma ezért a műhely fogalmával azonosul. „A megtervezett költészet – vallja Juhász – olyan *állandó ihletettség*, amikor a világegyetem állandóan jelen van nyüzsgő létezőivel és elképzeltjeivel, gomolyogva és lobogva, s egy-egy részlet a kristályrend alkalmazkodási és szerkezeti törvényei szerint keresi helyét, megfelelési-helyét a lét-fán, valahogy úgy, ahogy a fejlődéstörténeti ábrázolásokon a létezés törzsfáján tűnődik egy-egy létező.”

AZ ÉJSZAKA KÉPEI

Az első atom-szorongásos költeményt: *Az éjszaka képeit* is ilyen tervezgetés és fölhalmazódás előzete meg. „Tudatosság és ösztönösség, vágyakozás és elhatározás, pontos megtervezettség és különös indulati töltés bonyolult szövetségének egy pillanatában *kezdődik* egy vers, vagy a vers. *Az éjszaka képei*-t is egy ilyen pillanatban kezdtem írni, hosszú töprengés, tervezés és talán esztendőig tartó belső-erjedés után” – olvassuk Juhász *Halál a halandókért* című írásában. Ez a vers, vagyis inkább drámai oratórium fogalmazta meg elsőnek szorongásait, kínzó látomásait és a feloldás ígérétét, a küldetés heroizmusát.

Az éjszaka képei a szorongás és a remény drámájának ad alakot. Maga a költő is erről a drámáról beszél: „Meg kell vallanom – olvassuk előbb idézett írásában –, hogy az atomfegyver léte folytonos aggodással és folyamatos szorongással tölt el, mert félttem emberfajtamát és félttem a hitemben mindig zöld idő-levelekkel lombozó jövőendő emberéleteket is, de e virágzó szorongásom mellett ott virágzik pompázatosan és el nem hervaszthatóan az a reményem és meggyőződés is, hogy a jelenkor és a holnap bölcsőbb embereiben lesz annyi erő és léletszeret, hogy megakadályozzon egy, most csak a tudományban és látomásban elképzelt pusztulást. Az emberiség öngyilkosságát, bolygónk halálát. Ennek a kettős érzésnek viaskodásából születtek meg *Az éjszaka képei*.”

A költemény struktúráját tehát a szorongás és remény viaskodása határozza meg. A versnek – maga Juhász beszél erről – két övezete van. A külső gyűrű a költő „éjszakai merengése a Lehetőségről, s hajnali válasza, pozitív válasza az Elkövetkezhető ellen.” Vagyis ez az övezet mutatja be a vers alkotójának belső drámáját, mai lelkiállapotát, s foglalja keretbe a dráma mozgatóját, a feszültség energia-telepét: a látomás-sorozatot. A külső gyűrű önmagában is ellentétes gondolati-érzelmi töltést hordozó elemekből épül fel. A bevezető a szorongó, látomásokkal viaskodó költő és a békés álomra készülő világ antinóm együttesét mutatja. A Költő közérzetét szavakba öntő férfikar a virrasztásról és a gondról énekel, a gyermekkar altatót suttog. Az Asszony az otthonos és szerelmes kisvilág igéivel próbálja békés álomba szenderíteni vergődő társát: „Ne töprengd át a tajték-éveket! / Hagy a tűnődést. Kezdd az éneket. / Pillámon csillagpor, ajkamon virágpör, / kis sörényem alatt nyögdel a madártoll. / Megbújnék oldaladnál, / ha szerelmes hajamba szuszognál, / aludj!” A Költőnek azonban nem adatott meg a pihentető álom kegyelme; látomásaival viaskodik:

Képeket látok az éjszakában!
Képeket látok az éjszakában, mint az ördög kezében a kártyalapokat,
Képeket látok az éjszakában, mint a holtak csontból-rügyező togsorát,
képeket látok az éjszakában, mint vízből felbukó állatok szemeit,
képeket látok az éjszakában, mint az ítélet vásznait forogni!
Képeket látok az éjszakában: egy kéz az ég hártáit lapozza!

Ezek a látomások alkotják a költemény második, belső övezetét. „A vers belső gyűrűje – mondja Juhász Ferenc – az Elképzelt-lehetséges utáni állapot leírása.” Ez a leírás – a látomás-sorozat – drámai ívbe szerveződik: a klasszikus dramaturgia szerint a víziók drámai feszültsége egyre fokozódó tempóban ér el a tragikus katarzsisig. A feszültség emelkedő íve kezdetben a Kórus ismétlődő kérdéséből („Mit látsz, te bolond?”) és a Költő válaszaiból („Képeket látok az éjszakában” – „Féltelek Emberiség” – „meghalt az Emberiség”) olvasható ki. Ezt követően a Költő és a Beszélő dialógusából bontakozik ki ez a folyamat: a Beszélő általában kérdéseket tesz fel, a Költő pedig beszámol az „éjszaka képeiről”, illetve értelmezi ezeket a képeket. Dialógusuk az atomháború utáni Föld látványát festi elénk: a sivatagos pusztulásnak és a fellázadt vegetációnak azt a vízióját, amiről már szoltunk az előbb. A dráma kulminációs pontja az a jelenet, midőn az idegen csillagról való értelmes lények megérkeznek az elpusztult Földre, hogy űrhajójukon magukkal vigyék, egy távoli naprendszerbe mentsék a megmaradtakat. Az űrhajón azonban két embernek nem jut hely: „Két embernek / itt kell maradnia, ezen a Földön, mert két emberrel kevesebbet bír el a / boldogság-korong, az új-anyaméh.” „És akkor a költő megfogja asszonya kezét, és kiáll a vérző agyag-csoportból.” A Költő marad, hogy tovább éljen a dal, hogy újra benépesüljön a Föld, megszülessen az emberiség.

Mi itt maradunk, érted, elfoszlott Emberiség.
Mi itt maradunk, kiállunk e vérző agyagcsoportból.
Megőrizzük a lét gyönyörű üzenetét.
Szemünk fölsházi a rothadásból, a rádióaktív porból.

– hangzik a vállalkozás himnusza. S a vállalkozás pillanata egyszersmind a katarzsis pillanata. A tragikus feloldódás ugyanis erkölcsi nyereséggel jár. Juhász Ferenc itt fogalmazza meg azt a – mindenképpen őreá jellemző – etikát, amely a feltétlen helytállást, a legnagyobb kísértések között is megőrzött hitet, a lehetetlennel is dacoló reményt teszi morális alapelvekké. Akkor is, ha magányosan, egyedül maradva kell küzdenie. Ennek az etikának a szimbóluma a pusztulás után újrakezdésre vállalkozó Költő. S hogy ez a szimbólum-keresés mennyire folyamatos, azt az 1959-es *Petőfi szigora* című tanulmány tanúsítja, amely először dolgozta ki a Juhász által vallott etikának eme aforisztikusan tömör s romantikusan nagyszabású szimbólumát.

„S ha jönne valami világpusztulás, a gögös embertelenek öngyilkosságba-hajszoló rettenete, vagy a kozmoszból hömpölygő katasztrófa bolygónkra és csak egy ember maradna a romok között kisarjadó vegetációban: az ő hitével kezdhetne új életre” – írja etikájának egyik eszményképéről: Petőfiről.

A megtalált tragikus katharsis vezet vissza azután a látomások világából, az „éjszaka képei” közül ismét a vers külső övezetébe. Vége az éjszakának, hajnalodik, s a nappali világosság életre kelti a reményt. „En hiszek tebenned Emberiség. / Nem győznek le képzelt halottaim” – ezzel a vallomással zárul a költemény. S ahogy Juhász – már idézett nyilatkozatában – mondja versének hősről: „még mindig és rendületlenül bízik abban, hogy az emberi értelem és tisztesség nagyobb erő, mint a fölhalmozott bombák, mint az egymásra-torlódott rettegés, bizalmatlanság és butaság önrobbanása; tehát az emberiség életképessége, akarata és tisztessége nem engedi kirobbanni az atomháborút.”

Juhász költeményének drámai struktúrája nemcsak a művészi terv formába öntésének sajátos módja, hanem a mondanivaló kifejezésének eszköze is. Vagyis nem pusztán technikai eljárás, hanem információs hírértéket is hordoz. Az *éjszaka képei* bizonyos vonatkozásban Vörösmarty *Előszó* című versére épül: mottónak az *Előszó* két sorát használja („Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég. / Zöld ág virított a föld ormain.”), s ugyanezeket a sorokat szóltatja meg később – nyílt idézetként – a teljes kórus. Látomásaiban pedig éppenséggel ennek a klasszikus versnek modern szellemi parafrázisa. Vörösmarty romantikus vízióját a modern természettudomány sugalmazta látomásokkal viszi tovább, illetve váltja fel. Az *Előszó* azonban mélysegesen kiábrándult, pesszimista költemény, a pusztulás keserű-elégikus képével zárja le zaklatott látomásait: „Majd eljön a hajfodrász, a tavasz, / S az agg föld tán vendégahajt veszen, / Virágok bársonyába öltözik. / Üvegsemén a fagy fölengedend, / s illattal elkendőzött arcain / Jókedvet és ifjúságot hazud: / Kérdjétek akkor azt a vén kacért, / Hová tevő boldogtalan fiait?” Juhász koncepciója – mint láttuk – ezen a ponton tér el Vörösmartyétól: a pesszimista befejezés helyett helytállásra mozgósító, bizakodó gesztussal zárja le a költeményt. Optimizmusát azonban nemcsak deklarációkban kívánja kinyilvánítani, hanem – szándékosan vagy szándéktalanul – a vers kompozíciójával is. Optimizmusának forrása és záloga ugyanis a küzdelem, a vállalkozás, a cselekvésre irányuló etika. Nos, Az *éjszaka képei*nek drámai szerkezete éppen a küzdelem imperativusáról tud és akar vallani. Juhász versének ellentétekből építkező drámai dinamizmusa a műalkotás kompozíciójának információs szintjén beszél a vállalkozás és a küzdés eszményeiről.

Ahogy a költemény „epikus” látomás-anyaga párhuzamba állítható Vörösmarty *Előszójának* víziójával, drámai kompozíciója is összemérhető az antik görög dráma szerkezetével. Parafrázálja és átértelmezi ezt a szerkezetet. Maga Juhász is arról beszél, hogy költeményét az ősi görög kórusok mintájára alkotta meg: „Az *éjszaka képei*-t voltaképpen egy elképzelt zenei formára írtam. Olyan zenei formára, amely eredetét az ősi görög kórusokban veszi, s amely versformát (vagy mondanivaló-formát) kétezer év óta használ az európai költészet, tapasztalásom szerint mindig legfontosabb mondanivalói számára, és mindig olyankor, amikor tömeges hatást akar elérni a költő, amikor nemcsak a magányos merengés ábráit akarja megtölteni a szavaiból életre-kező látomással, de a várakozó emberekben szeretne egy-idejű robbanást okozni. A vers szereplőinek egymásra-épülő, egymást-nem-nélkülözhető mondataiban minden hallgatónak, vagy olvasónak részt kell vennie. Ha az én versem talán nem is, de ez a versforma lehetőséget ad arra, hogy magára ismerjen benne minden ember.” Ez a vallomás arról árulkodik, hogy Juhász tudatában van a drámai-dinamikus forma mozgósító erejének, „agitatív” lehetőségeinek. Eredetileg „pusztán leíró, lényegében epikus” változatot tervezett, ezt hangszerelte azután a görög drámák dinamikus szerkezetére, az egymásnak felelgető kórusok és antikórusok formájára. Természetesen oly módon, hogy egyúttal megőrizhesse a víziók láttató, képzeletet megmozgató epikus anyagát. A költemény így modern oratóriummal alakult. Juhász az antik drámát vette mintának, ez ugyanis – keletkezéséből és szakrális

jellegéből következőleg – a cselekvésre, vállalkozásra és helytállásra mozgósító szándék érvényesülésének tökéletes eszköze volt. Nem kétséges, hogy a kompozíció átalakítását az antik drámától tanult közéleti igény, vagyis a költemény evokatív erejének megnövelése, etikai hatáskörzetének kitágítása tette szükségessé.

Juhász művészi eljárásának: a Vörösmarty-látomás és az antik drámai szerkezet parafrázisának azután van még egy további közlendője. Az *éjszaka képeinek* drámája egy rettegve elképzelt jövő színpadán játszódik; a magyar és európai hagyomány idézése, parafrázisa viszont a múlttal fűzi össze a költeményt. A múltnak, a történeti folytonosságnak azokkal a kitüntetett erőfeszítéseivel, amelyek az emberiség vagy a nemzet létét fenyegető kataklizmák közelében szálltak szembe a pusztulás árnyai-val, keresték a megmaradás esélyeit. Ilyen erőfeszítések adtak magukról hírt a görög tragikusok műveiben vagy a kései Vörösmarty költészetében. Juhász az emberiség – vagy a magyarság – pusztulásának és létezésének „határhelyzeteihez”, illetve az őket kifejező művészethez horgonyozta oratóriumát. S ebben az eljárásában talán annak a reménye is szerepet kapott, hogy az emberiség, miként gyötrelmes történelme során eddig annyiszor, most is meg fog küzdeni létezésének nagy próbáival és kihívásaival.

A SZENT TŰZÖZÖN REGÉI

Az *éjszaka képei*: egy látomás és egy gondolat első érvényes megfogalmazása. Juhász nem érte be az első változattal, felismerte ugyanis azt, hogy a témában sokkal több filozófiai és költői lehetőség rejlik; s ezeknek a lehetőségeknek a kiaknázása további alakzatokat követel. Az emberi történelem egy kritikus pillanatában, átélve a végső pusztulás lehetőségét, ugyanis fel lehet mérni az emberi létezés – a „condition humaine” – teljes körletét, ember és természet kölcsönösségének titkait, az ember által megismert világmindenséget. Az atomhalál vízióinak szorongatásában el kell mondania mindazt, amit az emberről tud és közölni akar. Különös „fordított” homéroszi pillanat ez. A görög eposzköltő egy kultúra kezdetén, az európai civilizáció születésének verőfényes napjaiban gyűjtötte össze érvényes költői alakzatba a körülötte élő világ valamennyi számontartott elemét. Juhásznak ellenkezőleg: egy kultúra mindennél nagyobb és végzetesebb válságának idején kell summáznia azt a világot, amit birtokába vett. Ez az összefoglalás jelenti költészetének legnagyobb – csak világirodalmi mértékkel mérhető – vállalkozását. S ennek az összefoglalásnak az igénye serkenti új és új feladatokra, az utóbbi évek eposzaira. Ezek az eposzok egymásra, illetőleg Az *éjszaka képeire* épülnek, mégis különböznek egymástól, nem teszik feleslegessé az előző alakzatot. Eltérő koncepció, eltérő szemlélet, sőt eltérő poétikai modell jut érvényre bennük.

Az *éjszaka képei* után *A gyötrelm órái* című költemény (1967) és az amerikai Gregory Corso *Bombájának átköltése* (1967), majd két esszévers (*A kiválásról és a feladatról*, 1967; *A költészet és a jövő*, (1967) következett. Az új összefoglaló alakzat pedig *A Szent Tűzözön regéi* című, 1968-as dátumot viselő nagy mítoszban került elénk.

Ez a hatalmas világvége-költemény egy osztják-vogul mítoszra épül, amely szerint Tőrem isten, a világ ura, megeléglően Xul-atér, az ősgonosz bűneit, szent tűzözönrel mossa le a Földet, az ördög birodalmát. A tűzözön büntetés tehát, az ördögnek engedelmeskedő emberiségen telik be iszonyú végzete:

Mert eljőve hát a Próba és az Óra!

Mert így akarta a Tűz Kigondolója!

Mert az ember bűnének nincs más fölöldója!

Mert a Habzás és a Mámor nem gondolt a Lélet-tűzzel-elmosóra!

Mert a Halál tüzet szült, és a Tűz a halált nemzette újra!

A mítosz ebben a költeményben szervesen egybefonódik a „világvégéről” kialakult tudományos (illetve tudományos-fantasztikus) elképzelésekkel, vagyis az atompusztulás képének és következményeinek ijesztően pontos leírásával. „Előbb / egy tűzcsík, / arany-dőfés, rózsakristály-szűrés”, „aztán itt, ott, amott és mindenütt megnyitlak az ég kloakái” – festi elénk a tűzőzönnek azt a látomását, amely egyaránt megfelel a felidézett mítosz és a természettudomány elgondolásainak. Mítikus és természettudományos látomások egymásba-játszásából, egymást szervesen kiegészítő kölcsönösségéből jön létre a vers páratlanul szuggesztív költői struktúrája.

A természettudománynak – a biológiának, a csillagászatnak, az őslénytannak, sőt a futurológiának – kitüntetett szerep jutott Juhász Ferenc költői műhelyében. A *költő hétköznapijai* című vallomásában beszél arról, hogy gyermekkorától milyen érdeklődéssel fordul a természet tényeihez és a tudomány megállapításaihoz, rendszereihez. Ugyanitt szól a tudomány költői kiaknázásának lehetőségeiről és határaitól. „Hallatlanul izgat – mondja –: hogyan lehet a természeti vagy tudományos tényeket a versben fölhasználni? Ezek a tények lehetnek egészen maiak, mint például egy imádkozó sáska rücskös, pórusos zöld kópáncél-teste..., de lehetnek tegnapiak, mint a halálbüntetések évezredek története..., lehetnek kutatottak, mint a betegségek története... De lehetnek évmilliárdosak is, mint az őssárhányok csontjai...” Vagyis a tudomány teljes anyagkészlete felhasználható. A felhasználást azonban átdolgozásnak, vagyis a tudományos tények költői átértelmezésének és asszimilációjának kell megelőznie. Juhász szerint a költészetnek saját hivatása van, ezért nem vállalhatja magára a tudomány feladatait, pusztán segítséget: anyagot és ihletet kaphat a tudománytól. *Természet és költészet* című tanulmányában írja: „az én költészetemben nem a természettudomány, nem is a természettudományos világkép jelenkezik, hanem *magam természete*, a jobban értett és bátrabban-megismert, amelyet a természettudományos gondolkodás és a természettudósok is segítettek pontosabban látni.” Somlyó György Juhász új verseiről beszélve helyesen különbözteti meg őket a természetismeret klasszikus költői feldolgozásaitól, például Lucretius *De rerum natura*-jától. „Míg azoknál – írja – a választott verses forma mintegy csak eszköze volt a tudományos világkép didaktikus kifejtésének, itt fordítva: a tudományos ismeret-anyag lesz a költői világkép művészi kifejezésének eszköze” (Élet és Irodalom 1969. 17. szám).

Juhász tehát nem a természettudomány anyagát verseli meg, hanem magáról a természetről írja eposzait. Persze olyan természetről, amelynek szemlélésében és megismerésében segítségére volt a természettudomány. A *természet* az a közös alap, amelyen a természettudomány és a mítosz találkozik és építkezik, lévén mindkettő a természetet uralkodni vágyó ember vállalkozása, tevékenysége és eszköze. A mítosz természetmagyarázó szerepére már Marx figyelmeztetett: „A mitológia – írja *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához* című munkájában – a képzeletben és a képzelet által győzi le, tartja uralma alatt és alakítja a természeti erőket: eltűnik tehát a természeti erők feletti valóságos uralom idején”. E megállapítás második része, úgy tetszik, manapság különösen elgondolkoztató. Az ember ugyanis, miközben lassan uralmat szerez a természet erői felett, létrehoz egy úgynevezett „második természetet”: a modern technikai civilizációt, amely azután őt magát hajtja hatalma alá. Vagy legalábbis korlátozza szabad akaratát s fenyegeti humanisztikus értékeit. Ilyen korlátozó tényező az atombomba is, amely tanulságosan világít rá arra, hogy a „második természet” nemcsak az ember szolgája, hanem kísértője és ellensége is lehet. Juhász is erről beszél *A költészet hatalma és reménye* szavaival: „Nem a történelem, de az ember által megteremtett *második természet*... falhatja föl, emészt-heti föl az emberiséget, átadva csecsemő-életű bolygónkat az *első természetnek*...” Ezért nyilvánítja ki – Dürrenmatt-hoz vagy Déry Tibor-hoz hasonlóan – kételyét a technikai civilizáció és a különben csodált tudományos forradalom iránt. „A technikát – olvassuk a *Természet és költészet*-ben – nálam jobban talán még a fizikusok sem szeretik, de félek, hogy ezt az okos technikát nem jóra, de az elképzelhető legrosszabbra használhatják föl azok, akik birtokolják.”

A természet – a „második természet” – feletti valóságos uralom tehát egyelőre inkább reménység, mint valóság; csakúgy mint Marx idején. Ilyen körülmények között érthető, hogy a költészet ismét mítoszokkal próbálja megközelíteni a természetet, sőt az ember alkotta modern gépi civilizációt; ha más értelemben használja is a mítoszt, mint az antikvitás. Voltaképpen a tudományos fantasztikum – a „science-fiction” műfaj anyaga – is a mítosz szerepét tölti be: modell értékű alakzatokba foglalja a világról – a kozmoszról vagy a technikai civilizáció lehetőségeiről – alkotott elképzeléseket. Juhász tehát, amikor *A Szent Tűzőzön regéjében* a természettudományos-futurológikus szorongás látomásait összeforrasztja az ősi osztják-vogul mítosszal, lényegében két hasonló funkciót betöltő struktúrát – egy archaikusat és egy modernet – egyesít közös kompozícióba. A kétféle struktúrát azonban nem montázs-szerűen használja – legalábbis az eposz első felében – hanem szerves egységbe foglalja, egyetlen hatalmas látomásba szervezi. Ezek a látomások egyszerre parafrazálják az archaikus és a modern természettudományos mítoszt. Kitészik ez például azokból a hatalmas rendszertani katalógusokból, amelyek a tűzőzön elől menekülő s a lángban elpusztuló állatseregek módszeres felsorakoztatásában (enumerációjában) egyszerre érzékeltetik a tudományos számbavétel teljességét és az ősi mitológia megnevező erejét. S kitészik általában az eposz hatalmas szerkezetéből, amely tudományos, egyszersmint mitológikus részletességgel festi le az atomtűzben elvesző élővilág gazdagságát, a létezés számtalan változatát.

Van azonban egy pontja az eposznak, ahol az archaikus mítosz és a természettudományos vízió egysége megbomlik. A világpusztulás után kialakuló létezésre gondolunk. A mítosz némi bizalommal itéli meg ezt a helyzetet: a mitológiában testet öltő transzcendens hit mindig bizakodó, a pusztulást általában a megváltás és az újjászületés követi. Juhász Tórem istene is a megennyhülés biztató ígéretével szemléli a tűzőzönt és a tűz hullámain hánytorgó „hétrétű nyárfa-tutajt”, az újjászülető élet emberi menedékét. „Mosolygott, / mert tudta azt is Tórem, / hogy az Ember, aki megmarad majd... ha újra földet ér... hozzá fölkiált majd, / kér halat, madarat, állatot, rovar, növényt, virágot...” S a mindenség ura meg fogja hallgatni a bűnbánatot tartó, megtisztult és pusztulással vezeklő emberiség kérését: „ő majd meg is adja, / a Lángtalan Szent Tűzet meg is kapja!” Ez a mitológikus ígéret és feloldás azonban egyúttal le is fegyverzi az embert. Az olyan ember ugyanis, aki vétkezik és ennek ellenére irgalmat talál, végül átháríthatja sorsának felelősségét a transzcendenciában létező hatalomra. Vagyis a bűn elkövetése után még mindig van egy esélye: a kegyelem. Talán ezért kellett a természettudományos „mítoszt” végül leválasztani az archaikus mitológiáról. A költemény utolsó fejezete ugyanis mesteri szemléletváltással az osztják-vogul hitrege reménykedését a természettudományos vízió komor képeire váltja fel. A „hétrétű nyárfa-tutaj” voltaképpen úrhajó, amelyen az utolsó emberek köröznék a lángoló Föld felett, s menekülnek a semmi-be. Itt már nincsen szó irgalomról és felodásról, csak konok kétségbeesésről, mardosó lelki furdalásról. A maradék emberiség vádolja önmagát, miután elpusztította otthonát és világát, a földi természetet. S minthogy tudja, hogy a bűneire nem fog adni senki sem bocsánatot, kiüresedett lélekkel, szétporlott reménnyel tekint le a magasból a pusztulásra:

*Itt ülünk szóltanul, titoktalanul, bámulva egymást
könnytelen szemekkel, bámulva egymást kiszáradt szemekkel,
az óriás fém-rovar hasában, e forró tiszta Fém-Síralomház
titkos csöndjébe temetve, bűneink fölött és büntetésünk
fölött árván és könnytelenül lebegve, itt ülünk,
átoktalan elátkozottak, és szólni se tudunk már,
nincs szavunk, nincs imánk, nincs mámorunk, hitünk,
tajtékos, hörgő, fuldokló jajgatásra sincs hitünk már,
tajtékos, hörgő, fuldokló sirató-énekekre sincs hitünk már.*

Ez a befejező változat jóval komorabb persze, mint az archaikus mítoszé: a bűn és a büntetés, a cselekvés és a következmény végleges. Végleges, mint a kárhozzát. De talán mozgósítóbb és elgondolkasztatóbb: Juhász siratóéneke és búcsúja, amellyel meggyászolja az emberiség otthonát és búcsút vesz a menekülő úrhajó semmibe futó kárhózzától, nem oldja fel az olvasó feszültségeit. Ellenkezőleg, hasznos feszültségeket teremt, arra biztat, hogy mindenki személyesen vállaljon felelősséget a világért, az emberiség sorsáért, s – amennyire teheti – akadályozza meg a pusztulást.

A GYERMEKDALOK

Juhász három költeményéből – *Az éjszakai képeire*, *A Szent Tűzözön regéire* és a *Gyermekek dalokra* gondolok – „triptichont” lehetne alakítani. Egyik oldalon *Az éjszaka képei*: látomások, Vörösmarty-idézés, az antik tragédiák küzdelemre mozgósító kompozíciója. A másik oldalon: *A Szent Tűzözön regéi*: újra víziók, az archaikus és a természettudományos mítosz. Mindkét oldalon megjelenik tehát a világpusztulással fenyegető atomkataklizma, a költő személyes drámája, mégpedig a kultúrának valamilyen – Juhász költői világában kitüntetett – rétegét használva fel kifejező eszközül, struktúra-építő elv gyanánt. Jellegzetesek ezek a kulturális rétegek; egyrészt a magyar- finn- ugor hagyomány: a magyar romantika és az archaikus ugor mitológia; másrészt az egyetemes kulturális örökség: az antikvitás és a modern természettudományos-futrológikus mítosz. Külön tanulmányt igényelne ezeknek a rétegeknek a Juhász-féle költői univerzumban betöltött szerepe. A két oldalsó „kép” között feltétlenül a *Gyermekek dalokat* illeti meg a „triptichon” központi helye. Ebben a hatalmas eposzban gyűlik össze ugyanis Juhász univerzumának valamennyi jellegzetes eleme, benne egyesül a mitológia és a tudomány, benne magasodik fel csodálatos színekkel a Juhász-féle „szárnyasoltár” különös szentjének alakja, s benne ölt formát a költő leghatalmasabb személyes mítosza.

A *Gyermekek dalok* „ősképe” az a kérdés-sorozat, amely *Az éjszaka képeinek* látomásai között nyert megfogalmazást: „Maradt-e ember az úr halál-szigetén? Maradt-e ember e földi másvilágon, / aki elviseli az egyik halál után a *másik* életet, e szörny-győzelmet, e téboly- / időt, az ember-utáni létet. És e szörnyeteg-lét különös, eddig-nem- / hallott hangjait? Maradt-e ember, akinek szíve verni mer tovább is?” Ez a maradék ember a *Gyermekek dalok* hőse, Juhász mitológiájának furcsa szentje, a „triptichonból” élénk magasodó szörny-alak. Különös teremtmény, mint-ha Vörösmarty „sárkányfog-veteménye” kelt volna életre benne. Derékig ember, deréktól sárkány, a radioaktív sugárzásban megörült gének monstuma: sohasem volt és „még egyszer meg sem teremthető”. De idézzük inkább Juhászt: „Kettős-végzetű, ez az Egymásból-hús-és-kőkiágazás, ez az Ember-sárkánygyík-összefonottság, ez a Kétirányú-dupla-akarat”; „piros-bozontos ember-fejű Sírkő” – s még folytathatnánk a leírás egymásból burjánzó képeit, metafora-szövevényeit. E különös szörny az állati létezés szintjén él: „csak evett, ürített, vizelt, defekált, bőfögött, vartyogott, aludt, / ásított, magában anyagot cserélt, használta az anyagot, s az anyag használta / őt, aki nem ismerte a Halált, a Múltat, a Mámort, a Jövőt, a / Bűnt, a Szerelmet, csak a zölden-derengő Páfrányerdő-Jelent”. „Nem ismerte a mosolyt, az örömet még-kevésbé a gúnyt, röhejt, bánatot, szitkot, átkot”; s főként: „semmit sem tudott. Nem tudta önmagát, s a létet”. Vagyis alig nevezhető embernek, hiszen éppen azt nélkülözi, ami az emberi egzisztencia legfontosabb kritériuma: az éntudatot, az öntudatot. S mégis felfakadnak benne gyengén és atavisztikusan az emberi érzelmek forrásai: „nem tudta bár, már fájt / neki a sorsa: nemzettetése, születése, buta múlttalansága, / szálnalmas emléktelensége”. A neutronsugárzásban megfürdött Föld örült vegetációjában, egy szürrealisztikus genetika iszonyú alakzatai között mégis ő az ember egyetlen – habár talán jogtalan – örököse. Ő a teljes emberiség: „Ő volt a Múlt és a Kétszer-Múlt Mulandóság árva vak Jövője. / Ő volt a Szerelmem. Ő volt a halál. Ő volt a véges Árvaság... Ő / volt a Megválthatatlan Megváltó. Ő volt a Megváltott / Megválthatatlanság”. Ő volt „a maradék árva Emberiség”, s „nem volt körötte Emberiség, hiszen csak ő vala az Emberiség”.

Ennek a mitologikus szörnyetegnek a pusztulásáról szól az eposz. Az ember-sárkány előjön, előmászik a felburjánzó moha-tenyészet és a múltó idő rétegei mögül, mert meghallotta a Tiszta Dalt: egy csokor magyar gyermekdalt, amely valahol a vegetáció közepén egy épen maradt gramafon tölcseréből hangzik felé. „Egész összenőtt kö-hús lénye / megremegett vágyakozásában vala. S lassan totyogva elindult / óriás kölibaláb-léptekkel ment a dal felé. A tiszta, tiszta dal / felé. Elindult végzetéből végzetébe”. Ormótlanságában és ügyetlenségében azonban eltapossa a dal forrását, s lassanként ő is elpusztul, a föléje növvő buja vegetáció koporsójába kerül. Egy szörny léte omlik a semmibe, mégis az emberiség pusztul el, immár végérvényesen, megmásíthatatlanul:

*... Született, élt, meghalt, gyorsabban
mint a harmat, gyorsabban, mint a pára, nem tudjuk ki
küldte, nem tudjuk ki szülte, nem tudjuk miért élt, nem tudjuk
mit akart, itt zabált, itt vartyogott, itt jajgatott, itt vándorolt,
halála ősoka talán a Reménytelenség, talán a Kétségbeesés volt!*

Mit akar ennek a különös lénynek a sorsa mondani; mit akar ez a hatalmas terjedelmű, epikus szerkezetében mégis áttekinthető mítosz jelenteni? A *Gyermekdalok* mitológiája alighanem komplex értelmű, sőt olvasója akár maga is saját tetszése szerint értelmezheti. Az embersárkány alakjában testet öltő és a gyermekdalokban kifejezésre jutó létezés két világ éles kontrasztját mutatja meg. Méghozzá olyan módon, hogy a későbbi és bonyolultabb létrend nosztalgikus sóvárgással fordul az egyszerűbbhez és korábbihoz. Ennek a két létezési rendnek a fogalmába azután különböző jelentéseket helyettesíthetünk. Gondolhatunk az atompusztulás következtében átszerveződött földi élővilág és a korábbi természet kontrasztjára. Az atomháború irracionális botrányának és a józan emberi életrendnek a szembeállítására. A kozmosz hatalmas kísérleti laboratóriumában kialakult létezés-változatoknak összemérésére azzal a földi étellel, amely az emberi sors kerete és tartalma, emberségünk környezete és feltétele. Arra a nosztalgiára, amit a modern ember és a modern költészet érez a búcsúzó természet, a gépi civilizáció szörnyeinek gyomrában lassan felemészthető szép és arányos táj iránt. Vagy gondolhatunk – ahogy Somlyó György teszi már idézett tanulmányában – arra a sóvárgásra, amit a tiszta dal: „a közvetlen emberi hang, a gyerekdalok ősi és elveszett dallama” iránt érez a modern költészet.

Említettük már, hogy a *Gyermekdalok* komplex módon egyesíti Juhász Ferenc költői univerzumának elemeit. Vagyis mindazt magába gyűjti, amit ez a világ a tudománytól és a mitológiától kapott, s amit a költő maga megteremtett. Ez a teljesség az embersárkány halálos vándorlásának epikus mozgása szerint rendeződik a költői anyag és kifejezés különböző rétegeibe. Az anyagi rétegződés első szintje a tudomány költői felhasználása. Ez egyszersmind a valóság szintje is. A *költő hétköznapijai* című írásában Juhász eligazító módon beszél arról, hogy a tudományok komplex teljességét tanulmányozta és használta fel. „A költészet ma is az igazság, vagy egy emberi igazság lehető legpontosabb megfogalmazása. A pontosság a legfontosabb. A maga korában minden igazi költő ezt tette. De a világról való tudásunk többletének jelentkeznie kell a ma költészetében. Ezt a tudás-többletet próbálok felhasználni én a verseimben. Kölyökkorom óta izgatnak, lázban tartanak a természet dolgai és tényei: az egykoriak és a maiak, a természet mai létformái, alapformái, szerkezetei és mámorító létezői, és a már csak az emberiség emlékezetében: a mítoszokban és mesékben, vagy a tudományos szakkönyvekben élők... Mindent megkeres izgatott kutató-képzetelem. Mert mindez a valóság része, és engem mindig a valóság tartott igézetében”. Valóban, a *Gyermekdalok*ban felsorakozik és összegződik mindaz – a biológiából, az orvostudományból, az őslénytanból, a csillagászatból vagy a történelemtudományból merített – ismeret, amit Juhász évtizedes érdeklődéssel, tanulással és olvasással gyűjtött műhelyébe.

Mint láttuk, már *A Szent Tűzőzőn régéiben* is felhasználta ezt az ismeretanyagot. A *Gyermekdalok*ban azonban sokkal teljesebben és részletesebben halmozta fel

a tudományos – főként biológiai, genetikai és biofizikai – ismereteket. Teljesebben és a költőségnek, az esztétikai minőségnek talán még magasabb fokán. Az előző eposzban ugyanis a természeti anyag – a hatalmas rendszertani katalógusok – első-sorban a költészet „megnevező” funkcióját teljesítve kaptak művészi átértelmezést. Most viszont valóságos költői látomásokká, személyes jellegű víziókká válnak azok a komplex leírások, amelyeket Juhász egy-egy biológiai-biofizikai jelenségről ad: az ember-sárkány mozgásáról (pl. az eposz elején, midőn a szörny hátratekint), testének felépítéséről, illetve a párázsról, a megtermékenyülésről, a születésről és a halál-ról. Vagy akár a hangoknak, szagoknak és látványoknak arról a tengeréről; a mozgásnak, párázásnak és létezésnek arról a burjánzó bőségről, amely a szörnyet körülveszi. Ezek a látomások, költői erejű átképzések szokatlan evokatív erővel jelenítik meg a természet dolgait, a biológiai folyamatokat. Csak egyetlen példát idézünk, a csontok himnuszát:

*... ki tudja titkodat elmondani, ha vagy is mindentéle anyag keveréke,
te Szent Szilárdság, Csontsejtek Összessége, te kemény Őshab, aki
magadba zártad a foszforsavas mészt, a szénsavas mészt, a foszfor-
savas magnézium, a kalciumfluorid, a kalciumchlorid, a
nyomelemek megkötő Angyalait...
... Osteoblastok, irányító gerendák, csontlécek, csontszivacsok,
csatornácskák, elemi velőüregek, lemezrendszerek és mindentéle buborékok,
habok, kötegek, nyulványok, likacsok, gerendák, pántok, küllők, pillérek,
titkos és rejtelmes megvalósulások szent, szent, szent Anyaga,
te a Haláltól-alig-megrágható, te az Időtől-alig-összetörhető,
te értelmünk és érdemünk szilárd fehér virága, te magányunk
fölordhatatlan szerkezete.*

A következő anyagi réteg az a természettudományos vízió, amely az atompusztulás után kialakult földi világ képét rajzolja a szorongó elmék elé. A fellázadt vegetáció, az örvongó genetika, a „növény-dodekafónia, állat-szürrealizmus, rovar-egzisztencializmus, madár-atonalitás” képeit. Vagyis azt az ijesztő világot, amelyet már *Az éjszaka képeiből* és *A Szent Tűzőzön regéiből* – Juhász atomszorongásos „szárnyasoltárának” oldaltábláiról – ismerünk. A *Gyermekdalokban* azonban ez a vízió is teljesebben, a tudományos kidolgozás és a művészi láttatás magasabb fokán, kerül elénk. Egy új Földet látunk, amely ijesztő növényeivel és szörnyeteg állataival semmiben sem hasonlít a miénkre, az emberiség megszokott otthonára.

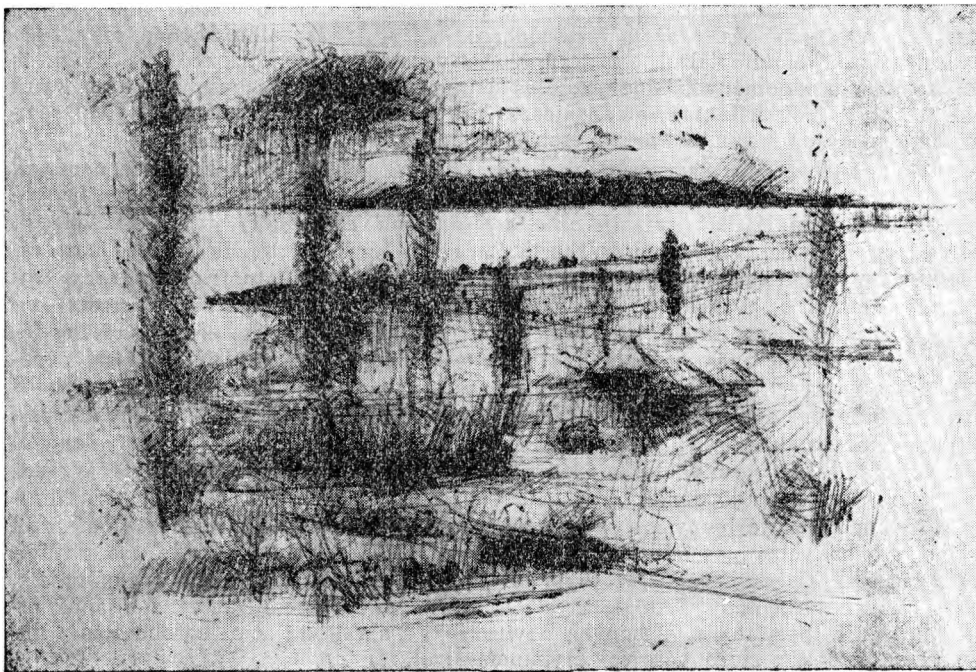
Megint új rétegbe szerveződnek az örökölt mitológiák elemei. Juhász nemcsak a tudományos ismeretek, hanem az archaikus és vallási mítoszok, mesék és hagyományok panorámáját is felrajzolja az eposz soraiban. Finn-ugor, indiai, ószövetségi, keresztény mítoszok elemeiből építkezik. Salamon király története éppúgy parafrázisainak anyagává válik, mint János jelenései. Az örökségbe kapott mitológiát a legtöbbször átalakítja, gyakran pedig a saját teremtményeivel egészíti ki. Az eredeti mítosz lesz így az eposz anyagi rétegződésének negyedik eleme. Az Ember-sárkány főhősön kívül Juhász egész mitológikus teremtéssel, egy személyes Olimposzal népesíti be azt a szférát, amely a pusztulás után kialakuló földi létezés egyfajta szürreális vagy metafizikus dimenziójában található. Ezek a mítoszi lények – a Rovarkirály, a Halál-Emberalakok, a világnagy Ördögkirály, a Négy Jelenések, a Hártya-angyal és a többiek – úgy aránylanak a klasszikus mítoszok teremtményeihez, mint a neutronsugárzásban örvongó gének „állat-szürrealizmusa” valóságunk élőlényeihez. Mint ha az Olimposz és a Menny is a radioaktív felhők romboló-teremtő sugárzásába került volna, s a hagyományos istenek, hősök és szörnyetegek helyett egy fellázadt túlvilági genetika kísérletezne új szörnyeivel. Érdemes lenne például megvizsgálni azt, hogy Juhász „világnagy Ördögkirálya” – amely voltaképpen Dante Sétánjának átértelmezése és parafrázisa – hogyan bővítette ki s alakította át a legfőbb Rossz mítoszt az atomkor szorongásaival és látomásaival.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy mindezt az anyagot még kiegészítik azok a személyes reflexiók, amelyek a költő emlékeit és érzéseit szövik a természettudományos, a szorongásos-fantasztikus és a mitológikus anyag tömbjei közé. Ilyenek például a gyermekkori környezetnek, például az egykori tópart buja vegetációjának felidézése, vagy az apa alakjának és halálának – Juhász egyik karakterisztikus érzés alakító témájának – emlékképei.

Az anyag és az információ rétegződését kísérik a kifejezés és a stílus rétegei. A *Gyermekdalok* ebben a tekintetben is összefoglalás. A vallomás, a leírás, a himnusz, a sirató, a litánia, a gyermekdal stílusrétegei egyesülnek és váltakoznak szövegében. Megtalálható a montázs – a gramafonon felhangzó magyar gyermekdalokban – és a parafrázis – a Mária-litániában – módszere. Hatalmas himnuszok – pl. a Föld vagy az Élet himnusza – épülnek a természettudományos vagy mitológikus anyagok köré. Ezeket a változó anyagokat és hangnemeket az ember-sárkány végső útjának, nosztalgikus vándorlásának epikus menete tartja össze, ez a „történet” fordítja tovább az eposzt egy-egy újabb anyagi tömb vagy hangnem felé. Az egész költeményt pedig az „utolsó ember” óriási ívben kibontakozó siratója zárja le, amely a középkori és népi halottsiratók hangját egyesíti a *Gyermekdalok* látomásos szemléletével.

Gyermekdalok az anyag és a hangnem teljességre törekvő változataiban – miként arra Juhász maga is figyelmeztet a Magyar Ifjúság című lapnak adott nyilatkozatában (1969. 23. szám) – a katedrálisok – Chartres, Reims, Köln – építkezését követi. Tehát egyszerre hoz létre felívelő szerkezetet és a gótikus kőfaragás művészetével kezelt felületeket. Az eposz történeti mozgása nyomán megvalósuló kompozíciót és hatalmas anyagbőséggel megalkotott részlet-elemeket. A tudomány és a mitosz oszlopfőit, pillérkötegeit, ablakrózsáit, vízköpőit és csillagboltozatait. S miként a katedrálisnál, Juhász eposzában is egy gondolat, egy eszme szolgálatában áll a kompozíció és a részlet: az emberiség fennmaradása, a humánus és a kultúra megőrzése mellett kíván mozgósítani. Ez a gondolat ölt alakot az eposz szerkezeti arányaiban és természetleírásaiban, látomásaiban, himnuszaiban, siratóiban.

(Befejező rész a következő számunkban)

AZ ÉDES ANNA

Regényei közül legjobban a *Pacsirtát* szerette Kosztolányi, de a legmélyebb és legszélesebb körben érvényesülő hatást az *Édes Anna*val érte el. „Az ellenforradalom legsivárabb éveiben, az egykor progresszív polgári irodalom fagyos csöndjében egyszerre csak elhangzik az iszonyú feljajdulás, vádlóan nyers férfihangon: a nagy regény.” Így érintette Bálint Györgyöt, a szocialista kritikust. (Bálint György: *A toronyőr visszapillant*. Bp. 1961. II. 295.) De az ókonzervatív érzékenységekben megbánott Szász Károly is kénytelen leírni – ha megszorításokkal is –, hogy „ennél különbet ebben a nemből alig termelt irodalmunk.” (*Édes Anna*. It. 1927. jan.–márc.) A Pandora radikalizmusra hajló fiataljai közül a kérdésben igencsak illetékes Kodolányi ír róla nagy elismeréssel. (*Édes Anna*. Pandora 1927. febr. 25.) Hatására jellemző, hogy még a legsértettebb, az emigrációban őrlődő pályatársakban is oldani tudja a már-már idült haragot: „Nem tudom – írja Reinitz Béla Hatvanyinak – olvastad-e Kosztolányi Dezső *Édes Anna* regényét? Olvasd el. Én megbocsátottam neki minden gazságát ezért a műért.” (*Levelek Hatvany Lajoshoz*. Bp. 1968. 404.) Kosztolányi, aki olyan érzékenyen figyelte művei fogadtatását, hatását, jól tudta, hogy az *Édes Anna*, pályájának talán legizgalmasabb hadmozdulata.

A REGÉNY CSÍRÁJA ÉS FORRÁSAI

Készülő műveiről – hacsak figyelmességből is – eddig is beszámolt szüleinek, de 1926 nyarán és őszén feltűnően sűrűn emlegeti a Nyugatban júl. 1-től folytatásokban megjelenő új regényét, s a munkát, amit csiszolgatása jelent. „Alig várom, hogy személyesen nyújthassam át neked” – írja apjának 1926. szept. 8-án. (Kiadatlan levél.) Gellért Oszkár pedig így emlékszik az alkalomra, amikor művét Kosztolányi a Nyugat szerkesztői előtt felolvasta: reggeltől estig olvasta, „harsányan s elfúlva, olykor-olykor a zokogással küzdve. Ilyenkor kifutott a szobából, s mi szótlánul és meghatottan vártuk, míg lecsillapodva visszatér.” (Gellért Oszkár. *Egy író élete*. Bp. 1962. II. 32.)

A regény csírájául szolgáló ötlet Kosztolányinétól ered. Benne támadt az ábránd – a férje sűrű kívánságait leső készenlét közepette –

„a tökéletesen engedelmes, mindig szolgálatkész leányról, egyúttal azonban – írja – próbáltam beleélni magamat a lány helyzetébe és egyszerre hirtelenül felvillant bennem az a gondolat, hogy ilyen leányt nem memék a házamban tartani, mert aki ennyire öntudatlan, az éppen öntudatlanságában, valami rémült cselekedetre képes.” „Te – folytatja Kosztolányiné – egy novellatéma jutott az eszembe – szóltam. – Egy tökéletes cseléd lány, aki végül is meggyilkolja a gazdát. – Nagyszerű – mondta rá Dide, azon nyomban. – Nagyszerű novellatéma. Mindjárt fel is jegyzem. – ...” „Másnap aztán mindjárt hozzá is fogott a novella megírásához s a novella nőttön-nőtt és valami nagyszerű lett belőle. (...) minden nap jobban ámultam, hogy mi lett az én szegényes elképzelésemből.” (Im. 273–74.)

A szimpla s kissé bizarr ötlet gyors regénybeszökkenése valóban csodaszerű, de már Kosztolányiné is jelezte, hogy a rejtély átvilágítható. „Én félve, bizonytalanul pendítettem meg az ötletet s magam is elcsodálkoztam, milyen elragadtatással fogadta. Nyilván szunnyadó hangok pendültek meg benne.” (Uo.) Hangok, életének szinte minden tájáról. Szabadkán és Budapesten, szüleinél, barátainál és saját otthonában életének szoros és állandó részese volt a cseléd. Lelkiismeretét, mely ember és ember

kapcsolatának megítélésében sohse keresett kibúvót, az úr-cseléd viszony kezdettől nyugtalaníthatta. A szegényeket, akikkel magát mindig szolidárisnak vallotta, az ő világképében valójában sohasem a viszonylag szabad dolgozók, nem az osztálytudatos munkások vagy a saját közegükben küszködő szegényparasztnak képviselték, hanem a szűkös sorban élő, nélkülöző úri szegények és az urakat kiszolgáló szegények: a szemetes, a vicéné, a pincér, a dajka, akiket közelről ismert, akikhez személyes kapcsolat fűzte. Az irántuk érzett régi-keletű részvét a forradalmak alatt testvéri azonosulássá erősödött. Igaz, hogy akkori, kifejtett alakjában is magán viselte a lehajló szánalom jeleit, de nem volt híjával a szövetkezés készségének sem. Őszinte öröm töltötte el a sívár nyomorúság megszűnésének jelei láttán, s boldog izgalommal tudta figyelni a kultúrával, a játékkal való első találkozások alkalmait. Mikor ezt a folyamatot az ellenforradalom megszakította, azt a szándékot taposta el, amelyik a forradalmakban részes értelmiség legjobbjait a legerősebben vonzotta és kötelezte. Kosztolányi közszereplésének is ez a szolidaritás volt a leghitelesebb erkölcsi fedezete. A szegények iránti felelősségét sem politikai, sem esztétikai megfontolásokból sohasem is hagyta elvitatni. Íratlan becsületkódexében ezt a törvényt az elsők között tartotta számon. Mikor az Ady-affér során ezt az érdemét is kétségbevonják, így fakad ki: „Higgye el nekem Révész Béla, aki a *Népszavában*, a munkások lapjában egy nagyon sunyi mondatban azzal fenyegetőzik, hogy a politikával is előhozakodhatik, (...) hogy mindig, mindenkoron volt annyi közöm a szegényhez, a szenvedőhöz, az elnyomotthoz, mint bármely pártpolitikai tagnak, és meg is tettem értük a kötelességemet, mint ember, amikor hozzám fordultak, és mint író, amikor írtam. Minden írásom, minden észrevételem nekik szól.” (*Írók, festők, tudósok*. II. 388.)

Az Új Nemzedéknél vállalt munka, a szegények érdekeit mellőző nemzeti összefogások, s Kosztolányi részessége ezekben, a nemzetből kutasított egykori fegyvertársakat joggal ingerelték sommás ítéletre. Így válhatott kétségessé Kosztolányinak nemcsak a forradalomhoz való hűsége, de az is, amire olyan sokat adott, a szegények iránti hűsége is. Ezt az ítéletet azonban nem fogadta el érvényesnek. Más gyengeségeire talált elméleti igazolást, ezen a ponton szívósabban védte jobb lehetőségeit, s készült az egyszer már birtokolt erkölcsi-szellemi pozíció visszahódítására. Kényszerítették erre a húszas évek egyre kórosabbá súlyosbodó bajai is. Az utódállamokból Magyarországra özönlő menekültek, az állástalan hivatalnokok nélkülözését közelről láthatta, s látta az alsóbb néposztályok nyomorának fokozódását is. A *Meztelenül* több nevezetes versét, a *Szegények*, *Özvegy a villamosban*, *Gépirókisasszony*, a *Kalauz* című költeményeket már ennek a mind nyugtalanítóbb felelősségnek és aggodalomnak az ihlete hívta életre. Állandósuló figyelemre, a téma szerves képződésére vall az is, hogy az újságíró is lépten-nyomon a szegénység lehangoló jeleibe és képviselőibe ütközik. *Öreg néni és a macska*, *A gazdag ember*, *A kalauz sirt c. cikkei az Ember és világ* c. gyűjteményben; *Síró nő a körúton*, *A legnyomorultabb a Felebarátaimban* távolabbról ugyan, de már az *Édes Anna* felé mutatnak. Az *Együtt, mindig együtt* s a *Boris könyve* (Mindkettő megjelent az *Ember és világban* is. 83, 115.) pedig már olyan közelről, hogy az előző némely részlete: a sváb cseléd lányok otthonos kollektivitásának az Anna magányát hangsúlyozó képei, az *Édes Annában* is helyet kaptak. (A X. fejezetben.) A *Boris könyvében* rögzített hivatalbeli tortúra mozzanatai pedig Anna és Viznyé első „hivatalos” találkozásának ábrázolásánál (VI. fejezet.) illeszkednek a regénybe. Ilyenformán a Boris könyve azonos is lehet azzal a cselédkönyvvel, amelyről az író azt írja, hogy „Édes Anna cselédkönyvét íróasztalom fiókjában őrzöm.” (*Abécé*. 54.) Nincs ellentétben ezzel az a másik nyilatkozat, amely szerint

„Talán egy falusi cseléd lány lehetett mintája, akit évekkel ezelőtt egy nyári délelőtt lestem meg az utcán, valami budai ház kapujában, amint fehér fogával beleharapott egy zöld almába. Akkor önkéntelenül eltűnődtem, milyen lehet ennek az élete és sorsa. Ez az almába harapó lány gyakran kísértett. Valószínűleg ez a krisztályosodási pont. Köréje rakódhattak le később a jegecek.” (*Abécé*. 125.) „Az arcát az első pillanattól fogva határozottan láttam. Szőghajú volt, kékes-szürke szemű.”

– olvasható Anna modelljéről ugyanitt. S Kosztolányinétől azt is tudjuk, hogy az eredeti, az ötlet érdeke szerint való modell mellett írás közben inkább „Bözsí, a régi dajka szép kék szeme, karcsú alakja, balatoni bája” lebegett az író szeme előtt. (Im. 274.) Nyilván ugyanaz a dajka, akiről a *Meztelenül* egyik legszebb verse, az *Édes Annánál* másfél évvel korábbi *Régi dajkánk egyetlen öröme* c. költemény szól.

Mindezekből azt lehet tanulságul levonnunk, hogy az *Édes Anna*, mint minden nagy mű, rég készül, több forrásból, több indítékból kinövő alkotás.

Pedig a modellek ösztönzése, a versekben és cikkekben felöltő szegénység-probléma, s az ennek láttán támadt lelkiismeretfurdalás és ennek személyesebb érdeke: a hűség ügyében kezdendő perújítás csak egyik rétege a regényt teremtő alapeszmének. Ha csak ez izgatta volna Kosztolányit, megírhatta volna a nyomorirodalom egy új darabját, – az *Édes Annát* azonban többre törekvő szándék élteti.

Azt már Kosztolányiné is jelezte, hogy *Édes Anna* történetében a cselédi sors átérzéséből eredő inspirációkon túl a költő függőség-iszonyának és a gépiességtől való irtózásának szorosan személyes, de az osztályellentétek körén túlmutató ingerei is szerephez juthattak. (Im. 274.) Jelzését a meggyőződés erejével gondolja tovább Bóka László, amikor Anna cselédi tökéletességét – mely mennél mintaszerűbb, annál lealázóbb –, az értelmes emberi alkotás megcsúfolásának példajaként interpretálja. Amikor megállapítja, hogy a „tökéletes cseléd lány”-ról szőtt ábrándra

„ugyanaz a Kosztolányi reagált, aki minden szokványos, közhelyszerű kategorizálás ellen fellázadt, aki az anygalarcú kisgyerekeket akkor örököltette meg, amikor egy varangyos békát megölnek. (...) aki elborzadt a »buta modern technika«-tól (...) aki egy bejelentőlap kitöltése során átéli azt, hogy az elbürokratizált világban csak egy statisztikai adat az ember (»Nem az enyém már a kezem, a lábam és a fejem, az is csak egy adat«), aki az esti üres villamosban leülő kalauzra rábámul: »olyan, mint egy ember, mint egy utas.«”

Tovább mélyítve és tágitva e gondolatsort Bóka a kiadói önkény, a terjedelem és a határidő kalodáinak kényszerű tiszteletéből eredő indulatokban is a cselédi sors iránti fogékonyság forrásaira vél ismerni. Rámutat továbbá arra is, hogy az „irodalmi író” régikeletű kategóriája elleni tüntetés szándéka s a Pardon óta tartó elszigeteltség áttörésének vágya is szervesen társulhatott az *Édes Annát* életre hívó indítékokhoz. (*Előszó az Édes Anna 1963-as kiadásához.*) A „tökéletes cseléd lány” története ily módon a költői pálya legégetőbb kérdéseivel került termékeny kapcsolatba. Az úr-szolga viszonyból eredő konfliktus szervesen illeszkedhetett tehát egy tágabb érvényű, egyetemes érdekű lázadás drámájába. A legkonzekvensőbb lázadás drámájába, mert a foglalkozás és az emberség ellentéte sehol sem kiáltóbb, mint a minta-cseléd esetében, akinek tökéletessége, e tökéletesség minden eleme, csak embersége feladása, megnyomorítása árán valósulhat meg. Pacsirta szülei még saját gyermekükért áldozták fel magukat, *Édes Anna* kálváriája teljesen értelmetlen, így válhat egyetemes érvényű jelképévé a termő élet megcsúfolásának. Így volt ez a korábbi regényekben is: a szűkebb kör, a családi ügy a *Pacsirtában* és az *Aranysárkányban* is társadalmivá szélesedett s általános érvényűvé mélyült. Az egyetemes jelentés lehetősége az alapmotívumok új és új megvilágítására, nagyvonalú kibontakoztatására ösztönzött, de a legmerészebb általánosítás során is eleven maradhatott a személyes érdek, az indító-élmény izgalma. Röviden szólva: a szűkebb és a tágabb, az egyszeri és az általános jelentés egymást építő, gazdagító kapcsolata kölcsönös lehetett.

A LELEPLEZŐ SZÁNDÉK TÉNYEI

Így volna ez az *Édes Annában* is, ahol az úr-cseléd viszony szűkebb konfliktusa mélyülhet egyetemes érvényűvé anélkül, hogy az ellentét szociális és politikai jegyei elhalványulnának. Ezekre a jegyekre kezdettől érzékenyen figyeltek a regény fogékonnyabb kritikusai. *Édes Anna* sorsában az elnyomott parasztok és munkások millióinak helyzetére vél ismerni Kodolányi, s tanulmányának az a legerősebb hangsúlyal

rögzített gondolata, hogy „Kosztolányi Dezső regénye szociális alkotás” (Im.). Nem kétséges, hogy Bálint György tiszteletét is ez váltotta ki elsősorban, s az sem, hogy a felszabadulás után elsősorban ezért, szociális jelentése okán lett népszerűvé. Azért, mert Édes Anna tragikumát Anna urainak bűneként, egy történelmi-társadalmi per vonatkozásrendszerében ábrázolja. Mert az *Édes Anna* leleplező mű.

Jellegének eme jegyeit legtúzetesebben Bóka László elemezte. A politikai semlegesség látszatai mögül Bóka a határozott állásfoglalás és az egyértelmű leleplezés művészi rendszerét nagyította ki. S önkényesség nélkül tehette ezt, hiszen Anna urai, Vizedék valóban annak az emberfajtának a képviselői, amelyiket Kosztolányi a legkevesebbre becsült, s amelyiket előbb a *Páva*, a *Ciril* c. novelláiban, később a *Képviselő* c. rajzában s legkiméletlenebbül a *Három szatirában* állított és állít pellengérré. Vized Kornél elsősorban ezekkel a figurákkal tart rokonságot, de feltűnő, hogy társadalmi meghatározottsága sokkal markánsabb és konkrétabb. Ő is közéleti kitűnőség, de a *foglalkozás* másutt általános, politikai szempontból semleges jegyei nála mélyebben és élesebben tüntetik ki az osztály-jelleget. A Kommün bukását jelentő politikai fordulat számukra a megváltás kezdete, létérdekük az ellenforradalom, nemcsak haszonélvezői, de exponensei is a kurzusnak. Számlájuknak külön terhe, szerepüknek külön foltja, hogy felszabadulásuk a kiméletlen vonásokkal jellemzett román megszállással veszi kezdetét. S hogy Édes Anna passiojának kezdete és Vizedék „felszabadulása”-nak kezdete egybeesik, ennek politikai jelentősége valóban állásfoglalás-értékű.

Még nagyobb súllyal eshet latba ebből a szempontból az ábrázolás természetében rejlő minősítés. A telhetetlen szenvedély, mely az objektivitás mezében szedi izekre Vizedeket. A parazitaságot, a korrektség álcájával fedezett karrierizmust Vizedről szólva; a tekintetnélküliség betegséggel határos szélsőségeit Vizedné alakjában; Jancsikában a linkség s az éretlenség alanyába oltott nérői vonásokat; s a barátság és ismeretség láncszemein idelfűződő figurák révén az ellenforradalmi rend egész hitványágát: a gőzös bosszú, a sunyítás, a stréberség, s a joviális elterpeszkedés folyamatát, s ebben az ablaktalan közegben Édes Anna irdatlan árvaságát. Fokozza a leleplezés erejét, hogy az előttünk lezajló drámában a vétkesek teljesen gyanútlanok. Amit tesznek, s ahogy gondolkoznak, számukra egészen természetes: az adott rend s a maguk törvényeivel egybehangzó, mindennapi gyakorlat. Vizednek csak a szokványos kérdéseket és intelmeket sorolja, mikor Annát felfogadja: „Van szeretője?”; „Be ne poloskázza a lakásomat. A feje tiszta?” – s eszébe se jut, hogy minden szava egy-egy arcucsapás. S Kosztolányi se jelzi külön hangsúllyal, hogy az volna. Inkább belehelyezkedik Vizedék észjárásába. Látszólag már-már azonosul velük. Valójában, azért ilyen megértő, hogy belülről, a csontig hatoló részletességgel fejthesse fel érzéseik és gondolkodásuk egész szövevényét. Mint rovat a mikroszkóp alatt, úgy figyel, intim közelségből, a velükérző érdeklődés álarcában leplezve le e zárt világ képtelenségét. Megsemmisítőbb és fellebbezhetetlenebb így, mintha vádolva elemezne.

S mindezek ellenére a konfliktus szociális és ideológiai töltése és az általánosabb emberi sérelem egymásbaforrása korántsem olyan egyértelmű itt, mint az előbbieknél alapján hinni lehetne. A zavart az okozza, hogy Édes Anna, a szelid és a végletekkig béketűrő mintacséléd egyszer, váratlanul megöli gazdáit. Nem haragból, nem is eltervelten, épp csak zaklatott állapotban. Előtte eszik, – „egy rántottcsirke combját meg sok-sok süteményt” – utána pedig lefekszik, elalszik, s később a bíróság előtt se tud számot adni tettének okairól.

NÉZETELTÉRÉSEK AZ ÉRTELMEZÉS KÖRÜL

Az *Édes Anna* értelmezésének és értékelésének maig ez a megoldás a kritikus mozzanata. A megoldás kihegyezettsége, a váratlanság látszatainak túlhangsúlyozása. Hogy a gyilkosságra készítő indulatok ennyire rejtve halmozódnak fel. „Ez az összegeződés bizonyára elképzelhető” – írja Németh László.

„De szabad volt-e ennyire sötétben hagyni azt a lelki réteget, amelyben a regény volta-képp történik, elhallgatni az összeadást s egyszerre az összeggel robbanni ki. A lány lelkének csak a baromi, sima homlokzatát mutatja s csak egy pillanatra merül fel a homlokzat mögül a gyilkossá vált tudattalan. Így talán frappánsabb, élesebb, de ha a bántódások visszhangját kissé mélyebb rétegig követi, megsejteti a summákat, amelyeket a tudattalan összead, a meglepetés nem olyan kínos, majdnem elfogadhatatlan.” (Im. 319.)

Más-más konzekvenciákhoz jutva, más-más érvekkel, de lényegében ugyanezt kifogásolja Dóczy Jenő és Karinthy Frigyes is. (*Édes Anna*. Napkelet. 1927. Febr.; *Az 50 éves költő*. Nyugat. 1935. I. 271.) Napjainkban s a marxizmus jegyében Heller Ágnes fogalmazza újjá e régi hiányérzést, amikor megállapítja, hogy Anna belső életének elhanyagolása, a bosszú művészi indoklásától fosztja meg a regényt, s így gyilkossága a maga véletlenségében „egy action gratuite benyomását kelti.” (Im. 67.) – Mindezzel szemben Bálint György az Anna tettét övező rejtélyről így nyilatkozik:

„Senki sem érti a borzalmas fordulatot, és az író egy szóval sem magyarázza. De az olvasó mégis megérti, kénytelen megérteni. Minden, ami a könyvben történik: az egész nyomott csend, az egész gépies álharmónia, ami a regényen végigvonul, csak ezt a szimbolikus büntényt magyarázza, csak ennek az előzménye. Nem olvastam még ennél szűkszavúbb magyar regényt, ennél több balladai kihagyással – és sohasem olvastam még ennél természetesebbet, érthetőbbet.” (Im. 295.)

AZ EGYIK PÓLUS: ANNA ALAKJÁNAK MAGYARÁZATA

S valóban, az események békés felszíne mögött kezdettől sejthető valami végletes, valami szörnyű fordulat lehetősége. Az olvasó kezdettől érzi Anna helyzetének birhatatlanságát, s hogy Anna is érzi, ennek jelzésére Kosztolányi igen nagy gondot fordít. S ez azért lehetett nehéz feladat, mert a lázadás nyílt és rejtett formáitól következetesen vissza akarja tartani hőst, de meg kell óvnia az ügyefogyottak tompaságától is. A bántalmak mértékét csak ép érzékenység foghatja fel. Anna alakja fényesen betölti e nehéz funkciót. Mindenekelőtt azért, hogy az elárult szegények közül való. Mostohája miatt kellett falujából eljönnie, s ez azt jelenti, hogy a cselédkezésen kívül sehol sincs számára hely. Ficsorék, akikhez rokonság fűzné, csak esz-köznek tekintik saját bőrük kimélésében. A szegények rokonsága, melyet Kosztolányi általában „kedélytelennek” és sivárnak képzelt, itt az irgalmatlan önzés láncával zárja el Anna elől a szabadulás útjait. (Novellák. 792.) Anna szelíd türelme láttán a figyelmes olvasó folyton arra gyanakszik, hogy az animális szótlanúság mögött sorsa egész reménytelenségét érzi Édes Anna. Akár Novák Antal, aki már a regényben megélt szegényei előtt is valami nehéz és szomorú tudás birtokosának látszik.

S ezt a sejtetést, azt, hogy itt egy ép lelkű és eleven szellemű embert törnek kerékbe, Kosztolányi a teremő találékonyság új és új mozzanataival tudja elmélyíteni. Az érzékenység legnyilvánvalóbb reakciói általában ösztöni szinten játszódnak. Anna iszonyodik a szobákat betöltő kámforszagtól. Az első éjszaka nyomasztó csendjében rászakadó árvaság közepette „azt hitte, a konyha megfordult és mindjárt valami szakadékba zuhan.” S mikor megtudja, hogy gazdáját Kornélnak hívják, egyszerre megérzi, hogy „ezen a helyen nem bírja ki tovább”. – A tiltakozásnak ezek a mozzanatai kapják a regényben a legélesebb világitást, s mögöttük elszigeteltnak és meglepetésnek számít pl. az a jelenet, amikor Anna elutasítja a piskótát, amivel asszonya őt a vendégek előtt megkínálja. Ez az elutasítás, bár ennek értelméhez is kever egy árnyalatnyi bizonytalanságot Kosztolányi, legélesebben jelzi a szellemi tiltakozást. S valójában csak az úri vendégek ütődnek meg rajta, az olvasó számára természetes, mert az Anna köré vont aura eleve tartalmasabb volt, mint az animális engedelmes-ség rajza kívánta volna. Mikor Vizyné arról faggatja Annát, hogy van-e szeretője, s inti, hogy be ne poloskázza a lakást, a kiszolgáltatott néma kis cseléd homlokán

már ez az aura gyúl ki egy pillanatra: „Nem pirult el, de szép domború homlokát egyszerre elfutotta valami rózsaszín köd.” Ismeretes, hogy Kosztolányi képzeletében maga a név is, Édes Anna, a szépség, a jóság, a kellem érzéseivel forrt össze. „Én az Anna nevet régóta szerettem. Mindig a mannát hozta eszembe, azonkívül egy kacér és nagyon nőies föltételes módot is. A vezetéknev, amely ösztönösen társult melléje, nem egyéb, mint e hódolatom kifejezése. A kettő együtt – vezeték és keresztnév – a maga lágy zeneiségében egy másik, ősi és végzetes szókapcsolatot idézett föl bennem: az édesanyát.” (Ábécé 125.) Anna ábrázolásában ez a fényt és édességet elegyítő teremtő szándék csak a „mintacseléd” vonásokat hangsúlyozó jellemzés részeként juthat szóhoz. Megható ártatlansága az esti ima naiv őszinteségében, életrevaló kedvessége az előző hely gyermekeihez való ragaszkodásban, asszonyi szépsége urainak szemüvegén át; tüneményes ügyessége a baromi szorgalom társtulajdonosaként, finom csöndessége a néma békétűréssel szinte összesomosódva. S erre az összesomosódásra külön is ügyel az író. A rutinos cselédeknel is találékonyabb, „avatottabb” Annát, a cselédfenomént, – hogy animális volta feltűnjön – Vizeknél ismerteti meg az új hely félelmetes rekvizitumaival, a villannyal, a telefonnal. S érzéseinek öntudatlanságát így hangsúlyozza: „Mit is beszélhetett volna nekik? (A többi cselédnek. K. F.) Hiszen magának sem tudott számot adni, hogy mitől irtózott itt mindennap jobban és jobban.” Így, az öntudatlanságnak többször az együgyűséggel határos látszatai mögül villan fel egy-egy pillanatra az az emberi érzékenység, amely lénye egészében kezdettől s állandóan jelenvalónak tetszik. Ily módon az alak végéig megmaradhat a maga rejtelmes zárttságában s végig éreztetetheti, hogy animális némasága mögött valami különös szuverénitás rejlik. Az örökös rabok meg nem osztható, ki nem beszélhető szomorúsága. Története végén, mikor megbilincselik ezért véli ismerősnek a bilincset. „Már nem is csodálkozott rajta. Közönyösen szemlélte, s úgy állt ott, mint aki már régtől fogva viseli, és már régtől fogva megszokta.” Ha a cselédek közt nem tud feloldódni, ha a mozt nem tudja követni, a mélyebb okot nem annyira a szellem, inkább a sors természetében gyanítja az olvasó. Pontosabban: ebben is, abban is.

S így játszódik le, ilyen többértű jelentés-intenciókkal a legbrutálisabb stáció, a szerelem is. A megejtett cseléd és a gonosz úrfi agyonírt esetét Kosztolányi épp azért tudja megkapó újszerűséggel és hitelességgel ábrázolni, mert ezekben a részletekben is az eredeti elgondolás ujmutatását követi. Anna előbb elutasítja Jancsi úrfit, aztán átadja magát az ismeretlen szenvedélynek. Miért? Nem a csábító ravaszság okán, s nem is a félelem miatt, hiszen Jancsi úrfi inkább mulatságos, mint félelmetes. Erkölcsi természetű alkura, számvetésre mód sincs. Jancsi úrfi megjelenése meglepi a kis cselédet, amennyire fél, annyira ámul is a helyzet furcsaságán. Később még évődni és gúnyolódni is merhet. S ebben a látszatra veszélytelen, majdnem játékos szituációban még a száanalom is megkísérti Annát, hogy aztán a vér logikája vegye át a kifejlés irányítását. Nehéz volna megmondani, hogy ebben a fordulatban az okok közül – a helyzet, a balgaság, a gyermeteg kíváncsiság, a jóhiszeműség, az ösztönök természetes ráutaltsága – melyik játszott nagyobb szerepet. De épp e szétválaszthatatlanság folytán: a kiszolgáltatottság és önkéntesség, a cseléd-alázat és asszonyi engedékenység, balgaság és gyermeki naivság együttes jelenléte révén válhattott ez az esemény elhatározóvá. Az úr-cseléd viszony ezzel egy, a természetével össze nem békíthető emberi érzésnek is börtönévé lett. Anna lelkének animális felszínén olyan rés támadt, amelyen át már el nem viselhető bántalmak érik az emberinél teherbíróbbnak látszó érzékenységet. Hogy éppen szerelmének meggyalázása bontja fel egyensúlyát, ennek értelme az alak rejtelmessége, tágabb értelemben: a mű politikumának természete szempontjából kivételes jelentőségű. A szerelem nem osztály-érzés, s Annában át is tör a osztály-tartózkodás rétegét. Végül komolyan veszi Jancsi úrfit, várja, mikor elmarad, – „Minden éjszaka várta. És nappal is folyton várta”, – s a gyilkosságra indító sértéseket is egy ebből az érzésből fejlődő mozzanat összegzi: „Egyszere, mikor a fürdőszobába értek, az úrfi magához szorította a párját, belecsókolt a nyakába. A szép doktorné föl kacagott bűgva. – Anna, aki az előszobában ácsorgott a tűzhely lángjától piros füllel, meghallotta ezt. Odatekintett.

Vissza akart futni, de nekiment a falnak. A lámpák valami kancsal fénnel fellobogtak." – Ez a kancsal fény már a lélekben készülődő robbanás felé utal, annak közelségét jelzi. S hogy a sok-sok bántást épp ez a mozzanat foglalja össze Annában, s nem sokkal utána mégis Vizyékét öli meg, ezzel a konfliktus sémá szerű rendje bonyolultabbá válik, ok és okozat között áttételek kezdődnek, de a konfliktus tartalma sajátosabbá mélyül és föl is gazdagul. És túl ezen, mikor az osztály-düh egy személyes érzés síkjára kerül s ez a személyes érzés, a szerelem döntő szerephez jut, a mintacséléd eddig rejtve működő emberi méltóságtudatának épsége válik nyilvánvalóvá. Az, hogy partnernek hitte magát a szerelemben, s nem egy úri kedvtelés esz-közének. A testi meggyötörtetés iszonyata, ami a Jancsi úrfi által diktált magzatel-hajtással járt, csak előzménye volt ennek a végső fázisnak, melyben Anna emberi meggyalázásának egész testi-lelki kálváriája kifejeződik.

A REGÉNY JELENTÉSÉNEK LÉNYEGE

Persze, hogy Anna partnernek hihette magát – akár egy pillanatra is, – hátmég huzamosan! – azt megint lehetne az együgyűséggel határos naivságból eredeztetni. Egy tapasztalt cséléd tudná a törvényeket, nem volnának illúziói, s ha megejtene az úrfi, nem pusztulna bele. Annát a gyilkosságba hajszolja ez a különben szokványos komisszág. S épp itt fogható fel valódi jelentése szerint magatudatlan naivságnak esztétikai értelme. Egy külön-világ érzékenysége és igazságérzete rejlik mögötte. Egy külön világé, mely épp a maga végletes idegensége és zártsága révén teszi hihetővé a képtelen türelmet és a méltóság-tudat épségét egyazon lélekben. Anna nem érti, nem is kutatja a struktúrát, amelynek része. Viseli. Példátlan szívóssággal, tehetséggel és következetességgel. Nemcsak faluja, nemcsak régi gazdája, a házasság és a csélédek felé zárul el előtte a menekülés útja, de még a tűnődés és a sorsán való gondolkodás, vagy az érzelmesség kínálta feloldódás lehetőségeit se próbálja ki. S mindez az állati türelem folytán történhet így, s valójában azért, hogy története az úr-cseléd viszony képtelenségét konzekvens alakban s osztatlan teljességben példázhassa. Heller Ágnes jó szemmel vette észre, hogy feleselés, lopás, hazudozás, a csélédi sors ismerős „biztonsági szelepei” csak árthattak volna az alak hitelének (Im. 66.) Emberi kapcsolatot létesíthettek volna, mikor Kosztolányi ennek képtelensége indította írás-ra. Rész-okokra szabdalta volna azt, amit gyökerében akart megragadni. A cséléd-kérdésnél tehát nagyobb tét forog itt kockán.

Nemrég, vagyis a forradalmak idején még szinte minden épeszű ember egyetértett abban, hogy az úr-szolga viszony eltörlése meg nem másítható parancsa történelemnek és emberségnek. 1919 januárjában a tőkés restauráció hírére a Déli Hírlap szinte értetlenül kérdezte még: „Megőrültek ezek?” (*Mindenki újakra készül*... II. 327.) S mikor az ellenforradalmi rezsim dühödt, gőgös és ostoba gátlástalansággal túltette magát e felismerésen, nem egy párt, nem egy osztály igazságait, hanem a nemzet s az emberség elemi érdekeit készült eltaposni. A közélet arénáiban foltot kapott szociológiai, politikai argumentumok helyett elsősorban ezért kellett az írónak valami mélyebbről fakadó, elementáris érveléshez folyamodnia. Édes Anna példájához. A kiszolgáltatott kis cséléd kínjai egy egész korszak gyötrelmeitől súlyosak tehát. Ugyanaz a brutalitás ez, amely hulláhegyeket emel Nero, a véres költő körül, épp csak konszolidáltabb, de elterpeszkedő, véglegesnek látszó hatalma folytán kétségbejövő is.

Az ellene irányuló tiltakozás természete is ilyen: konzekvensen kiméletlen és kétségbeesett. Édes Anna védtelensége ezért olyan iszonyú. A szörnyűségek, amiket el kell viselnie ezért mérhetetlenek, s elsősorban ezért olyan különös maga a gyilkosság is. Ha céltudatosan, vagy kirobbanó dühből törne gazdáira, tettének érvénye óhatatlanul leszűkülne, egyetlen konkrét okra mutalna, egyetlen névvel nevezné a sokrétű és meg nem nevezhető szenvedést. Devalválna az egyetemes és személyes érvényt hordozó kisebb bántások jelentőségét. Azt például, hogy Anna vágyik régi gazdáihoz, a gyerekek után, akik között maga is gyerekként játszhatott. Jelentősé-

gét veszthetné a bezárt, homályos, kámforszagú szobák elleni ösztönös irtózás, s a mozdulat, mellyel a gyilkosság után az ablakokat kinyitja. „Kinyitotta az Attila utcára néző összes ablakokat, hogy ne legyen olyan egyedül. Már énekeltek a rigók, füttyel köszöntötték ezt a gyönyörű nyári reggelt.” Pedig ezekben a részletekben Kosztolányi „üdvösség-ügyei”: a játék, a világosság, a testvériség utáni szomjúság s az értelmes munka, a szabad alkotás fenyegetett igénye hangolódik Anna ösztöneire.

Nyilvánvaló tehát, hogy Jancsi úrfi vagy Vízék halála nem orvosolhatja a bántásokat, a sorsot, melyet Édes Annának viselnie kell. Nem oldhatja fel, ami az adott társadalomban feloldhatatlan. A gyilkosság ezért történik látszólag oktanul, de éppen váratlan szörnyűségével figyelmeztetve a védtelenek ellen elkövetett bűnök arányaira. Arra, hogy bűn az, ami természetes életvitelnek látszik, hogy bírhatatlan az, amit látszólag egykedvűen viselnek a megalázottak. Ezért megy végbe önkéntelen robbanásként a gyilkosság, a természeti jelenségek, a gyermek és az ősember logikája szerint, a lélek elemi szintjén. Innen az írott jogon és erkölcsön, de összhangban az ember természetes igazságérzetével. Amikor tehát az ábrázolás valamelyest elfedi az események osztálytudatos célirányosságát, a konfliktusban rejlő abszurditás lényegét fedi fel.

Ezért, hogy noha külsőre egy freudi képlet mechanizmusa szerint megy végbe a felhalmozódás és robbanás folyamata, a titok lényege kezdettől nyilvánvaló. S Anna sem azért hallgat róla, mintha szégyellni való sebnek érezné azt ami bántja, hanem azért, mert nem is tudhatja megnevezni, hiszen az osztálysors és egyéni-sors egész szövevényét kellene kibeszélnie. Hallgatása nem csak az együgyűség, s nem is csupán az önfegyelem műve, nem a freudi „elfojtás” leple, hanem a tehetetlenség tudatából eredő szomorú belenyugvás formája is. Az ő titka a freudizmus által kianalizált pathologikus traumákhoz képest annyira nyilvánvaló és olyan irgalmatlanul köznapian annyira nem félelmetes, annyira nem ördögi, és nem állati, hogy pl. Dóczy Jenő, aki freudista kísérleti regényként értelmezi az *Édes Annát*, a „pszichológiai motivációt” annyira hiányosnak érzi, hogy a „kísérlet”-et egyértelműen csődnek kénytelen minősíteni. („Íme tehát a kísérleti regény ezúttal is, mint már annyiszor csődöt mondott. De sohasem mondott nagyobb csődöt, mint most.” *Édes Anna*. Napkelet. 1927. febr.) Az Édes Anna ál-freudizmusára jellemző, hogy Anna tettében, a gyilkosság okainak irtatatlanságában a freudizmus intenciói szerint keresni a kulcsot, titkát titokként kezelni, először a perét tárgyaló bíróság elnökének jut eszébe:

„Az elnök sejtette, hogy itt lehet valami, egy titok, melyet közülük senki sem tud, talán maga a vádlott sem. De tovább haladt. Tudta, hogy egy tettet nem lehet megmagyarázni se egy okkal, se többel, hanem minden tett mögött ott az egész ember, a teljes életével, melyet az igazságszolgáltatás nem fejthet föl.”

Hozzátehetjük: sem az állami igazságszolgáltatás sem a pszichoanalízis, csak az írói igazságszolgáltatás, mert az a teljes életre és az egész emberre figyel, s a titkot csak az általa teremtet világ belső vonatkozásaiban, a regény figuráinak viszonylataiban hagyja meg titoknak, rejtett traumának, a bántásokat, de az olvasó számára, aki az egész szöveget látja, nem marad kétséges, hogy mi miért történik. A tudatlan cselekmény-szintérre avatása, az „elfojtás”, az abnormis kitörés, – és minden freudi jellegzetesség voltaképpen eszköz itt egy konzekvens írói magyarázat szolgáltatásában, s maga az elfojtás-kitörés tana, tehát a freudizmus lényege, *analógia*, mely mintát kínált a reménytelen helyzetekben lehetséges lázadás természetének ábrázolásához.

(Befejező része a következő számban)

Sóhajok tapogatódnak

*Az utcákon macskásan lopakodik az este
És kigyúlnak a kis világító bogarak
Puhán mormol az ég nem locsog
A felhők közt öregesen csoszog
Megszűrt a zaj*

*Sóhajok tapogatódnak mint a vakok
De a sötét oly erőszakos és konok
Leplével mindent betakar*

*Aludni készülnek a házak
Csendjük tiszta esti alázat*

Nem is alázat esti idill

*Vagy csak látszólag az
Mert nemrég jött meg a férfi
Ruhájából bagószag árad
Fülében gépzümmögés
És kocsmazaj vatta-balzsama
Asszonyát talán épp most kérdi
És vacsora és éjszaka és éjszaka
Testük megszokásból küzd csak
Egymásért-egymásellen
Álmuk is széttört egükre talál*

Aztán pirkad

*S a Nap a Nap
Felvillan házuk ablakán*

Kaszárnyák

*fegyverolaj-szagát
kellene elviselnem fegyelmezetten*

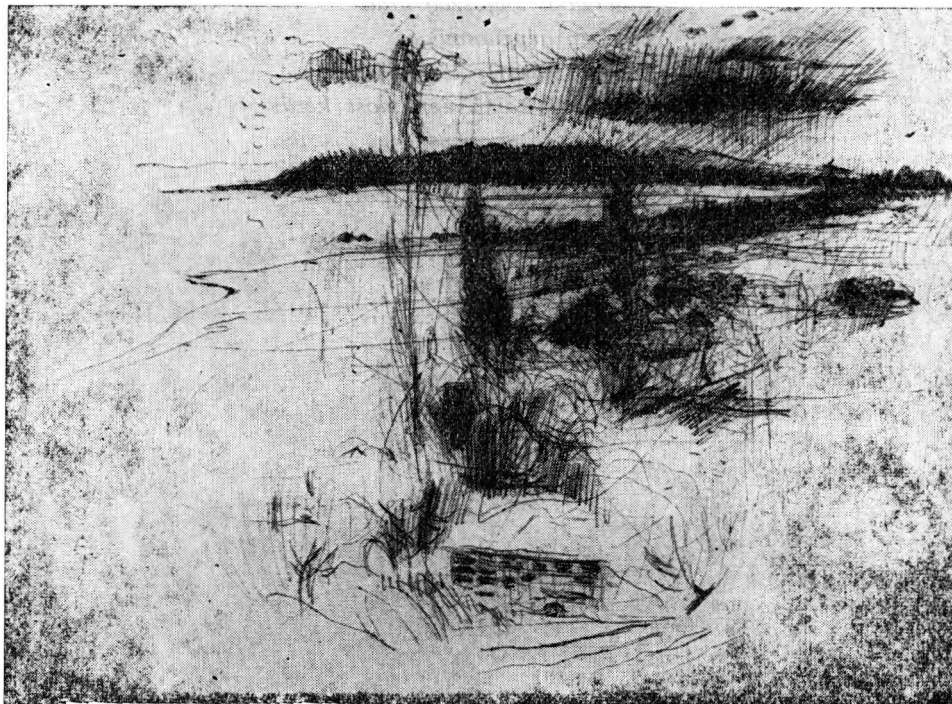
*A melled oltárcsengős kenyerét
kívánja éhesen a szám*

*Iszonyat repedt űr zuhanó robaj
s ti patrontáskák rózsafüzérét pergetők*

*Titkaidat kitakarom és meztelenséged
otthonos ivében piheg a galamb*

*Az ordítás rozsdás szögesdrótjától
bevért szívedet letörölhetem*

*Te adod a csont-fehér puha gyolcsot
puha gyolcs a szó ölelés után*

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

Az évad utolsó figyelmet érdemlő új magyar drámáját a Pesti Színházban mutatta be a Vígszínház társulata. Szabó György Szekrénybe zárt szerelem című groteszk színjátéka jó előadásban került a közönség elé, és egy vonatkozásban mindenképpen messze az átlag fölé emelkedett: erős intellektuális ingereket váltott ki, izgalmi állapotba hozta szellemünket. A sok unalmas előadás után ezt akkor is komoly eredményként kell üdvözölni, ha maga a darab se nem hibátlan, se nem vitathatatlan alkotás.

Még mielőtt fölmegegy a függöny, szemet szúr a nyers, gyalultatlan lécekkel befedett sугólyuk. Aztán a kezdés után percekig senki nem mozdul a színpadon, hogy az élénk táruló kép szuggesztív hatása elől egyetlen mozdulat vagy szó se vonja el a figyelmünket. Lakner László szürke színpadán élesen kiemelt fekete kontúrok hangsúlyozzák a tárgyak tárgyiasságát. Meredek lépcsők figyelmeztetnek, hogy a cselekmény valahol a mélyben; egy pincében és – képletesen – a társadalom mélyrétegeiben játszódik. A durva anyagok, az előtérben álló primitív mechanikus szerkezet, és az óvóhely ajtókra emlékeztető, a fölhalmozott javakat őrző páncélszekrény uralkodik azon a két elesett emberpéldányon, akik torz testtartásukkal, mozgásukkal, groteszk beszélgetésükkel tökéletesen beleillenek a színpad embertelenül rideg, nyomasztó légkörébe.

Apcika és Vilmoska önálló akarat és gondolat nélküli tagjai a betegágyát soha el nem hagyó, titokzatos, láthatatlan, közvetlen környezetével csengő hívásra érintkező „mam” (mama) szellemi irányítása alatt élő családnak. Életük kizárólagos tartalma a megfeszített munka. Lemondanak minden örömről, szórakozásról, kényelemről, a lehető legkezdetlegesebb körülmények között élnek és dolgoznak, hogy a javak minél nagyobb tömegét halmozhassák föl. Testileg, lelkileg belerokkannak az irtózatok erőfeszítésbe, a drága közszükségleti cikkek pedig fölhasználatlanul szaporodnak a páncélszekrényükben. Apcika lánya, – Vilmoska húga – azonban föllázad e kicsinyítő képzős nevekkel szimbolizált, hamis és kétségbeejtően leszűkített életforma ellen. Egy kis sétára, néhány csokor virágra, szerelemre és ezen keresztül új életre vágyik. Első két udvarlóját azonban a család elteszi láb alól, nehogy megzavarják a rendet. Ám a harmadik okosabb, erősebb, nem engedi magát legyőzni, sőt föllülkerekedik; kemény, határozott egyéniségével uralma alá kényszeríti a családot, és – miután megegyezett „mammal”, – nagy változásokat vezet be. De csak a gépezetet akarja modernizálni, és használni kívánja a megszerzett javakat, az életforma lényegét: az önzést, a befeléfordulást ő is átveszi. Az idegent, aki gyanútlanul behatol ebbe a világba és egy másik, lágyabb, emberibb alternatívát kínál, – ő is ugyanoda zárja, ahová tolakodó, de győzelemre képtelen gyenge elődei kerültek: a légmentesen csukódó páncélszekrénybe.

Szabó György szellemes szatírája egy nagy változás elszalasztott lehetőségét példázza. Senkit ne tévesszen meg a hang könnyedsége, a szikrázó párbeszédek intellektuális humorával kirobantott nevetés hullámok feszültség oldó hatása vagy – más oldalról – a látszólagos happy ending. A finom ironia és harsogó gúny görbétükrében könyörtelen ítéletet kapunk egy gyűlöletes, ostoba, nevetséges és veszélyes életfilozófiáról. Az író azok fölött a gyűjtögető életmódot folytató polgártársaink fölött ítélkezik, akik a társadalmi változás lehetőségeit kizárólag saját céljaik érdekében szeretnék fölhasználni; akik semmi mással nem törődnek, csak azzal, hogy a javak minél nagyobb tömegét birtokolhassák. Rokonszenve ezzel szemben a veszélyes és teljes életé, azé a világé, ahol – szélsőséges esetekben – „eszmékért” halnak meg az emberek, ahol közös célokért áldozatokat is kell hozni, küzdeni is kell.

Szemben áll tehát színpadi hőseivel, akik éppen ez elől szeretnének a bezárkózott életforma kényelmes nyugalmaiba menekülni. Az író állásfoglalásának világosságát és erejét azonban némileg csökkenti, hogy parabola-ötletének életmedvéből a második részre már nem jutott elég. A magas színvonalon kezdődő darab nem tudja a meghökkentést tovább fokozni, s így a befejező rész nem lesz elég frappáns. Egy-egy öncélú ötlet, „gegg” pedig elragadja az író, s ebből alakul ki a dráma vitatható gondolatokat sugalló második erőtere. „Mam” titkos lehallgató készülékei például elvonják a figyelmet a szatirikusan bemutatott gondolkodásmódról, életformáról, és a kisszerű családi szervezetben egy kicsinyes, de annál könyörtelenebb, társadalmi mechanizmus vagy államrend torzképét sejtetik.

Marton László helyesen értelmezte a darabot, de a megírás hibáit nem tudta el-tüntetni. Eltalálta viszont a groteszk hangnak megfelelő stílust. Kitűnő a kezdőkép, jó az előadás ritmusa, de a színészi játék összehangoltsága már nem kifogástalan. Páger Antal érzékeltetni tudja, hogy a belső tartás nélküli, hajszolt, remegő Apcika tökéletesen kilúgozott áldozata életformájának; egyszerre nevetséges és szánalmas; túlbuzgósága azonban, – ahogy az utasításokat végrehajtja – lehetetlenné teszi, hogy megsajnáljuk. Szívesen megsajnálánk Halász Judit vonzó Hermináját is, aki lázadásra ösztönző vágyak és nehezen elszakítható megkötöttségek között vergődik. Saj-nálatunkat itt a lány korlátoltsága, befolyásolhatósága és könnyen meggyőzhetősége keresztezi. Hasonlóan jó alakítás Bárdi György is, aki visszafogott, halk szöveg-mondásával, kényelmes mozgásával érzékelteti a család veszélyes világába érkező csábító erőtartálékait. Fölényes biztonsággal intézi el Vilmoska támadási kísérleteit, majd – miután kijött „mamtól” – szabadjára engedi erejét és erőszakosságát. Azon, hogy szerepének sarkpontja nincs megírva, hogy nem tudjuk meg miért okoz csaló-dást szerelmesének, milyen érvek alapján fogadja el „mam” családi életfilozófiáját, – mindezen természetesen Bárdi György sem tud segíteni. Vilmoska szerepében Tordy Géza újabb bizonyítékát adja, hogy azok közé a ritka fiatal színészek közé tartozik, akik tudatosan fejlesztik művészi eszközeiket. Ha nem zavarna, hogy egy-egy mozdulata, hanglejtése túlságosan emlékeztet Darvas Ivánéra, alakítását még magasabbra értékelhetnénk. Remekül érzékelteti a fiú másoktól irányított, ostoba, torz, puha egyéniségének mélyén ugrásra készen lapuló ravasz kegyetlenséget; a gyöngeség és erőszakosság oly gyakran párosuló kettősségét.

•

A végefelé közelgő színházi évad aligha tartogat már valami különleges meg-lepetést. Talán nem lesz korai, ha már most leírom: ez az évad bizony nem nagyon hozott kellemes meglepetéseket. Persze volt nagy közönségsiker, voltak jó előadá-sok, egy-egy jelentős színészi teljesítménynek is tapsolhattunk. Sőt a magam ré-széről a budapesti színházak javára írnám – önmagában – azt is, hogy végre vál-lalni mertek igazi, nyílt, eltussolhatatlan bukásokat. A JELENKOR színházi króni-kája idén nem törekedett arra, hogy teljes képet adjon a főváros színházi életéről, inkább bizonyos problémák köré igyekezett csoportosítani beszámolóját. Ezért nem esett szó a vitatható Krúdy-bemutatóról, ezért maradt ki Dobozy Imre érdekes mű-vének (Eljött a tavasz) részletes elemzése, vagy például Töröcsik Mari színészi tel-jesítményének méltatása a Varsói melódia című színjátékban. De mindazt, amiről eddigi beszámolómban nem esett szó, és azt, amivel a Jelenkor is foglalkozott – a mérleg serpenyőjébe helyezve nem lehetünk túlságosan megelégedve az évaddal.

Sokan szervezési okokkal magyarázzák egyes színházaink megtorpanását vagy visszaesését. Bizonyára vannak ilyen problémák is. Nem hiszem azonban, hogy va-lamelyik színház két rendezőjének eltérő fölfogása elfogadhatóan magyarázná a gyenge vagy közepszerű előadások sorozatát. Nem hiszem, hogy a Madách Szín-házban azért nem láttunk idén egyetlen igazán jó előadást sem, mert Ádám Ottó és Vámos László elképzelései nem párhuzamosak, hanem különböző irányúak. An-nál kevésbé hiszem, mert az egységesnek tűnő Vígszínház sem nyújtotta azt a tel-jesítményt, melyet művészeinek közismert tehetsége alapján joggal elvárhatnánk;

viszont a Nemzeti Színház tartani tudott egy átlagosan jó színvonalat, noha itt Major Tamás mellett nemcsak a más művészi elvek megvalósítására törekvő Marton Endre dolgozik (aki ebben az időben amerikai tanulmányúton volt), de rendezői feladatot kapott – többek között – a más-más stílus-eszményekhez igazodó Babarczy László és Iglói István is. (Arról már nem is beszélve, hogy a Madách Színházban sem csak az említett két rendezővel kell számolni, hiszen Pártos Géza vagy az elmúlt években tehetségét jelentős eredményekkel bizonyító Lengyel György és Kerényi Imre is önálló utakon járó művész.)

Sokkal inkább lényegbevágó probléma a műsorok összeállítása. Egy Romániában élő ismerősöm néhány éve még túlságosan komornak tartotta a budapesti színházak műsorát. Az elmúlt két-három évben azonban nagyot változott a helyzet. Eből a változásból annyi helyeselhető, hogy sokkal több vígjáték kerül színre, mint korábban. A baj csak az, hogy igényes vígjátékok mellett kissé túlságosan sok kizárólag szórakoztató darabot játszanak színházaink. S ami még nagyobb hiba: ezeket a „kassza-darabokat” sokkal nagyobb gonddal és lelkesedéssel mutatják be, mint a műsorterv „kiegyensúlyozottabbá” tételére beiktatott klasszikusokat. Amikor pár évvel ezelőtt a nézők számának csökkenése figyelmeztette a színházak vezetőit, hogy válság fenyeget, akkor öröndetes kísérletek kezdődtek abban a vonatkozásban, hogy a színház művészi sajátosságainak vonzerejével csábítsa vissza közönségét. Újabban azonban egyre jobban előtérbe tolakszik az az elképzelés, hogy közönségsikere csak a parádés, látványos, könnyű fajsúlyú daraboknak lehet. A kezdeményező ebben a vonatkozásban a Vígyszínház volt, néhány színművészileg mesterien kiállított vígjátékkal. Aztán a Madách Színházban jelentkeztek hasonló törekvések; a József Attila Színház pedig – amelynek különben a külvárosi közönség izlésének nevelése lenne a vállalt missziója! – teljesen behódolt a könnyű sikerek keresésének, – azaz a nem egészen jelentéktelen különbséggel, hogy az általuk bemutatott szórakoztató darabok színművészeti kiállítása sem éppen kifogástalan. (Legújabb bemutatójuk egy ósdi francia vígjáték, amit nem túlságosan szellemes bemondásokkal, most készült szirupos tánczenével és néhány divatos slágerrel véltek fölfrissíteni.) E szemlélet védelmében legföljebb azt lehetne fölhozni, hogy a klasszikusok hevenyészett előadásának nincs nagy közönségsikere. Cáfolni olyan bemutatókkal lehetne, amelyek a régi mesterek ismerős műveiből izgalmas, hozzánk szóló, új, eddig észre nem vett gondolatokat, összefüggéseket tudnak kibontani. Más kérdés, hogy az ilyen klaszikus-bemutató ritka, mint a fehér holló.

Aki viszont azt állítja, hogy nagyon kevés jó darab születik itthon és külföldön egyaránt, annak föltétlenül igazat kell adni. Kicsi a választék. Nyilván ezért jöttek újabban ismét annyira divatba az átdolgozások. A regények színpadra alkalmazásának azonban van egy leküzdhetetlennek tűnő akadálya: az átdolgozóknak választania kell, vagy megőrzi a regény nagy jeleneteit és elsikkasztja a finom részletekben rejlő lényegét, vagy – és ez a lehetőség tulajdonképpen csak elvi jellegű – lemond a formai hűségről, jóformán semmit sem őriz meg az eredeti szövegből, hanem teljesen újjáírja a témát. A probléma, hogy ehhez nemcsak kitűnő izlésre, ráhangoltságra van szükség, hanem jelentős drámaírói tehetségre is.

Kicsi a választék. Hogy mennyire kicsi, azt a nálunk alaposan túlbecsült Arthur Miller példája is igazolja. A Vígyszínházban látható új darabját (Alku) kevésbé híres szerző esetében egyszerűen unalmasnak nevezném. Az író egy időnkint érdekessé váló családi veszekedést mutat be, hogy bizonyítsa, egy elembertelenedett társadalomban a siker nem boldogít, a sikertelen testvér áldozata pedig hiábavaló, mert az anyagi javak szerzésére fölépített rendben a legszorosabban összetartozó családtagok is becsapják egymást, önző módon kihasználják a fiúi vagy testvéri szeretetet is. Mivel Miller ismerős elemekből (magyarán: közhelyekből) építi föl a történetet és a figurák belső világát, a szerkezet eredetisége ellenére sem tudja hősei sorsát igazán fontossá tenni. Nincs lényeges új mondanivalója sem az emberek viselkedéséről, sem lelki reakcióikról, sem gondolkodásmódjukról, sem pedig a világról. Így aztán hiábavaló Tomanek Nándor kitűnő alakítása, nem tudjuk fölfedezni a sejtetett mélységeket; hiábavaló Básti Lajos parádés teljesítménye a rendkívüli életvággyal átitatott

vénöreg zsidó becsüs szerepében, a színpadi cselekményt magánügynek érezzük. Nem a Vígsház együttesének hibája, hogy ez a darab nem indít meg bennünk sem mélyebb érzelmi, sem gondolati folyamatokat. Mindezt azonban nemcsak azért érdemes elmondani, hogy bizonyítsuk, milyen nehéz a külföldi dráma-termésből is válogatni. Fontosabb tanulság, hogy még a gyakorlott színházi szerzőnek, jó tollú írónak is *témára* van szüksége ahhoz, hogy a közönséget magával tudja ragadni. Az egyéni vagy közösségi élet mélyebb rétegeiből fakadó, általános érvényű mondanivalót nem pótolja sem a mesterségbeli tudás, sem a lírai hév, sem – amint ezzel egyes hazai szerzők próbálkoznak újabban, – valamiféle elméleti tétel.

A műsor-gond másik oldala a mai magyar dráma. Itt semmi estre sem arról van szó, mint a külföldi színművek esetében, hogy színházaink a lehetőségekhez képest sem a legjobban válogatnak. Minden színpadra került új magyar drámának voltak hasznos tanulságai. A kritikának természetesen nem szabad elkendőzni a negatív tanulságokat, a bukásokat, de helytelen az is, ha el akarják riasztani színházainkat a kockázattal járó bemutatóktól. Figyelnünk kell viszont arra, hogy a sokat emlegetett színházi műhelyek és az írók kapcsolata ma sem a legeszményibb. Régebben az írók sokat panaszkodtak, hogy a színházak dramaturgjai túlzottan és – véleményük szerint – rossz irányba befolyásolják őket. Ahol ez így volt (vagy van), azt természetesen nem lehet helyeselni; a jó irányba befolyásoló segítséget viszont az évad jónéhány magyar drámájánál hiányolnom kell. Gondolok itt elsősorban Sükösd Mihálynak a Jelenkor májusi számában részletesen elemzett drámájára. De érdemes a színházak felelősségét fölvetni Szabó György (Szekrénybe zárt szerelem) és Szakonyi Károly (Ördöghegy) esetében is. Mindkét író közös hibája, hogy darabjaik derékban megtörnek, a cselekmény menete kisiklik eredeti irányából, s a fejlemények a könnyebb ellenállás közegében haladnak. Szabó is és Szakonyi is mintha megjijedtek volna saját merészségüktől, egy ponton megálltak és a feszültség fokozása helyett a föloldásra, „megmagyarázásra” tettek – különösen Szabó György esetében – sikertelen kísérletet. Vajon e két tehetséges szerző, akik fontos és jelentős témákkal jelentkeztek, megkapták-e a maximális segítséget? Avagy éppen a dramaturgok vették rá őket a szükségtelen művészi engedményekre?)

A műsorgondok mellett – véleményem szerint – a színházak művészi fegyelmeinek hiánya magyarázza az évad szürkeségét. Kívülről nem lehet pontosan megállapítani, hogy miért látunk tömegesen olyan előadásokat, ahol néhány kiugró színészi teljesítmény mellett a jelenetek többsége művészileg kidolgozatlan. Talán a rendezők nem gondolják át elég alaposan és részletesen elképzeléseiket; de az is lehet, hogy a színpadra lépő szereplők többsége nem tudja azokat megvalósítani. Számos példával bizonyíthatnám az egységes rendezői koncepciók hiányát, és még inkább azt, hogy nagyon gyakran látunk esetleges módon megoldott rutinmunkákat. Ezt azonban nem érdemes részletesen taglalni, mert az esetek többségében nem tehetség és tudás hiányáról, hanem egyszerűen restségről van szó, ami pedig csak *jelenségként* érdekes.

Fontosabb gond a vészes színész-hiány. Nemrég azt olvastam egy tanulmányban, hogy a mi közönségünk nem rendezők munkájára és együttesek teljesítményére kíváncsi, hanem csak nagy színészi produkciókra. Egy pillanatig sem vonom kétségbe a nagy nevek vonzó erejét, s még kevésbé a nagy teljesítményekét. Ám ebből a szemléletből fakad, hogy XY fiatal színésznő, aki már 317 film főszerepét játszotta, naponta szerepel a tv-ben és a rádióban, rendszeresen kap színházi főszerepeket, noha szinte mindig kudarcot vall. Ugyancsak ebből a szemléletből fakad, hogy a legnagyobbak mögött alig néhány fiatal színésztől láthatunk gondosan kimunkált alakításokat. Szürke, jelentéktelen színészek, fegyelmezetlen, rossz statiszták népesítik be színpadjainkat, s leplezetlen közönyösségükkel, kényelmességükkel levezetik a nagy alakítások feszültségének jó részét is. Lehet, hogy mindennek anyagi okai vannak csupán; lehet, hogy a színész utánpótlás képzése nem megfelelő. Sok minden lehetséges, de a jelenlegi helyzet megváltoztatása nélkül aligha reménykedhetünk abban, hogy hamarosan kialakulnak a budapesti színházak jól összehangolt együttesei, amelyeken belül minden szerepet ki lehet osztani megalkuvás nélkül.

Nem nehéz – akár sikeres – előadásokkal bizonyítani, hogy a színészkérdés milyen komoly gond. A Katona József Színház bemutatta Calderon Huncut kísértet című ma is mulattató komédiáját. A szellemes és szép szöveg (Berczeli A. Károly fordítása), az ötletes helyzetek, a remek szerepek egy féktelenül vérbő vígjáték lehetőségét kínálják. E lehetőségeket azonban mindössze egyetlen színész, Sztankay István tudja teljes mértékben kihasználni. Ő mindig tud valami *különösét* csinálni, ami kiélezi a helyzet komikumát, kirobbantja a nézőtéri nevetést. Mellette csak Moór Mariann és Sinkó László próbál határozott karaktert formálni szerepéből. Moór azonban mintha nem merné szabadjárá engedni komédiázó tehetségét, Sinkó pedig mindig bajban van, ha verses szöveget kell mondania. A többi szereplők sem kifejezetten rosszak, de egyetlen eredeti színnel sem tudják gazdagabbá tenni szerepüket. Itt azonban a szóbanforgó színészek fiatalsága még mentség lehet bizonyos mértékig. Tersánszky Józsi Jenő komédiájában azonban neves és tényleg kitűnő színészek sem tudják teljes egészében megvalósítani a rendező elképzeléseit. A kegyelmes asszony portréja című remek vígjáték bemutatására évtizedekig kellett várni, s mire a Nemzeti Színház társulata végre vállalkozott rá, a darab társadalmi szatírája lényegében időszerűtlenné vált. A vendégrendező, Babarczy László ezen a szerepek és helyzetek karakirozásával akart (és jórészt tudott) segíteni. Szándékát azonban ismét csak két színész, elsősorban Kálmán György és Töröcsik Mari tudta teljesen megvalósítani. A többiek nem egészen vetették alá magukat a rendezés szellemének, részben saját régi elképzeléseik alapján formálták meg szerepeiket. Így aztán kissé felemás előadást láthattunk. A rendező határozott és merész elképzelései az erősen stilizált, karikatúrakomédia létrehozására gyakran hagyományos vígjátéki stílusba csaptak át.

Az a jelenség, hogy egyre nő a távolság az élvonal néhány kitűnősége és a szürke derékhad, meg a gyenge utóvéd között, több okra vezethető vissza. Bűnös benne a kritika is, amely általában többet ír a feladatát középszerűen megoldó főszereplőről, mint valamelyik egészen kiváló mellékszereplőről, amely többnyire nem meri megsérteni sem idősebb, sem fiatalabb színészeinket azzal, hogy figyelmezteti őket: megrekedtek egy szinten, eszközeik elavultak, mozgásuk kezdetleges, beszéd-kultúrájuk rossz. És ha ezt valaki mégis megteszi, mindig akadnak, akik a megbíráltat védelmükbe veszik, és elhitetik vele, hogy a kritikusból csak a rosszindulat beszélt. Sok színész és színésznő elkényelmesedésének, modorosságának ez is egyik oka.

Enyhén szólva középszerű idény végéhez közeledünk. Itt-ott jelei vannak, hogy néhány színház a szó igazi értelmében vett együttes kialakítására törekszik; – hogy milyen eredménnyel, azt majd a jövő mutatja meg. A következő évi műsortervek tartogatnak néhány ígéretet, amelyből izgalmas előadás születhet. Az ismert darabok közül azonban föltűnően sok a középszerű, szórakoztató műfajú. Örömdetes, hogy Shakespeare-bemutatóra majd minden budapesti színház készül. A nagy kérdés csak az, hogy ezek a darabok miért kerültek a műsorba? Azért, hogy a műsortervet egy-egy klasszikus darab tegye „kiegyensúlyozotttá”, vagy azért, mert a bemutatóra készülő rendezőnek valami mondanivalója van éppen a szóbanforgó darabbal. Azt hiszem, a még ismeretlen magyar drámák bemutatója mellett jórészt ezen múlik, hogy jobban sikerül-e a következő évad.

KÖNYVMŰVÉSZETI JEGYZETEK

Egyetlen olyan orgánunk sincs, amely legalább időnként helyt adna könyvesztétikai jellegű írásnak, holott könyvről, a könyv esztétikai követelményeiről léven szó, az ember azt hinné, ez valóban profilja minden lapnak, minden folyóiratnak.

Valamikor ez a fajta profilszemlélet ismeretlen volt a sajtóban. Elburjánzását ma sem lehet megmagyarázni a szakosodásra való hivatkozással. Meg volt a maguk jellegzetes profilja a régi magyar sajtóorgánumoknak is, mégis azt látjuk, hogy olyan lapok, folyóiratok, mint a *Nyugat*, a *Magyar Iparművészet*, az *Ars Una*, a régi *Magyar Grafika*, a *Könyvtári Szemle*, a *Bibliofil Szemle*, a *Literatúra*, a *Magyar Út*, a *Magyar Élet*, a *Debreceni Szemle*, az *Írott Kő* stb., stb. a könyvről szóló esztétikai kritikát vagy egyszerű ismertetést nem érezték maguktól idegennek. Külön füzetet tölt meg csak azoknak a *Nyugat* cikkeknek a száma, amik könyvesztétikai, tehát nyomdai, műszaki és művészeti szempontból tettek mérlegre könyveket, sokszor ugyanazon számon belül több cikkben is. Olyan közismert írók tollából, mint Karinthy Frigyes, Szabó Lőrinc, Tersánszky J. Jenő, Szini Gyula, Elek Artúr, Hevesy Iván, Joó Tibor, Farkas Zoltán, vagy szakemberektől, mint Jaschik Álmos, Kner Imre, Végh Gyula, Naményi Ernő stb., stb. Minderre nem mondta Ignó, de a többi szerkesztő sem, hogy ez „nem a mi profilunk”. Ezzel szemben az utóbbi két évtizedben éppen a nagyobb nyilvánosságnak szóló lapjaink és folyóirataink zárkóznak el következetesen a könyvesztétikai ismertetések elől, mintha csendes összeesküvés szövődött volna avégből, hogy az olvasó valamiképpen meg ne tudja: mitől *szép* vagy éppen *művészi* a könyv. A félkezünkön megsámolhatjuk, hány olyan előadás hangzott el a nagyközönség előtt, amely annak szemét ráirányította egy-egy sikerült kiadvány könyvesztétikai értékeire, vagy egy nem sikerült könyv fogatékosságaira, korántsem bántóan, hanem egyszerűen a képzőművészeti nevelésnek megfelelő fölvilágosító jelleggel? Pedig még csak az sem igaz, hogy erre nincsen igény, bár ha így volna, ez esetben annál inkább szükségesek a megfelelő publikációk. De kézzelfogható példákon tudom bizonyítani, milyen hálás a közönség, az író, a kiadó, a műszaki szerkesztő, a könyvet tervező grafikus, a nyomdász, ha elismerést kap olyan helyről, ahol az szubjektív érdektől mentesen, tehát hitelesen hangzik. S ez a rideg, elutasító magatartás virulhat akkor, amikor Lipcsébe küldünk fiatalokat nem kis költséggel, (s nem is hiába), hogy könyvművészetet tanuljanak, amikor az Iparművészeti Főiskolán külön tanszéket állítunk fel avégből, hogy a könyvművészet nélkülözhetetlen elemeit elsajátíttassuk, amikor kiadók, grafikusok, nyomdák, sokmindent megtesznek a színvonal emeléséért. Ugyan miért, ha közben milliókat fölemésztő és az olvasó emberek millióit érintő munkájukról a nyilvánosság előtt nem eshet szó. Holott a könyvművészet iránti érdeklődés bármilyen fölületes még a könyvbarátok között is, azért mégiscsak növekszik, amiben a kiadók jó műszaki kezdeményezései nem utolsó szerepet játszanak. Övék az érdem, hogy a közönség zárlése – lassan bár – de mégiscsak finomodik, igényesedik s ez igazolásul szolgál a kitűnő könyvtervező gardának arra, hogy nem hiábavaló a művészi igények fokozására és kielégítésére irányuló fáradságuk. Ennek egyik bizonyítéka

GINK KÁROLY-KERESZTURY DEZSŐ: EURÓPAI PILLANATOK

című könyve. Évtizedeken keresztül nem rendelkezett a magyar művészi könyvkiadás olyan *papírtájtával*, amely a modern fotókönyv céljaira megfelelt volna. A közönség már megszokta, hogy a művészeti kiadványok fehér műnyomó papíron jelennek meg, holott a róla visszaverődő fény vakítja a szemet, olvasás közben fárasztja az

agyat. Az elmúlt évtizedekben a fotókönyveket is úgy készítették, hogy a képeket kliséről nyomták a rendszerint krétafehér műnyomó papírra, hogy hasonlítson a fotókópia fényes fölületére. Ez részben sokba került, részben pedig esztétikai szempontból nem is bizonyult a legmegnyugtatóbbnak. Mindinkább kezdett tehát előtérbe lépni az ofszet eljárás, a műnyomó papíros helyett pedig a bársonyos fölületű ofszet papír, amit azonban importból kellett beszerezni. A Kossuth Nyomda és a Papíripari Vállalat kezdeményezésére a Fűzfői Papírgyárban pár éve megkezdték ennek a kissé mattfényű, fölületileg kezelt papírfajtának az előállítását, oly eredménnyel, hogy 1968-ban néhány könyv már ezzel az újszerű eljárással s itthon gyártott új papírtajtán jelent meg. Köztük a Gink Károly és Keresztúry Dezső *Európai pillanatok* című képeskönyve is. Ennél álljunk meg egy pillanatra, a könyvesztétika követelményeit kérve rajta számon.

A könyv, amelyet a *Magvető* adott ki és a *Kossuth Nyomda* készített, Gink Károly fotóit négy részbe csoportosította: *Utak* (a világ különböző tájairól), *Kövek, ták, vizek*, ugyancsak a világ különböző országaiból, *Művek, alkotások*, a kultúrák összetartozásának jelképei, végül az *Ember*ek téma köré. A kötet elé Keresztúry Dezső irt világosan fogalmazott tanulmányt, amelyben méltó módon értékelte a „fényképiro” művészetet, kimutatva e technika művészi lehetőségeit, s ezzel a régies kifejezéssel hangsúlyozva, hogy a fotóművész több a fényképésznél, és a fényképiro is több a köznap i értelemben vett fotóművésznél.

Mintegy 160 kép került a kötetben egymással szembe, mert néhány fejezetet nyitó képtől eltekintve a többiek úgy következnek sorban, hogy vagy összetartozásukkal, vagy ellentétükkel kiegészítik egymást. E szempont kielégítése többnyire sikerrel járt. Így került egymás mellé az Akropolisz és a Kreml egy-egy részlete, hogy érzékeltesse „két kultúra reprezentatív alkotásának idők és terek fölötti találkozását a tartalmas szépség világában.” – Vagy egy másik példa: „a szentendrei képmény képe azért társul egy töredezett görög oszloppal, hogy tömör, zárt testek térhatásának erejét érzékeltesse”. Tehát a párosítás mindig hangsúlyoz valami tartalmi összefüggést, túl egy-egy kép egyedi jelentésén.

A bevezető után a képek közti Keresztúry-versek kellemesen nyújtják a pihenés alkalmait azoknak, akik a képek nézésében eltáradtak, főleg amiatt, hogy a címekért a kötet végén álló mutatóhoz kell lapozniuk. Pedig, ahogy a rövidsoros verseket elbírájk a képek mellett üresen maradt sávok, a képaláírásokat is megtúrték volna. Esztétikai szempontból mégsem hiba ez a kis kényelmetlenség, s talán meg is éri, mert kárpótól a képek zavartalan művészi összehatása. – Mondhatná erre valaki: de hiszen versek is szerepelnek néhol egész- és féloldalon is. – Csakhogy ez megint más, mert e szövegek a képek mondanivalóját bontják ki és szövik tovább.

A fejezeteket egymástól egészoldalas fekete lapok választják el, amelyből a fejezetcímek fehérrel emelkednek ki. Néhol a vers sorai is így szaporáznak a fekete színű oldalon, aminek ellensúlyát a szomszéd oldalra is átfutó kép alatti fekete sáv adja meg. (L. 46–57, vagy a 102–103. oldalpárt). Másutt megfordítva: baloldalon a kép alatt fehér mezőben fekete, a szembenlévő oldalon fönt fekete sávban fehér verssorok úsznak. (L. 66–67.) Nemcsak a tiszta fekete oldalak pihentetnek, hanem a változatosság kedvéért beiktatott tiszta fehér oldalak is. (130. l.)

A bevezető szöveg elrendezése mintaszerű, a négyzetes oldalon arányos tükröt kapunk, pedig ez nem könnyű feladat. – A címlap megtervezése minden könyvnél a legkritikusabb pont s rengeteg múlik a címsorok rövid vagy hosszú voltán. Az *Európai pillanatok* címlapjának az alsó sorában éppen hosszúsága miatt, optikai csalódást érzünk, mintha a sor vége, az évszám fölcúszna, pedig a valóságban erről szó sincs. Ha a tervező a kiadó neve után a Budapest szót kihagyja, elkerülhette volna ezt az optikai csalódást.

A kötés világosszínű nyersvászon, rajta egy papírra nyomott fotó. Az egyetlen pont, amiben a könyv tervezőjével nem lehet egyetérteni. A könyv ugyanis az ofszet eljárással készült könyvek egyik remeke s annál érthetlenebb, miért nem lehetett a kötet is ezzel az eljárással diszíteni, amire néhány sikerült példa már akad könyvkiadásunkban. Ez a megoldás az eklektika korára emlékeztető stílusterés, csak

nem annak jeléül, hogy az eklektika veszélye napjaink tipográfiai tervezésében erősen kísért? (Különböző betűtípusok, anyagok, eljárások keverése stb. L. Körner Éva: Derkovits című könyvét). A burkoló megoldását kissé konvencionálisnak érezzük, de nem annyira, hogy a könyv esztétikai értékei fölötti örömről zavarná. Ha a bibliofilek könyvművészethez értő rétege szabad fórummal rendelkezne véleménye nyilvánítására, az év egyik legszebb könyve címével alighanem ezt a könyvet tüntetné ki.

A másik könyv, amiről meg kell emlékeznünk:

LÁSZLÓ GYULA: AZ ÖSEMBER MŰVÉSZETE

Akármilyen alapossággal vizsgálja is az ember László Gyula könyvét, elejétől végéig, aztán visszafelé, oldalanként, oldalpáronként szöveg és képelrendezés, a színes műnyomatok és egyszínű képek és rajzok váltakozása, a nyomás egyenletessége, a sorregiszter betartása, a címlap, kötés, burkoló megtervezése és összhangja szempontjából, kritikus legyen a talpán, ha hibát talál benne. A *Corvina* Kiadónak és a Kossuth Nyomdának ebben a munkájában valóban könyvművészettel találkozunk. Bizonyára részes ebben a szerkesztő Kabay Éva, a műszaki szerkesztő: Horváth Frigyesné, azután L. Vidra Mária, aki a szövegközti rajzokat a szövegre és egyéb képekre tekintettel, azokkal összhangban rajzolta meg, továbbá a kötet és a védőlapot tervező Pécsi Gábor is, tehát az egész „kollektíva”, amely valóban a harmónia jegyében produkált egy hibátlanul megtervezett és kivitelezett könyvet. Már ahogy a kötet táblák belső oldalát és az előzéklapokat kihasználják a lelőhelyek felsorolására és térképszerű bemutatására, az maga a tipográfiai ízlés iskolája. A kétszínnyomású címlap s a rajtalévő erőteljes folthatást keltő fekete rajz pontosan ellensúlyozza a szembenlévő narancsszínnel borított oldalt. A címlap utáni lapon fölüti fejét az eklektika, a betűvegyítés, de nem annyira, hogy bosszantó lenne: a címlap és a tartalom, valamint a fejezetcímek modern, kövér groteszkje következetesen vonul végig a könyvön s ez a következetesség teszi elfogadhatóvá a típusoknak ezt a szerény méretű keverését, ami – ismétlem – nem szolgál javára a könyv tipográfiai megoldásának, de azért nem is bántó. Olyan határeset, amely még „elmegy”, de nem hisszük azt, hogy ha az alapszöveg típusának kövérét használták volna föl, az unalmasságot okozott volna. Ma a tipográfia változatosságra törekszik, de ebben a könyvben anynyi erre irányuló sikerült megoldással találkozunk: szövegközti színes műnyomatok, szövegközti egészoldalas és margón elhelyezett váltakozó színű rajzok, a könyv végén egyszínű műmellékletek, továbbá a tiszta szöveges oldalak és a rajzokkal megtört oldalpárok oly izgalmassá teszik a könyvet, hogy az eklektikának még az árnyékát is száműzhette volna a műszaki tervező. De ismétlem, jóízűsre vallott a mértéktartás, amivel fölsírmerte, hol a határ s azt nem lépte túl. Így állt elő egy tudományos szempontból hézagpótló, kitűnően megírt s a nagyközönségnek is kezébe adható, valóban művészi formát megformált és kivitelezett könyv, amely kiállításával, műszaki korrektségével „fejfel” magasodik a többi képzőművészeti szép könyv fölé.

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

2

Írószoba. XV. századi fametszet

Száz húrön zengett versed friss varázsa,
Az embernek az emberről daloltál,
Ki harcban, kinban újra megszületve
A bölcs tudás szent mécsesét kigyújtja,
S bogozza már a titkok titkait;
Nyűgét lerázva fölkel majd a porbul,
Az égbe túrja büszke homlokát;
Ki gögös Fortunának szép kegyét
Nem kéri többé, de kikényszeríti,
S álszent szemekkel többé nem pirul;
Kit nem vakhit, de értelem igazgat,
Ki – végül is – emberré istenül!

Pákolitz István: Janus Pannonius (részlet)

Az európai humanizmus egyik legjelentősebb alakja, Janus Pannonius a XV. század második felében Pécs püspöke volt. 1434. augusztus 29-én született a Duna és a Dráva összefolyása táján, az országnak azon a részén, „merre a Dráva – Átszeli lágyan a zsiros szántóföldeket, és már – Ártat s régi nevét a Dunába veszíteni készül” – amint egyik versében írja. Nevét korábban Csezmecei Jánosnak mondták, újabb kutatások azt valószínűsítik, hogy a Duna–Dráva torkolata közelében fekvő, azóta már eltűnt Kesince nevű helységben született.

Életének eseményeit főként verseiből ismerjük. Elmondja, hogy nehezen, tíz hónapra született. Apját hétéves korában elvesztette; anyja, Vitéz János nővére, Borbála gyapjú szövéséből kereste meg a taníttatásához szükséges pénzt. A tehetséges gyermeket nagybátyja, Vitéz János, aki a királyi kancelláriában teljesített szolgálatot, Itáliába küldi. Előbb a ferrarai, majd a páduai egyetemen tanul, tizenegy évig. Fölveszi a Janus Pannonius nevet. A humanista műveltség minden területével megismerkedik, tanul filozófiát, retorikát, poétikát, matematikát, görög és latin nyelvet. Gondolkodásban a kor legmagasabb szellemi színvonalára emelkedik. Valóságos csodagyerekeknek számít. Ferrarában a híres Veronese Guarino iskolájában tanul, Páduában barátságot köt Galeotto Marzioval, ugyanitt kapcsolatba kerül a neves olasz festővel, Mantegnával. Nevét versei Itália-szerte ismertté teszik. 1458-ban doktori vizsgát tesz, Rómába és Firenzébe utazik, majd hazatér Magyarországra. Vitéz János, aki ekkor már nagyváradi püspök, magához veszi udvarába. Janus belekóstol a politikába. A közszereplés ebben az időben gyakran járt együtt különféle egyházi tisztségek viselésével és javadalmak élvezésével, és fordítva: az ország politikai életének irányítói, a királyi udvar legbefolyásosabb emberei főként tanult és gazdag egyháziak voltak. Janus már itáliai tanuló éveiben elnyeri a váradi örkanonokságot, majd Vitéz János mellett a királyi személynöki tisztséget.

1459-ben kapja meg kinevezését a pécsi püspökségre. Janus főpapi székbe ke-

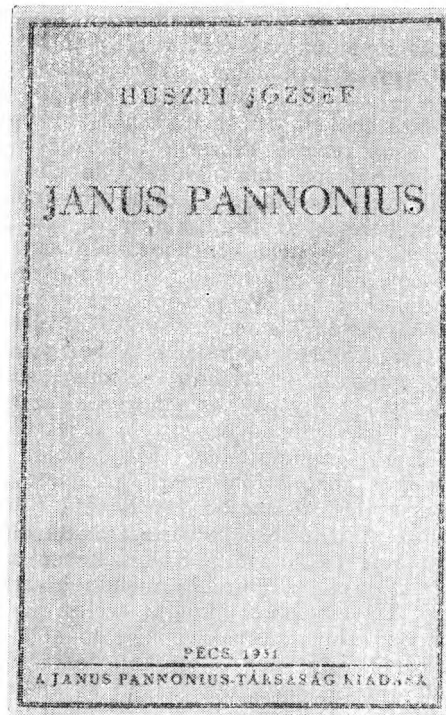
rült, életének nagy részét azonban nem az egyházkormányzás, hanem a politika és a költészet tölti ki. Közügyekben forog, gyakran jár Budára, a királyi udvarba. A királyi kancellária – ma úgy mondanók: külügyminisztérium – egyik legfontosabb embere. Követekkel tárgyal, a király nevében leveleket fogalmaz, fontos politikai iratokat – ma úgy mondanók: államközi jegyzékeket – szövegez. Költői tehetségét gyakran köznapi feladatoknak rendeli alá, illetve költészetté emeli a napi politikát. Az udvarban szorgoskodik, kezét a politikai élet ütőerén tartja, tudomása van az európai politika minden jelentősebb diplomáciai eseményéről. Egy alkalommal (1465-ben) a II. Pál pápához induló magyar követség vezetője. Ekkor csábítja hazánkba Galeottót, aki Mátyás könyvtárának, a Corvinának első könyvtárosa lesz, és ekkor hozza magával a pozsonyi egyetem föllállításáról szóló meghatalmazást. Gyengetüdejű, beteges ember, mégis többször hadbaszáll. Elkíséri Mátyást a csehországi hadjáratra, s ott találjuk a boszniai hadjárat katonái között.

A téli és a tavaszi hónapokat szívesen tölti az itáliai tájra emlékeztető Mecsek tövében. Római útjáról gazdag könyvzsákmánnyal tér vissza, – a kortárs szerint – „megvásárolt Rómában minden könyvet, amihez csak hozzájuthatott, görögöket is, latinokat is, mindenféle tudományból”. Csillagvizsgálót akar Pécsen létesíteni, s ehhez Gazulótól, a híres raguzai csillagásztól kér eszközöket. Özvegy, idős édesanyját magához veszi pécsi házába. Okkal helyteleníti Mátyás nyugat felé kacsintó külpolitikáját, s egy Vitéz János szötte összeesküvésbe keveredik. Itáliába akar menekülni, de a Zágráb melletti Medvevárbán 1472. március 27-én meghal. Mindössze harmincnégy évet élt. Bonfini szerint holttestét titokban Pécsre hozták, ahol egy ideig szurokládában rejtegették. Később a megengesztelődött Mátyás illő szertartást rendelt, s gondoskodott műveinek összegyűjtéséről és kiadásáról. A király Váradi Péter kalocsai érseket utasította, hogy Janus Pannonius epigrammáit gyűjtse össze. Valószínű Mátyás ekkor tette rá a kezét Janus Pannonius értékes magánkönyvtárára, és olvasztotta be an-

*Reneszánsz dombormű
a Pécsi Kötárból*

*Janus Pannonius művei
baseli kiadásának címlapja (1518)*

*A legálaposabb Janus-monográdia
címlapja*

nak anyagát a Corvinába. Sirhelye – anyjával együtt – maig ismeretlen. Feltételezések szerint az Aranyos kápolnában állt. Az újabb ásatásoktól talán remélni lehet, hogy a sír, melyet ma még föld rejt, egyszer megvallja titkát. Hiteles és a költővel egykorú arckép, melyről teljes joggal állíthatnánk, hogy Janust ábrázolja, nem maradt fenn. A különféle irodalomtörténeti könyvekben reprodukált képek vagy későbbi keletűek vagy kétes hitelűek. Legtöbb valószínűséggel feltételezhető képmása Mantegna: Szent Kristóf mártírjuma című freskóján látható Páduában: a festmény egyik mellékalkajának arcában gyanítják a fiatal Janus vonásait.

Janus Pannonius már életében Európaszerte ismert költő volt. Kortársai nagy elismeréssel szóltak róla. Ferrarai tanárának fia, Battista Guarino versben ünnepli. Első életrajzát Vespasiano da Bisticci, a neves könyvművész írta meg. Bonfini a Mátyás korabeli humanizmus legjelentősebb alakjaként méltatja.

Verseit a kor divatja szerint latin nyelven írta, de Janust költővé a magyar föld és a magyar élet, a magyar táj és a magyar történelem érlelte. Itáliai versei – csipős epigrammák, hízegő dicsőítő énekek, okoskodó tanköltevények – nagy verbális készségről, pompás verselni tudásról tanúskodnak, de alig lépik túl a kor átlagos költői színvonalát. Sok bennük az iskolás elem, a feladat-szerűség, a példaképekhez való ragaszkodás, a konvencionális mitológiai elem. Amikor Janus Magyarországra érkezik, bekapcsolódik a magyar politikai életbe, Pécsre költözik, költészete látszólag megfogyatkozik, legalábbis számban megcsappan, ugyanakkor megtelik személyes mondanivalóval, egyéni érzéssel és kiérlelt gondolatokkal. Még akkor is, amikor a honi föld sivársága miatt panaszkodik, őszintebb a hangja, mint amikor cifra sorokban gasztaltala olasz tanárait és jótevőit. Költészetében magásra csap az öntudat: méltán hivatkozik műveltségére. Hangja széles skálán mozog: hol csúfolódva tréfál, hol gúnyosan csíp, hol felsőfokon lelkesedik, hol reményvesztetten szakad ki ajkán a panasz. Irodalmunkban korábban nem vallott költő magáról ekkora őszinteséggel legszemélyesebb dolgairól. Központi

helyet kap verseiben az emberi tudás, az ész ünneplése, a szülő iránti bensőséges szeretet, a békevág, a természet-szeretet, a betegség és a testi szenvedés kiváltotta panasz.

Janus Pannonius költészetének egyik ihlető forrása az az élményanyag, amivel megszakításokkal tarkított pécsi tartózkodása ajándékozta meg. Korán sirbahanyatló életének jelképét látta meg a Mecsek oldalán kivirágzó mandulafában, melynek „csodaszép rügyeit zúz-mara fogja be majd”. Anyját, ki a költő pécsi udvarában halt meg, gyönyörű elégiában siratja el. A vers valószínű önéletrajz: a gyász szomorúságába beleszővi életének eseményeit. Majd amikor a költő a maga halálát érzi közeledni, versben végrendelegzik. A végső óhajában megrajzolt kép leginkább arra a tájra emlékeztet, ami Janust Pécssett vette körül. „Ó, kéklő égbolt, ó, dombok s zöldfűvű rétek! – Ó, kristálypatakok s zöldbe borult ligetek! – Együtt távozzom innen az édes napsgarakkal – S mit hagyok emlékül? Jaj, csak a pusztá nevé!... – Drága barátaim, ott ássátok nékem a sirt, hol – Harmatgyöngyöktől csillog a zöld s buja fű, – Dúslombú erdők s a kies rónák közepette, – Hol nimfák járnak ünnepi táncaikat, – Ott, hol a lágy szellőfuvallom csupa balzsamos illat – És a dalos madarak bús dala zeng epedőn. – S hogy ne boruljon mély feledés rám néma siromban, – Azt akarom, hogy e vers álljon a sírkövemen: – Itt nyugszik Janus, kivel ősi Dunánkhoz először – Jöttek a szent Helikon zöldkoszorús szűzei. – Ezt a dicsőséget, ó hagyj meg a holtak, Irigység; – Rosszakarat, ki méld hült porait legalább.” (Kálnoky László fordítása.)

Versei a XVI. század óta számos latin nyelvű kiadásban jelentek meg. Magyarra sokan fordították, – többek között Áprily Lajos, Berczeli A. Károly, Csorba Győző, Takáts Gyula, Weöres Sándor –, egy-egy versét többen is. A délszláv irodalom Jan Cezmicky néven nemzeti költőként tiszteli. Műveinek teljes magyar nyelvű kiadása – annak ellenére, hogy szerb-horvát nyelven a teljes Janus olvasható – még hiányzik.

A Magyar Írók Könyvesboltja

(Pécs, Kossuth Lajos utca 5.)

július havi könyvajánlata

Szabó Lőrinc:	Összegyűjtött versek I–II.	62,- Ft
Fenyő István:	Haza és tudomány (A hazai reformkori liberalizmus történetéhez)	28,- Ft
Karsai Elek:	Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek	50,- Ft
B. Brecht:	Színházi tanulmányok	37,- Ft
	Az észt irodalom kistükre	26,- Ft
Szabó Pál:	Talpalatnyi föld. Regény.	34,- Ft
Gozsdu Elek:	Köd. Regény és elbeszélések	40,- Ft
Tóth Béla:	Mi, janicsárok. Regény.	25,- Ft
Lipták Gábor:	Vallomások a Balatonról	19,50 Ft
Szuhay-Havas Ervin:	Amerika hőskora	37,- Ft

A felsorolt művek megrendelhetők az alábbi levágható szelvényen
160,- Ft feletti vásárlásnál 4 havi részletfizetési kedvezményt biztosítunk

- - - - - Itt tessék levágni! - - - - -

MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA

Pécs (Kossuth Lajos u. 5.)

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem utánvétellel, négy havi részletre, postai szállításra az aláhúzott kiadványokat:

. pld.	Szabó Lőrinc: Összegyűjtött versek I–II	62,- Ft
. pld.	Fenyő István: Haza és tudomány	28,- Ft
. pld.	Karsai: Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek	50,- Ft
. pld.	B. Brecht: Színházi tanulmányok	37,- Ft
. pld.	Az észt irodalom kistükre	26,- Ft
. pld.	Szabó Pál: Talpalatnyi föld	34,- Ft
. pld.	Gozsdu Elek: Köd	40,- Ft
. pld.	Tóth B.: Mi janicsárok	25,- Ft
. pld.	Lipták Gábor: Vallomások a Balatonról	19,50 Ft
. pld.	Szuhay-Havas Ervin: Amerika hőskora	37,- Ft

Név:

Pontos lakcím:

Szem. ig. szám

A levágható szelvényt kérjük borítékban postára adni. Magánszemélyeknek
100,- Ft felett a szállítás költségmentes

NYISSON FOLYÓSZÁMLÁT KÖNYVESBOLTUNKBAN!

LÁTOGASSA

AZ **ART**
KINO
MŰSORAIT

MINDEN
HÉTFŐN ESTE

MŰSORON:

a filmművészet legértékesebb
alkotásai

BARANYA MEGYEI
MOZIÜZEMI
VÁLLALAT